

National University “Odesa Law Academy”

**Association for Academic Studies of Human Rights
and Constitutionalism**

Riga Nordic University

**PUBLIC LAW, HUMAN RIGHTS,
AND DECENTRALIZATION IN FRANCE
AND UKRAINE: FROM HISTORY
TO EUROPEAN INTEGRATION**

Scientific monograph

**IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING**

2026

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 1 dated 28.01.2026*

REVIEWERS:

BARVINENKO Vitalii – Head of the Odessa Regional Council, MP of the Verkhovna Rada of Ukraine (VI–VIII convocations), Doctor of Law;

HLOVIUK Iryna – Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminology, Odessa State University of Internal Affairs, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

DROHOZIUK Kristina – Senior Lecturer at the Department of Civil, Notarial and Executive Process, National University “Odesa Law Academy”, PhD in Law, Associate Professor;

DJAKONS Romans – Dr.sc.ing., Professor, Academician, Chairman of the Board of Riga Nordic University;

MISHYNA Natalia – Researcher at SAGE of the University of Strasbourg (France), Professor at the Department of Constitutional Law, National University “Odesa Law Academy”, Director and Member of the Association “Academic Studies of Human Rights and Constitutionalism”, Doctor of Law, Professor;

SINKEVYCH Olena – Professor at the Department of Constitutional Law of the Educational-Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Co-Founder and Member of the Association “Academic Studies of Human Rights and Constitutionalism”, Doctor of Law, Professor;

FEDOROVA Alla – Senior Lecturer at the Department of Comparative and European Law of the Educational-Scientific Institute of International Relations Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Researcher at MSCA of Palacký University in Olomouc (Czech Republic), Member of the European Committee of Social Rights, PhD in Law.

Public Law, Human Rights, And Decentralization In France And Ukraine: From History To European Integration : Scientific monograph.
Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2026. 312 p.

© National University “Odesa Law Academy”, 2026

© Association for Academic Studies of Human Rights
and Constitutionalism, 2026

© Riga Nordic University, 2026

ISBN 978-9934-26-643-0

CONTENTS

SECTION 1. PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN FRANCE AND UKRAINE IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF PUBLIC GOVERNANCE (Veselovskyi B. A., Honcharuk O. V.).....	1
1. Theoretical and Legal Foundations of the Digitalisation of Administrative Services.....	1
2. The French Experience in the Digitalisation of Administrative Procedures and Services	22
3. The Impact of Digitalisation on the Realisation of Citizens' Rights and the Quality of Governance in Ukraine and France.....	33
SECTION 2. FROM CONSTITUTION TO STRASBOURG: ASSESSING FREEDOM OF ASSOCIATION IN UKRAINE AND FRANCE THROUGH THE COUNCIL OF EUROPE STANDARDS (Volkova D. Ye.).....	46
1. Constitutional Acts of France and Ukraine of the Freedom of Association.....	47
2. Laws on Associations in Ukraine and in France	50
3. Council of Europe standards and relevant case law of the European Court of Human Rights	54
4. Council of Europe Soft Law on NGOs: Recommendation CM/Rec(2007)14 and the Fundamental Principles.....	59
SECTION 3. ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS: CONSTITUTIONAL GUARANTEES AND COUNCIL OF EUROPE STANDARDS (Ivantsova Z. A.).....	70
1. Doctrinal Approaches to Understanding Environmental Rights.....	73
2. Constitutional and Legislative Regulation in Ukraine	77
3. Comparative and European Context of Environmental Human Rights Protection (Council of Europe, ECtHR)	81
SECTION 4. RIGHT TO APPROPRIATE PROFESSIONAL HEALTHCARE IN FORMER FRENCH COLONIES IN AFRICA: <i>STATUS PRAESENS</i> (Kolosov I. V.).....	92
1. Legislative guarantees and practical embodiment of right on working healthcare in Algeria, Morocco and Tunisia.....	93

2. Experience of Mali, Senegal and Guinea in establish of the right on medicine and professional healthcare	99
3. Gabon, CAR and Republic of Congo on the way of the medically-labor problem resolving.....	105
SECTION 5. LE DROIT CONSTITUTIONNEL UKRAINIEN: RUPTURE AVEC L'HÉRITAGE SOVIÉTIQUE ET ENSEIGNEMENTS DU MODÈLE FRANÇAIS (Mishyna N. V.)	
1. Définition et positionnement : le droit constitutionnel comme branche structurante du droit public ukrainien	123
2. Le tournant démocratique: méthodes et principes fondamentaux de la régulation constitutionnelle.....	127
3. La triple dimension académique: branche, science et discipline	138
SECTION 6. LEGAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF ORGANIC AGROPRODUCTION IN UKRAINE AND FRANCE : RETROSPECTIVE ANALYSIS (Rybachek V. K.)	
1. Experience of forming of legislatively-normative base of organic production and his feature of development in France.....	145
2. The legal adjusting of production of organic goods is in Ukraine.....	153
SECTION 7. OBSERVANCE OF HUMAN RIGHTS IN THE DIGITAL SPHERE: AN ANALYSIS OF INSTITUTIONS AND MECHANISMS IN UKRAINE AND FRANCE (Rychka D. O.)	
1. Human Rights Online Between Freedom and Security: Issues in a Comparative Analysis of Ukraine and France	169
2. Who Protects Rights on the Internet? Legal and Institutional Regimes in France and Ukraine.....	171

SECTION 8. HUMAN RIGHTS IN FRANCE AND UKRAINE: COMPARATIVE ANALYSIS AND CONTEMPORARY CHALLENGES (Servatiuk L. V., Mostova K. V.).....		179
1. Historical and legal foundations of the formation of the human rights protection system in France and Ukraine.....		181
2. Institutional mechanisms for ensuring human rights in France and Ukraine..		186
3. The armed conflict in Ukraine as a factor in limiting and transforming human rights protection mechanisms		194
4. Comparative characteristics of human rights observance in France and Ukraine: challenges, problems, prospects.....		201
SECTION 9. DECENTRALIZATION OF PUBLIC AUTHORITY AND LOCAL SELF-GOVERNMENT IN FRANCE (Ctohova O. V.).....		218
1. Field management system		218
2. Decentralization as remote control.....		227
3. Decentralization and building territorial capacity		232
4. Decentralization and identity construction		238
SECTION 10. CONSTITUTIONAL JUSTICE IS AN INTEGRAL PART OF THE PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF INDIVIDUALS: UKRAINIAN AND FRENCH, ADMITTED IN THE MINDS OF THOSE THREATENING DEMOCRATIC INSTITUTIONS (Firsov V. D.).....		247
1. Constitutional complaint as a tool for protecting constitutional law and order in Ukraine.....		248
2. Peculiarities of protecting private rights and interests of an individual in the Constitutional Court of Ukraine.....		252
3. Problems of remote constitutional justice in wartime.....		256
4. Constitutional complaint as a tool for protecting constitutional law and order in the French Republic		259

SECTION 11. EQUALITY BEFORE THE LAW IN THE SYSTEM
OF NATIONAL AND INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS PROTECTION:
A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF FRANCE AND UKRAINE
(Choporova O. Yu.).....267

1. Theoretical and legal foundations of the principle
of equality before the law269
2. International legal standards of equality before the law275
3. Legal regulation of the principle of equality before the law in France.....281
4. Legal enforcement of the principle of equality before the law in Ukraine...285
5. Comparative legal analysis of France and Ukraine in the field
of ensuring equality before the law291

НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У ФРАНЦІЇ ТА УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Веселовський Б. А., Гончарук О. В.

ВСТУП

Цифровізація публічного управління стала визначальною тенденцією сучасної державності, змінюючи засади взаємодії між владою та громадянином. Вона вимагає не лише технологічного оновлення адміністративних процедур, а й переосмислення правових механізмів реалізації та захисту прав особи у цифровому середовищі. Досвід країн Європейського Союзу, зокрема Франції, демонструє, що ефективна цифрова трансформація адміністрації можлива лише за умови належної правової кодифікації – закріплення принципів електронного врядування, прозорості алгоритмів, права на електронну комунікацію та рівності доступу до послуг.

Україна, перебуваючи в процесі адаптації свого законодавства до стандартів ЄС, активно формує власну модель цифрового адміністративного права, в основі якої лежать ідеї правової визначеності, сервісності та орієнтації на людину. Порівняльний аналіз французького та українського підходів дає змогу виявити не лише спільні тенденції, але й концептуальні відмінності, що зумовлені правовою традицією, адміністративною культурою та інституційною зрілістю системи публічного управління.

Дослідження спрямоване на розкриття теоретико-правових засад цифровізації адміністративних послуг, аналіз французького досвіду реформування адміністративних процедур, оцінку впливу цифровізації на реалізацію прав громадян та якість врядування, а також визначення перспектив упровадження цих практик в Україні в контексті євроінтеграції.

1. Теоретико-правові засади цифровізації адміністративних послуг

Аналіз наукових праць засвідчує стійку зацікавленість дослідників у сфері адміністративних послуг як складової функціонування інституцій держави. Низка учених пропонує різні підходи до вивчення цього явища. Зокрема, було розроблено теоретичні засади дефініції цього поняття в

системі публічного управління, із визначенням його фундаментальних рис¹.

У науковій літературі немає єдиного визначення поняття «адміністративна послуга». Пропонуються до використання словосполучення «публічно-сервісні послуги» та «публічно-владні послуги»². Очевидно, що ці пропозиції виходять із розуміння того, що дані послуги надаються органами публічної адміністрації, або суб'єктами владно-розпорядчих відносин у процесі реалізації норм та принципів публічного права.

Наукові дослідження сутності послуг, що надаються у публічній сфері, досить часто пов'язують із співвідношенням рівня якості адміністративних послуг як інструменту оцінки ефективності публічного управління, і тут простежується взаємозв'язок між продуктивністю роботи установ та ступенем вирішення потреб заявників³.

Подальші наукові розвідки цього питання зосереджуються на процедурних засадах надання адміністративних послуг, детально описуючи встановлений законодавством механізм їхнього надання уповноваженими органами⁴. Особливу увагу приділено реалізації сервісних функцій органами місцевого самоврядування, що розглядається як ключовий чинник для побудови взаємин між владою та громадянами, орієнтованих на людину⁵. Крім того, були запропоновані підходи до вдосконалення якості надання адміністративних послуг на місцевому рівні, із виокремленням основних показників ефективності діяльності, що базується на задоволенні суспільних інтересів та розвитку місцевої демократії⁶. Із цього масиву інформації можна зробити висновок, що науковці оперують єдиним поняттям «послуги», при цьому

¹ Ковбас І. В., Ковбас В. О. Поняття, ознаки та сутність адміністративних послуг в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. – С. 236–243. – URL: <http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2023/29/27.pdf>

² Ковбас І. В. Публічно-владні послуги як засіб забезпечення державою реалізації прав людини : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Ірпінь, 2011, 236 с.

³ Прокопенко С. Якість надання адміністративних послуг як показник ефективності публічного управління в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2024. Т. 12, № 1. – С. 129–134. – URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1059/1035>

⁴ Ковбас І., Боднар С. Адміністративні послуги: поняття та порядок їх надання органами публічної влади. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1. – С. 96–102

⁵ Ковбас І. В., Штефюк О. О. Сервісні повноваження органів місцевого самоврядування: поняття та основні принципи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. – С. 110–115. – URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8383/Ст.%206.pdf>

⁶ Королук Т. О. Управління якістю надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 12. – URL: <https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/266>

акцентуючи увагу на різних аспектах існування даного інституту адміністративного права.

Словники української мови визначають «послугу» як певну корисну для іншої особи дію⁷, яка виконується як людьми, так і різними підприємствами чи установами. Спільною академічних визначень є ознака корисності такої дії, готовності задовольнити потреби та інтереси людини. Серйозні наукові пошуки визначення «послуги» здійснюються в наукових економічних колах. Приміром стверджується, що послугами визнаються «будь-які функції, які пов'язані... із задоволенням людських потреб, але які безпосередньо направлені на виробництво будь-яких предметів»⁸. Одні науковці визначають послугу як «справу, виконання, зусилля»⁹, інші наголошують, що послуга є «самостійний об'єкт застосування праці і додаткових джерел споживаючих населенням благ»¹⁰. Л.П. Хмелевська зазначає, що «послуга – це діяльність, яка виконана для задоволення чієїсь потреб, господарчих або інших зручностей, що надаються будь-кому»¹¹. Вона також визначає послугу товаром, специфіка якого виявляється у фізичній неосяжності, невіддільності від свого джерела, у неможливості накопичення та зберігання, в індивідуальності та плинності якісних характеристик, у відсутності речового змісту (це лише діяльність, а не продукт)¹². Також пропонується визначати послугу як «продукт праці, корисний ефект якого виступає не у формі предмету, а у формі діяльності, яка направлена на предмет або на людину»¹³. Натомість Л.В. Ткаченко запропонував наступне визначення послуги: «це результат корисної діяльності, яка змінює стан особи або товару, які представляють економічні суб'єкти один одному за попередньою згодою»¹⁴. В деяких джерелах акцент робиться на нематеріальному характері послуги, визначаючи, що «це діяльність, результат якої, як правило, не фіксується у речовій формі»¹⁵.

⁷ Всесвітній словник української мови. URL: <https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%D0%B0>

⁸ Данилюк Т.І. Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти. *Ефективна економіка*, № 8, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3247>

⁹ Герасимчук В. Г. Маркетинг: Теорія і практика. Київ : Вища школа, 1994. с. 195

¹⁰ Данилюк Т.І. Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти. *Ефективна економіка*, № 8, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3247>

¹¹ Хмелевська Л. П. Особливості розвитку малого підприємництва у сфері побутового обслуговування населення України: дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. Київ, 2002. с. 32

¹² Там же, с.57

¹³ Данилюк Т.І. Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти. *Ефективна економіка*, № 8, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3247>

¹⁴ Ткаченко Л. В. Маркетинг послуг: навч. посіб. для студентів екон. спец. Донецьк : ДАУБП, 2000. с.8

¹⁵ Гаркавенко С. С. Маркетинг. Київ : Лібра, 2002. с. 36

Інші науковці наголошують, що послуги є результатом економічної діяльності, «які набувають матеріально-речової форми і задовольняють певні потреби»¹⁶. Вітчизняний науковець О.І. Кочерга відносить до сфери послуг «всі види діяльності, які безпосередньо спрямовані на задоволення особистих потреб людини, на забезпечення її життєдіяльності та її інтелектуального розвитку»¹⁷. Можна узагальнити підходи до розуміння поняття «послуга» і зробити висновок, що переважна більшість вчених у сфері економіки розуміють послугу як економічну категорію, такий вид діяльності, що здійснюється для задоволення різноманітних потреб людини, отримання нею зручностей від підприємств, що функціонують у сфері обслуговування та надання сервісів. Таке розуміння співпадає із поглядами в юридичній адміністративній науці.

Поняття «послуга» широко використовується у нормативно-правових актах України. Так, Цивільний кодекс України розуміє під послугою таку, що «споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності»¹⁸. Закон України «Про публічні закупівлі» визначає послугу як «будь-який предмет закупівлі, крім товарів і робіт, зокрема транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-дослідні або дослідно-конструкторські розробки, медичне та побутове обслуговування, найм (оренда), лізинг, а також фінансові та консультативні послуги...»¹⁹. Податковий кодекс України містить низку положень, які визначають поняття надання послуг, зокрема п.14.1.183 ст. 14 говорить про послуги з надання персоналу, розуміючи при цьому направлення у розпорядження іншої особи однієї чи декількох фізичних осіб для виконання визначених угодою функцій, а також п. 14.1.185 дає визначення поняттю постачання послуг, зазначаючи, що таке постачання означає будь-яку операцію, «що не є постачанням товарів, чи інша операція з передачі права на об'єкти права інтелектуальної власності та інші нематеріальні активи чи надання інших майнових прав стосовно таких об'єктів права інтелектуальної власності, а також надання послуг, що споживаються в процесі вчинення

¹⁶ Хмелевська Л. П. Особливості розвитку малого підприємництва у сфері побутового обслуговування населення України: дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. Київ, 2002. с. 57

¹⁷ Кочерга О. І. Сфера обслуговування населення: регіональні проблеми. Київ : Наукова думка, 1980. с. 4

¹⁸ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року, № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

¹⁹ Закон України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року, № 922-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>

певної дії або провадження певної діяльності»²⁰. Закон України «Про адміністративні послуги» містить легальне визначення цього поняття і визначає адміністративну послугу як «результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи»²¹. Поняття послуги міститься і в установчих документах Європейського Союзу. Так, стаття 57(50) Договору про функціонування Європейського Союзу визначає послугу як дії, що надаються зазвичай за винагороду (але не завжди), не підпадають під дію положень про свободу пересування людей, товарів та капіталу²². Таким чином, і науковці, і законодавець при визначенні цього поняття зосереджуються на тому, що послуга має нематеріальний характер і націлена на задоволення інтересів людини та забезпечення її основних прав. Уточнюючи характеристику адміністративної послуги, можна стверджувати, що надання послуги має публічно-владний характер, чітко визначений порядок їх надання, соціальну спрямованість, тобто забезпечення соціальних інтересів загалом та індивідуальних потреб людини як члена суспільства зокрема. Науковці роблять висновок, що надання адміністративних послуг в переважній більшості повинно здійснюватися за рахунок бюджетних коштів та спрямовані на отримання нематеріальних благ, «корисного ефекту»²³, захист прав та законних інтересів осіб. Тобто, можна впевнено стверджувати, що з точки зору публічного права, адміністративна послуга являє собою правову форму здійснення публічної влади, активація якої зумовлена волевиявленням приватного суб'єкта. Її істотними характеристиками виступають неелементарний характер та орієнтація на досягнення суспільного блага, а не отримання фінансового прибутку. Фундаментальним призначенням даного інституту є імплементація та захист правового статусу особи через механізм застосування нормативно визначених адміністративних процедур.

²⁰ Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року, № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

²¹ Закон України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року, № 5203-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

²² Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

²³ Ковбас І. В., Ковбас В.О. Поняття, ознаки та сутність адміністративних послуг в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. – С. 236–243. – URL: <http://lawbulletin.oduvv.od.ua/archive/2023/29/27.pdf>

Поняття цифрової держави (Digital Governance) є одним із ключових у сучасній теорії та практиці публічного управління. Його поява зумовлена глибинними трансформаціями у соціально-політичних системах, які відбуваються під впливом цифрових технологій, інформатизації та глобалізації. Цифрова держава визначається як новий формат організації публічної влади, заснований на системному використанні цифрових технологій для забезпечення ефективного, прозорого та орієнтованого на потреби громадян управління. Вона передбачає не просто переведення адміністративних процесів у цифрову форму, а формування цілісної екосистеми, у якій взаємодія держави, громадян та бізнесу здійснюється через інструменти електронних сервісів, платформ, даних та алгоритмів.

У контексті визначення та концептуалізації феномена цифрової держави важливим є внесок американської політологині, директора Національного центру цифрового уряду в Університеті Массачусетса Джейн Е. Фонтан, яка у своїй праці «Побудова віртуальної держави: інформаційні технології та інституційні зміни»²⁴ досліджує, яким чином інформаційні технології трансформують інституції публічного управління, створюючи передумови для формування цифрового уряду. Вона доводить, що цифровізація не зводиться до технічної модернізації, а є чинником глибокої інституційної зміни, яка впливає на механізми прийняття рішень і характер державної взаємодії з громадянами. Подібну логіку розвитку та подальшої цифровізації держави простежують професори Оксфордського університету Патрік Данліві та Хелен Маргетс у своїй праці «Управління цифровою епохою: IT-корпорації, держава та електронний уряд»²⁵, де автори аналізують поступовий перехід від електронного уряду до цифрового управління, що змінює баланс між державою, IT-корпораціями та суспільством.

Складовими цифрової держави виступають технології, дані, інституції та люди. Технологічна основа охоплює інфраструктуру цифрового уряду – інформаційні системи, мережеві платформи, хмарні сервіси, засоби кібербезпеки, а також технології штучного інтелекту та блокчейну, які підвищують точність і швидкість управлінських процесів. Дані – це стратегічний ресурс цифрової держави, що використовується для прийняття рішень, прогнозування, моніторингу політик та забезпечення підзвітності органів влади. Інституційна

²⁴ Fountain, Jane E; Bretschneider, Stuart. Building the virtual state: information technology and institutional change. *Public administration review*, 2003, Vol.63 (6), p.738-741

²⁵ Dunleavy, Patrick & Margetts, Helen & Bastow, Simon & Tinkler, Jane, 2008. "Digital Era Governance: IT Corporations, the State, and e-Government," OUP Catalogue, Oxford University Press, number 9780199547005.

складова охоплює систему органів, норм і процедур, які регулюють створення, зберігання, обробку та використання цифрової інформації. Нарешті, людський фактор – це як громадяни, котрі користуються цифровими послугами, так і державні службовці, що формують і реалізують політику цифрової трансформації. Без належного рівня цифрової культури, освіти та етики використання технологій розвиток цифрової держави неможливий. На це звертає увагу Неле Леоск у своїй роботі «Розуміння розвитку цифрового управління: дослідження відносин між установами, організаціями та суб'єктами в державах-членах ОЕСР та ЄС²⁶, де досліджується взаємозв'язок між інституціями, організаціями та людськими акторами у процесі цифрового управління в країнах ОЕСР та ЄС. Подібною думки притримується дослідниця Інституту Європейського Університету Аліна Йостлінг у своєму дисертаційному дослідженні «Еволюція, а не революція: порівняльний аналіз якості електронної демократії»²⁷. Інша дослідниця, Корінна Фанке у роботі «Оцифрування, швидке та повільне: порівняння створення цифрових публічних послуг у Данії, Франції та Німеччині»²⁸ підтверджує активізацію процесів «оцифрування державних послуг» у низці європейських держав, наголошуючи, що держави все активніше переводять сервіси та публічні послуги у цифрову площину, на дружні до громадян онлайн-сервіси.

Еволюція цифрової держави має кілька послідовних етапів, які відображають поступ від традиційного електронного уряду (*e-Government*) до концепції *Digital-by-Default*. Початковий етап характеризувався створенням офіційних вебсайтів державних органів, які забезпечували базову доступність інформації, так звана онлайн-присутність держави. Наступна фаза передбачала встановлення зворотного зв'язку між владою і громадянами через електронні запити, онлайн-опитування та консультації. Третій етап означав перехід до надання послуг в електронному форматі, коли громадяни отримали можливість вчиняти адміністративні дії дистанційно: подавати документи, сплачувати збори, формувати довідки чи отримувати

²⁶ LEOSK, Nele, Understanding the development of digital governance : a study of the relations between institutions, organisations, and actors in the member states of the OECD and EU, Florence : European University Institute, 2019, EUI, SPS, PhD Thesis. URL: <https://hdl.handle.net/1814/64546>

²⁷ Alina Östling, Evolution Rather Than Revolution – a Comparative Analysis of the Quality of E-Democracy, Florence : European University Institute, 2014, EUI, SPS, PhD Thesis. URL: <https://hdl.handle.net/1814/32124>

²⁸ Corinna Funke, DIGITIZATION, FAST AND SLOW. Comparing the creation of digital public services in Denmark, France and Germany, Florence : European University Institute, 2022, EUI, SPS, PhD Thesis. URL: <https://hdl.handle.net/1814/74971>

дозволи онлайн. Найвищим рівнем розвитку є трансформація, у межах якої цифрові технології стають фундаментом організації всієї системи публічного управління, а процеси прийняття рішень, взаємодії органів влади та громадян набувають комплексного цифрового характеру. У концепції *Digital-by-Default* цифрові сервіси стають не альтернативою, а основною формою взаємодії держави з громадянами.

Якість управління в цифровій державі визначається не лише технічними можливостями, а насамперед рівнем прозорості, підзвітності та ефективності управлінських процесів. Використання цифрових інструментів дозволяє створити відкриті бази даних, забезпечити публічний контроль над використанням державних ресурсів та зменшити корупційні ризики. Цифровізація надання адміністративних послуг сприяє оптимізації бюрократичних процедур, скороченню часу обробки запитів і зменшенню витрат на адміністрування. Таким чином, цифрова держава формує нову управлінську культуру, засновану на таких приватноправових принципах сервісності, клієнтоорієнтованості та довіри. У цьому контексті важливою є праця Фернандо Філгейраса та Віргіліо Алмейди «Управління для цифрового світу: більше ні держави, ні ринку»²⁹, автори якої аналізують, як цифровізація змінює логіку прийняття політичних рішень, формуючи модель *evidence-based policymaking*, тобто управління, заснованого на доказах. Ця модель передбачає, що рішення базуються на аналізі даних, а не на інтуїтивних судженнях, що підвищує ефективність та обґрунтованість державної політики.

Водночас розвиток цифрової держави супроводжується низкою потенційних ризиків, що потребують уваги з боку науковців і практиків. Один із найнебезпечніших це цифровий авторитаризм, коли цифрові технології використовуються не для розширення можливостей громадян, а для контролю, спостереження та обмеження їхніх прав. Надмірна концентрація даних у руках держави чи великих корпорацій створює ризик зловживань, витоку персональної інформації та порушення основних конституційних прав. Дослідники у своїх дослідженнях з питань концентрації цифрових активів і платформ звертають увагу на те, що монополізація цифрових ресурсів може призвести до дисбалансу влади та підриву демократичних інститутів. Крім того, зростання ролі алгоритмів у прийнятті управлінських рішень може призвести до втрати людського контролю, коли машинні системи ухвалюватимуть рішення без достатнього розуміння соціального

²⁹ Fernando Filgueiras, Virgílio Almeida. Governance for the Digital World: Neither More State nor More Market (2021). URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-55248-0>

контексту чи моральних аспектів. Франческа Мусіані³⁰ наголошує, що алгоритмічне управління, позбавлене прозорості, несе ризики для демократичної легітимності, адже громадяни втрачають можливість контролювати процес прийняття рішень. Аналогічні проблеми окреслює дослідження Артура Ішканьяна «Парадокс суверенітету та інтернаціоналізму в управлінні ШІ: цифровий федералізм та глобальний алгоритмічний контроль»³¹, де підкреслюється, що глобальні алгоритмічні системи можуть створювати нові форми цифрової залежності та централізації влади.

Отже, цифрова держава виступає не лише технологічним, а й соціальним феноменом, який трансформує сутність публічної влади. Вона формує нову парадигму управління, у якій інформаційні ресурси стають основою державної політики, а громадяни є, без сумніву, активними учасниками процесу прийняття рішень. Проте успіх цієї трансформації залежить від того, наскільки глибоко будуть інтегровані принципи відкритості, етичності та інклюзивності у цифрові механізми управління. Цифрова держава майбутнього – це не лише держава технологій, а насамперед держава довіри, партнерства й відповідальності між владою та суспільством.

Принципи адміністративних процедур в умовах цифрової трансформації

Розвиток цифрової держави неминує призводити до трансформації адміністративних процедур – фундаментальної категорії адміністративного права, що забезпечує практичну реалізацію публічної влади. У цифровому середовищі адміністративна процедура перестає бути виключно процесом, що реалізується за допомогою людських сил, але частково делегується алгоритмам, інформаційним системам та цифровим платформам. Це зумовлює необхідність переосмислення класичних принципів адміністративного права, зокрема законності, правової визначеності, пропорційності та дотримання права на захист, з урахуванням нових технологічних умов та бурхливого розвитку і проникнення діджиталізації в суспільне та державне життя. Відповідно, цифровізація управління не лише змінює форми реалізації публічної влади, а і створює нові юридичні виклики щодо легітимності та підзвітності влади в процесі забезпечення реалізації прав та законних інтересів людини.

³⁰ Musiani, Francesca; Cogburn, Derrick L.; DeNardis, Laura; Levinson, Nanette S., eds. (2016). *The Turn to Infrastructure in Internet Governance*. URL: <https://doi.org/10.1057/9781137483591>

³¹ Ishkhanyan, A. The sovereignty-internationalism paradox in AI governance: digital federalism and global algorithmic control. *Discov Artif Intell* 5, 123 (2025). <https://doi.org/10.1007/s44163-025-00374-x>

Першим і базовим є принцип законності, який у цифровому контексті набуває особливого значення. Законність передбачає, що будь-яке адміністративне рішення повинно ґрунтуватися на законі, прийматися в межах компетенції органу, який його виніс, а також воно повинно бути винесене із суворим додержанням встановленого порядку. Проте в умовах автоматизації виникає логічне питання щодо того, чи може алгоритм, який діє за попередньо встановленими правилами, бути суб'єктом такого «регламентованого волевиявлення». Впровадження елементів автоматизації та цифровізації в публічне управління означає можливість делегування частини процесу прийняття рішень технічним системам, коли результат формується не конкретною посадовою особою, а за допомогою програмного забезпечення на основі визначених правових норм і критеріїв. Дослідники відзначають, що така форма делегування можлива лише за умови, якщо держава зберігає остаточну відповідальність за результати автоматизованого рішення³². Це означає, що принцип законності у цифровому середовищі має дві складові: формальну (наявність правового регулювання алгоритмічних дій) та матеріальну (гарантовану можливість перевірки законності алгоритмічного рішення людиною). Відтак автоматизація не означає скасування волевиявлення держави, а лише змінює його форму, де програмний код виступає своєрідною нормою процедурного права. Українські науковці звертають увагу на те, що принцип законності в адміністративному праві України має бути адаптований до нових цифрових умов, зокрема коли алгоритмічні рішення стають частиною процедур³³. Так само Н.В. Максименко розглядає законність як ключовий елемент верховенства права в українському адміністративному процесі³⁴.

З огляду на чинне українське законодавство, принцип законності і верховенства права закріплені в Конституції України. Зокрема, ч. 1 ст. 8 проголошує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права³⁵. Таким чином, будь-які адміністративні процедури, у тому числі й цифрові, повинні відповідати цьому конституційному імперативу. Крім

³² Karen Levy, Kyla E. Chasalow, and Sarah Riley. Algorithms and Decision-Making in the Public Sector. Annual Review of Law and Social Science, Volume 17, 2021. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2106.03673>

³³ Кравцова Т.М. Щодо правової визначеності та класифікації принципів надання адміністративних послуг. *Вісник Маріупольського державного університету* Серія: Право, 2023, вип.26. с. 26-35

³⁴ Максименко Н.В. Принцип законності в адміністративному судочинстві як один із складових елементів принципу верховенства права. *Наукові записки*. Серія: Право, 2024, № 16 (2024). с. 111-115

³⁵ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. с. 141.

того, у Законі України «Про адміністративну процедуру» (від 17.02.2022 № 2073-IX) чітко зазначено: «Принципами адміністративної процедури є: верховенство права, у тому числі законності та юридичної визначеності; ...»³⁶. З цього випливає висновок, що цифрові адміністративні рішення повинні відповідати і нормам закону, і принципу контрольованості дій технологій.

Другим ключовим орієнтиром є принцип правової визначеності, який у цифровому вимірі постає як вимога до прозорості алгоритмів, доступності логіки їхнього функціонування для користувача та зрозумілості результатів автоматизованого рішення. Правова визначеність означає, що особа повинна знати, які дії держави можливі у відповідь на її запит і на підставі яких критеріїв приймається рішення у її справі. Однак використання алгоритмічних систем, особливо таких, що базуються на машинному навчанні, часто призводить до ситуації так званої правової дискреції, коли алгоритм фактично здійснює самостійне тлумачення даних без використання правової логіки. Професор права Карен Йєнг наголошує³⁷, що відсутність доступу до внутрішньої логіки алгоритмів загрожує принципу правової визначеності, оскільки громадянин не може передбачити наслідки своїх дій. У науковій літературі підкреслено, що правова визначеність – це засаднича властивість й умова значущості права³⁸.

Вирішенням проблеми дискреції може стати законодавче закріплення права на пояснення автоматизованих рішень (*right to explanation*), що активно впроваджується у праві Європейського Союзу згідно зі ст. 22 Загального регламенту про захист даних (GDPR)³⁹. Такий підхід гарантує, що громадянин розуміє, як саме система прийшла до певного висновку, і має змогу його оскаржити. Такого ж принципу притримується і український законодавець, який передбачив у Законі «Про адміністративну процедуру» серед принципів також «юридичну визначеність»⁴⁰.

³⁶ Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX. *Голос України*, 2021. № 224

³⁷ Karen Yeung. Algorithmic Regulation: A Critical Interrogation. *Regulation & Governance*. Forthcoming King's College London Law School Research Paper No. 2017-27. 42 p.

³⁸ Смородинський В.С. Правова визначеність. *Філософія права і загальна теорія права*, 2/2020, 2020. С. 185-201

³⁹ Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

⁴⁰ Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX. *Голос України*, 2021. № 224

Принцип пропорційності у цифровому середовищі вимагає нового балансу між ефективністю автоматизації та збереженням індивідуального підходу у складних або чутливих справах. Автоматизація значно підвищує швидкість та об'єктивність процедур, але водночас ризикує нівелювати індивідуальні обставини. Наукові дослідження свідчать, що надмірна алгоритмізація може призвести до «технократичного редукціонізму», коли формальні критерії переважають над змістовними оцінками. Тому принцип пропорційності вимагає, щоб цифрові адміністративні процедури включали механізми людського контролю – можливість перевірки рішень службовцем у разі сумніву чи помилки. Це забезпечує баланс між масовістю та індивідуальністю, а також відповідає духу справедливого адміністративного процесу⁴¹. Так само О.О. Томкіна у статті «Пропорційність у системі принципів правотворчої діяльності»⁴² розглядає пропорційність як принцип, який має бути врахований навіть в умовах обмежень прав людини чи процедурних змін.

В контексті цифрової процедури це означає, що рішення, прийняті автоматом, повинні допускати виключення або людську перевірку у випадках, коли є індивідуальні ризики або ситуації, що виходять за межі типового алгоритму. Закон «Про адміністративну процедуру» закріплює принцип пропорційності серед інших: «... пропорційність; ... гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні»⁴³. Пропорційність має також і конституційне підґрунтя, зокрема, рішення КСУ від 1 листопада 2023 р. № 9-р(П)/2023⁴⁴ використовує принцип домірності (який споріднений принципу пропорційності) як обов'язкову складову правовладдя.

Таким чином у цифровій адміністративній процедурі важливо, щоб автоматизація не заміняла повністю людське рішення, коли це може призвести до непропорційного обмеження прав або несправедливості.

Не менш важливим залишається принцип дотримання права на захист, який у цифровому форматі набуває нових аспектів. Електронне повідомлення сторін, дистанційний доступ до матеріалів справи та можливість подання електронних скарг стають інструментами реалізації процесуальних гарантій. Українські вчені активно досліджують це

⁴¹ Olashyn V. V. Future of Administrative Justice in Ukraine: Strategy for Integrating Artificial Intelligence. *Право та державне управління*, 2025, № 1. с. 68-74

⁴² Томкіна О.О. Пропорційність у системі принципів правотворчої діяльності. *Нове українське право*, Вип. 3, 2025. С.44-49

⁴³ Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX. *Голос України*, 2021. № 224

⁴⁴ Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka/8?utm_source=chatgpt.com

питання, так, наприклад, М.П. Вавринчук та О.В. Когут стверджують, що цифрові процедури мають гарантувати доступ до правосуддя не менше ніж традиційні⁴⁵.

У контексті цифрових адміністративних процедур особливо важливо забезпечити: автентифікацію осіб, безпечну комунікацію, збереження доказів, право на перегляд рішення людиною. Український законодавець передбачив у принципах процедури «гарантування ефективних засобів правового захисту», хоча не надав законодавчого визначення цьому поняттю, проте в законодавчому вимірі можна вивести даний принцип через принципи участі та ефективності.

З конституційної точки зору, частина перша статті 55 Конституції України гарантує право на судовий захист. Таким чином цифрова адміністративна процедура має забезпечувати цей принцип на тому самому рівні, як і традиційна процедура.

Однак виникають питання щодо автентифікації осіб, безпеки комунікацій та збереження доказів. Європейська комісія у звіті *Digitalisation of Justice in the EU (2022)*⁴⁶ підкреслює, що цифрові судові й адміністративні сервіси повинні забезпечувати рівний доступ до правосуддя незалежно від технічних навичок громадян. Відтак цифрові механізми не мають підміняти право на захист формальним доступом до системи, а повинні гарантувати реальну можливість участі у процедурі та впливу на рішення.

У цьому контексті особливого значення набуває питання впливу цифровізації адміністративних процедур на права людини, зокрема на гарантії справедливого судового розгляду та доступ до правосуддя. Дослідник Бартек Хоманський стверджує⁴⁷, що для збереження легітимності адміністративної діяльності необхідно не лише кодифікувати алгоритми у правову систему, а й забезпечити демократичний контроль над їх розробленням і впровадженням. Для української ситуації таке забезпечення надзвичайно важливо ще й тому, що на території нашої держави наразі ведуться активні бойові дії та є велика кількість територій, де неможливо забезпечити належний доступ до адміністративних сервісів держави, в тому числі автоматизованих. Про це наголошують В.В. Корольова та Т.С. Гапешко у статті «Підстави та порядок, пропорційність, законність та межі обмеження прав людини

⁴⁵ Вавринчук М.П., Когут О.В. Адміністративна процедура через призму Конституції України та законодавства ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право, Том 2 № 88 (2025), 2025. С. 307-312

⁴⁶ Веб-сайт Європейської Комісії. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/digitalisation-justice_en

⁴⁷ Chomanski, B. Legitimacy and automated decisions: the moral limits of algocracy. *Ethics Inf Technol* 24, 34 (2022). <https://doi.org/10.1007/s10676-022-09647-w>

в умовах воєнного стану»⁴⁸, в якій вони розглядають, як принципи, зокрема законності та пропорційності, діють у надзвичайних умовах.

З огляду на це, цифрова процедура не може підняти право на справедливий розгляд формальною взаємодією з технічним сервісом без контролю та участі особи. Принцип справедливості вимагає, щоб кожен мав право на перевірку результатів автоматизованих рішень незалежним органом, а цифрові інтерфейси гарантували інклюзивність та доступність і зрозумілість для всіх груп населення.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що цифрове середовище створює нову парадигму адміністративного процесу, в якій традиційні принципи зберігають своє значення, але набувають оновленого змісту. Законність трансформується у форму регламентованого волевиявлення, правова визначеність перетворюється у вимогу прозорості алгоритмів, а принцип пропорційності – у баланс між автоматизацією та індивідуальністю, право ж на захист змінюється на цифрові гарантії справедливості та доступу до правосуддя. Завдання сучасної науки адміністративного права полягає у виробленні таких теоретичних і нормативних засад, які дозволять гармонійно поєднати технологічний прогрес із фундаментальними правовими цінностями, не допустивши перетворення цифрової ефективності на загрозу для прав людини та верховенства права.

Європейські стандарти електронного урядування: eIDAS, Digital Europe, GDPR, AI Act.

У сучасну епоху цифрової трансформації публічне управління у Європейському Союзі поступово переходить у нову фазу розвитку, де електронні сервіси стають основним каналом взаємодії між державою, громадянами та бізнесом. Цей процес є не лише технологічним, а й правовим явищем, оскільки потребує чіткої нормативної основи, здатної гарантувати безпеку, довіру, сумісність і захист прав людини у цифровому середовищі. Саме з цією метою європейські країни розробили всеосяжну правову та політичну базу для підтримки електронного урядування в межах ЄС. Серед ключових документів слід виділити Регламент (ЄС) № 910/2014 Європейського парламенту та Ради від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку (*Regulation (EU) № 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in*

⁴⁸ Корольова В.В., & Гапешко Т.С. Підстави та порядок, пропорційність, законність та межі обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Legal Bulletin*, No 1(15), 2025. С. 82–89. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-15-A12>

the internal market), більш відомий як Регламент eIDAS⁴⁹. Він створює єдину правову основу для електронної ідентифікації, автентифікації та довірчих послуг у ЄС, забезпечуючи взаємне визнання електронних ідентифікаторів і цифрових підписів між державами-членами. У 2023 році було ухвалено нову редакцію – Регламент (ЄС) 2024/1183 (eIDAS 2.0), яка вводить Європейський цифровий ідентифікаційний гаманець для безпечного транскордонного доступу до державних і приватних послуг.

Регламент (ЄС) № 910/2014 став основоположним нормативним актом у сфері цифрового врядування Європейського Союзу, заклавши правову основу для формування єдиного європейського цифрового простору та забезпечення безпечної, надійної й взаємосумісної електронної взаємодії між громадянами, бізнесом та органами державної влади. Його ухвалення стало відповіддю на нагальну потребу гармонізувати підходи до електронної ідентифікації, автентифікації та надання довірчих послуг у межах внутрішнього ринку, що, своєю чергою, є передумовою для реалізації чотирьох основних свобод ЄС – вільного руху товарів, послуг, капіталу та осіб – у цифровій площині.

До прийняття Регламенту (ЄС) № 910/2014 законодавство держав-членів щодо електронної ідентифікації та довірчих послуг було фрагментованим: кожна країна встановлювала власні стандарти для електронних підписів, печаток чи сертифікаційних центрів. Це створювало правову невизначеність, ускладнювало транскордонні транзакції та перешкоджало розвитку цифрового внутрішнього ринку. ЄС усвідомлював, що без уніфікованої правової рамки неможливо досягти довіри до електронної взаємодії між суб'єктами різних юрисдикцій. Саме тому Регламент 910/2014 було прийнято як акт прямої дії, що замінив попередню Директиву 1999/93/ЄС про електронні підписи та створив цілісну систему правил для всіх аспектів електронної ідентифікації та довірчих послуг.

Головна мета Регламенту (ЄС) № 910/2014 полягає у забезпеченні правової визначеності та взаємного визнання засобів електронної ідентифікації між державами-членами, а також у встановленні високих стандартів безпеки та довіри для електронних транзакцій. Завдяки цьому громадяни та компанії можуть користуватися електронними послугами

⁴⁹ Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС / Європейський Парламент, Рада ЄС. – База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_016-14

в інших державах-членах так само, як і на національному рівні, що створює умови для розвитку єдиного цифрового ринку.

Регламент (ЄС) № 910/2014 складається з двох основних компонентів:

1. Електронна ідентифікація (eID) – встановлює механізм взаємного визнання національних засобів електронної ідентифікації між державами-членами. Кожна країна зобов'язана нотифікувати свою національну схему електронної ідентифікації до Європейської комісії, після чого вона стає обов'язковою до визнання всіма іншими державами-членами для надання транскордонних публічних послуг. Такий підхід дає змогу громадянам і компаніям використовувати власну електронну ідентифікацію для доступу до онлайн-послуг у будь-якій іншій країні ЄС.

2. Довірчі послуги (trust services) – регламентує діяльність постачальників довірчих послуг та встановлює юридичні наслідки для різних типів електронних транзакцій. До категорії довірчих послуг належать електронні підписи, електронні печатки, електронні часові мітки, електронна доставка даних та сертифікати для автентифікації вебсайтів. Регламент визначає обов'язкові вимоги до кваліфікованих постачальників довірчих послуг і передбачає механізм нагляду за їхньою діяльністю, що гарантує високий рівень безпеки та довіри.

Одним із ключових принципів Регламенту (ЄС) № 910/2014 є юридична еквівалентність електронних та паперових документів: кваліфікований електронний підпис має таку саму юридичну силу, як і власноручний підпис, а кваліфікована електронна печатка прирівнюється до печатки юридичної особи. Це положення стало вирішальним для розвитку електронного документообігу, цифрового правосуддя, електронних державних послуг і транскордонної торгівлі.

Регламент (ЄС) № 910/2014 створив правові передумови для появи та розвитку ключових інфраструктурних рішень ЄС у сфері цифрової ідентифікації, таких як eIDAS Bridge, eSignature, eSeal та інші. Завдяки взаємному визнанню національних електронних ідентифікаторів громадяни можуть використовувати свій національний eID для подання податкових декларацій, реєстрації бізнесу, подання заяв на навчання або участі у державних закупівлях у будь-якій державі-члені. Бізнес отримав можливість укладати транскордонні контракти в електронній формі, а державні адміністрації організувати повністю цифрові адміністративні процеси без необхідності фізичної присутності користувача.

Регламент (ЄС) № 910/2014 також посилив довіру до цифрових транзакцій шляхом створення загальноєвропейської системи нагляду за постачальниками довірчих послуг. Національні органи нагляду

відповідають за сертифікацію та моніторинг діяльності таких постачальників, а Європейська комісія веде довірчий список (EU Trusted List), де зазначені всі кваліфіковані провайдери. Це підвищує прозорість ринку, забезпечує захист прав користувачів і зміцнює довіру до цифрових рішень у межах усього Союзу.

Зважаючи на динамічний розвиток цифрових технологій і нові виклики, у 2023 році ЄС ухвалив оновлену версію нормативної бази – eIDAS 2.0, яка передбачає створення Європейського цифрового ідентифікаційного гаманця (European Digital Identity Wallet). Цей інструмент надаватиме громадянам і компаніям можливість зберігати та використовувати електронну ідентифікацію, дипломи, водійські посвідчення, медичні сертифікати, платіжні дані та іншу офіційну інформацію в одному безпечному цифровому просторі. Його впровадження є ключовим елементом стратегії «Цифрове десятиліття ЄС – 2030», яка передбачає забезпечення універсального доступу до безпечних і зручних електронних ідентифікаційних рішень для всіх громадян Союзу.

Іншим ключовим елементом є Програма «Цифрова Європа», започаткована відповідно до Регламенту (ЄС) 2021/694 Європейського парламенту та Ради від 29 квітня 2021 року про створення Програми «Цифрова Європа» та скасування Рішення (ЄС) 2015/2240 (*Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240*)⁵⁰. Ця програма є фінансовим інструментом ЄС на 2021–2027 рр., спрямованим на розвиток стратегічних цифрових потужностей – від високопродуктивних обчислень і штучного інтелекту до кібербезпеки, інтероперабельності та підвищення цифрових навичок. У сфері електронного урядування вона фінансує проекти модернізації державних адміністрацій, цифровізації публічних послуг і створення єдиних цифрових платформ на рівні Союзу⁵¹.

До 2021 року цифрова політика ЄС реалізовувалася переважно через інші інструменти – такі як програма «Горизонт 2020» (зосереджена на дослідженнях і розробках) або «Механізм з'єднання Європи» (CEF), який підтримував цифрову інфраструктуру. Однак швидкий розвиток технологій, зростаюча роль цифрової економіки та стратегічна залежність від технологій третіх країн показали потребу у створенні

⁵⁰ Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/694/oj>

⁵¹ Digital Europe Programme/ European Commission. – 2021–2027. – URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme>

окремої програми, орієнтованої на практичне впровадження цифрових рішень у ключові сфери суспільства. Саме на ці виклики й відповіла Програма «Цифрова Європа».

Метою Регламенту є створення фінансової бази для розвитку ключових цифрових потужностей ЄС та забезпечення широкого впровадження цифрових технологій у всіх секторах економіки та державного управління. Програма спрямована на зміцнення цифрового суверенітету ЄС, зменшення залежності від зовнішніх постачальників, створення єдиного цифрового ринку та підвищення конкурентоспроможності Європи у глобальній цифровій екосистемі.

Загальний бюджет Програми «Цифрова Європа» на період 2021–2027 років становить понад 7,5 млрд євро. Ці кошти розподіляються між п'ятьма основними напрямками, кожен з яких має стратегічне значення для цифрової екосистеми ЄС:

1. Високопродуктивні обчислення (High-Performance Computing, НРС) – близько 2,2 млрд євро. Цей напрям підтримує створення надпотужних обчислювальних інфраструктур (суперкомп'ютерів) та їхнє використання у дослідженнях, медицині, кліматичному моделюванні, промисловості й державному управлінні. Мета – забезпечити технологічну незалежність ЄС у сфері НРС та зробити його світовим лідером у галузі високопродуктивних обчислень.

2. Штучний інтелект (Artificial Intelligence, ШІ) – близько 2,1 млрд євро. Програма фінансує розвиток інфраструктур даних, алгоритмів, платформ і центрів тестування, а також підтримує інтеграцію ШІ у промислові процеси, державні сервіси та соціальні сфери. Особлива увага приділяється забезпеченню надійності, етичності та пояснюваності систем ШІ.

3. Кібербезпека (Cybersecurity) – близько 1,6 млрд євро. Цей напрям передбачає створення спільних центрів компетенцій, розвиток інфраструктур безпеки, підвищення готовності до кіберзагроз і зміцнення європейської кіберстійкості як на рівні державних органів, так і бізнесу. Програма також підтримує розробку європейських стандартів кіберзахисту та їх імплементацію в національні стратегії.

4. Розвиток цифрових навичок (Advanced Digital Skills) – близько 580 млн євро. Мета – подолати «цифровий розрив» шляхом створення програм навчання, перекваліфікації та підвищення кваліфікації у сферах, де ЄС відчуває кадровий дефіцит: ШІ, НРС, кібербезпеці, аналізі даних тощо. Програма підтримує створення магістерських курсів, короткострокових інтенсивів і партнерств між університетами, бізнесом і державним сектором.

5. Широке використання цифрових технологій та інтероперабельність (Deployment and Use of Digital Capacity) – близько 1,1 млрд євро. У межах цього напрямку фінансуються проекти з цифровізації державного управління, створення європейських цифрових платформ, забезпечення сумісності національних інформаційних систем, підтримки електронних послуг та реалізації принципу «once only» (надання даних державі один раз).

Програма реалізується Європейською комісією за участю держав-членів, які можуть виступати як виконавці окремих проєктів. Координаційний механізм передбачає тісну взаємодію з приватним сектором, академічними колами та органами влади. Окрему роль відіграють Центри цифрових інновацій (European Digital Innovation Hubs, EDIHs) – регіональні осередки, що допомагають малим і середнім підприємствам, органам влади та освітнім закладам впроваджувати цифрові рішення. Важливою особливістю Програми є її синергія з іншими інструментами ЄС: «Горизонт Європа» (науково-дослідні проєкти), «Механізм з'єднання Європи» (цифрова інфраструктура), «NextGenerationEU» (відновлення після пандемії) та структурні фонди ЄС. Така комплексна взаємодія забезпечує цілісність цифрової політики Союзу. Програма «Цифрова Європа» має стратегічне значення для модернізації публічного управління. Вона забезпечує фінансову підтримку для цифровізації адміністративних процесів, створення інтегрованих інформаційних систем, розвитку електронних послуг і запровадження цифрової ідентифікації. Це дозволяє державним органам діяти швидше, прозоріше та ефективніше, водночас підвищуючи довіру громадян до цифрових сервісів. Окремий акцент зроблено на транскордонній сумісності (interoperability), що має фундаментальне значення для функціонування внутрішнього ринку. Завдяки програмному фінансуванню публічні адміністрації можуть інтегрувати свої системи з європейськими платформами, надавати послуги громадянам інших держав-членів та спрощувати реалізацію таких процесів, як електронне ліцензування, цифрове оподаткування чи соціальне забезпечення.

Захист даних є критично важливим аспектом електронного урядування, і Загальний регламент ЄС про захист даних (Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних та про вільний рух таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС (*Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data – GDPR*)

встановив високі стандарти конфіденційності та безпеки даних. GDPR, який діє з 2018 року, поширюється на державні органи, що обробляють персональні дані, так само як і на приватні компанії. Він посилює права громадян на власні дані та покладає на уряди обов'язок законно обробляти та захищати персональну інформацію. На практиці дотримання GDPR є обов'язковим для електронних державних сервісів, які збирають дані громадян – від податкових порталів до цифрових медичних записів – забезпечуючи захист приватності «за замовчуванням». Наприклад, GDPR вимагає прозорості щодо використання персональних даних, зобов'язує впроваджувати заходи безпеки та гарантує користувачам право на доступ або виправлення своїх даних. Завдяки встановленню високого рівня захисту даних у всіх державах-членах GDPR підвищує довіру до цифрових державних послуг та полегшує транскордонний обмін даними (оскільки всі країни дотримуються однакових стандартів).

Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського парламенту та Ради від 13 червня 2024 року про встановлення гармонізованих правил щодо штучного інтелекту (Акт про штучний інтелект)⁵² (*Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence – Artificial Intelligence Act*), який став першим у світі всеосяжним законодавчим актом у цій сфері, був остаточно ухвалений у 2024 році після кількох років переговорів між Європейським парламентом, Радою ЄС та Єврокомісією. Регламент (ЄС) 2024/1689 було опубліковано в Офіційному журналі Європейського Союзу 12 липня 2024 року, а чинності він набрав 1 серпня 2024 року. Документ створює єдину правову рамку для розробки, постачання та використання систем штучного інтелекту на території всіх держав-членів ЄС і має на меті не лише стимулювати розвиток інновацій, а й гарантувати, що технології ШІ використовуються відповідально, прозоро та з повагою до основоположних прав людини. Його ухвалення стало важливим етапом реалізації цифрової стратегії ЄС та суттєво вплине на державні адміністрації, приватний сектор та громадян. AI Act базується на ризик-орієнтованому підході, який класифікує системи штучного інтелекту за рівнем потенційної загрози для суспільства та прав людини. Закон встановлює чотири основні категорії: заборонені практики, високоризикові системи, системи з обмеженим ризиком і системи з

⁵² Регламент (ЄС) 2016/679 (GDPR)/ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

мінімальним ризиком. Забороняються найнебезпечніші технології, зокрема ті, що маніпулюють поведінкою людини на підсвідомому рівні, використовують біометричне розпізнавання у режимі реального часу в публічних місцях (за винятком окремих випадків, пов'язаних із безпекою), або створюють так звані «соціальні рейтинги» громадян. Для високоризикових систем – наприклад, тих, що застосовуються у сфері правосуддя, освіти, охорони здоров'я, управління міграцією, надання соціальних пільг чи рекрутингу в державному секторі – встановлюються суворі вимоги щодо управління ризиками, прозорості, якості даних, технічної документації, кібербезпеки та забезпечення людського контролю. Виробники таких систем повинні проходити процедури оцінки відповідності перед виведенням продукту на ринок, а державні органи – гарантувати можливість аудиту та пояснення алгоритмічних рішень⁵³.

Особливе місце у законі займає регулювання загального призначення систем штучного інтелекту (General Purpose AI, GPAI), включно з великими мовними моделями. Для них встановлюються вимоги щодо прозорості, документування навчальних даних, безпеки та запобігання порушенню прав інтелектуальної власності. Крім того, AI Act передбачає запровадження обов'язків для розробників і користувачів ШІ у державному секторі. Якщо, наприклад, державне агентство використовує алгоритм для прийняття рішень про надання соціальної допомоги, воно зобов'язане забезпечити, щоб система була пояснюваною, перевіряльною та не дискримінувала окремі групи населення. Також важливо, що AI Act доповнює дію Загального регламенту про захист даних (GDPR), забезпечуючи додаткові гарантії від ризиків автоматизованого прийняття рішень і зловживань персональними даними.

Регламент має поетапний механізм імплементації, що дозволяє державам і бізнесу поступово адаптуватися до нових правил. Перші положення – заборона на використання технологій із «неприйнятним ризиком» – почнуть діяти вже з 2 лютого 2025 року. З 2 серпня 2025 року запрацюють правила для систем загального призначення ШІ та вимоги щодо управління ризиками, а основна частина положень, включно з нормами для високоризикових систем, набуде чинності з 2 серпня 2026 року. Європейська комісія також створить Європейську раду зі штучного інтелекту – спеціальний орган, який координуватиме

⁵³ Інформаційна довідка щодо використання штучного інтелекту в медіа: потенціал і ризики/ Дослідницька служба Верховна Рада України. – 2024. – URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33465.pdf>

виконання закону, розроблятиме технічні стандарти та надаватиме рекомендації щодо його застосування на практиці.

AI Act є ключовим кроком до створення єдиного європейського цифрового ринку та встановлення глобальних стандартів регулювання штучного інтелекту. Він закріплює європейську модель розвитку технологій, яка поєднує стимулювання інновацій із чітким дотриманням прав людини, демократичних цінностей і принципу верховенства права. Для сфери електронного урядування це означає перехід до більш безпечних, підзвітних і людиноцентричних рішень: державні адміністрації зможуть використовувати алгоритми для підвищення ефективності своїх послуг, але при цьому будуть зобов'язані забезпечити прозорість, підзвітність і можливість людського втручання у процес ухвалення рішень. У поєднанні з Регламентом eIDAS, Програмою «Цифрова Європа» та GDPR, новий AI Act формує стійку правову основу для розвитку цифрового управління в ЄС, засновану на довірі, прозорості та відповідальності.

Разом ці документи формують цілісну правову архітектуру цифрового врядування ЄС. Вона забезпечує взаємне визнання цифрової ідентичності та довірчих послуг, фінансує розвиток сучасної цифрової інфраструктури та навичок, гарантує високі стандарти захисту персональних даних і встановлює правила для етичного та безпечного використання технологій штучного інтелекту. Завдяки цьому створюється єдиний європейський цифровий простір, де державні послуги стають доступними незалежно від кордонів, а права громадян у цифровому середовищі надійно захищені.

2. Французький досвід цифровізації адміністративних процедур і послуг

Франція є однією з провідних європейських держав у сфері електронного урядування, яка протягом двох десятиліть системно трансформувала свою систему державного управління, поєднавши потужну нормативно-правову базу з розгалуженою мережею цифрових платформ. Ця стратегія мала на меті не лише модернізувати адміністративні процеси, а й зробити взаємодію громадян і бізнесу з державою більш простою, швидкою та прозорою. Досвід Франції є зразковим прикладом того, як правові механізми можуть слугувати каталізатором цифрових змін у державному секторі.

Центральним елементом французької моделі електронного урядування є Кодекс взаємовідносин між громадськістю та адміністрацією (Code des relations entre le public et l'administration, далі –

CRPA)⁵⁴. Його було запроваджено Ордонансом № 2015-1341 і він набув чинності 23 жовтня 2015 року, ставши значним кроком уперед у розвитку адміністративного права Франції. CRPA вперше систематизував численні законодавчі та підзаконні акти, які регулювали відносини громадян і бізнесу з органами влади, об'єднавши їх у єдиний кодекс і адаптувавши до цифрової епохи.

Одним із ключових нововведень CRPA стало закріплення права на електронне звернення (*saisine par voie électronique*) – можливості контактувати з адміністрацією та подавати заяви в електронній формі. Починаючи з 7 листопада 2016 року, усі адміністративні органи Франції зобов'язані забезпечити можливість подання заяв, скарг чи запитів онлайн із тією ж юридичною силою, що й традиційні паперові документи. Це означає, що електронне повідомлення або заповнена онлайн-форма, надіслані через офіційний канал, не можуть бути відхилені адміністрацією та прирівнюються до офіційного листа.

Також CRPA запровадив принцип «digital by default» – «цифровий за замовчуванням», який закріплює право користувача вимагати електронного доступу до послуг. Відповідно до статті L112-9, кожен адміністративний орган зобов'язаний створити один або кілька телесервісів (*téleservices*) для прийому звернень, якщо це не суперечить природі процедури. Ба більше, коли такий сервіс існує, він може бути єдиним легітимним каналом подання документів. Зокрема, з 2017 року заявки на реєстрацію транспортних засобів або отримання водійських посвідчень подаються виключно онлайн, без можливості паперової форми.

CRPA також детально регламентує порядок функціонування електронних сервісів. Адміністрації зобов'язані надавати користувачам зрозумілу інформацію та інструкції щодо користування своїми порталами. Зокрема, Декрет Уряду Французької Республіки № 2016-1411 до статті L112-9 вимагає публікації умов користування онлайн-сервісом, покрокових інструкцій та вимог до заявників. Це забезпечує прозорість та передбачуваність у цифровій взаємодії громадянина з владою. Також CRPA інтегрує вимоги законодавства про захист персональних даних – усі телесервіси повинні відповідати Закону № 78-17 від 6 січня 1978 р. про інформаційні технології, файли даних і громадянські свободи (*Loi n° 78-17 du 6 janvier 1978 relative à*

⁵⁴ Code des relations entre le public et l'administration/ Légifrance – Le service public de la diffusion du droit – URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000031366350/

l'informatique, aux fichiers et aux libertés⁵⁵), який після імплементації GDPR встановлює суворі правила обробки й зберігання даних. Це гарантує, що особисті дані користувачів використовуються виключно в законних цілях і обробляються безпечно.

Окремі положення CRPA адаптують класичні принципи адміністративного права до цифрової реальності. Наприклад, у разі подання заяви онлайн адміністрація зобов'язана надіслати підтвердження отримання з реєстраційним номером, строками розгляду та інформацією про можливі шляхи оскарження. Якщо таке підтвердження не було надано належним чином, строки оскарження для громадянина можуть не розпочинатися – це важливий елемент гарантій права на захист.

Одним із ключових законодавчих актів, який суттєво вплинув на цифрову трансформацію французького публічного управління та став логічним продовженням курсу на спрощення адміністративних процедур, є Закон № 2018-727 від 10 серпня 2018 року «Про державу на службі суспільства довіри» (Loi pour un État au service d'une société de confiance, далі – Loi ESSOC⁵⁶). Цей нормативно-правовий акт став результатом глибокого переосмислення ролі держави у цифрову добу та спробою побудувати нову модель взаємовідносин між публічною владою та громадянами, засновану не на контролі та покаранні, а на довірі, співпраці та підтримці. Loi ESSOC було прийнято з метою переорієнтації французької адміністративної системи на принципи «держави-сервісу», що надає пріоритет не каральній функції, а партнерському підходу до громадян і бізнесу. Закон базується на концепції «суспільства довіри», у якому держава розглядає користувача адміністративних послуг не як потенційного порушника, а як партнера, якого варто підтримати у виконанні правових вимог.

Ключовим політичним завданням закону стало подолання традиційної «вертикальної» моделі державного управління та створення правових умов для більш гнучкої, проактивної та технологічно орієнтованої взаємодії між владою та суспільством. Цей підхід передбачає не лише спрощення адміністративних процедур, а й підвищення правової визначеності, прозорості та ефективності діяльності державних органів.

⁵⁵ Loi n° 78-17 du 6 janvier 1978 relative à l'informatique, aux fichiers et aux libertés / Légifrance – Le service public de la diffusion du droit. – URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT00000886460>

⁵⁶ Loi n° 2018-727 du 10 août 2018 pour un État au service d'une société de confiance. / Légifrance – Le service public de la diffusion du droit. – URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000037307624>

Закон встановив низку нових обов'язків для адміністрацій, спрямованих на підвищення доступності та якості державних послуг. Серед них:

- заборона на використання платних телефонних ліній у державних службах;
- створення інституту «єдиного референта» (référént unique), який координує взаємодію користувача з кількома органами влади;
- розвиток концепції «єдиного вікна» (guichet unique) для об'єднання адміністративних процедур;
- стратегічна мета – повна дематеріалізація адміністративних процесів до 2022 року.

Ще однією новацією стало закріплення принципу «Dites-le-nous une fois» («Скажіть нам це один раз»), запровадженого законом Loi ESSOC 2018 року. Відповідно до нього громадяни не повинні повторно подавати документи чи дані, якими вже володіє держава. Статті L114-2 та L114-9 передбачають обмін даними між адміністративними органами: якщо одній установі потрібна інформація, яка вже зберігається в іншій (наприклад, свідоцтво про народження або податкова декларація), саме адміністрація зобов'язана її витребувати. Така інтероперабельність, закладена у законі, істотно скорочує бюрократичне навантаження та підвищує ефективність цифрових послуг.

Важливо, що законодавство визнає: попри активну цифровізацію, не всі користувачі мають технічні можливості або навички користування онлайн-сервісами. Тому CRPA передбачає збереження альтернативних, офлайн-каналів звернення. Поряд із політикою «100 % дематеріалізації» держава інвестує у створення фізичних пунктів допомоги громадянам, щоб забезпечити інклюзивність цифрової адміністрації. Однак у звіті Омбудсман Французької Республіки (Défenseur des droits) за 2022 рік зазначено: дематеріалізація послуг значно просунулася, але кількість звернень-скарг через труднощі цифрових процедур не зменшується⁵⁷. Також зазначено, що не всі ключові процедури (250 найбільш використовуваних) були повністю переведені в онлайн до 2022 року. У доповіді Сенату Французької Республіки у вересні 2025 році⁵⁸ йдеться про те, що «дематеріалізація стала нормою для великої кількості процедур», але також підкреслюється, що приблизно 82% адміністративних процедур здійснюються онлайн щорічно, а у 2024 році

⁵⁷ Défenseur des droits. Dématérialisation des services publics : trois ans après, où en est-on? – 2022. – URL: https://www.defenseurdesdroits.fr/sites/default/files/2023-07/ddd_rapport_dematerialisation-2022_20220307.pdf

⁵⁸ Accès aux services publics : les limites de la dématérialisation / La Rédaction. – 22 вересня 2025. – URL: <https://www.vie-publique.fr/en-bref/300177-acces-aux-services-publics-les-limites-de-la-dematerialisation>

73% французів зверталися до онлайн-послуг (для порівняння у 2021 році – 67%). 44% французів зазнавали труднощів при здійсненні онлайн-звернень: боязнь помилки, незрозумілість. Лише 1 % – це «повна» цифрова неграмотність, але значна частка відчуває бар'єри.

Підсумовуючи, CRPA та інші законодавчі акти створили міцну правову основу для цифрового публічного управління у Франції. Вони не лише гарантують право громадян на електронні послуги, але й зобов'язують адміністрації забезпечувати ці послуги, встановлюють стандарти прозорості та безпеки, адаптують класичні правові принципи до цифрового середовища й забезпечують баланс між інноваціями та доступністю. Дематеріалізація публічних послуг у Франції значно просунулася – але вона не є «рішенням для всіх». Цифровий перехід створює нові види викликів: не лише технологічні, а й соціальні. Франції належить забезпечити, щоб ті, хто опиняється з різних причин поза цифровим процесом, зберігали доступ до своїх прав і послуг.

Особливості цифрової архітектури публічного адміністрування у Франції

Французька система електронного урядування ґрунтується на кількох ключових цифрових платформах, кожна з яких виконує власну функцію у державній екосистемі. До них належать громадський портал Service-Public.fr, система автентифікації FranceConnect, спеціалізоване агентство ANTS (Agence Nationale des Titres Sécurisés), а також каталог державних телесервісів MesDémarches.gouv.fr. Разом вони формують цілісну архітектуру електронного врядування, орієнтовану на користувача. Діяльність кожної з цих платформ врегульована окремими нормативно-правовими актами (ордонансами, декретами або законами), що гарантують їхню правову визначеність, надійність і відповідність державним стандартам.

Service-Public.fr є офіційним порталом французької адміністрації – фактично, цифровим «фронт-офісом» держави. Запущений у 2000 році та оновлений у 2015 році, він перебуває у підпорядкуванні Дирекції з правової та адміністративної інформації (DILA) при Прем'єр-міністрові. Портал виконує роль єдиного центру доступу до адміністративної інформації та онлайн-послуг. *Service-Public.fr* надає тисячі актуальних інформаційних сторінок (*fiches pratiques*), які роз'яснюють права, обов'язки та процедури громадян у різних сферах життя – сім'я, праця, житло, оподаткування тощо. Водночас портал не обмежується лише інформаційною функцією: у розділі «*Services en ligne et formulaires*» (Онлайн-послуги та формуляри) він пропонує користувачам безпосередньо виконати адміністративну дію – заповнити онлайн-форму чи завантажити офіційний документ.

Завдяки геолокації *Service-Public.fr* адаптує інформацію під користувача: за поштовим індексом можна знайти контактні дані й години роботи найближчого адміністративного органу. Портал створено Ордонансом від 6 листопада 2000 року, а його діяльність детально регламентують наступні декрети, які визначають порядок оновлення контенту, відповідальність за його достовірність та інтеграцію з іншими державними сервісами. *Service-Public.fr* також працює у зв'язці з телефонною лінією «39-39 Allô Service Public», забезпечуючи мультимедійний доступ громадян до державних послуг.

FranceConnect – це система єдиного входу (Single Sign-On) для автентифікації користувачів у державних онлайн-системах. Замість створення окремого акаунта для кожного міністерства чи агентства, користувач може авторизуватись через наявний обліковий запис – податковий кабінет, обліковий запис соціального страхування або поштову службу (La Poste).

Система *FranceConnect* була запроваджена у 2016 році, а з 2018 року офіційно закріплена міністерським ордонансом як державний телесервіс автентифікації. Вона працює як федерація довірених ідентифікаторів: користувач обирає провайдера ідентичності (Identity Provider), який підтверджує його особу та передає лише мінімально необхідні дані для входу до бажаного онлайн-сервісу. Розширена версія *FranceConnect+*, запроваджена у 2021 році, забезпечує вищий рівень безпеки (еквівалентний високому рівню за стандартом eIDAS) та вимагає двофакторної автентифікації – наприклад, через мобільний додаток із біометричним підтвердженням. Ця система є обов'язковою для доступу до чутливих даних, як-от медичні записи або процедури припинення діяльності підприємства. *FranceConnect* став центральним елементом французької цифрової інфраструктури: станом на 2024 рік понад 1 400 державних і муніципальних онлайн-сервісів використовують його для автентифікації користувачів. Платформа відповідає принципам Регламенту eIDAS, хоча повна інтеграція французької eID у європейську мережу електронної ідентифікації ще триває⁵⁹.

ANTS, або Національне агентство захищених документів, було створене декретом 2007 року як державна установа під егідою Міністерства внутрішніх справ. З 2023 року воно поступово перейменовується на France Titres. Завдання агентства – забезпечення процесів оформлення та видачі офіційних документів із високим рівнем безпеки: паспортів, національних ID-карт, водійських посвідчень,

⁵⁹ Restuccia M. French national authentication service FranceConnect+ is available only to French nationals/ Mario Restuccia. – 22 липня 2023. – URL: <https://restuccia.frama.io/mario.restuccia.re/activist-files/rights/rights-2023-fr-01.html>

реєстрацій транспортних засобів (cartes grises), посвідок на проживання тощо.

Реформа Plan Préfectures Nouvelle Génération (PPNG) 2016–2017 рр. радикально змінила адміністративну систему: більшість процедур з отримання таких документів стали повністю дематеріалізованими і переведені на портал ANTS. Відтоді всі заявки подаються онлайн, а префектури більше не приймають їх особисто. Платформа ANTS інтегрована з FranceConnect, має модулі для перевірки особи, відстеження статусу заявки та онлайн-сплати зборів⁶⁰.

З огляду на чутливість персональних даних, діяльність ANTS підпорядковується суворим вимогам кібербезпеки (нагляд агентства ANSSI) і захисту даних (контроль CNIL). Для користувачів, які мають труднощі з цифровими сервісами, створено телефонний центр підтримки у місті Шарлевіль-Мезьєр, що забезпечує консультативну допомогу.

Портал *MesDémarches.gouv.fr* було створено як уніфікований каталог усіх електронних адміністративних процедур. Його основна функція – спростити навігацію між численними телесервісами, які належать різним міністерствам і агентствам. На сайті користувач може вибрати тип заявника (громадянин, бізнес, асоціація) або життєву ситуацію (народження дитини, зміна місця проживання, відкриття бізнесу) і отримати прямі посилання на відповідні сервіси.

У подальшому основні функції *MesDémarches* були інтегровані у *Service-Public.fr*, зокрема в розділ «Vos démarches» («Ваші звернення»). Нині *MesDémarches.gouv.fr* перенаправляє користувачів на *Service-Public.fr* або регіональні адміністративні портали. Витоки цього порталу пов'язані з політикою адміністративного спрощення 2010-х років та Законом про цифрову республіку 2016 року (LOI n° 2016-1321 du 7 octobre 2016 pour une République numérique⁶¹), який зобов'язав органи влади оприлюднювати повний перелік наявних телесервісів і звітувати про прогрес цифровізації.

Електронна ідентифікація, цифровий підпис і доступ до адміністративних послуг у Французькій Республіці

Ефективність електронного урядування у Франції значною мірою залежить від системи електронної ідентифікації (eID) та цифрового підпису, які забезпечують безпечний доступ до державних онлайн-послуг і юридично чинні цифрові транзакції. Французький підхід у цій

⁶⁰ Agence Nationale des Titres Sécurisés (ANTS). – URL: https://www.mairie-lecastera31.fr/_content/emplacements-des-conteners-article-2.pdf

⁶¹Loi n°2016– 1321 du 7 octobre 2016 pour une République numérique – URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033202746>

сфері розвивається відповідно до європейських стандартів, поєднуючи вимоги безпеки з орієнтацією на зручність користувача.

Як зазначалося раніше, центральним елементом системи електронної ідентифікації у Франції є FranceConnect. Ця платформа фактично виконує роль національного eID-рішення, оскільки використовує вже існуючі перевірені облікові записи (податковий, соціального страхування тощо).

Хоча Франція досі не має повністю інтегрованої фізичної електронної ID-картки, яка б широко використовувалася для онлайн-автентифікації, у 2021 році було запроваджено біометричну ID-карту з електронним чипом, що поступово інтегрується через застосунок France Identité. Тим часом FranceConnect заповнив цю прогалину: станом на 2023 рік створено понад 40 млн облікових записів, що свідчить про масове поширення системи⁶². Паралельно Франція готується до інтеграції у Європейський цифровий гаманець особи (European Digital Identity Wallet) у межах eIDAS 2.0, який дозволить громадянам використовувати свій національний цифровий ID для доступу до послуг у будь-якій державі-члені ЄС. Проте реалізація йде повільно: станом на 2024 рік вузол інтероперабельності Франції був з'єднаний лише з кількома країнами, а французькі сервіси поки що не приймають іноземні eID для входу. Очікується, що це зміниться після наближення строків імплементації eIDAS 2.0⁶³.

Франція має одну з найдовших історій правового визнання електронних підписів у Європі. Ще Закон від 13 березня 2000 року привів електронний підпис до власноручного, імплементувавши Директиву ЄС 1999 р. про електронні підписи. Сьогодні Франція повністю діє в межах режиму eIDAS, який визначає три рівні електронного підпису: простий, вдосконалений та кваліфікований. Згідно зі статтями 1366 і 1367 Цивільного кодексу Франції, електронний документ має юридичну силу доказу, якщо можна достовірно ідентифікувати підписанта. Кваліфікований електронний підпис, створений на основі сертифікату довіреного постачальника (prestataire de confiance), прирівнюється до підпису на папері⁶⁴.

⁶² Restuccia M. French national authentication service FranceConnect+ is available only to French nationals/ Mario Restuccia. – 22 липня 2023. – URL: <https://restuccia.frama.io/mario.restuccia.re/activist-files/rights/rights-2023-fr-01.html>

⁶³ ID Tech Wire. France to Introduce Digital Identity Cards via Mobile App in 2025. – 11 avril 2025. – URL: <https://idtechwire.com/france-to-introduce-digital-identity-cards-via-mobile-app-in-2025/>

⁶⁴ CertiNal. eSignature Legality in France/ CertiNal. – URL: <https://www.certinal.com/esignature-legality/france>

На практиці низка сертифікованих постачальників (серед них – CertEurope, Ariadnis та інші) надають сервіси цифрового підпису. У більшості адміністративних процесів, що раніше вимагали підпису на паперових формах, тепер використовується або електронне підтвердження подання через автентифікований обліковий запис, або формальний цифровий підпис. Наприклад, подання податкової декларації онлайн чи заяви на соціальні виплати не потребує окремого файлу підпису – сам факт подання через FranceConnect розглядається як електронний підпис «простого» рівня. Для операцій із високими ризиками (укладання держконтрактів, нотаріальні дії) застосовуються вдосконалені чи кваліфіковані підписи. Внутрішні адміністративні документи державні органи підписують за допомогою сертифікованих систем, наприклад CertEurope/Ariadnis, що забезпечують юридичну силу електронних актів.

Поєднання *FranceConnect* та електронного підпису суттєво спростило доступ громадян до послуг. За одним логіном користувач може отримати доступ до понад 1000 сервісів – від сплати податків і перевірки балів у водійському посвідченні до оформлення сімейних допомог. *FranceConnect* не передає паролі, а лише підтверджує особу, що знижує ризик крадіжки даних. Разом із тим, юридична надійність електронного підпису підвищує довіру до онлайн-транзакцій. Для осіб, які не можуть самостійно користуватись онлайн-сервісами, передбачено делегований доступ (*mandataire*) – соціальний працівник або член родини може виконати процедуру від імені громадянина на законних підставах. Крім того, у мережі центрів *France Services* громадяни можуть отримати допомогу фахівців, які проведуть їх через онлайн-процедуру з використанням *FranceConnect* та цифрового підпису⁶⁵.

Зміни в адміністративних процедурах в Франції: від подання заяви до оскарження рішення онлайн

Цифровізація адміністративних процедур у Франції докорінно змінила всі етапи взаємодії між громадянином і державою – від первинного подання заяви до оскарження адміністративного рішення. Сьогодні цифрові процеси «від початку до кінця» (*end-to-end workflows*) стали звичним явищем, а юридичні гарантії, передбачені Кодексом взаємовідносин між громадськістю та публічною адміністрацією (CRPA), адаптовані до електронного формату. Раніше процес починався з отримання паперової форми в адміністрації, її ручного заповнення й особистого подання разом із необхідними документами. Нині більшість процедур стартують на онлайн-порталах, таких як *Service-Public.fr* або тематичні сайти міністерств. Електронні форми стали інтерактивними:

⁶⁵ Там само.

вони містять вбудовані підказки, випадні списки та автоматичну перевірку повноти даних, що знижує кількість помилок. Для авторизованих користувачів багато полів заповнюються автоматично (наприклад, ім'я, адреса, номер податкового рахунку). Після подання заяви користувач миттєво отримує електронне підтвердження про отримання (*accusé de réception électronique*). Відповідно до CRPA, цей документ має містити реєстраційний номер, дату подання, орієнтовний строк розгляду та інформацію про можливість оскарження. Підтвердження надсилається електронною поштою або зберігається в особистому кабінеті користувача. Якщо раніше для уточнень адміністрація надсилала листи або вимагала особистої присутності, то тепер усі етапи обміну інформацією відбуваються онлайн. Посадовці можуть надіслати запит на додаткові документи через особистий кабінет користувача, а громадянин – завантажити потрібні файли без візиту до установи. Важливою реформою стало правило мовчазного схвалення: якщо адміністрація не відповідає протягом двох місяців, у більшості випадків це означає позитивне рішення (раніше мовчання означало відмову). Це положення, запроваджене реформою 2013 року й закріплене у CRPA, покликане пришвидшити процеси. Сучасні ІТ-системи автоматично відстежують строки, надсилаючи посадовцям нагадування про наближення дедлайну, аби запобігти «мовчазному схваленню» за відсутності контролю.

Найбільш показовою зміною стало оцифрування процедур оскарження. Громадянин може подати:

- адміністративне оскарження (*recours gracieux* або *hiérarchique*) – безпосередньо до органу, який ухвалив рішення або його вищої інстанції;
- судове оскарження – до адміністративного суду.

В обох випадках скаргу можна подати електронно. Вона розглядається як звичайний запит і підпадає під ті самі вимоги CRPA. Для судових справ діє система *Télérecours*, запущена у 2013 році для адвокатів, а згодом – *Télérecours Citoyens* для приватних осіб⁶⁶. Через цей веб-портал громадянин може:

- створити обліковий запис,
- подати електронну скаргу (*requête*),
- завантажити документи,
- відстежувати хід справи,
- отримати рішення суду онлайн.

⁶⁶ *Télérecours citoyens* (*recours devant le juge administratif*) – URL: <https://www.service-public.gouv.fr/particuliers/vosdroits/R50694>

З 2022 року *Télérecours Citoyens* охоплює всі адміністративні трибунали, що дозволяє подавати позови (наприклад, щодо податку на нерухомість чи відмови у візі) без друку та поштових витрат. Навіть Державна рада Французької Республіки (вищий адміністративний суд Французької Республіки), приймає електронні подання через цю систему.

Цифровізація торкнулася й публічних консультацій. Наприклад, під час розроблення містобудівних чи екологічних проектів проводяться онлайн-обговорення, де громадяни можуть залишати коментарі, що стають частиною адміністративного досьє.

Таким чином, французький досвід цифровізації адміністративних процедур і послуг засвідчує, що ефективна цифрова трансформація публічного управління можлива лише за умови її інституціоналізації у правовій системі та підкріплення чіткими процесуальними гарантіями для учасників адміністративних правовідносин. Розвиток електронного урядування у Франції ґрунтується на поєднанні трьох взаємопов'язаних компонентів: нормативного регулювання, організаційно-інституційного забезпечення та захисту прав людини в цифровому середовищі. Прийняття *Code des relations entre le public et l'administration (CRPA)* стало системоутворюючим елементом модернізації адміністративного права Франції. Подальший розвиток правової бази цифровізації був зумовлений ухваленням *Loi ESSOC 2018 року*, яка інституціоналізувала концепцію «держави довіри» (*État de confiance*). Цей акт переорієнтував взаємовідносини між громадянином і адміністрацією від моделі контролю до моделі партнерства, увівши принцип «права на помилку» (*droit à l'erreur*) та закріпивши обов'язок адміністрації сприяти особі у правильному виконанні процедур. У такий спосіб французьке законодавство перейшло від карально-бюрократичної до сервісно-допоміжної парадигми адміністративного права. З інституційного погляду, створення інтегрованих цифрових платформ (*Service-Public.fr*, *FranceConnect*, *Agence Nationale des Titres Sécurisés (ANTS)*) забезпечило реалізацію принципу «єдиного вікна» та високий рівень інтероперабельності між адміністративними органами. Система *FranceConnect*, а згодом і *FranceConnect+*, надала громадянам можливість автентифікації на основі єдиного ідентифікатора, що відповідає вимогам Регламенту (ЄС) № 910/2014 (*eIDAS*), і тим самим створила техніко-правові умови для транснаціонального визнання електронних ідентифікаторів у межах Європейського Союзу.

Важливою тенденцією є поступова дематеріалізація всього циклу адміністративної процедури – від подання заяви до отримання рішення чи його оскарження. Запровадження систем електронного

документообігу, автоматизованого надсилання підтвердження отримання запиту (*accusé de réception électronique*), а також електронного судочинства (*Télérecours Citoyens*) підвищило рівень ефективності, прозорості й підвітності адміністрації.

При цьому французький досвід доводить, що цифровізація адміністративних процедур є передусім правовим, а не лише технічним процесом. Її успішність зумовлена послідовною кодифікацією, інституційною єдністю та закріпленням балансу між інноваціями і фундаментальними принципами адміністративного права – законністю, рівністю, пропорційністю та доступом до правосуддя. Для України цей досвід має особливу цінність у контексті європейської інтеграції, оскільки пропонує практичну модель гармонізації цифрових інститутів з *acquis* ЄС та забезпечення належного рівня правової захищеності громадян у цифровому просторі.

3. Вплив цифровізації на реалізацію прав громадян і якість врядування в Україні та Франції

Цифровізація публічного управління радикально змінила спосіб, у який громадяни реалізують свої права та взаємодіють із державою. Вона може одночасно посилювати права людини – через зручність, швидкість і прозорість – і створювати нові виклики, пов’язані з рівністю доступу, конфіденційністю даних і довірою до влади. Одним із найпомітніших наслідків електронного уряду є спрощення доступу до державних послуг, що є передумовою реалізації базових соціальних і адміністративних прав – на освіту, соціальний захист, юридичну ідентичність. Онлайн-сервіси забезпечують цілодобову доступність і дають змогу уникнути фізичних відстаней. Громадянин у сільській місцевості чи людина з обмеженою мобільністю тепер може отримати потрібну довідку або допомогу без поїздок і черг. Це сприяє інклюзивності та підсилює право на інформацію: державні портали концентрують необхідні відомості у відкритому доступі. Цифрові системи підвищують послідовність і неупередженість у прийнятті рішень, зменшуючи ризик довільних відмов і прискорюючи процедури. Це прямо пов’язано з реалізацією права на належне адміністрування, закріпленого у статті 41 Хартії основоположних прав ЄС. Електронне врядування допомагає дотримуватись принципів своєчасності та справедливості, роблячи адміністративні рішення більш прозорими та передбачуваними.

Цифрові інструменти посилюють і участь громадян у врядуванні. Онлайн-консультації, е-петиції, цифрові бюджети участі – усе це нові форми демократії, що дозволяють брати участь у прийнятті рішень без

фізичної присутності. Такі практики особливо залучають молодь і сприяють підвищенню довіри до держави. Водночас цифровізація підсилює прозорість і підзвітність. Відкриті дані, публічні реєстри роблять дії уряду більш видимими. В обох країнах розміщення публічної та державної інформації у відкритому доступі стало елементом боротьби з корупцією та зловживаннями. Автоматизація процесів – ще один засіб підвищення доброчесності: електронні тендери, цифрові податкові сервіси, онлайн-ліцензування зменшують особисті контакти й, відповідно, можливості для зловживань. Коли правила прозорі, а система фіксує кожну дію, корупційні ризики мінімізуються.

Втім, ефект цифровізації не є однозначно позитивним. Першим і найгострішим викликом є цифровий розрив – різниця між тими, хто має доступ до технологій і навички користування ними, і тими, хто позбавлений такого доступу. Якщо адміністрація повністю переходить в онлайн, частина населення може фактично втратити можливість реалізувати свої права. Тому сучасні підходи до е-врядування поєднують цифровий формат із альтернативними каналами – телефоном, поштою чи через фізичні офіси (принцип «no wrong door» у країнах ЄС – тобто якщо хтось вибирає або потребує нецифровий шлях, йому все одно повинні надати адміністративну послугу). Зв'язок між цифровізацією та довірою громадян до держави складний.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначає три складові «цифрового доброго врядування»⁶⁷:

- відповідальність (responsive government) – здатність швидко реагувати на потреби громадян через аналітику даних та онлайн-зворотний зв'язок;

- захисна функція (protective government) – використання цифрових інструментів для захисту громадян, зокрема в кризових ситуаціях;

- довіра (trustworthy government) – прозорість, стабільність і безпека цифрових сервісів.

Цифровізація також відкриває шлях до data-driven policy-making – політик, що базуються на даних. Аналіз звернень, скарг, відвідувань порталів допомагає урядовцям виявляти проблеми, перерозподіляти ресурси й покращувати послуги.

В свою чергу, Україна розглядає цифрове врядування як один із ключових напрямів європейської інтеграції, і досвід держав – членів ЄС, ОЕСР, зокрема Франції, стає орієнтиром для розбудови власної

⁶⁷ OECD. The impact of digital government on citizen well-being – URL: https://www.oecd.org/en/publications/the-impact-of-digital-government-on-citizen-well-being_24bac82f-en.html

цифрової адміністрації. Впровадження французьких практик не означає простого копіювання, а передбачає адаптацію перевірених моделей до українських умов, поєднуючи європейські стандарти з уже наявними національними досягненнями. Україна входить у процес євроінтеграції не з нуля, а з потужною цифровою інфраструктурою, що вже викликала міжнародне визнання. Центральним елементом стала платформа «Дія» – мобільний застосунок і портал, який забезпечує понад 100 електронних послуг: від цифрових паспортів до реєстрації бізнесу та сплати податків. Понад 23 мільйони українців активно користуються сервісами, що робить «Дію» однією з найуспішніших платформ електронного врядування у світі⁶⁸.

Впровадження французьких практик відбувається в рамках адаптації українського законодавства до «цифрового *acquis* ЄС». Україна вже почала гармонізацію з основними актами – GDPR, eIDAS, Open Data Directive, Regulation on the Single Digital Gateway тощо. Показовим прикладом є визнання у 2023 році Європейським Союзом електронного підпису «Діі» як еквівалентного стандартам eIDAS, що зробило Україну першою країною поза межами ЄС, яка досягла такого рівня взаємного визнання⁶⁹. Наступним кроком стане інтеграція України до Європейської цифрової ідентичності (EU Digital Identity Wallet) – запуск очікується до 2026 року⁷⁰.

Також французький досвід корисний для створення національної системи електронної автентифікації, побудованої на принципах eIDAS і FranceConnect. В Україні вже діють аналоги – BankID, Mobile ID, але подальший розвиток передбачає розширення їхньої інтероперабельності та багаторівневу систему довіри за моделлю FranceConnect+.

Впровадження французького Кодексу взаємовідносин між публікою та адміністрацією (CRPA) як зразка «цифрового» адміністративного права може стати важливим орієнтиром для вдосконалення українського законодавства. Україна ухвалила у 2022 році Закон «Про адміністративну процедуру», який набув чинності у 2023 році, – перший системний акт, що визначає принципи взаємодії громадян і влади.

⁶⁸ «Понад 23 мільйони українців уже користуються «Дією» – найзручніші цифрові послуги в кілька кліків» [Електронний ресурс] / Digital State UA. – 2025. – URL: <https://digitalstate.gov.ua/news/govtech/ponad-23-milyony-ukrayintsiv-uze-korystuiutsia-diyeiu-tsyfrova-derzava-stala-novoiu-normoiu>

⁶⁹ European External Action Service. *European Union supports Ukraine's digital path to the EU: DT4UA project results* – 23 квітня 2025. – URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/european-union-supports-ukraine%E2%80%99s-digital-path-eu-dt4ua-project-results_en

⁷⁰ eUf for Digital. *EU Digital Identity Wallet to be launched in Ukraine* [Електронний ресурс]. – URL: <https://eufordigital.eu/eu-digital-identity-wallet-to-be-launched-in-ukraine/>

Наступним кроком має стати його розширення на цифрові взаємовідносини: закріплення права громадянина на електронну комунікацію, обов'язку органів приймати електронні звернення, а також визначення процедур автоматизованого ухвалення рішень. Французькі норми про прозорість алгоритмів (ст. L.311-3-1 CRPA) і заборону повністю автоматизованих рішень без участі людини можуть стати основою для української правової моделі у сфері штучного інтелекту в управлінні. Україна вже тестує сервіси з елементами ШІ, наприклад, автоматичну перевірку документів, ШІ-бот в Дії, тому впровадження правових гарантій «права на пояснення» і «права на перегляд рішення людиною» має відбутися синхронно з гармонізацією Акту ЄС про штучний інтелект.

Україна вже впровадила європейський підхід до взаємодії державних реєстрів через систему «Трембіта», створену за участі Естонської академії електронного врядування. Ця система виконує функції, аналогічні французьким платформам FranceConnect Data і API.gouv.fr, що забезпечують обмін інформацією між адміністраціями на принципі once-only. Впровадження модуля доступу до персональних даних, який дозволяє громадянам бачити, хто переглядав їхні відомості, є кроком у напрямі європейських стандартів прозорості й відображає французький досвід у сфері захисту даних. Проєкт DT4UA (Digital Transformation for Ukraine), підтриманий ЄС, уже допоміг модернізувати інтероперабельність понад десяти державних реєстрів, передаючи практичні знання з французьких і естонських моделей цифрової архітектури. Україна може запозичити у Франції досвід поєднання цифрових і фізичних каналів доступу. Французька мережа France Services надає допомогу тим, хто не може скористатися онлайн-послугами самостійно. Її аналогом в Україні є Центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи), що вже функціонують у більшості громад. Важливо інтегрувати ці центри з «Дією», створивши єдину омніканальну систему, де громадянин може вибрати – звернутися через застосунок, сайт або особисто. Це дозволить реалізувати європейський принцип «no wrong door» – жоден користувач не має бути позбавлений доступу через вибір способу комунікації. Основні труднощі стосуються воєнного контексту та безпеки даних. Перенесення французьких практик вимагає врахування умов воєнного стану – міграції реєстрів у хмарні сервіси, забезпечення кіберзахисту та резервування баз даних. Тут корисним є французький досвід кризового управління під час пандемії COVID-19, коли публічні адміністративні сервіси довели свою стійкість і адаптивність. Другий виклик – правова культура. Українські публічні службовці звикли до письмових, паперових форм, тому

впровадження норм на кшталт французького «права на помилку» та загального застосування оновленої адміністративної процедури потребує масштабного навчання держслужбовців. Водночас запровадження такого підходу як дозволити громадянину виправити помилку без санкцій могло б значно зміцнити довіру до влади.

Також Україна вже співпрацює з Францією та іншими державами ЄС у сфері цифрового урядування. Наприклад, французькі експерти брали участь у проектах Twinning, що фінансувалися ЄС, з питань електронної митниці та електронного врядування в Україні. Французька технологічна екосистема також виявляє зацікавлення цифровим поступом України. У найближчі роки, коли Україна працюватиме над приєднанням до Єдиного цифрового ринку ЄС, можна очікувати активнішого обміну найкращими практиками. Україна може запровадити закон, подібний до французького Закону про цифрову республіку, який сприяє відкритим даним і зобов'язує державні органи надавати онлайн-послуги. Прийняття законодавства, сумісного з нормами ЄС і розробленого за участю французьких експертів, сприятиме спрощенню подальшого вступу України до ЄС. У підсумку українська система публічного управління може досягти рівня зручності для користувача, подібного до французького, а подекуди – навіть перевершити його, враховуючи стартові переваги України та високий рівень політичної підтримки цифровізації. З огляду на активне прагнення Міністерства цифрової трансформації України до гармонізації з європейськими стандартами, можна очікувати запровадження низки елементів, натхнених французьким досвідом: потужної правової основи електронного врядування, єдиної системи електронної ідентифікації, прозорих алгоритмів та поєднання цифрових і людських каналів обслуговування. Усі ці зусилля спрямовані на стратегічну мету України – інтеграцію до Європи не лише політичну, а й цифрову, створення середовища, у якому взаємодія українського громадянина з державою буде на рівні з досвідом громадянина Франції, а транскордонні цифрові послуги функціонуватимуть безперешкодно.

На основі проведеного аналізу можна сформулювати низку ключових рекомендацій для подальшого розвитку цифровізації адміністративних процедур в Україні, з урахуванням процесів європейської інтеграції та французького досвіду. Ці рекомендації покликані забезпечити, щоб еволюція електронного урядування в Україні була ефективною, орієнтованою на права людини та відповідала найкращим європейським практикам:

По-перше, це кодифікувати право на цифрову комунікацію з публічною адміністрацією. Україна має законодавчо закріпити чітке

право громадян на електронну взаємодію з органами влади, подібно до статей L112-8 та L112-9 французького CRPA. Це можна здійснити шляхом внесення реалізації Закону «Про адміністративну процедуру» або суміжних актів, а також ухвалення змін до низки Законів України. Така норма зобов'яже всі органи влади приймати електронні звернення (електронні листи, онлайн-форми) як юридично рівнозначні письмовим, а також установити базові правила – наприклад, обов'язок підтвердити отримання електронного запиту в установлений строк.

По-друге, Україна має імплементувати принцип одноразового подання даних (once-only principle), що є центральним елементом адміністративної модернізації у Франції та ЄС. Це передбачає заборону вимагати від громадян документи чи інформацію, якою вже володіє інший орган, а також створення безпечних правових механізмів міжвідомчого обміну даними.

По-третє, посилити захист персональних даних (узгодження з Загальним Регламентом ЄС про захист даних – GDPR) та прискорити прийняття нового закону про захист персональних даних, еквівалентного GDPR, який забезпечить прозорість, мінімізацію збору даних і законність їх обробки, а також створить незалежний орган контролю.

Також, з розвитком штучного інтелекту в адміністративній сфері Україна має запровадити гарантії прозорості алгоритмів, право громадян бути поінформованими про автоматизований характер рішення та вимагати пояснення його логіки або перегляду людиною. За прикладом Франції доцільно запровадити публічний реєстр алгоритмів, що використовуються органами влади, із зазначенням їх призначення, принципів роботи та захисних механізмів, а також створити незалежну комісію з питань етики та законності використання ШІ в публічній адміністрації (якщо рішення про таке використання буде ухвалено в Україні офіційно на законодавчому/підзаконному рівнях).

Важливо закріпити норму, що жоден користувач не може бути позбавлений доступу до адміністративних послуг через відсутність цифрових навичок або засобів, а держава зобов'язана забезпечити альтернативні канали (особистий прийом, телефон, ЦНАПи) та допомогу у користуванні цифровими сервісами. Наразі Міністерство цифрової трансформації України здійснює все можливе для подолання цифрового розриву, однак питання досі гостро стоїть, зокрема серед літніх людей. Ефективна цифровізація потребує навчання державних службовців і підвищення цифрової грамотності громадян, саме тому необхідно проводити інформаційні кампанії, готувати фахівців з електронного врядування та залучати наукові установи, громадські організації до оцінки якості цифрових послуг.

ВИСНОВКИ

Цифровізація публічного управління та адміністративних процедур, як свідчить досвід Франції та України, формує нову парадигму взаємодії між державою та особою, у якій ключовими категоріями стають не владне підпорядкування, а сервісність, правова визначеність та гарантії реалізації суб'єктивних прав. Цей процес охоплює не лише технологічний вимір, а й інституційно-правове переосмислення публічної влади, її ролі та обов'язків перед громадянином у цифровому середовищі.

Французька модель електронного урядування, закріплена у Code des relations entre le public et l'administration та подальших актах (Loi ESSOC, Loi pour une République numérique), демонструє високий рівень правової кодифікації цифрової взаємодії між адміністрацією та громадянами. Вона характеризується системністю, передбачуваністю процедур, чітким визначенням юридичної сили електронних документів, а також закріпленням права на електронну комунікацію та гарантій у разі автоматизованого прийняття рішень. Застосування алгоритмів і штучного інтелекту у французькому адміністративному праві супроводжується суворими принципами прозорості, підзвітності та права особи на знання мотивів ухваленого рішення.

Для України цифрова трансформація публічного управління постає не лише як модернізаційна політика, але і як складова імплементації європейських правових стандартів. Правові засади функціонування систем «Дія» та «Трембіта», поступове наближення до положень GDPR, eIDAS і Регламенту про Єдиний цифровий шлюз свідчать про становлення національної моделі цифрового адміністративного права, що тяжіє до європейського зразка. На відміну від еволюційного французького підходу, український досвід характеризується високою швидкістю правових і технологічних інновацій, що зумовлено необхідністю оперативного реагування на виклики війни та державної безпеки.

Порівняльно-правовий аналіз показує, що ефективність цифрового урядування визначається не лише рівнем технічної інтегрованості, а й якістю правового регулювання. Франція досягла оптимального балансу між автоматизацією адміністративних процедур і забезпеченням процесуальних гарантій громадян. Україна ж перебуває на етапі, коли цифровізація повинна бути не просто засобом спрощення процедур, а правовою категорією, що підпорядковується принципам верховенства права, правової визначеності, пропорційності та недискримінації.

У цьому контексті особливого значення набуває формування концепції «цифрового адміністративного права» як комплексного інституту, що регулює не лише технічні аспекти електронної взаємодії, а й забезпечує правовий статус, гарантії та відповідальність суб'єктів адміністративних відносин у цифровому середовищі. Український

законодавець поступово закладає підвалини для цього інституту, однак подальший розвиток вимагає глибшої систематизації норм, що стосуються електронних послуг, адміністративного процесу, захисту даних, штучного інтелекту та цифрової етики в публічному секторі.

Таким чином, французький досвід є не стільки моделлю для копіювання, скільки правовим орієнтиром у розбудові збалансованої системи публічного управління, що поєднує технологічну інноваційність із непорушністю правових гарантій. Український напрям цифровізації має розглядатися як елемент ширшого процесу європейської інтеграції, у межах якого цифрові інструменти стають індикатором якості врядування, ефективності адміністративної юстиції та рівня реалізації прав людини.

На завершення, можна стверджувати, що розвиток цифрового урядування у Франції та Україні демонструє еволюцію публічної влади від бюрократичної моделі до сервісно-правової, заснованої на принципі верховенства права в електронному вимірі. Саме цей вектор – поєднання технологічної ефективності з юридичною обґрунтованістю – є визначальним для формування єдиного європейського адміністративного простору, до якого поступово інтегрується Україна.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні проаналізовано правові засади цифровізації адміністративних процедур у Франції та Україні. Розкрито зміст і значення французької моделі електронного врядування, заснованої на Code des relations entre le public et l'administration і принципах прозорості, підзвітності та доступності адміністративних послуг. Визначено, що цифровізація у Франції забезпечує баланс між технологічною ефективністю та дотриманням процесуальних прав громадян. Досліджено український досвід впровадження електронних сервісів – насамперед через платформи «Дія» та «Трембіта» – у контексті гармонізації з правом ЄС (GDPR, eIDAS, Single Digital Gateway). Обґрунтовано, що цифрове адміністративне право в Україні перебуває на етапі становлення як комплексний правовий інститут, покликаний забезпечити рівність доступу, захист персональних даних та юридичну визначеність електронних адміністративних процедур. У підсумку доведено, що інтеграція французьких правових практик може слугувати основою для формування в Україні європейського стандарту електронного врядування, заснованого на принципах верховенства права, сервісності та довіри громадян до держави.

Література

1. Ковбас І. В., Ковбас В.О. Поняття, ознаки та сутність адміністративних послуг в Україні. Юридичний бюлетень. 2023. № 29. – С. 236–243. – URL: <http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2023/29/27.pdf>

2. Ковбас І.В. Публічно-владні послуги як засіб забезпечення державою реалізації прав людини : дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.07. Ірпінь, 2011, 236 с.
3. Прокопенко С. Якість надання адміністративних послуг як показник ефективності публічного управління в Україні. Аспекти публічного управління. 2024. Т. 12, № 1. – С. 129–134. – URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1059/1035>
4. Ковбас І., Боднар С. Адміністративні послуги: поняття та порядок їх надання органами публічної влади. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1. – С. 96–102
5. Ковбас І. В., Штефюк О. О. Сервісні повноваження органів місцевого самоврядування: поняття та основні принципи. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. № 2. – С. 110–115. – URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8383/Ст.%206.pdf>
6. Королюк Т. О. Управління якістю надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. № 12. – URL: <https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/266>
7. Всесвітній словник української мови. URL: <https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%D0%B0>
8. Данилюк Т.І. Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти. *Ефективна економіка*, № 8, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3247>
9. Герасимчук В. Г. Маркетинг: Теорія і практика. Київ : Вища школа, 1994.
10. Данилюк Т.І. Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти. *Ефективна економіка*, № 8, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3247>
11. Хмелевська Л. П. Особливості розвитку малого підприємництва у сфері побутового обслуговування населення України: дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. Київ, 2002
12. Данилюк Т.І. Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти. *Ефективна економіка*, № 8, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3247>
13. Ткаченко Л. В. Маркетинг послуг: навч. посіб. для студентів екон. спец. Донецьк : ДАУБП, 2000. с.8
14. Гаркавенко С. С. Маркетинг. Київ : Лібра, 2002. с. 36
15. Хмелевська Л. П. Особливості розвитку малого підприємництва у сфері побутового обслуговування населення України: дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. Київ, 2002. с. 57
16. Кочерга О. І. Сфера обслуговування населення: регіональні проблеми. Київ : Наукова думка, 1980. с. 4

17. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року, № 435-IV
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

18. Закон України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року, № 922-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>

19. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року, № 2755-VI
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

20. Закон України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року, № 5203-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

21. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

22. Ковбас І. В., Ковбас В.О. Поняття, ознаки та сутність адміністративних послуг в Україні. Юридичний бюлетень. 2023. № 29. – С. 236–243. – URL: <http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2023/29/27.pdf>

23. Fountain, Jane E; Bretschneider, Stuart. Building the virtual state: information technology and institutional change. Public administration review, 2003, Vol.63 (6), p.738-741

24. Dunleavy, Patrick & Margetts, Helen & Bastow, Simon & Tinkler, Jane, 2008. "Digital Era Governance: IT Corporations, the State, and e-Government," OUP Catalogue, Oxford University Press, number 9780199547005.

25. LEOSK, Nele, Understanding the development of digital governance : a study of the relations between institutions, organisations, and actors in the member states of the OECD and EU, Florence : European University Institute, 2019, EUI, SPS, PhD Thesis. URL: <https://hdl.handle.net/1814/64546>

26. Alina Östling, Evolution Rather Than Revolution – a Comparative Analysis of the Quality of E-Democracy, Florence : European University Institute, 2014, EUI, SPS, PhD Thesis. URL: <https://hdl.handle.net/1814/32124>

27. Corinna Funke, DIGITIZATION, FAST AND SLOW. Comparing the creation of digital public services in Denmark, France and Germany, Florence : European University Institute, 2022, EUI, SPS, PhD Thesis. URL: <https://hdl.handle.net/1814/74971>

28. Fernando Filgueiras, Virgílio Almeida. Governance for the Digital World: Neither More State nor More Market (2021). URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-55248-0>

29. Musiani, Francesca; Cogburn, Derrick L.; DeNardis, Laura; Levinson, Nanette S., eds. (2016). The Turn to Infrastructure in Internet Governance. URL: <https://doi.org/10.1057/9781137483591>

30. Ishkhanyan, A. The sovereignty-internationalism paradox in AI governance: digital federalism and global algorithmic control. Discov Artif Intell 5, 123 (2025). <https://doi.org/10.1007/s44163-025-00374-x>

31. Karen Levy, Kyla E. Chasalow, and Sarah Riley. Algorithms and Decision-Making in the Public Sector. *Annual Review of Law and Social Science*, Volume 17, 2021. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2106.03673>

32. Кравцова Т.М. Щодо правової визначеності та класифікації принципів надання адміністративних послуг. *Вісник Маріупольського державного університету* Серія: Право, 2023, вип.26. с. 26-35

33. Максименко Н.В. Принцип законності в адміністративному судочинстві як один із складових елементів принципу верховенства права. *Наукові записки. Серія: Право*, 2024, № 16 (2024). с. 111-115

34. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. с. 141.

35. Karen Yeung. Algorithmic Regulation: A Critical Interrogation. *Regulation & Governance*. Forthcoming King's College London Law School Research Paper No. 2017-27. 42 p.

36. Смородинський В.С. Правова визначеність. *Філософія права і загальна теорія права*, 2/2020, 2020. С. 185-201

37. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX. *Голос України*, 2021. № 224

38. Olashyn V. V. Future of Administrative Justice in Ukraine: Strategy for Integrating Artificial Intelligence. *Право та державне управління*, 2025, № 1. с. 68-74

39. Томкіна О.О. Пропорційність у системі принципів правотворчої діяльності. *Нове українське право*, Вип. 3, 2025. С.44-49

40. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX. *Голос України*, 2021. № 224

41. Вавринчук М.П., Когут О.В. Адміністративна процедура через призму Конституції України та законодавства ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, Том 2 № 88 (2025), 2025. С. 307-312

42. Chomanski, B. Legitimacy and automated decisions: the moral limits of algocracy. *Ethics Inf Technol* 24, 34 (2022). <https://doi.org/10.1007/s10676-022-09647-w>

43. Корольова В.В., & Гапешко Т.С. Підстави та порядок, пропорційність, законність та межі обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Legal Bulletin*, No 1(15), 2025. С. 82–89. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-15-A12>

44. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС / Європейський Парламент, Рада ЄС. – База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_016-14

45. Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and

repealing Decision (EU) 2015/2240. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/694/oj>

46. Digital Europe Programme/ European Commission. – 2021–2027. – URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme>

47. Регламент (ЄС) 2016/679 (GDPR)/ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

48. Інформаційна довідка щодо використання штучного інтелекту в медіа: потенціал і ризики/ Дослідницька служба Верховна Рада України. – 2024. – URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33465.pdf>

49. Code des relations entre le public et l’administration/ Légifrance – Le service public de la diffusion du droit – URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000031366350/

50. Loi n° 78-17 du 6 janvier 1978 relative à l’informatique, aux fichiers et aux libertés /Légifrance – Le service public de la diffusion du droit. – URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT00000886460>

51. Loi n° 2018-727 du 10 août 2018 pour un État au service d’une société de confiance. /Légifrance – Le service public de la diffusion du droit. – URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000037307624>

52. Défenseur des droits. Dématérialisation des services publics : trois ans après, où en est-on ?. – 2022. – URL: https://www.defenseurdesdroits.fr/sites/default/files/2023-07/ddd_rapport_dematerialisation-2022_20220307.pdf

53. Accès aux services publics : les limites de la dématérialisation / La Rédaction. – 22 вересня 2025. – URL: <https://www.vie-publique.fr/en-bref/300177-acces-aux-services-publics-les-limites-de-la-dematerialisation>

54. Restuccia M. French national authentication service FranceConnect+ is available only to French nationals/ Mario Restuccia. – 22 липня 2023. – URL: <https://restuccia.frama.io/mario.restuccia.re/activist-files/rights/rights-2023-fr-01.html>

55. Agence Nationale des Titres Sécurisés (ANTS). – URL: https://www.mairie-lecastera31.fr/_content/emplacements-des-conteners-article-2.pdf

56. Loi n°2016– 1321 du 7 octobre 2016 pour une République numérique – URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033202746>

57. Restuccia M. French national authentication service FranceConnect+ is available only to French nationals/ Mario Restuccia. – 22 липня 2023. – URL: <https://restuccia.frama.io/mario.restuccia.re/activist-files/rights/rights-2023-fr-01.html>

58. ID Tech Wire. France to Introduce Digital Identity Cards via Mobile App in 2025. – 11 avril 2025. – URL: <https://idtechwire.com/france-to-introduce-digital-identity-cards-via-mobile-app-in-2025/>

59. CertiNal. eSignature Legality in France/ CertiNal. – URL: <https://www.certinal.com/esignature-legality/france>

60. Télérecours citoyens (recours devant le juge administratif) – URL: <https://www.service-public.gouv.fr/particuliers/vosdroits/R50694>

61. OECD. The impact of digital government on citizen well-being – URL: https://www.oecd.org/en/publications/the-impact-of-digital-government-on-citizen-well-being_24bac82f-en.html

62. European External Action Service. European Union supports Ukraine’s digital path to the EU: DT4UA project results – URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/european-union-supports-ukraine%E2%80%99s-digital-path-eu-dt4ua-project-results_en

63. eUf for Digital. EU Digital Identity Wallet to be launched in Ukraine – URL: <https://eufordigital.eu/eu-digital-identity-wallet-to-be-launched-in-ukraine/>

Information about the authors:

Veselovskyi Bohdan Andriiovych,

Philosophy Doctor (International Law),

Associate Professor of the Department of Comparative and European Law of the Educational and Scientific Institute of International Relations

Taras Shevchenko Kyiv National University

36/1, Yurii Illienka Str., Kyiv, 04119, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-2891-2741>

Honcharuk Olha Volodymyrivna,

Philosophy Doctor (International Law), Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Comparative and European Law of the Educational and Scientific Institute of International Relations

Taras Shevchenko Kyiv National University

36/1, Yurii Illienka Str., Kyiv, 04119, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-3264-7047>

**FROM CONSTITUTION TO STRASBOURG:
ASSESSING FREEDOM OF ASSOCIATION IN UKRAINE
AND FRANCE THROUGH THE COUNCIL OF EUROPE STANDARDS**

Volkova D. Ye.

INTRODUCTION

Freedom of association stands as a principle of any pluralist democratic state, functioning as a vital mechanism for collective action, political representation, and the protection of individual interests. Within the broader European legal architecture, the definitive standard for this fundamental right is established by the Council of Europe. The operative legal guarantee is enshrined in Article 11 of the European Convention on Human Rights (ECHR), the comprehensive jurisprudence of which has established robust negative duties to refrain from interference and positive obligations to proactively ensure the effective enjoyment of the right.

This paper undertakes a critical assessment of how the right to freedom of association is legislated, implemented, and protected across two contrasting legal systems: France, representing a long-established Western European liberal democracy with deep-rooted civil society traditions, and Ukraine, a nation actively engaged in legal and administrative convergence with European standards following years of post-Soviet transition. This comparison provides a crucial lens through which to evaluate the practical challenges inherent in realizing constitutional rights when measured against the binding authority of Strasbourg.

To facilitate this assessment, the analysis is structured around four interconnected components. First, the paper examines the foundational national legal instruments, including Articles 36 and 37 of the Ukrainian Constitution, and the fundamental principles of the French legal framework (such as the 1901 Law), alongside main domestic legislation governing associations. Second, it analyses key ECtHR judgments, contrasting the bureaucratic failures highlighted in Ukrainian cases (*Koretsky and Others v. Ukraine*, *Trofymchuk v. Ukraine*) with the French application of the proportionality test in matters of dissolution and financial regulation (*Association des Anciens Élèves de l'ENSAE v. France*, and *Ayoub and Others v. France*). Third, the paper incorporates relevant Council of Europe soft law, specifically Recommendation CM/Rec(2007)14, which provides non-binding guidance on the legal status of non-governmental organisations (NGOs).

By mapping the path "From Constitution to Strasbourg," this study aims to elucidate the discrepancies between national guarantees and the practical, enforceable requirements of the Convention, ultimately demonstrating that while the specific regulatory and administrative challenges differ, the uniform benchmark for effective associative freedom remains the demanding proportionality test of the ECtHR.

1. Constitutional Acts of France and Ukraine of the Freedom of Association

The 1996 Constitution of Ukraine includes several articles that do not directly regulate non-governmental organizations but are crucial for their establishment and operation. These are mainly articles in Section II, which protect personal, political, social, cultural, and environmental human rights: Article 34 (freedom of thought and speech), Article 35 (freedom of belief and religion), Article 38 (right to participate in managing state affairs), Article 39 (right to peaceful assembly without weapons, including meetings, rallies, marches, and demonstrations), Article 40 (right to submit individual or collective written appeals or personally address state authorities, local governments, and their officials), Article 44 (partly covering the right to strike), Article 49 (partly covering physical culture and sports, as well as organizations for people with disabilities), Article 50 (mainly the right to information about the environment, food quality, and household items, and the right to share this information), Article 54 (mainly freedom of creativity), and others.

Additionally, the Constitution of Ukraine includes two articles directly related to NGOs. First, Article 36. According to its Part 1, "Ukrainian citizens have the right to freedom of association in political parties and public organizations to exercise and protect their rights and freedoms and to satisfy political, economic, social, cultural, and other interests, except for restrictions established by law in the interests of national security, public order, public health, or the protection of the rights and freedoms of others."¹ Currently, the Law of Ukraine "On Public Associations" contradicts this norm in two key aspects:

NGOs can be formed and joined not only by Ukrainian citizens but also by other individuals. This provision in the Law does not align with the Constitution but complies with European standards, such as Article 11 of the 1950 European Convention on Human Rights.

NGOs can operate not only to protect the rights and interests of their founders or members but also to benefit third parties who are not founders or members. Again, this provision contradicts the Constitution but aligns with

¹ Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 142.

European standards, such as points 8, 10–14 of the Fundamental Principles on the Status of Non-Governmental Organisations in Europe, adopted on July 5, 2002, by participants of a multilateral meeting organized by the Council of Europe, along with its Explanatory Memorandum.

Part 2 of Article 36 focuses solely on political parties, and Part 3 on trade unions. Part 4 states that “no one may be forced to join any citizens’ association or face restrictions for belonging or not belonging to political parties or public organizations,” while Part 5 emphasizes that “all citizens’ associations are equal before the law.” The use of the outdated term “citizens’ associations” in these parts of Article 36 raises concerns². While the meaning is clear, updating this terminology during future constitutional amendments would be advisable to eliminate inaccuracies.

Article 37 of the Constitution, in Part 1, prohibits the establishment and activities of NGOs whose “programmatic goals or actions aim at eliminating Ukraine’s independence, changing the constitutional order by force, violating the sovereignty and territorial integrity of the state, undermining its security, illegally seizing state power, promoting war or violence, inciting interethnic, racial, or religious hatred, or infringing on human rights and freedoms or public health.” Part 3 of Article 37 states that “public organizations cannot have paramilitary formations,” and Part 5 specifies that “the prohibition of citizens’ associations is carried out only through a court decision.” The same terminological concerns about “citizens’ associations” apply to Article 37, but otherwise, it raises no significant issues.

Another negative trend that hinders aligning Ukraine’s constitutional law with European standards is the specific mention of certain types of organizations in the Constitution, such as trade unions (Part 3, Article 36) and consumer organizations (Part 4, Article 42).

Based on the analysis of Articles 36 and 37, it can be concluded that NGOs in Ukraine are formed through the exercise of the collective right to freedom of association. This right is now recognized as an inalienable natural right of individuals and is traditionally classified as a personal right, both under Ukraine’s Constitution and European human rights standards. This marks a significant step away from the Soviet past, when the right to form NGOs was considered a political freedom at the constitutional level.

It should also be noted that Articles 36 and 37 have not been interpreted by the Constitutional Court of Ukraine. As for European judicial practice related to these provisions, it is reflected in decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) concerning violations of the 1950 European

² Конституція України у судових рішеннях / М. П. Орзіх, А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. К. : Юрінком Інтер, 2011. С. 83.

Convention on Human Rights. Article 11 of the Convention, titled “Freedom of Assembly and Association,” addresses these rights.

The combination of freedom of association and freedom of peaceful assembly in the Convention is logical, especially for NGOs. First, to establish an NGO, such as a public association, founders must hold a constituent meeting (Part 1, Article 9 of the Law of Ukraine “On Public Associations” of March 22, 2012). Second, the meetings of an NGO, which serve as its highest governing body, are essentially peaceful assemblies of its members. Therefore, when studying freedom of association, significant attention should be paid to freedom of assembly. However, when researching freedom of assembly, the need to analyze freedom of association depends on the case. For instance, when rallies or pickets are organized by political parties, NGOs, or religious organizations involving their members, the link between freedom of association and freedom of assembly is clear. But when a picket or rally is initiated by an “unorganized public,” such as workers of a company or residents of a neighborhood not united in a trade union or NGO, this link may be absent.

Thus, it is appropriate to discuss “freedom of assembly and freedom of association” together, as forming an association without holding meetings is impossible in Ukraine and most other countries.

The 1958 Constitution of France includes several provisions that do not directly address NGOs but are essential for their creation and activities³. These mainly come from the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789, which is part of France's constitutional framework⁴, as well as the Preamble to the 1946 Constitution. Key examples include Article 4 of the 1789 Declaration (freedom to do anything that does not harm others), Article 10 (freedom of opinion, including religious views), Article 11 (freedom to communicate thoughts and opinions), and principles from the 1946 Preamble on the right to strike, health protection, and cultural rights. These support NGOs by enabling free expression, assembly, and collective action in areas like social, environmental, and cultural issues.

In addition, France's constitutional framework recognizes freedom of association as a fundamental principle, though it is not explicitly stated in the 1958 Constitution's main text. The Constitutional Council affirmed this right in its landmark decision of July 16, 1971, drawing from the 1789 Declaration and 1946 Preamble⁵, stating that freedom of association is essential to

³ Constitution of France 1958. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf

⁴ Declaration of the Rights of Man and of the Citizen 1789. URL: <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rights-of-man-and-of-the-citizen>

⁵ Constitution of France 1946. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf

democracy and human rights. The primary law regulating NGOs is the Law of July 1, 1901, on the Contract of Association, which allows citizens and foreigners to form associations freely for non-profit purposes, such as cultural, sports, or humanitarian goals, with simple declaration requirements. This law aligns well with European standards, like Article 11 of the 1950 European Convention on Human Rights.

2. Laws on Associations in Ukraine and in France

The Law of Ukraine "On Public Associations": A Regulatory Shift Towards Civic Empowerment

The Law of Ukraine "On Public Associations"⁶, formally adopted on March 22, 2012, and effective from 2013, represents a watershed moment in Ukrainian civil legislation. Its primary objective was to enact the constitutional right to freedom of association by dismantling the antiquated and highly restrictive regulatory model it replaced. The Law establishes a comprehensive legal and procedural framework designed to foster a robust and autonomous civil society sector, thereby aligning Ukraine's legal landscape with European standards for democratic governance and non-state actor participation.

Formal Definitions and Structural Differentiation

The statute clearly defines a Public Association (PA) as a voluntary, non-profit union of individuals and/or private law legal entities, formed to advance and safeguard rights, freedoms, and various public interests (e.g., social, economic, cultural, environmental). The crucial definitional constraint is the exclusion of profit generation as a primary objective. The Law mandates two distinct forms: the Public Organisation, whose membership and founders are exclusively physical persons (individuals), and the Public Union, which permits private law legal entities as its founders, with both entities and individuals eligible for membership. This structural distinction acknowledges the diversity of civil society and facilitates sectoral collaboration. Furthermore, the legislation grants PAs the flexibility to operate either with or without the status of a legal entity, though possessing this status designates the association as a non-entrepreneurial society subject to stricter accounting and reporting requirements.

Principles of Operation and Governance

The operational framework of PAs is anchored in core principles that underscore their democratic nature. These include the principle of voluntariness, which ensures that participation is entirely self-determined and that state bodies cannot leverage membership status to affect citizens' rights

⁶ Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. Офіц. вісник України. 2012. № 30. Ст. 1097.

or privileges. Self-government guarantees internal autonomy, allowing PAs to independently determine their governance structures and activities as prescribed by their own Statutes. The Law notably eliminated mandatory territorial classifications, establishing the principle of a free choice of the territory for operation, empowering associations to scale their activities based on need rather than bureaucratic limits. Crucially, the absence of property interest strictly prohibits any distribution of the association's assets or income to its members or founders, reinforcing the non-profit mandate. Finally, the principles of transparency and publicity impose an obligation on PAs to ensure open access to information regarding their operations and financial status, promoting accountability to both members and the broader public.

Registration Process and Permitted Activities

The Law significantly streamlined the formation process by introducing a simplified, declarative registration procedure, moving away from the cumbersome permit system of the past. The requirement for founders is minimal—a minimum of two individuals for a Public Organisation or two private law entities for a Public Union. Registration is a process handled by the Ministry of Justice or delegated administrative centres, focused primarily on reviewing the compliance of the foundational documents, particularly the Statute, with the law. While restricted from being political parties, PAs are permitted to engage in broad public political advocacy to achieve their goals. A key provision allows PAs to conduct economic activities only as an auxiliary function, provided the revenue generated is exclusively used to fund the association's core non-profit statutory objectives. This balance between non-profit mission and operational sustainability is vital for the sector's long-term health and its active role in national life and international engagement.

The French Law of July 1, 1901: The Foundation of Associative Freedom

The French Law of July 1, 1901, relative to the contract of association (*Loi relative au contrat d'association*) is a piece of legislation that fundamentally established the principle of freedom of association in France⁷. Over a century old, it remains the primary legal instrument governing the vast majority of non-profit organisations in the country. This statute is distinguished by its highly liberal framework, contrasting sharply with the restrictive regimes that preceded it, thereby empowering citizens to pool their efforts for non-commercial purposes with minimal state interference.

Article 1 of the 1901 Law defines an association as a convention (agreement) by which two or more persons permanently pool their knowledge or activities for a purpose other than to share profits. This definition emphasises two critical legal characteristics: the contractual nature of the

⁷ Loi relative au contrat d'association 1901. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006069570>

association, meaning its validity is governed by general contract law principles, and the non-profit objective, making the prohibition of distributing financial benefits among members the fundamental distinction between an association and a commercial company. The term "permanently" highlights the long-term, ongoing nature of the members' commitment. Should an association's activities lead to a significant financial surplus that is not reinvested in its non-profit purpose, it risks being reclassified as a de facto commercial company by tax or judicial authorities.

The Law champions the principle of free formation: associations can be formed freely without prior authorisation or declaration. However, to acquire legal capacity (*personnalité morale*), which allows the association to contract, receive subsidies, open a bank account, or initiate legal action, the founders must undertake a simple declaration process. This declarative formality is made at the Préfecture (local government office) where the association's headquarters are located and includes furnishing the title, objective, address, and the names of the administrators, along with copies of the statutes. Legal personality is acquired upon the publication of an excerpt of the declaration in the *Journal Officiel des Associations et Fondations d'Entreprise* (JOAFE). This swift, non-discretionary process underscores the law's liberal spirit, as authorities cannot refuse registration, only challenge the legality of the association's purpose in court post-factum.

A key feature of the 1901 Law is the wide degree of organisational and contractual freedom granted to the founders. The Law is deliberately silent on the internal governance structures (e.g., the necessity of a Board of Directors, a President, or specific meeting requirements), leaving the definition of leadership bodies, their powers, and the rules for member admission and withdrawal entirely to the Statutes. This freedom ensures the association's structure perfectly matches its specific goals and membership. While the non-profit principle is absolute regarding the distribution of profits, associations are permitted to engage in economic activities that generate revenue, provided the profits are strictly and entirely reinvested to achieve the association's stated non-profit purpose. Furthermore, the Law provides avenues for associations to acquire greater rights, such as the capacity to receive donations and legacies, through a specific procedure leading to "recognition of public utility" (*reconnaissance d'utilité publique*), which subjects them to stricter state oversight. The ease of formation and the inherent operational flexibility have contributed immensely to the proliferation of a diverse and highly decentralised French civil society.

The enduring significance of the French Law of 1901 on the contract of association stems precisely from its initial, radical liberalism, making it highly adaptable to modern social and economic contexts. Despite its age, it remains

the backbone of a vibrant civil society, although it is not immune to contemporary criticism, particularly regarding the increasing state control and the complexity of financial regulations.

The 1901 Law's sustained relevance is deeply rooted in the fundamental democratic principles it enshrined:

- the core principle that an association can be formed by just two people without requiring any prior authorisation is immensely valuable. This low barrier to entry fosters spontaneity and allows citizens to rapidly address new social issues or collective interests, driving innovation in the social sector, particularly in areas like environmentalism or consumer rights. The formality of declaration is merely a condition for obtaining legal capacity, not for existence.

- by defining the association as a simple contract, the Law grants founders exceptional flexibility in drafting the Statutes, which serve as the internal rulebook. This self-governance allows groups to tailor their internal decision-making structures (e.g., General Assembly, Board, etc.) to their specific needs and size, which is a major advantage over the rigid structures mandated for commercial entities.

- the strict prohibition against the sharing of benefits among members remains the central legal safeguard of the non-profit model. This clear distinction from commercial activity has preserved the integrity of the sector, ensuring that associations, even those with substantial economic activity, serve a collective or public interest rather than private enrichment.

Modern Criticisms and Regulatory Challenges

While celebrated for its liberalism, the 1901 Law faces several points of criticism in the 21st century:

- the Law's simplicity becomes a drawback for large associations that manage substantial budgets, employ staff, and engage in significant economic activity. These organisations often find themselves subject to a patchwork of subsequent regulations (e.g., fiscal, social, and accounting obligations) that overlay the original text, leading to complexity. For instance, while the original law allows for cash-based accounting, large associations or those receiving public subsidies must comply with much stricter, company-like accounting rules.

- associations seeking the enhanced legal capacity of recognition of public utility (allowing them to receive donations and legacies) face a demanding and highly political administrative procedure. Critics argue this high-threshold status is exclusive, often favouring large, established, and centrally controlled non-profits, thus perpetuating inequality within the sector.

- a more recent criticism focuses on the introduction of mechanisms that are perceived as undermining the sector's autonomy. The 2021 law against

"separatism" notably introduced the "Republican Commitment Contract" (Contrat d'engagement républicain – CER), which associations must sign to qualify for public funding. Critics argue this contract creates a relationship of subordination rather than partnership, as it conditions vital public resources on adherence to state-defined principles, potentially stifling the freedom of expression and advocacy, particularly for associations that challenge government policy. This represents a modern tension between the liberal core of the 1901 Law and the state's desire for greater oversight of public funds and republican values.

3. Council of Europe standards and relevant case law of the European Court of Human Rights

The Council of Europe standard for the protection of associations is primarily established by Article 11 of the European Convention on Human Rights (ECHR). This article unequivocally guarantees "the right to freedom of peaceful assembly and to freedom of association with others," an indispensable right for the functioning of a democratic state. The jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECtHR) interprets Article 11 broadly, imposing both negative and positive obligations on member states regarding non-profit organisations, political parties, and trade unions.

The ECtHR views the right to associate as a fundamental and comprehensive right that extends beyond mere formation. The Court has established that genuine and effective respect for this freedom entails several key dimensions:

Member states bear a negative obligation to refrain from undue interference with an association's operation. However, the ECtHR has also identified a positive obligation on the state, which requires domestic authorities to take reasonable and appropriate measures to ensure that the rights guaranteed under Article 11 can be enjoyed effectively. This includes providing an effective legal framework that enables the acquisition of legal personality through a non-arbitrary registration process. The freedom to associate is deemed "illusory" if it does not include this right to form a legally recognised body.

The protection afforded by Article 11 is not limited to the founding members but extends to the association itself as a legal entity and covers its entire life cycle and all its legitimate activities. The Court's case law establishes that the right encompasses necessary practical corollaries, such as the ability of trade unions to engage in collective bargaining and the negative freedom of association—the right of an individual not to be compelled to join a particular body. Furthermore, the ECHR framework ensures that associations,

even those with controversial or dissenting goals, are protected, provided their aims are pursued peacefully and democratically.

Proportionality Test for Restrictions

As a qualified right, the freedom of association is subject to restrictions, provided they adhere to the strict three-part test set forth in Article 11, paragraph 2. Any interference must satisfy the requirements of legality and necessity:

1) Prescribed by Law: The restriction must be clearly stipulated in domestic law.

2) Legitimate Aim: The interference must be strictly for one of the enumerated purposes: national security, public safety, prevention of disorder or crime, protection of health or morals, or the protection of the rights and freedoms of others.

3) Necessary in a Democratic Society: This requirement demands that the measure be proportionate to the legitimate aim pursued, responding to a "pressing social need." The member state is afforded a limited "margin of appreciation," but the Court retains ultimate authority to assess whether the restriction is justified.

In practice, the ECtHR has determined that the dissolution of a political party or an NGO-the most severe restriction-is only justifiable in exceptional circumstances, specifically when the organisation incites violence, racial hatred, or poses a direct and verifiable threat to the fundamental principles of democracy. Mere political dissent or the desire to suppress controversial but peaceful goals is insufficient to justify such an extreme measure.

Part 2 of Article 11 of the Convention allows restrictions on these freedoms, stating that "the exercise of these rights shall not be subject to any restrictions except those prescribed by law and necessary in a democratic society in the interests of national or public safety, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others." This article also permits lawful restrictions on these rights for members of the armed forces, police, or state administration⁸. Therefore, the Convention's authors view freedom of association and freedom of assembly as closely linked, with identical restrictions.

This perspective should also guide the analysis of ECHR case law: when examining decisions on freedom of association, it is useful to consider related cases on freedom of assembly. According to S. V. Shevchuk, ECHR case law

⁸ Волкова Д. Є. Право на об'єднання в громадські організації в конституційних актах України ХХ століття. *Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право.* 2013. Вип. 21. Ч. 1., т. 1. С. 128.

is a law of principles⁹. Thus, if principles are articulated in ECHR decisions or other Council of Europe documents, they are considered European standards for NGOs. If not, they are not regarded as such. Under the Law of Ukraine “On the Execution of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights” of February 23, 2006, Ukrainian courts must apply ECHR case law as a source of law.

However, only a few ECHR decisions specifically or primarily concern NGOs. Scholars often highlight the case of *Koretsky and Others v. Ukraine* (2008) as the only significant ECHR case involving Ukraine’s NGOs. In fact, there are two relevant decisions:

- *Koretsky and Others v. Ukraine* (2008);
- *Trofymchuk v. Ukraine* (2011).

In *Koretsky and Others v. Ukraine* (2008), the applicants tried for nearly two years to register an NGO but eventually gave up, liquidated it, and appealed to the ECHR. The ECHR found that the state’s interference with the applicants’ rights was unlawful, violating Article 11, and awarded each applicant €1,500 in non-pecuniary damages.

This landmark judgment delivered a crucial interpretation of Article 11 of the Convention, specifically addressing how prolonged administrative obstruction constitutes a fundamental violation of the freedom of association. The case centered on a group of applicants who sought to establish an NGO with the objective of promoting public legal awareness and protection of citizens' rights.

The substantive violation in *Koretsky* did not arise from an official, formal prohibition of the association by the Ukrainian State, but rather from a cumulative sequence of bureaucratic obstacles that amounted to a de facto denial of the right to associate. Over a period approaching two years, the applicants repeatedly submitted their statutory documents to the Ministry of Justice, only to face continuous refusals and demands for minor, often repetitive, amendments. This iterative and seemingly endless registration process effectively prevented the association from obtaining legal personality and commencing its planned activities. Ultimately, exhausted by the administrative ordeal and the lack of finality, the applicants were compelled to liquidate the unregistered entity and appeal to Strasbourg.

In its reasoning, the ECtHR affirmed that the protection afforded by Article 11 includes the positive obligation on contracting states to ensure that the legal framework governing associations is not merely theoretical, but practical and effective in its application. The Court found that the persistent delays and the Ministry’s failure to grant registration within a reasonable

⁹ Шевчук С. В. Судова правотворчість у контексті застосування принципів права. Вісник Акад. правових наук України. 2012. № 4 (51). С. 64.

timeframe—or provide a clear, final refusal that could be easily challenged—constituted a significant and disproportionate interference with the applicants’ rights. Although the interference was based on legislative provisions regarding registration formalities, the application of those laws was so arbitrary and excessive that it failed the Article 11 test for being “necessary in a democratic society.” The state’s actions prevented the group from operating as a legal entity and accessing the benefits associated with registered status, effectively undermining the very essence of the freedom of association.

The ruling is highly significant for reinforcing the principle that administrative run-around and bureaucratic obstruction are equivalent to a formal prohibition when they prevent an association from functioning effectively. By awarding each applicant €1,500 in non-pecuniary damages, the Court tangibly demonstrated that states are accountable for the psychological distress and effort wasted due to excessively arbitrary or protracted registration procedures, thus strengthening the procedural safeguards essential for a healthy civil society.

In *Trofymchuk v. Ukraine* (2011), the case had an indirect connection to freedom of association. Kateryna Trofymchuk initiated the formation of a trade union at KTP “Komunenerhiya” and organized a picket to defend workers’ rights to unpaid wages at the bankrupt Rivneteplokomunenergo. She was reprimanded for arriving late to work after the picket and, following a prior reprimand for safety violations, was dismissed for repeated failure to perform duties. Trofymchuk challenged her dismissal in court, but the Rivne City Court rejected her claim twice, and neither appellate nor cassation courts overturned the decision. The ECHR examined whether her dismissal was genuinely due to labor violations or retaliation for her activism. The Court found no evidence that her freedom of association (forming or joining a trade union) was restricted, but it identified interference with her freedom of peaceful assembly. However, the ECHR concluded that the action was a strike, not a picket, and lacked evidence that Trofymchuk balanced her rights with her employer’s interests, so no violation of Article 11 was found.

In conclusion, Articles 36 and 37 of Ukraine’s Constitution, which directly address the formation and operation of NGOs, do not fully align with European human rights standards, including the 1950 European Convention on Human Rights. The ECHR cases *Koretsky and Others v. Ukraine* (2008) and *Trofymchuk v. Ukraine* (2011) highlight practical challenges in realizing the constitutional right to freedom of association in Ukraine.

The two cases below demonstrate the ECtHR’s scrutiny of French law and administrative practice, particularly concerning the registration, dissolution, and financial rights of associations and trade unions under the umbrella of Article 11 of the ECHR.

The ECtHR's interpretation of Article 11, particularly in cases involving France, defines the strict limits of state intervention concerning associations. Following the principle established in *Sidiropoulos* (1998) that the right to form a legal entity is inherent to the freedom of association, and the distinction regarding financial advantages confirmed in *Association des Anciens Élèves de l'ENSAE* (2012), the Court has also addressed the core issue of dissolution and the state's use of force.

The *Ayoub and Others v. France* (2009) case is significant because it directly examined the French government's power to dissolve associations whose members engage in violence and public disorder, and whether this power, as applied, met the demanding "necessary in a democratic society" test under Article 11(2).

The case involved several far-right associations that were dissolved by decrees of the French Council of Ministers under Article L. 212-1 of the Internal Security Code. The dissolution was justified by the domestic authorities on the grounds that these groups were of a paramilitary nature and had been involved in violent acts, public order disturbances, and threats of violence against individuals and property. The associations appealed the dissolution, arguing that the measure violated their freedom of association.

The ECtHR found no violation of Article 11. The Court's analysis emphasised the following points:

- legitimate aim: the dissolution pursued the legitimate aims of preventing disorder and crime and protecting the rights and freedoms of others.

- necessity and proportionality: the Court acknowledged that the dissolution of an association is a drastic measure requiring the most convincing and compelling reasons. However, the ECtHR stressed that democracy cannot be reduced to a question of means; it requires respect for its fundamental rules. Since the applicants' associations:

- displayed a paramilitary character (demonstrated by uniforms, military training, and hierarchical structure).

- were systematically linked to violent and unlawful acts aimed at intimidating opponents and disrupting public order.

- limited margin of appreciation: while the state has a limited margin of appreciation in this area, the Court found that the French authorities had established a sufficient factual basis to conclude that the associations' activities posed a clear and present danger to the democratic order. The dissolution was thus deemed a proportionate and necessary measure to prevent violence and protect democratic institutions.

The *Ayoub* judgment confirms that while the freedom of association protects dissenting or non-conformist groups, that protection is forfeited when the group abandons the fundamental democratic principles of peaceful and

non-violent means. It validates the state's ability to act decisively against groups that pose a genuine threat to public safety and the rights of others.

Association des Anciens Élèves de l'École Nationale de la Statistique et de l'Administration Économique (ENSAE) v. France (2012) – Financial Constraints and Association Rights.

This case, which directly involved a French association, focused on the state's decision to withdraw a tax exemption—a fiscal advantage—due to the association's commercial activities, and whether this withdrawal amounted to an interference with the freedom of association.

The applicant, the alumni association of the national school of statistics (ENSAE), had operated for decades with tax-exempt status as a non-profit. However, its significant commercial activities, such as publishing and operating a paid employment service, led the French tax authorities to revoke the exemption, applying corporate taxes instead. The association argued that this action threatened its financial viability and therefore violated its right to association under Article 11.

The ECtHR found no violation of Article 11, reasoning that:

1. The withdrawal of a fiscal advantage (tax exemption) did not prevent the association from existing, operating, or pursuing its non-profit goals. The association remained free to carry out all its activities, albeit under a different tax regime.

2. Financial benefits are generally considered privileges granted by the state, and their withdrawal, when justified by national tax law (i.e., due to excessive commercial activity), does not constitute an interference with the right to associate. The imposition of taxes necessary to ensure fair competition with commercial enterprises was deemed a proportionate measure.

This ruling clarifies the distinction between the fundamental right to associate and the right to financial benefits. It confirms that a state may regulate the commercial and fiscal aspects of an association's operation to ensure fairness without violating the core human right guaranteed by Article 11, provided the measure is non-discriminatory and proportionate.

4. Council of Europe Soft Law on NGOs:

Recommendation CM/Rec(2007)14 and the Fundamental Principles

The Council of Europe has developed important guidelines to support NGOs. These standards aim to create a strong legal environment for NGOs, allowing them to operate freely while respecting democratic values. Below, I explain the two main ones you mentioned: Recommendation CM/Rec(2007)14 and the Fundamental Principles on the Status of Non-Governmental Organisations in Europe. Both build on Article 11 of the

European Convention on Human Rights, which protects freedom of assembly and association.

Recommendation CM/Rec(2007)14 on the Legal Status of Non-Governmental Organisations in Europe: A Comprehensive Framework for Civil Society

The Recommendation CM/Rec(2007)14 on the Legal Status of Non-Governmental Organisations in Europe, adopted by the Council of Europe's Committee of Ministers on October 10, 2007, stands as a pioneering international instrument designed to shape national legislation concerning NGOs¹⁰. As the first document of its kind, it establishes a clear set of minimum standards to guide member states in fostering an enabling environment for NGOs, recognizing their indispensable role in nurturing civil society and strengthening democratic principles. This framework responds to the diverse challenges faced by NGOs across Europe, where varying legal systems and political climates can either empower or restrict their activities. By providing a unified approach, the Recommendation seeks to harmonize national practices with the fundamental principles of freedom of association enshrined in Article 11 of the 1950 European Convention on Human Rights (ECHR). Its comprehensive guidelines cover the creation, operation, funding, and oversight of NGOs, ensuring they can thrive as vital components of pluralistic societies.

The core of Recommendation CM/Rec(2007)14 lies in its commitment to simplifying the process of establishing NGOs. It emphasizes that individuals and groups should be able to form NGOs without excessive bureaucratic hurdles, advocating for a straightforward declaration process rather than requiring prior state approval. This approach ensures that citizens can exercise their right to associate freely, whether for cultural, social, environmental, or other non-profit purposes. The Recommendation stresses that registration procedures must be transparent, timely, and free from arbitrary obstacles, allowing NGOs to quickly gain legal recognition. This principle is particularly significant in countries where complex or discriminatory registration processes have been used to suppress civil society initiatives. By setting a clear standard, the Recommendation encourages states to remove unnecessary barriers, thereby fostering an inclusive environment where diverse voices can contribute to public discourse.

Once established, NGOs must enjoy full legal personality, a cornerstone of the Recommendation's framework. This legal status grants NGOs rights comparable to those of other entities, such as the ability to own property, enter

¹⁰ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі № CM/Rec(2007)14. (неофіц. переклад). URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/23578>

contracts, and engage in legal proceedings. Such provisions ensure that NGOs can operate effectively, whether managing resources, collaborating with partners, or defending their interests in court. The Recommendation underscores that NGOs should be treated equally under the law, without discrimination based on their objectives or activities. This equality is crucial for enabling NGOs to pursue their missions, whether they focus on human rights advocacy, environmental protection, or community development. By guaranteeing these rights, the Recommendation aligns with the broader democratic principle that civil society organizations should operate independently, free from undue state influence or favoritism.

Another critical aspect of Recommendation CM/Rec(2007)14 is its emphasis on the financial autonomy and operational freedom of NGOs. It explicitly states that NGOs should have the right to seek funding from any legitimate source, including domestic and foreign donors, without facing discriminatory restrictions. This provision is vital in contexts where governments impose limits on foreign funding to curb the influence of NGOs critical of state policies. The Recommendation also protects the right of NGOs to engage in advocacy, education, and research, even when their views challenge official government positions. This freedom is essential for NGOs to act as watchdogs, holding authorities accountable and contributing to public debates on issues like human rights or social justice. By safeguarding these activities, the Recommendation reinforces the role of NGOs as catalysts for democratic engagement and societal progress, ensuring they can operate without fear of retaliation or censorship.

The Recommendation also addresses the sensitive issue of NGO oversight and dissolution, advocating for strict limits on state interference. It stipulates that only a court, through a fair and transparent judicial process, can dissolve an NGO, and only for serious reasons, such as engaging in illegal activities that threaten public order or national security. This judicial safeguard prevents arbitrary closures by governments, which have been a concern in some Council of Europe member states. The Recommendation calls on states to avoid excessive monitoring or control, ensuring that oversight mechanisms are proportionate and do not undermine the independence of NGOs. This balance reflects the principles of necessity and proportionality outlined in the ECHR, particularly in Article 11, which allows restrictions on freedom of association only when they are lawful and necessary in a democratic society.

Accompanying the Recommendation is an explanatory memorandum that provides a detailed rationale for its provisions, linking them to the case law of the ECtHR. This memorandum clarifies how the standards align with ECHR principles, drawing on landmark cases that address violations of freedom of association. For example, it references cases where states have imposed unjust

restrictions on NGOs, helping to contextualize the need for clear legal protections. The memorandum serves as a practical guide for governments and NGOs, offering insights into how the standards can be implemented in diverse national contexts. It also underscores the Recommendation’s role as a tool for advocacy, enabling NGOs to challenge restrictive laws by citing a recognized European framework.

The Recommendation has had a significant impact, particularly in countries where civil society faces legal or political challenges. NGOs and legal experts frequently cite it to oppose restrictive legislation, such as laws limiting foreign funding or imposing burdensome reporting requirements. In countries like Russia and Hungary, where anti-NGO measures have been enacted, the Recommendation has served as a benchmark for assessing compliance with European standards. The Council of Europe’s Expert Council on NGO Law, established to monitor implementation, regularly references CM/Rec(2007)14 in its country reviews, offering recommendations to align national laws with these standards. These reviews highlight both progress and setbacks, encouraging member states to strengthen their legal frameworks for NGOs.

The ongoing relevance of Recommendation CM/Rec(2007)14 lies in its adaptability to contemporary challenges. As new issues emerge, such as digital activism or the impact of anti-terrorism laws on NGOs, the Recommendation provides a flexible framework to address them. The Expert Council’s recent reports, including those from 2020 to 2024, have expanded its application to cover online activities and the misuse of financial regulations, like those from the Financial Action Task Force (FATF), which can inadvertently harm NGOs. By remaining responsive to these trends, the Recommendation continues to serve as a vital tool for protecting civic space across Europe, ensuring that NGOs can operate freely and contribute to democratic societies.

Application in Ukraine

In Ukraine, Recommendation CM/Rec(2007)14 offers a valuable framework for strengthening the legal environment for NGOs, though challenges remain in aligning national practices with its standards. While Articles 36 and 37 of the 1996 Constitution guarantee freedom of association, the outdated term “citizens’ associations” and restrictions limiting NGO membership to Ukrainian citizens conflict with the Recommendation’s call for inclusive formation and equal treatment, as seen in cases like *Koretskyy and Others v. Ukraine* (2008), where registration barriers violated ECHR standards. The Law of Ukraine “On Public Associations” (2012) partially addresses these issues by allowing non-citizens to form NGOs and operate for third-party benefits, aligning with CM/Rec(2007)14, but further constitutional

updates and consistent judicial enforcement are needed to fully meet these European benchmarks, especially amid ongoing decentralization and European integration efforts.

Application in France

In France, the legal framework for NGOs, primarily governed by the Law of July 1, 1901, closely aligns with Recommendation CM/Rec(2007)14, particularly in its simple declaration-based registration and recognition of legal personality. However, recent laws, such as the 2021 Law to Strengthen Respect for Republican Principles, have introduced stricter oversight, raising concerns about potential misalignment with the Recommendation's emphasis on minimal state interference, as seen in ECtHR cases like *Cissé v. France* (2002), where disproportionate restrictions on assembly were criticized. France's robust civil society benefits from the Recommendation's principles, but ongoing vigilance is needed to ensure that security-driven measures do not undermine the autonomy and funding rights of NGOs, especially those critical of state policies.

Fundamental Principles on the Status of Non-Governmental Organisations in Europe: A Cornerstone for Civil Society Empowerment

The Fundamental Principles on the Status of Non-Governmental Organisations in Europe, adopted on July 5, 2002, during a multilateral meeting organized by the Council of Europe in Strasbourg, represent a foundational framework designed to strengthen the role of NGOs in democratic societies¹¹. Emerging from extensive consultations among governments, NGOs, and legal experts, these principles were formally endorsed by the CoE's Committee of Ministers in 2003, signaling a collective commitment to fostering vibrant civil society across Europe. Comprising 23 concise principles, the document serves as a guiding beacon for member states to create legal environments that enable NGOs to operate freely and effectively. Rooted in the core values of the 1950 European Convention on Human Rights, particularly Article 11 on freedom of assembly and association, the Fundamental Principles articulate a vision where NGOs are recognized as essential partners in advancing democracy, human rights, and public participation. Their non-binding, soft-law nature makes them a flexible tool for inspiring national reforms, encouraging states to align their legal systems with European standards while respecting diverse political and cultural contexts.

¹¹ Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі (Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи), Страсбург, 5 липня 2002 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_209&p=1282279540530744

At the heart of the Fundamental Principles is the affirmation of freedom of association as a universal right. The document emphasizes that individuals, whether citizens or non-citizens, should be able to form or join NGOs for non-profit purposes without facing undue state interference. This freedom is crucial for enabling NGOs to pursue a wide range of objectives, from environmental protection to social justice, without the threat of arbitrary restrictions. The Principles clarify that any limitations on this right must be strictly justified, such as to protect public order or the rights of others, and must comply with the proportionality standards set by the ECHR. This focus ensures that NGOs can emerge organically from the needs and aspirations of communities, fostering grassroots initiatives that reflect diverse societal interests. By prioritizing accessibility, the Principles encourage states to adopt simple and inclusive processes for establishing NGOs, avoiding complex bureaucratic hurdles that could stifle civil society development.

Equally significant is the emphasis on ensuring that NGOs enjoy equal treatment under the law. The Fundamental Principles advocate for NGOs to have the same legal rights and responsibilities as other entities, such as businesses or public institutions. This includes the ability to acquire legal personality, own property, enter contracts, and access judicial remedies. Such provisions are vital for enabling NGOs to function effectively, whether they are organizing community projects, advocating for policy changes, or providing humanitarian aid. The Principles stress that NGOs should not face discrimination based on their goals, activities, or affiliations, ensuring they can operate on a level playing field. This commitment to equality reinforces the democratic principle that all organizations, regardless of their focus, contribute to a pluralistic society where diverse voices are heard and respected.

Independence is another cornerstone of the Fundamental Principles, reflecting the need for NGOs to operate autonomously from state control. The document explicitly states that no one should be compelled to join an NGO or face penalties for choosing not to participate. This protection is critical in contexts where governments may pressure individuals to align with state-approved organizations or discriminate against those involved in critical or dissenting NGOs. The Principles also call for safeguards against excessive state oversight, ensuring that NGOs can define their missions and activities without fear of political interference. This independence empowers NGOs to serve as watchdogs, holding governments accountable and advocating for marginalized groups, thereby strengthening democratic governance and public trust in civil society.

The Fundamental Principles also address the balance between transparency and autonomy in NGO operations. While recognizing the

importance of accountability, the document advocates for minimal regulatory requirements, such as basic financial reporting, to ensure public trust without burdening NGOs with excessive controls. This approach prevents states from using transparency as a pretext to suppress NGOs, a concern in some European countries where restrictive laws have targeted civil society. The Principles encourage governments to consult NGOs when drafting laws that affect them, fostering a collaborative relationship between state authorities and civil society. This participatory approach ensures that legislation reflects the practical needs of NGOs, enhancing their ability to contribute to policy-making and societal development.

As a soft-law instrument, the Fundamental Principles are not legally binding but have significantly influenced subsequent CoE frameworks, notably Recommendation CM/Rec(2007)14 on the Legal Status of Non-Governmental Organisations in Europe. They also complement earlier documents, such as the 1986 European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations (ETS No. 124), which remains relevant for cross-border NGO activities. The Principles' impact extends beyond their text, as they have inspired national reforms and served as a reference for NGOs challenging restrictive laws in countries like Russia, Hungary, or Turkey. The CoE's Expert Council on NGO Law frequently uses the Principles in its annual reviews to assess member states' compliance, offering recommendations to address gaps in legal protections. These reviews highlight the Principles' role as a practical tool for advocacy, helping NGOs navigate complex legal landscapes.

The enduring relevance of the Fundamental Principles lies in their adaptability to emerging challenges. Since their adoption, issues such as digital activism, restrictions on foreign funding, and the impact of anti-terrorism measures have posed new threats to NGOs¹². The Principles provide a flexible framework to address these concerns, advocating for protections that allow NGOs to operate online and access diverse funding sources. Recent CoE reports, including those from 2020 to 2024, have built on the Principles to address issues like the misuse of financial regulations (e.g., Financial Action Task Force rules) that can inadvertently harm NGOs. By emphasizing consultation and proportionality, the Principles remain a vital guide for ensuring that NGOs can thrive in an evolving global context, contributing to democratic resilience and human rights protection.

The Fundamental Principles have also fostered a broader culture of partnership between states and civil society. By encouraging governments to view NGOs as allies rather than adversaries, the document promotes dialogue

¹² Волкова Д. Є. Міжнародні стандарти створення громадських організацій. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. О., 2012. Вип. 64. С. 89.

and cooperation. This approach is particularly important in addressing contemporary issues, such as migration or climate change, where NGOs often play a critical role in delivering services and advocating for vulnerable populations. The Principles' call for inclusive policy-making processes ensures that NGOs have a voice in shaping laws that affect them, reinforcing their status as key stakeholders in democratic governance. This collaborative model has inspired additional CoE initiatives, such as the 2017 Code of Good Practice for Civil Participation, which further elaborates on how NGOs can engage in public decision-making.

Application in Ukraine

In Ukraine, the Fundamental Principles provide a critical benchmark for enhancing NGO legislation, particularly in light of Articles 36 and 37 of the 1996 Constitution, which guarantee freedom of association but use outdated terminology and limit membership to citizens, conflicting with the Principles' inclusive approach¹³. While the 2012 Law "On Public Associations" aligns with the Principles by allowing non-citizens to form NGOs and pursue broader societal goals, as seen in cases like *Koretsky and Others v. Ukraine* (2008), registration barriers and inconsistent judicial practices highlight the need for further reforms to fully embrace the Principles' emphasis on equal treatment and independence, especially as Ukraine advances toward European integration and decentralization.

Application in France

In France, the Fundamental Principles are largely reflected in the liberal framework of the 1901 Law on Associations, which facilitates easy formation and grants NGOs legal personality, aligning with the Principles' call for accessibility and equality. However, recent measures, such as the 2021 Law to Strengthen Respect for Republican Principles, introduce stricter oversight that risks clashing with the Principles' emphasis on minimal state interference, as evidenced in *Cissé v. France* (2002), underscoring the need to balance security concerns with the autonomy and participatory rights of NGOs in France's robust civil society.

CONCLUSIONS

In conclusion, this assessment has traced the trajectory of the right to freedom of association from its constitutional enunciation in Ukraine and France to its application through the binding and authoritative jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECHR). This study demonstrates

¹³ Мішина Н.В. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини. *Актуальні проблеми правознавства : науковий збірник юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету*. Тернопіль : Вектор, 2013. Вип. 3. С. 117.

that while robust constitutional and legislative frameworks exist in both nations—such as the French 1901 Law and Articles 36 and 37 of the Ukrainian Constitution—the true measure of effective associative freedom is determined by the strict standards set in Strasbourg.

The comparative analysis highlighted a fundamental divergence in the type of challenges faced by each state. In Ukraine, cases like *Koretsky* revealed systemic flaws in the state’s positive obligations. Excessive administrative and bureaucratic obstruction was found to be functionally equivalent to a prohibition, underscoring that a nominal constitutional right is meaningless without prompt and non-arbitrary implementation procedures. Furthermore, the *Trofymchuk* case underscored the difficulty of distinguishing between protected collective action and unprotected unlawful labor disruption.

Conversely, the French jurisprudence primarily concerned the application of proportional restriction. The *Ayoub* judgment confirmed that the dissolution of an association, despite being the most severe restriction, is justifiable only when the group’s activities represent a demonstrable and violent threat to democratic order, thereby strictly limiting the State’s margin of appreciation. Meanwhile, the *ENSAE* decision clarified that the withdrawal of non-fundamental state benefits, like tax exemptions, does not typically interfere with the core right to exist under Article 11.

Both national experiences are guided by the Council of Europe’s supplementary standards, particularly Recommendation CM/Rec(2007)14, which consistently advocates for clear, accessible, and non-discriminatory legal frameworks. Therefore, the essential finding is that the demanding three-part proportionality test embedded within Article 11(2) acts as the continuous, non-negotiable benchmark for all member states. It compels states not only to possess the right laws, but to apply them in a manner that is genuinely necessary, proportionate, and reflective of a pluralist democratic society.

SUMMARY

This paper conducts a critical comparative analysis of the right to freedom of association in Ukraine and France, assessing its implementation against the definitive standards established by the European Convention on Human Rights (ECHR). The study investigates the complex interplay between national constitutional guarantees, domestic legal frameworks, and the comprehensive jurisprudence of ECHR Article 11. Findings reveal a significant divergence in the challenges faced by the two states regarding compliance with European human rights standards. Ukraine primarily struggles with systemic failures in fulfilling its positive obligations, where bureaucratic obstruction, as illustrated by *Koretsky v. Ukraine*, functions as

an effective denial of the right to associate. Conversely, France's case law, including *Ayoub v. France*, focuses on the strict application of the proportionality test for severe restrictions, such as the dissolution of violent groups. The analysis confirms that Council of Europe soft law, alongside the ECHR, reinforces the necessity of clear and non-discriminatory legal frameworks for non-governmental organisations. Ultimately, the research concludes that the demanding three-part proportionality test embedded within ECHR Article 11(2) acts as the continuous, non-negotiable benchmark, compelling all member states to ensure the effective and functional protection of associative freedom.

References

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 142.
2. Конституція України у судових рішеннях / М. П. Орзіх, А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. К. : Юрінком Інтер, 2011. 432 с.
3. Constitution of France 1958. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf
4. Declaration of the Rights of Man and of the Citizen 1789. URL: <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rights-of-man-and-of-the-citizen>
5. Constitution of France 1946. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf
6. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. *Офіц. вісник України*. 2012. № 30. Ст. 1097.
7. Loi relative au contrat d'association 1901. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006069570>
8. Волкова Д. Є. Право на об'єднання в громадські організації в конституційних актах України ХХ століття. *Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право*. 2013. Вип. 21. Ч. 1., т. 1. С. 126-129.
9. Шевчук С. В. Судова правотворчість у контексті застосування принципів права. *Вісник Акад. правових наук України*. 2012. № 4 (51). С. 54-70.
10. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі № CM/Rec(2007)14. (неофіц. переклад). URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/23578>
11. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі (Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі,

організованої Радою Європи), Страсбург, 5 липня 2002 р. URL:
http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_209&p=1282279540530744

12. Волкова Д. Є. Міжнародні стандарти створення громадських організацій. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. О.*, 2012. Вип. 64. С. 88-94.

13. Мішина Н.В. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини. *Актуальні проблеми правознавства : науковий збірник юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету*. Тернопіль : Вектор, 2013. Вип. 3. С. 113–120.

Information about the author:

Volkova Dariia Yevhenivna,

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of Constitutional Law

National University “Odessa Academy of Law”

23, Fontans'ka Rd, Odesa, 65000, Ukraine

ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS: CONSTITUTIONAL GUARANTEES AND COUNCIL OF EUROPE STANDARDS

Ivantsova Z. A.

INTRODUCTION

Environmental human rights stand out as an independent group within the system of constitutional human rights and have been extensively studied by constitutional scholars who have developed a comprehensive doctrine of their legal regulation, implementation, and protection.

The constitutional and legal aspects of environmental rights have been explored in several dissertations and monographs, for instance: S.H. Hrytskevych, «Constitutional Environmental Rights of a Human and Citizen and Their Protection by the Internal Affairs Bodies» (Kyiv, 2002)¹ – the main results of this study were published in leading academic journals and presented at scientific and practical conferences [², ³, ⁴, ⁵]; L.B. Vasylichuk and Yu.M. Bysaha, «Implementation of the Right to a Safe Environment for Life and Health in Ukraine» (Uzhhorod, 2019)⁶ – this monograph was based on

¹ Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини й громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: дис.... канд. юр. наук: 12.00.02 / Грицкевич С.Г. – К., 2002. – 120 с.

² Грицкевич С.Г. Забезпечення конституційних екологічних прав і обов'язків людини і громадянина в Україні // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К., 1999. – № 4. – С. 85-92.

³ Грицкевич С.Г. Ознаки та загальна характеристика конституційних екологічних прав // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей. – 2000. – Випуск. IV. – С. 80-87.

⁴ Грицкевич С.Г. Єдність і взаємодія конституційних екологічних прав та обов'язків // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К., 2001. – № 2. – С. 172-180.

⁵ Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права в системі конституційних прав людини і громадянина // Право України. – 2001. – № 8. – С. 54-57.

⁶ Васильчук Л.Б., Бисага Ю.М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні: Монографія. – Ужгород: Видавничий центр ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. – 208 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/67a4c6e4-d5d8-489d-8e87-9af125ba7df6/content> (дата звернення 21.10.2025).

several prior publications of the authors [^{7, 8, 9}]; and others. Separate studies have addressed environmental rights as part of the broader system of constitutional human rights, including A.Yu. Oliinyk, «The Constitutional and Legal Mechanism for Ensuring Fundamental Human and Civil Freedoms in Ukraine» (Kyiv, 2008)¹⁰; and V.L. Fedorenko, «Constitutional Rights and Freedoms of a Person and Their Guarantees and Protection in Ukraine» (Kyiv, 2020)¹¹, among others.

The development of such research demonstrates the growing importance of environmental rights in modern constitutionalism, which is driven by global environmental challenges such as climate change, biodiversity loss, resource degradation, and the decline in environmental quality. These trends require not only the formal recognition of such rights but also the creation of effective mechanisms for their implementation and protection.

In Ukrainian constitutional law, environmental rights have special significance because they combine features of both personal and socio-economic rights, forming a link between the second and third generations of human rights. Article 50 of the Constitution of Ukraine guarantees everyone the right to a safe environment for life and health and to compensation for damage caused by the violation of this right. However, the effective realization of this right depends not only on citizens' legal awareness but also on the state's role as a guarantor of environmental safety and on the influence of European institutions.

Therefore, the European dimension of environmental rights becomes especially relevant due to the evolution of standards within the Council of Europe. The case law of the European Court of Human Rights (hereinafter - ECtHR) demonstrates the gradual protection of environmental rights through traditional ones, such as the right to life (Article 2 of the Convention), the right to respect for private and family life (Article 8), and the right to peaceful enjoyment of possessions (Article 1 of Protocol No. 1). The ECtHR consistently recognizes that serious environmental pollution may constitute

⁷ Васильчук Л.Б. Поняття «інституційна система реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні» та її елементи. Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право. 2016. Вип. 37. Т.1. С. 56–58.

⁸ Васильчук Л.Б. Поняття «Реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні» та його ознаки. Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право. 2015. Вип. 35. Т.1. С. 80-83

⁹ Васильчук Л.Б. Система реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 5. С. 55-58.

¹⁰ Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія. К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.

¹¹ Федоренко В.Л. Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні : монографія / В. Л. Федоренко. – Київ: Видавництво Ліра, 2020. 138 с.

interference with these rights, thereby placing positive obligations on states to prevent harm and ensure adequate protection for the population.

In addition to ECtHR practice, key references for developing environmental rights within the Council of Europe include resolutions and recommendations of the Parliamentary Assembly, the Committee of Ministers, and the Council of Europe as a whole.

Thus, environmental human rights appear as one of the key elements of the modern system of constitutional protection of rights and freedoms. Their recognition, implementation, and enforcement are not only legal but also civilizational challenges requiring coordinated efforts of states, international organizations, and civil society institutions.

An important factor in the development of environmental rights within the constitutional law of Ukraine is the growing role of international environmental initiatives and standards, particularly those formed within the framework of the Council of Europe, the European Union, and the United Nations. Among them, the 1998 Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making, and Access to Justice in Environmental Matters, as well as the 1979 Bern Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats, hold special significance. Their implementation into the national legal system not only strengthens environmental guarantees but also increases the level of state accountability to citizens in the field of environmental protection. In this context, Ukraine acts not merely as a party to international agreements but as an active participant in shaping new approaches to ensuring sustainable development, based on the principles of transparency, participation, and legal responsibility. Such processes gradually transform the nature of constitutional and legal relations, turning environmental rights into an effective tool of democratic control over the activities of both the state and the private sector.

Furthermore, the relevance of environmental rights has acquired a new dimension under the current conditions of martial law in Ukraine. The armed aggression has led to large-scale environmental disasters – pollution of soils and water resources, destruction of industrial facilities, forests, and protected natural areas. Under these circumstances, ensuring citizens' environmental rights goes beyond traditional mechanisms of constitutional protection, requiring the creation of special legal instruments for recording, assessing, and compensating environmental damage caused by military actions. At the same time, these challenges strengthen the role of international institutions, particularly the Council of Europe, in developing legal standards for post-conflict environmental recovery. Thus, human environmental rights become not only an element of the legal order but also a key factor in restoring statehood, public security, and Ukraine's European integration.

1. Doctrinal Approaches to Understanding Environmental Rights

The establishment of environmental human rights as a distinct category within the system of constitutional law is the result of the evolution of ideas about the interconnection between human beings, society, and nature. In the 21st century, issues of environmental security have gained unprecedented importance, as environmental pollution, depletion of natural resources, and global climate change directly affect the quality of life, health, and well-being of people. Therefore, environmental rights are increasingly viewed not only as a legal but also as a moral, ethical, social, and civilizational phenomenon, aimed at ensuring the harmonious coexistence of humans and nature. In this context, the formation of the doctrine of environmental rights within the science of constitutional law of Ukraine represents an important step toward building a modern democratic, social, and rule-of-law state focused on sustainable development and the preservation of the natural environment for future generations.

The study of doctrinal approaches to understanding environmental rights makes it possible to trace how the role of the individual in the system of environmental relations is being reinterpreted. From classical concepts of the «right to a clean environment», scholars are gradually moving toward a broader understanding of environmental rights as a complex of entitlements that combine the freedom to use natural resources, the right to access environmental information, and the duty to participate in nature conservation. Thus, environmental rights form an integrated system of interdependent guarantees that unite individual, collective, and state interests. Their development within the constitutional law of Ukraine reflects not only the aspiration to meet European standards but also the establishment of a new paradigm of human rights – a paradigm of solidarity, responsibility, and ecological awareness.

Given the lack of a unified approach to defining environmental human rights – due to their varying interpretations (for example, as «a measure of possible behavior» according to L.K. Bairachna; as «guaranteed opportunities for access to environmental information» according to T.M. Slinko; or as «specific constitutional possibilities of a person» according to V.M. Beschasnyi and co-authors) – a systematic analysis is necessary to form a comprehensive and modern definition of this concept.

In constitutional law, one of the most up-to-date definitions of environmental rights is provided by the authors of the textbook *Constitutional Law of Ukraine* -Beschasnyi V.M., Korniienko P.S., Shcherbyna V.I., and Sotskyi A.M. They state that «Environmental rights are the opportunities of a person and citizen related to a safe environmental setting. These include such constitutional rights as: – the right to an environment safe for life and health;

– the right to preserve the nation’s gene pool and minimize the effects of the Chernobyl disaster; – the right to compensation for damage caused by the violation of environmental rights» [12, p.149]. This definition highlights the connection between environmental rights, environmental safety, and human health, allowing us to view them as part of the system of fundamental constitutional guarantees.

N.I. Petretska, M.V. Bielova, and Zh.M. Yelienina offer a broader understanding of this concept, linking it not only to safety but also to the possibility of using the natural environment. They emphasize that «Environmental rights are the possibilities (freedoms) of a person to use the natural environment. This includes the right to a safe environment for life and health, protection of health from its negative impact, compensation for damage caused to health and property by environmental violations, and the right to natural resource use. Environmental rights correspond to the obligation of public authorities, enterprises, and organizations to take measures aimed at environmental protection, prevention, and reduction of harmful effects on humans and nature. Every citizen has the right to participate in environmental assessments and to receive full and accurate information about the state of the environment and its impact on health». ¹³ Thus, the authors emphasize the active role of individuals in environmental relations, combining the rights and responsibilities of citizens and the state. In this sense, environmental rights serve not only as guarantees of safety but also as tools of civic participation and control.

A similar view is held by T.M. Slinko, who notes that «Environmental rights ensure the provision to every person of the right to an environment safe for life and health (the right to a safe environment, the right to free access to information about the state of the environment, about the quality of food products and consumer goods, the right to disseminate such information, etc.)». ¹⁴

S.H. Hrytskevych concludes that «Constitutional environmental rights and freedoms are examined in relation to the very essence of a person as a physical being. They are defined as a qualitatively new, independent group of opportunities enshrined in the Constitution of Ukraine, aimed at satisfying individual environmental (rather than political, material, or spiritual) needs and interests. The core of these interests is the ability to live in an unpolluted

¹² Конституційне право України : навчальний посібник / Бесчастний В. М., Корнієнко П. С., Щербина В. І., Соцький А. М. Черкаси : Видавць Волчок О. Ю. 2023. С. 149

¹³ Конституційне право України : підручник / [Т. М. Слінько, Л. І. Лет-нянчин, Ф. В. Веніславський та ін.]; за заг. ред. Т. М. Слінько. – Харків : Право, 2021. – 592 с

¹⁴ Конституційне право України : Підручник. 11-е видан-ня: (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет») перероблене та доповнене. Ужгород : ПІК-У, 2023. С.279

environment, in an ecologically balanced natural setting, to receive environmentally clean products, and to obtain reliable information about them and the state of the environment, as well as material and moral compensation for harm caused to health and property by environmental violations».¹⁵

Unlike the above definitions, some researchers approach environmental rights from a more theoretical and legal standpoint. For instance, L.K. Bairachna applies a theoretical-legal approach, noting that “Environmental rights as a type of subjective rights represent a combined measure of possible behavior in the field of ownership, use, reproduction, and protection of the environment, and ensuring ecological safety».¹⁶ This definition can be considered more universal and methodologically grounded, as it allows environmental rights to be viewed as part of the broader system of subjective human rights, emphasizing the balance between the interests of the individual, society, and the state in environmental matters.

However, there remains some terminological uncertainty regarding the use of the term «subjective», since environmental rights go beyond the individual level. «The idea underlying the rights of the third generation is the idea of solidarity»¹⁷. Environmental rights can indeed be exercised by an individual, but not solely due to personal status -rather, through belonging to a community.

Thus, environmental rights constitute an independent group of constitutional rights, with the right to a safe environment at their core. Based on the concepts analyzed, the triad of environmental rights can be identified as: the right to a safe environment, the right to information about it, and the right to compensation for environmental harm.

To summarize the reviewed scholarly approaches and overcome existing terminological inconsistencies, it is appropriate to formulate a comprehensive definition of environmental human rights as a component of constitutional human rights: Environmental human rights are the constitutionally and legally guaranteed opportunities of an individual to live in an environment safe for life and health, to receive reliable information about the state of the

¹⁵ Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини й громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: дис... канд. юр. наук: 12.00.02 / Грицкевич С.Г. – К., 2002. С.63.

¹⁶ Конституційне право України : Підручник. 11-е видан-ня: (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет») перероблене та доповнене. Ужгород : РІК-У, 2023. С.417

¹⁷ Еволюція прав людини URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-evolution-of-human-rights#:~:text=%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%2C%20%D1%8F%D0%BA%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%B0%D0%B9%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D> (дата звернення 21.10.2025).

environment, to participate in decision-making affecting ecology, and to claim compensation for damages caused by the violation of these rights, which correspond to the state's duty to ensure environmental protection and ecological safety.

Hence, Ukrainian constitutional scholarship has formed a consistent doctrine of environmental human rights encompassing their content, legal nature, and mechanisms of realization and protection. Ukrainian scholars emphasize that environmental rights represent a distinct group of constitutional rights aimed at ensuring a safe environment, access to environmental information, and citizen participation in environmental decision-making. In modern constitutional doctrine, they are viewed as a key element of the state's ecological and social function.

Although environmental rights are related to the first and second generations of human rights (since their realization depends on civil and political rights of the first generation, and economic, social, and cultural rights of the second), they should still be analyzed primarily within the framework of third-generation rights, for the following reasons.

As already noted, the foundation of environmental rights lies in the idea of solidarity. This means that third-generation rights have a collective nature, as they belong not only to individuals but to society as a whole (for example, the right to a safe environment, since the environment is a common resource). Their purpose is the common good -the use of natural resources, mechanisms of compensation, and access to information all contribute to a safe environment for everyone. They are also interdependent -the exercise or violation of rights by one person or group affects others' ability to enjoy the same rights (for instance, compensation for damage under Article 50 of the Constitution restores individual rights and ensures balance between personal and collective interests). Solidarity in access to information is also guaranteed, enabling collective oversight.

As S.H. Hrytskevych rightly notes, «the collective nature of this right presupposes its presence in every person».¹⁸ Similarly, L.B. Vasylichuk and Yu.M. Bysaha emphasize that «in terms of subjects, one can distinguish between individual and collective forms of exercising the right to a safe environment for life and health in Ukraine».¹⁹

¹⁸ Гришкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини й громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: дис.... канд. юр. наук: 12.00.02 / Гришкевич С.Г. – К., 2002. – с.27

¹⁹ Васильчук Л.Б., Бисага Ю.М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні: Монографія. – Ужгород: Видавничий центр ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. С. 200 URL:<https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/67a4c6e4-d5d8-489d-8e87-9af125ba7df6/content>(дата звернення 21.10.2025).

Thus, the modern understanding of environmental rights in constitutional law combines the individual dimension of human safety with the collective dimension of shared responsibility for the environment, reflecting the idea of solidarity as the conceptual foundation of third-generation rights. This demonstrates their dual nature – environmental rights simultaneously ensure the protection of individual interests and the realization of the public good, namely, a safe environment for life and health.

The analysis of doctrinal approaches to understanding environmental rights indicates that they occupy a special place within the system of constitutional human rights, combining features of personal, socio-economic, and collective rights. Ukrainian scholarly doctrine has developed a stable understanding of environmental rights as those that guarantee not only an environment safe for life and health but also active citizen participation in decision-making that affects the state of the natural environment. Contemporary researchers view them as a legal instrument for ensuring sustainable development, which promotes the realization of the state's environmental function, raises the level of legal awareness among the population, and fosters a culture of ecological responsibility.

Summarizing the scholarly approaches, it can be concluded that environmental human rights are third-generation rights based on the idea of solidarity and shared responsibility for the planet's future. They are not limited to the national legal framework but are integrated into European and international contexts, ensuring their universality and interstate significance. The further development of the doctrine of environmental rights in Ukraine should rely on a combination of national constitutional traditions with the international environmental standards of the Council of Europe and the European Union. This will not only strengthen the legal guarantees of environmental safety but also establish Ukraine as a state committed to sustainable development, ecological justice, and respect for fundamental human rights.

2. Constitutional and Legislative Regulation in Ukraine

The current environmental situation in the world, in particular the threats of climate change, environmental pollution, and depletion of natural resources, raises the issue of the need for legal protection of human environmental rights at the national level. The recognition of environmental rights as an integral part of the human rights system is driven not only by global challenges of sustainable development but also by the awareness of collective responsibility for preserving the planet for future generations. In this context, constitutional and legislative enshrinement of environmental norms becomes essential, ensuring everyone's right to an environment safe

for life and health, access to environmental information, and participation in decision-making regarding natural resource use. This approach not only protects the interests of individual citizens but also promotes the formation of a social and legal culture of ecological responsibility, the development of collective natural resource management mechanisms, and the implementation of sustainable development principles.

In Ukraine, the formation of the system of human environmental rights has undergone a long historical path: from individual norms on rational use of natural resources, recorded as early as in the «Ruska Pravda», to modern comprehensive constitutional regulation and specialized legislation. This development reflects the integration of the national legal system into the international and European legal space, including the standards of the Council of Europe and the European Union. Special attention is given to the role of local self-government bodies, the public, and judicial authorities in ensuring the implementation of environmental rights, particularly through law enforcement, participation in local environmental processes, and protection of rights in case of violations. This approach allows not only to consolidate the human right to a safe environment but also to establish an effective mechanism of interaction between the state and citizens in the field of environmental protection and ensuring ecological safety.

When it comes to legal regulation, the very first environmental norms in Ukraine can be traced back to «Ruska Pravda» -one of the earliest legal codes, which already contained provisions on the protection of flora and fauna. However, environmental rights as a distinct category of human rights in the modern sense appeared much later -with the adoption of the Law of Ukraine «On Environmental Protection»²⁰ in 1991, and were subsequently enshrined in the 1996 Constitution of Ukraine, later gaining further development in other legislative acts.

It is interesting to note that the Constitution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (1937) did not mention such rights at all. This omission is particularly notable given that, even during the period when that Constitution was in force (until 07.05.1992), environmental issues had become a matter of major public concern, especially after the Chernobyl disaster of 1986. The 1937 Constitution of the Ukrainian SSR mentioned environmental aspects only indirectly, mainly in the context of rational use of natural resources (for instance, Article 6 declared that «land and subsoil... are the property of the people»). However, environmental rights as human rights were not recognized or defined in any way.

²⁰ ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#top> (дата звернення 21.10.2025).

In contrast, the 1996 Constitution of Ukraine provides a robust legal framework for environmental protection. It guarantees the right to ownership of land (Article 12); the right to use natural resources belonging to the people (Article 13); and the right to a safe environment for life and health, to compensation for environmental harm, and to free access to environmental information, including data on food and consumer goods safety, as well as the right to disseminate such information, which cannot be classified as secret (Article 50).

Thus, modern constitutional regulation in Ukraine creates a comprehensive system of legal guarantees aimed at ensuring environmental safety and the effective realization of everyone's right to a healthy environment. The inclusion of environmental rights in the Constitution confirms their recognition as fundamental third-generation rights, focused on protecting the collective interests of society as a whole.

Local self-government bodies possess significant potential in ensuring environmental rights, as they directly interact with the population and natural objects within their territories. Local communities are becoming not only the objects but also the active subjects of environmental policy implementation – through the introduction of energy efficiency programs, waste management systems, and the restoration of green areas and water resources. The constitutional right of citizens to participate in the management of state affairs (Article 38 of the Constitution of Ukraine) in this context extends to participation in local environmental processes – such as holding public hearings, local referendums, and exercising public control over the activities of enterprises. Thus, environmental rights are gradually moving into the sphere of collective self-governance, where citizens share responsibility for the preservation of the natural environment.

The further development of these rights is reflected in numerous Ukrainian laws and by-laws. Among them, a central role belongs to the Law of Ukraine «On Environmental Protection»²¹, which for the first time in independent Ukraine laid the legal foundation for environmental human rights.

This law plays a key role in implementing constitutional environmental guarantees, as it establishes the principles of environmental protection (Article 3), defines the environmental rights and duties of citizens (Section II), and regulates access to environmental information (Section V). Together with Article 50 of the Constitution, it forms a consistent and integrated legal framework that ensures the right of every person to live in an environment safe for life and health.

²¹ Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 21.10.2025).

At the same time, for the full realization of the idea of solidarity underlying environmental rights, this law still requires further improvement – particularly regarding mechanisms of public participation in environmental protection and strengthening civic oversight.

The legislative foundation of environmental rights in Ukraine also includes:

- the Law of Ukraine «On Environmental Impact Assessment»²², which regulates issues of preventing environmental harm, ensuring ecological safety, environmental protection, and sustainable use of natural resources. This law also guarantees the right of any individual or legal entity to register in the Unified Environmental Impact Assessment Registry in order to receive targeted notifications about public access to environmental information and documentation, in line with Article 50 of the Constitution;

- the Law of Ukraine «On Air Protection»²³, which addresses citizens' right to clean air, defines mechanisms of control and liability for air pollution, among other provisions;

- the Law of Ukraine «On the Public Health System»²⁴, which, among other things, guarantees the right to a safe environment for life and health, and introduces the “One Health” concept, recognizing that human health is inseparable from environmental protection;

- and the Law of Ukraine «On Drinking Water and Drinking Water Supply»²⁵, among others.

Environmental safety – and, consequently, environmental rights – are also regulated by Ukraine's major environmental codes, including the Forest Code (1994), the Subsoil Code (1994), the Water Code (1995), and the Land Code (2001).

In conclusion, environmental human rights in Ukraine have undergone a complex process of development – from isolated norms on rational use of natural resources to a comprehensive system of constitutional guarantees and specialized legislation. This framework ensures every person's right to a safe environment, access to reliable information, and fair compensation for environmental damage. The constitutional recognition of these rights (especially in Article 50) and their elaboration in sectoral laws together form

²² Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення 21.10.2025).

²³ Закон України «Про охорону атмосферного повітря» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення 21.10.2025).

²⁴ Закон України «Про систему громадського здоров'я» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text> (дата звернення 21.10.2025).

²⁵ Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#top> (дата звернення 21.10.2025).

the foundation of Ukraine's national system of environmental human rights protection.

An important direction for the further development of environmental rights within the system of constitutional law of Ukraine is the deepening of their integration into the European legal space. Considering Ukraine's obligations to the Council of Europe and within the context of implementing the Association Agreement with the European Union, environmental rights acquire a new dimension – becoming not only a component of the national legal order but also part of a unified system of European environmental standards. Of particular importance is the influence of the decisions of the European Court of Human Rights, which, through its interpretation of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, effectively forms the practice of applying environmental rights in the context of the right to life, privacy, property, and access to information. This approach encourages the state to adapt national legislation, develop mechanisms for monitoring the environmental condition, and enhance the level of public environmental responsibility.

3. Comparative and European Context of Environmental Human Rights Protection (Council of Europe, ECtHR)

The evolution of modern constitutional law is taking place, among other factors, through the influence of international organizations on national legal systems. One of the leading European organizations that directs the constitutional and legal development of Ukraine in accordance with universally recognized democratic principles is the Council of Europe.

The guidelines for the development of the national legal system are determined by the fact that the ongoing European integration processes in Ukraine require active reforms in the economy, politics, the legal system, as well as in civil society, which cannot be effectively implemented without taking into account historical prerequisites and the experience of European countries. Therefore, scientific research in this field constitutes an essential component of successful reforms on the path toward European integration.

Thus, for example, the corresponding harmonization of domestic legislation with European legislation is impossible without understanding the fundamental principles, standards, and requirements of the latter. At the same time, scholarly inquiry forms the foundation for implementing the relevant reforms.

It should be noted that the European path of Ukraine's development presupposes adherence to the norms and standards of the Council of Europe, of which Ukraine has become a member. Environmental human rights cannot be considered in isolation from the broader European legal framework.

Standards set by the Council of Europe, the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR), and other mechanisms for protecting environmental rights serve as a reference point for shaping the modern model of their guarantee and enforcement in Ukraine.

Environmental rights are not explicitly mentioned in the European Convention on Human Rights, yet the ECtHR addresses their protection through the interpretation of other provisions of the Convention, such as the right to life (Article 2), the right to respect for private and family life (Article 8), and Article 1 of Protocol No. 1 (right to property).

For example, in *Lopez Ostra v. Spain* (Application No. 16798/90), the Court, finding a violation of Article 8, noted in paragraph 51: «Naturally, serious environmental pollution can affect the well-being of individuals and prevent them from enjoying their homes in a way that interferes with their private and family life, although it does not create a serious threat to their health»²⁶. In paragraph 53, the Court emphasized: «The municipal council acted promptly, providing temporary housing for the affected residents in the city center during July, August, and September 1988, and later ceased one of the factory's operations from 9 September (see paragraphs 8 and 9 above). However, the council members could not have been unaware that environmental problems continued even after this partial suspension (see paragraphs 9 and 11 above). Moreover, this was confirmed on 19 January 1989 by the Regional Environmental Protection Agency, and subsequently by expert reports in 1991, 1992, and 1993 (see paragraphs 11 and 18 above)».²⁷

The *Oneriyildiz v. Turkey* case (Application No. 48939/99) concerned the deaths of 39 people following a methane explosion and landfill collapse. At the hearings, the applicant's representative claimed «that the government could not escape its obligations by requiring its poorest and, in fact, least educated citizens to obtain information on environmental matters of such importance»²⁸. In paragraph 132 of the judgment, the Court stated: «The applicant's submissions were based on the above-mentioned Chapman case. He argued that the Court in that case addressed a situation where an individual consciously ignored warnings and lawfully imposed penalties aimed at protecting the environmental rights of others. The circumstances of this case

²⁶Case OF LÓPEZ OSTRA v. SPAIN (Application no. 16798/90) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57905%22%5D%7D> (дата звернення 21.10.2025).

²⁷Case of LÓPEZ OSTRA v. SPAIN (Application no. 16798/90). // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57905%22%5D%7D> (дата звернення 21.10.2025).

²⁸Case of Öneriyildiz V. Turkey (Application no. 48939/99). // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-67614%22%5D%7D> (дата звернення 21.10.2025).

were entirely different, as the Government was criticized for inaction or negligence by its authorities in enforcing the law»²⁹. The Court concluded that there had been violations of Article 2 of the Convention, Article 1 of Protocol No. 1, and others.

In *Cordella and Others v. Italy* (Applications No. 54414/13 and 54264/15)³⁰, the case concerned the violation of the right to respect for private and family life due to the state authorities' lack of response to air pollution caused by a steel plant, which harmed public health. In particular, there was a failure to provide information about the level of environmental pollution and the associated health risks. The Court found a breach of Articles 8 and 13 of the Convention.

Analysis of these ECtHR decisions shows that, even though environmental rights are not directly enshrined in the Convention, the Court consistently develops environmental standards through the interpretation of traditional rights.

Beyond the ECtHR, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE) also addresses environmental rights through recommendations and resolutions. For instance, Resolution 2396 (2021) «Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe», in paragraph 4, states: «The Assembly considers that the European vision of modern human rights protection can serve as a reference for environmental human rights in the 21st century, if action is taken now»³¹.

The Council of Europe Committee of Ministers plays a role in environmental protection through initiatives such as the «Council of Europe Strategy on the Environment»³², which focuses on key ecological challenges. Intergovernmental groups, such as the Drafting Group on Human Rights and the Environment (CDDH-ENV), are also important. For example, the 10th meeting of the CDDH-ENV Working Group on Human Rights and the

²⁹ Case of *Öneryıldız V. Turkey* (Application no. 48939/99). // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-67614%22%5D%7D> (дата звернення 21.10.2025).

³⁰ *Affaire Cordella et autres c. Italie* (Requêtes nos 54414/13 et 54264/15) // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-189421%22%5D%7D> (дата звернення 21.10.2025).

³¹ Resolution 2396 (2021) «Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe» URL: <https://pace.coe.int/en/files/29499/html?utm> (дата звернення 21.10.2025).

³² CM(2025)51-final – 134th Session of the Committee of Ministers (Luxembourg, 13-14 May 2025) – Council of Europe Strategy on the Environment URL:<https://search.coe.int/cm#%7B%22CoEIdentifier%22:%5B%220900001680b5cc15%22%5D%22%22%22CoEValidationDate%20Descending%22%5D%7D> (дата звернення 21.10.2025).

Environment, held from 19 to 21 March 2024, analyzed the issue of “the human right to a clean, healthy, and sustainable environment»³³.

The Council of Europe Commissioner for Human Rights has also stated that they «support the work of environmental human rights defenders»³⁴.

Despite this extensive network of institutions, the protection of environmental rights in Europe remains limited due to the lack of explicit recognition in the European Convention on Human Rights. This creates a situation where the enforcement of third-generation environmental rights largely depends on the interpretation of traditional Convention norms, which does not always guarantee effective and timely protection.

As noted in paragraph 5 of Resolution 2396 (2021) PACE: «The Assembly notes that the Convention contains no specific reference to environmental protection, and therefore the European Court of Human Rights cannot adequately consider this new generation human right. The Assembly’s call for action, notably in Recommendation 1885 (2009) «Drafting an Additional Protocol to the European Convention on Human Rights on the right to a healthy environment,’ has, unfortunately, not been implemented by the Committee of Ministers»»³⁵.

Thus, even today, the European legal framework shows that existing mechanisms for protecting environmental rights are insufficient.

In September 2021, paragraph 3.1 of Recommendation 2211 (2021) PACE urged the Committee of Ministers to «develop an Additional Protocol to the European Convention on Human Rights (ETS No. 5, hereinafter «the Convention») on the right to a safe, clean, healthy, and sustainable environment».³⁶ A draft text of such a protocol was proposed, but it has not yet been adopted.

The adoption of this Additional Protocol remains a topic of debate. Some Ukrainian scholars, writing in the context of martial law and ongoing violations of environmental rights, argue for potential restrictions on these rights during a state of war (see Shemschuchenko Y.S., Hryn’ D.D., «Some

³³Meeting report URL: <https://rm.coe.int/steering-committee-for-human-rights-comite-directeur-pour-les-droits-h/1680aefdb5> (дата звернення 21.10.2025).

³⁴Commissioner for Human Rights. Thematic work. Environment and human rights. URL:<https://www.coe.int/en/web/commissioner/thematic-work/environment-and-human-rights?utm> (дата звернення 21.10.2025).

³⁵ Resolution 2396 (2021) «Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe» // Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/29499/html?utm> (дата звернення 21.10.2025).

³⁶ Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe.

Recommendation 2211 (2021) URL:<https://pace.coe.int/en/files/29501/html?utm> (дата звернення 21.10.2025).

Aspects of Restricting Environmental Rights and Freedoms During Martial Law in Ukraine»³⁷).

However, explicitly recognizing environmental rights as autonomous rights in the Convention is increasingly urgent, especially given ongoing military conflicts in the heart of Europe. In Ukraine, large-scale warfare has led to violations of the human right to a safe environment and the right to compensation for damage, as evidenced by events such as the destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant in June 2023 (see Korytko L.Ya., Kuchera A.M., «Violation of Human Environmental Rights in Ukraine During Martial Law (The Case of the Kakhovka Disaster)»³⁸).

In Resolution 2546 (2024), paragraph 7.2, PACE recommended «creating a permanent body for regular reporting on the impact of the war on the environment and transmitting this information to the Commission for the Protection of the Black Sea against Pollution and other relevant international bodies, along with recommendations for remediation and prevention of further damage».³⁹

Therefore, it is difficult to agree with Shemschuchenko and Hryn's view that restricting environmental rights is justifiable, since such limitations undermine fundamental human rights, compromise guarantees of a safe environment, and risk irreversible harm to life and health.

On the contrary, adopting the Additional Protocol would establish the autonomous legal status of environmental rights, provide effective access to justice, ensure compensation for harm caused by their violation, and strengthen international oversight mechanisms.

In the Ukrainian context, environmental human rights are acquiring new significance -not only as part of third-generation rights, but also as a crucial element of national security, environmental restoration, and sustainable post-war development, which is important for Europe as a whole.

Although the European human rights architecture was shaken by the outbreak of full-scale hostilities on the territory of Ukraine, this situation has nevertheless become a new impetus for reforms and for the intensification of

³⁷ Шемшученко, Ю. С., Гринько, Д. Д. (2023). Деякі аспекти обмеження екологічних прав і свобод людини під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. Часопис Київського університету права, (4), 202-207. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.37> (дата звернення 21.10.2025).

³⁸ Коритко Л.Я., Кучера А.М. Порушення екологічних прав людини в Україні в період воєнного стану (на прикладі Каховської катастрофи). Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 81. Ч. 1. 2024. С. 40-46. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/8.pdf> (дата звернення 21.10.2025).

³⁹ Towards Council of Europe strategies for healthy seas and oceans to counter the climate crisis. Resolution 2546 (2024). URL: <https://pace.coe.int/en/files/33515/html?utm> (дата звернення 21.10.2025).

joint efforts aimed at the collective protection of human rights, which is the fundamental goal of the Council of Europe.

Thus, modern challenges call into question the effectiveness of existing mechanisms for the protection of human rights; at the same time, they encourage a rethinking of the role of the Council of Europe and the search for new ways to strengthen the European system of human rights protection.

Hence, it can be stated that the value-based foundations of the Council of Europe determine the directions of development of constitutional law and the content of constitutional doctrine in Ukraine. In turn, the dynamic progress of constitutional doctrine is largely determined both by law enforcement practice and by the activities of certain bodies of the Council of Europe. The interaction between theoretical developments and practical human rights mechanisms contributes not only to the evolution of constitutional doctrine but also to its adaptation to contemporary challenges.

CONCLUSIONS

The analysis of the current state of human environmental rights and their legal protection allows us to conclude that these rights have acquired particular significance as an integral part of the constitutional system and an inseparable component of the overall system of human rights and freedoms. They combine elements of individual, collective, and socio-economic rights, ensuring not only an environment safe for life and health but also active citizen participation in decision-making regarding natural resource use and environmental protection. Ukraine's experience demonstrates the gradual formation of a comprehensive system of constitutional and legislative guarantees, encompassing both the formal enshrinement of rights and mechanisms for their protection, including judicial oversight and public participation. The analysis of the international and European context, in particular the activities of the Council of Europe and the practice of the European Court of Human Rights, highlights the significance of external influence on the formation of the national doctrine of environmental rights, creating conditions for their harmonization with general European standards and values. Thus, in contemporary legal discourse, human environmental rights are regarded not only as an instrument for protecting individual and collective interests but also as a fundamental element of sustainable development, social responsibility, and the constitutional culture of the state.

Environmental human rights occupy a central place in the modern system of constitutional rights and freedoms, and their emergence and development are driven by the need to prevent global ecological crises.

The Constitution of Ukraine guarantees every individual the right to a safe environment for life and health, aligning with European human rights standards. At the same time, effective implementation of this right requires a

comprehensive approach, including not only legal codification but also mechanisms for enforcement, judicial protection, monitoring, and public participation.

The work of the Council of Europe and the case law of the ECtHR demonstrate the gradual recognition of environmental rights as part of traditional rights -primarily the right to life, the right to respect for private and family life, and peaceful enjoyment of property.

However, the adoption of an Additional Protocol is urgent, as it would allow the direct protection of environmental rights under the ECtHR.

A general conclusion can be drawn regarding the significance of the Council of Europe not only in building an independent Europe but also in shaping practical experience for the development of constitutional doctrine. The issue of maintaining a balance between the effective protection of constitutional rights and the development of constitutional doctrine – including the formation of basic principles, standards, and tools – has become particularly relevant.

The above indicates the necessity of further reflection on the role of the Council of Europe as an institution that influences the formation of the fundamental legal identities of European states.

Another important aspect of the Council of Europe's influence on constitutional law is Ukraine's ratification of the CoE's instruments, which are imbued with the organization's core values. These documents not only establish specific legal obligations for the state but also shape the overall direction of the development of national legislation in accordance with European values. Their integration into Ukraine's legal system – both through direct application and through their influence on legislative and judicial practice – also serves as an important reference point for constitutional doctrine in interpreting the state's obligations and determining the direction of the national legal system's development.

In this context, it is important to emphasize that the influence of the Council of Europe is not limited to general standards and recommendations; it is directly manifested in the activities of its bodies, which shape the modern law enforcement approach in the field of human rights. In turn, the development of modern constitutional doctrine is largely determined by the work of specific bodies of the Council of Europe. In fact, modern constitutional doctrine has evolved mainly as a result of the law enforcement activities of particular organizations and bodies – for example, the European Court of Human Rights or the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Therefore, studying the origins of their establishment and subsequently analyzing their activities is essential for the balanced development of both doctrine and practice, as such interaction creates optimal conditions for advancing the protection of human rights (by defining objectives that are implemented and justified in practice).

At present, there is a predominance of practice over doctrine, which means that there is no sufficient opportunity to test and improve certain theoretical concepts through practical application. Consequently, the knowledge and experience gained through the activities of the Council of Europe's bodies determine the future directions of doctrinal development.

The described dynamics of the development of law enforcement practice and its impact on constitutional doctrine highlight the ongoing need for a thorough analysis of the conceptual framework used within this study.

SUMMARY

This article explores environmental human rights as a distinct group of constitutional rights. It examines doctrinal approaches to defining these rights, their main elements, and their conceptual foundation, including the ideas of solidarity and the dual nature of rights -individual and collective. The article analyzes the constitutional and legislative framework for environmental rights in Ukraine, particularly Article 50 of the Constitution and related laws, which create a coherent system of guarantees for a safe environment, access to environmental information, and compensation for harm.

The study also considers the comparative and European context: the ECtHR case law protecting environmental rights through traditional rights (Articles 2, 8 of the Convention, Article 1 of Protocol No. 1) and the role of PACE and the Committee of Ministers in developing environmental protection standards. The article highlights the importance of adopting an Additional Protocol to the European Convention on Human Rights on the right to a safe, clean, healthy, and sustainable environment, which would grant environmental rights autonomous legal status and ensure effective protection at both national and international levels.

The article emphasizes that environmental human rights are a key element of the modern human rights system, and their protection requires a comprehensive approach, including legal codification, enforcement mechanisms, public participation, and international oversight.

References

1. *Affaire Cordella et autres c. Italie* (Requêtes nos 54414/13 et 54264/15) // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-189421%22%5D%7D> (дата звернення 21.10.2025).
2. *Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe*. URL: <https://pace.coe.int/en/files/29501/html?utm> (дата звернення 21.10.2025).
3. *Case of López Ostra v. Spain* (Application no. 16798/90) // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57905%22%5D%7D> (дата звернення 21.10.2025).

4. Case of Öneriyildiz V. Turkey (Application no. 48939/99) // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-67614%22%5D%7D> (дата звернення 21.10.2025).

5. CM(2025)51-final – 134th Session of the Committee of Ministers (Luxembourg, 13-14 May 2025) – Council of Europe Strategy on the Environment. URL: <https://search.coe.int/cm/#%7B%22CoEIdentifier%22%3A%5B%220900001680b5cc15%22%5D%2C%22sort%22%3A%5B%22CoEValidationDate%20Descending%22%5D%7D> (дата звернення 21.10.2025).

6. Commissioner for Human Rights. Thematic work. Environment and human rights. URL: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/thematic-work/environment-and-human-rights?utm> (дата звернення 21.10.2025).

7. Die älteste Redaktion des russischen Rechts / Goetze, K. URL: <https://archive.org/details/dieltesteredakti00goet/page/n3/mode/2up> (дата звернення 21.10.2025).

8. Meeting report // Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/steering-committee-for-human-rights-comite-directeur-pour-les-droits-h/1680aefdb5> (дата звернення 21.10.2025).

9. Recommendation 2211 (2021) // Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/29501/html?utm> (дата звернення 21.10.2025).

10. Resolution 2396 (2021) «Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe» // Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/29499/html?utm> (дата звернення 21.10.2025).

11. Resolution 2546 (2024) «Towards Council of Europe strategies for healthy seas and oceans to counter the climate crisis» // Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/33515/html?utm> (дата звернення 21.10.2025).

12. Васильчук Л.Б. Поняття «інституційна система реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні» та її елементи // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право. – 2016. – Вип. 37, Т. 1. – С. 56–58.

13. Васильчук Л.Б. Поняття «Реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні» та його ознаки // Науковий вісник Ужгородського Національного університету: Серія: Право. – 2015. – Вип. 35, Т. 1. – С. 80–83.

14. Васильчук Л.Б. Система реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 5. – С. 55–58.

15. Васильчук Л.Б., Бисага Ю.М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні: Монографія. – Ужгород : Видавничий центр ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. – 208 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/67a4c6e4-d5d8-489d-8e87-9af125ba7df6/content> (дата звернення 21.10.2025).

16. Грицкевич С.Г. Єдність і взаємодія конституційних екологічних прав та обов'язків // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К., 2001. – № 2. – С. 172–180.

17. Грицкевич С.Г. Забезпечення конституційних екологічних прав і обов'язків людини і громадянина в Україні // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К., 1999. – № 4. – С. 85–92.

18. Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права в системі конституційних прав людини і громадянина // Право України. – 2001. – № 8. – С. 54–57.

19. Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини й громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.02 / Грицкевич С.Г. – К., 2002. – 120 с.

20. Грицкевич С.Г. Ознаки та загальна характеристика конституційних екологічних прав // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей. – 2000. – Вип. IV. – С. 80–87.

21. Еволюція прав людини // Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-evolution-of-human-rights#:~:text=%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%2C%20%D1%8F%D0%BA%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%B0%D0%B9%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D> (дата звернення 21.10.2025).

22. Закон України «Про охорону атмосферного повітря». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення 21.10.2025).

23. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 21.10.2025).

24. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення 21.10.2025).

25. Закон України «Про питну воду та питне водопостачання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#top> (дата звернення 21.10.2025).

26. Закон України «Про систему громадського здоров'я». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text> (дата звернення 21.10.2025).

27. Бесчастний В.М., Корнієнко П.С., Щербина В.І., Соцький А.М. Конституційне право України : навчальний посібник. – Черкаси : Видавець Волчок О.Ю., 2023. – 670 с.

28. Слїнько Т.М., Летнянчин Л.І., Веніславський Ф.В. та ін. Конституційне право України : підручник. – Харків : Право, 2021. – 592 с.
29. Конституційне право України : Підручник. 11-е видання. – Ужгород : РІК-У, 2023. – 536 с.
30. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. – К.: Ваїте, 2021. – 528 с.
31. Коритко Л.Я., Кучера А.М. Порухення екологічних прав людини в Україні в період воєнного стану (на прикладі Каховської катастрофи) // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. – 2024. – Вип. 81, Ч. 1. – С. 40–46. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/8.pdf> (дата звернення 21.10.2025).
32. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія. – К. : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.
33. Федоренко В.Л. Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні : монографія. – Київ : Видавництво Ліра, 2020. – 138 с.
34. Шемшученко Ю.С., Гриньо Д.Д. Деякі аспекти обмеження екологічних прав і свобод людини під час дії правового режиму воєнного стану в Україні // Часопис Київського університету права. – 2023. – № 4. – С. 202–207. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.37> (дата звернення 21.10.2025).

Information about the author:

Ivantsova Zoia Anatoliivna,

Doctor of Philosophy in Law,

Associate Professor at the Department of Constitutional Law

National University «Odesa Law Academy»,

23, Fontanska Road, Odesa, 65009, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-7110-5967>

**RIGHT TO APPROPRIATE PROFESSIONAL HEALTHCARE
IN FORMER FRENCH COLONIES IN AFRICA: *STATUS PRAESENS***

Kolosov I. V.

INTRODUCTION

Scientific study of human rights in France is inseparable from its foreign colonies and dependent territories, including former ones, since aforesaid colonies and territories were experienced with enormous influence of the French legal system and the Continental legal tradition.

In respect to these circumstances, the most interesting is the current situation (so-called *status praesens*) of the African continent countries, as most backward in their development, most enslaved in historical retrospect and most in need of establishing civilized conditions of work, welfare and living. The subject of our attention will traditionally be the problems of the development of medical law in these countries, since it is its norms and institutions that are called upon to ensure the human right to adequate healthcare, in particular professional healthcare.

In a global context, the relevance of the research problem is mediated by the rapid industrial development of the African continent and its wealth of natural resources, on the one hand, and poverty, industrial labour, and its low productivity, on the other. These initial background create the preconditions for the advancement of aggressive countries' policies in Africa, which can be avoided by establishing appropriate national legal regulations. EU member states offer a good example for learning from, however, their experience in medical law matters is also useful in the context of reforming Ukrainian legislation.

At different times, the general issues of the subject matter were devoted to the work Yaroshenko O.M., Prylipko S.M., Kolosov I.V., Inshyn M.I., Zhernakov V.V., Stetsenko S.G., Senyuta I.A., Sereda O.H., Yakovlev O.A., Yakovleva G.O., Viennikova V.V. and so on and so forth.

At the same time, the contemporary paradigm of the right on appropriate professional healthcare in the former French colonies in Africa, especially in the circumstances of Ukrainian war, modern slavery, human trafficking and forced labour of children's spread, has received insufficient attention.

Therefore, the aims of the proposed study are:

1. studying the constitutional, legal and legislative guarantees of the human right on work and proper professional healthcare in former French colonies in Africa;

2. identification of essential, repetitive, sustainable links between medical social relations and the subject of labor law in these countries, the peculiarities of their legal culture in the field of research;

3. comparative analysis on the issues of the studied topic between these countries and Ukraine and EU.

4. derivation of positive experience to be taken into account during the reform of national labor legislation.

The object of the study will be medically-labour social relations and their legislative regulation in, separately, depending on geography position: in Algeria, Morocco and Tunisia; in Mali, Senegal and Guinea; in Gabon, CAR and Republic of Congo through the application of formal-logical, dialectical, synthesis and comparative-legal methods.

1. Legislative guarantees and practical embodiment of right on working healthcare in Algeria, Morocco and Tunisia

In **Algeria** Constitution enshrines the right of all citizens to healthcare, shaping the predominantly publicly financed system¹. The 2018 Health Code allows for private health institutions, which are subject to oversight from the Ministry of Health². Algerian system incorporates medical expertise into the judicial process for legal proceedings, covering areas like forensic medicine and criminalistics³. A National Health Insurance exists to cover healthcare costs for some citizens, outlining responsibilities for providers and patients⁴. If more detail, Algeria's healthcare system is largely publicly funded and publicly provided. The system is organized and regulated by the Ministry of Health, Population and Hospital Reform. Public healthcare facilities include hospitals, clinics, and primary healthcare centers, and healthcare is largely financed by the government through taxes. Algeria also has a mandatory health insurance system, which covers the majority of its population. Health insurance is provided through Caisse Nationale des Assurances Sociales des Travailleurs Salariés (CNAS) for salaried workers and Caisse Nationale de Mutualité Sociale (CNMS) for non-salaried workers, such as farmers or small business owners. The health insurance system is funded through contributions from both employees and employers. The contribution is generally a percentage of the worker's salary. The social

¹ Algeria – Strengthening health system governance: Towards more effective regulatory environment for improvement efficiency and quality of care. World Bank Group. URL: <https://www.documents.worldbank.org>. (Date of Access is October,8,2025).

² Law No.18-11 – Relating to Health. URL: <https://www.amepid.org/documents/algeria/law-no-18.11> (Date of Address is October,8,2025).

³ Medico Legal at Algeria. URL: <https://www.lawgratis.com> (Date of Address is October,8,2025).

⁴Health Law in Algeria. URL: elearning.univ-biskra.dz/moodle2024/pluginfile.php/774390/mod_resource/content/1/UNIT%2010%20Health%20Law%20in%20Algeria.pdf (Date of Address is October,8,2025).

security contributions also fund pensions, family allowances, and other social services. Health insurance covers a wide range of services, including medical consultations, hospitalization, surgeries, and medications. However, co-pays may be required for some services. The government has been working to improve the scope of health insurance and reduce out-of-pocket expenses for citizens⁵. Some Algerian employers offer local health insurance to their employees, but the contracts generally only cover care provided in the country and limit coverage to certain establishments within their network.⁶ Challenges faced in the Algerian healthcare system are: impact of increasing population needs, availability of Limited Resources for Advancement, uncertainty in the Impact of new Diseases, Health Systems-Related challenges, adaptation to ever-changing practices and policies in Healthcare, compliance to the standards of Healthcare Service, inefficiencies in Manpower Management, adaptation to the digitalization of Healthcare Management Systems, difficulty in Access & Availability of upgraded Biomedical Technology, unaffordable expenses by consumers, changes for better Governance⁷. Habchi adds this list by conclusion that social security in Algeria is now facing substantial revenue losses due to the growth of informal work and frequent delays in payments by companies. These challenges significantly hamper the ability of health insurance bodies to recover contributions owed, generating systemic gaps both in terms of benefits in kind and in the management of the collection process. It is imperative to undertake thorough audits at company level in order to carry out a comprehensive declaration of employees as well as the actual income of selfemployed workers. This issue goes beyond the simple financial dimension of recovery, but also has a crucial aspect of mutual trust between policyholders, companies and the social security system. The legitimate question arises from the point of view of insured persons and employers: why contribute when reimbursements for care in the private sector, with the exception of medicines, are not insured? This question highlights the need for a profound reassessment of the health and social security system, highlighting the need to restore participants' confidence through clarifications on benefits and a substantial improvement in the transparency of benefits⁸.

⁵ Health Care Law at Algeria. URL: <https://www.lawgratis.com/blog-detail/health-care-law-algeria> (Date of Address is October,9,2025).

⁶ Health Insurance in Algeria. URL: <https://www.april-international.com/en/destinations/africa/health-insurance-in-algeria> (Date of Address is October,9,2025).

⁷ HEALTHCARE SCENARIO OF ALGERIA. URL: <https://hospaccxconsulting.com/healthcare-scenario-of-algeria/> (Date of Address is October,9,2025).

⁸ Fadia HABCHI. Health Insurance and Social Security in Algeria: Historical Trajectory and Current Challenges. URL: <https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://asjp.cerist.dz/en/downArticle/196/10/2/246757&ved=2ahUKewj62cHF6JeqAxUdBdsEHRcMaY4ChAWegQIAxAC&usg=AOvVaw1etZW0ua39R6cmzD36JeYP> (Date of Address is October,9,2025).

In **Morocco** Constitution from 2011 established the right to healthcare access, strengthening governance and accountability⁹. Rashnavadi reported that 2022 framework law established key pillars for health reform, focusing on governance, human resources, infrastructure, and digital technology integration¹⁰. Compulsory health insurance system (AMO) divided on: AMO-Tadamon (for socially disadvantaged persons), AMO TNS (for self-employed individuals) and AMO Salary (for employees)¹¹. The Medical Assistance Scheme (RAMED) provides health coverage for low-income individuals based on solidarity¹². Medical malpractice falls under civil and criminal law. The statute of limitations is typically three years, and family members can file a claim on behalf of a deceased relative^{13,14}. Zine et al. showed that legislation allows for mandatory reporting of certain diseases with an epidemic appearance and for the implementation of preventive measures, as seen during, particularly, COVID-19 pandemic¹⁵. If more detail, the mandatory health insurance scheme (AMO-Tadamon) was the subject of a social impact assessment (EIS) carried out by an independent firm, mandated by the ministries responsible for this scheme. It should be noted that AMO-Tadamon is intended for people who cannot pay the contribution fees, thus allowing them to maintain the benefits they benefited from under RAMED, while

⁹ The right to health in Morocco. URL: [https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://annd.org/uploads/publications/Right to health in Morocco Key issues and challenges Saad Zbiri PhD En.pdf&ved=2ahUKEwj8wly9pZ-QAxXIB9sEHVW5Fd0QFnoECAUQAaw&usg=AOvVaw2Lle2idTPoUklLz-VX2nux](https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://annd.org/uploads/publications/Right%20to%20health%20in%20Morocco%20Key%20issues%20and%20challenges%20Saad%20Zbiri%20PhD%20En.pdf&ved=2ahUKEwj8wly9pZ-QAxXIB9sEHVW5Fd0QFnoECAUQAaw&usg=AOvVaw2Lle2idTPoUklLz-VX2nux) (Date of Address is October,12,2025).

¹⁰ *BABAK RASHNAVADI. MOROCCO'S HEALTHCARE SYSTEM 2025: REFORMS, INVESTMENTS, AND AN EMERGING REGIONAL HUB.* URL: [HTTPS://HOSPITALSMAGAZINE.COM/MOROCCOS-HEALTHCARE-SYSTEM-2025-REFORMS-INVESTMENTS-AND-AN-EMERGING-REGIONAL-HUB](https://hospitalismagazine.com/moroccos-healthcare-system-2025-reforms-investments-and-an-emerging-regional-hub) (DATE OF ADDRESS IS OCTOBER,12,2025).

¹¹ MOROCCO: Government Passes Bill on Compulsory Basic Health. URL: <https://ipmiglobal.com/in-focus/country-guides/morocco-government-passes-bill-on-compulsory-basic-health-insurance> (Date of Address is October,12,2025)

¹² CoR – Morocco Public Health. URL: <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Morocco-Public-health.aspx> (Date of Address is October,12,2025).

¹³ The 10 best Medical Malpractice Lawyers in Morocco (2025). URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://lawzana.com/medical-malpractice-lawyers/morocco&ved=2ahUKEwirxvCDsZ-QAxXwRvEDHYGXENIQFnoECAgQAaw&usg=AOvVaw22Igt2_8b6aqNpf4cmbZGM (Date of Address is October,12,2025).

¹⁴ Liability and Medical Malpractice in General Medicine – Remedy Publications LLC. URL: <https://www.remedypublications.com/open-access/liability-and-medical-malpractice-in-general-medicine-9628.pdf> (Date of Address is October,12,2025).

¹⁵ Zine et al. The legal keys in the management of health risks during COVID-19 pandemic in Morocco: Early focus. URL: <https://www.ejmds.com/article/the-legal-keys-in-the-management-of-health-risks-during-covid-19-pandemic-in-morocco-early-focus-12842> (Date of Address is October,12,2025).

having access to the same basket of care as private sector employees. This audit, which covered the year 2023, meets a requirement of the World Bank, which supported the project to generalize social protection in Morocco through the Emergency Response to Covid-19 project and its additional financing. The objective of this audit is to identify the benefits and risks of the scheme, assess the potential negative social impacts and propose mitigation measures with an implementation timetable. It also aims to examine the methods and tools used to identify and target the beneficiaries of the program, as well as its effects on the individuals and groups concerned. However, due to a lack of information or the complexity of certain registration procedures, some eligible people do not benefit from the scheme. As a solution, the audit performed recommends improvements to be implemented in 2025-2026, including: the digitalization of AMO-Tadamon program management, multi-channel registration for the RSU, and the deployment of multi-channel registration by the CNSS (via CNSS agencies, Edps accredited offices, the website, and the Taawidaty application)¹⁶. To counter opportunistic behavior and encourage the self-employed to pay their Social Security (CNSS) contributions on a regular basis. Persons who fail their social security contributions for a period exceeding six months are required to pay the amounts due and wait three months before being entitled for AMO TNS benefits. The AMO TNS contribution rate is 6.37 %, applicable to a flat-rate income pegged to the minimum wage, depending on the socio-professional category¹⁷. However, in 2024, the AMO program continues to expand, aiming to include more self-employed workers and informal sector employees. The government is also working to increase the efficiency of reimbursements and broaden the types of healthcare services covered. The system is designed to ensure that no Moroccan citizen is left without access to essential medical care¹⁸.

In **Tunisia** laws categorize substances and set specific rules for their handling, production and sale. Penalties exist for non-compliance.¹⁹ Governed

¹⁶ Audit de l'AMO-Tadamon : cinq dysfonctionnements majeurs identifiés. URL: <https://www.fmiip.com/v2/audit-de-lamo-tadamon-cinq-dysfonctionnements-majeurs-identifies> (Date of Address is October,12,2025).

¹⁷ AMO Compulsory medical insurance for the self employed A crackdown on abuse: Cration on businesses Casablanca blocks evrything. URL: <https://www.leconomiste.com/1117469-amocompulsory-medical-insurance-self-employed-crackdown-abuse-creation-businesses> (Date of Address is October,12,2025).

¹⁸ Comprehensive Guide to AMO: Morocco's Mandatory Health Insurance. URL: https://deriak.store/en/blogs/blog-sante/guide-to-amo-moroccos-mandatory-health-insurance?srsItdid=AfmBOop_TxJ91sLobK3CkK9En8L5rcAabc5mYc4Xv5qYbGHwosubPA6 (Date of Address is October,12,2025).

¹⁹ Tunisia. Drug situation and policy. URL: <https://rm.coe.int/drug-situation-and-policy-by-pr-hajer-aounallah-skhiri-medecin-epidemi/168075f2a4> (Date of Address is October,13,2025).

by civil law, Law No. 97-65 of 1997 outlines professional liability. Patient seeking to file a claim must prove the professional breached their duty of care.²⁰ The Directorate of Medicine and Pharmacy (DMP) is responsible for controlling the creation, operation, and quality of pharmacies, laboratories and drugs²¹. Law No.2002-54 of June, 11, 2002, mandates authorizations for medical analysis laboratories and specifies penalties for non-compliance, such as fines and imprisonment.²² The law permits first-trimester abortions in licensed facilities and public ones offer them for free. Later abortions require specific approval. The law is considered the most permissive in the region and allows for abortion on request.²³ The right to reproductive health is recognized, though a comprehensive strategy for universal access is still being developed.²⁴ The Tunisian Constitution recognizes the right to health and urges the state to guarantee access to high-quality healthcare for all citizens.²⁵ There is a framework for public healthcare, with a national health insurance fund (CNAM) covering a portion of expenses for many citizens. For vulnerable populations healthcare in public facilities is free of charge.²⁶ The CNAM (National Health Insurance Fund) is a new institution introduced by the health insurance reform, which aims, among other things, to unify health insurance schemes and health benefits in the country. Indeed, this is the first time that health risk management, previously carried out by the CNSS and the CNRPS, has been unified into a single fund, the CNAM. This structure will rely on its 62 regional and local centers spread throughout Tunisia.²⁷ E-CNAM

²⁰ The 10 best Medical Malpractice Lawyers in Morocco (2025). URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://lawzana.com/medical-malpractice-lawyers/morocco&ved=2ahUKEwirxvCDsZ-QAxXwRvEDHYGXENIQFnoECAgQAw&usg=AOvVaw22Igt2_8b6aqNpf4cmbZGM (Date of Address is October,12,2025).

²¹ Tunisia – AMRH – AUDA – NEPAD. URL: <https://amrh.nepad.org/amrh-countries/tunisia> (Date of Address is October,13,2025).

²² Tunisia. URL: <https://bwimplementation.org/states/tunisia> (Date of Address is October,13,2025).

²³ Abortion in Tunisia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_Tunisia (Date of Address is October,13,2025).

²⁴ Reproductive Health Police in Tunisia: Women’s Right to Reproductive Health and Gender Empowerment – PMC. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5395000> (Date of Address is October,13,2025).

²⁵ Understanding the private health sector in Tunisia. URL: <https://ccpsh.org/sites/default/files/tools/PSE%20in%20Tunisia-eng.pdf> (Date of Address is October,13,2025).

²⁶ INFORMATION PAPER on Main eHealth activities outside EU. URL: https://health.ec.europa.eu/document/download/241bd49c-5968-43f2-b939-b9eab61b46df_en?filename=ev_20180515_co20_en.pdf (Date of Address is October,13,2025).

²⁷ Caisse Nationale d’Assurance Maladie. Portal du Gouvernement Tunisien. URL: <http://fr.tunisie.gov.tn/annuaireAdministration/471/11-caisse-nationale-d-assurance-maladie.htm> (Date of Address is October,13,2025).

is a secure responsive web platform that aims to facilitate online access to the various services provided by Tunisia's National Health Insurance Fund (Caisse nationale d'assurance maladie – CNAM) by taking a bottom-up approach. This has enabled the implementation and integration of functionalities relating to CNAM benefits via a package of quality digital services tailored to each type of user (with a space for social security beneficiaries and another for health-care providers), and it has consequently enabled these users' needs to be met. This platform thus actively helps to enhance the efficiency of the services provided and to foster a climate of digital trust between the CNAM and its various partners, as well as creating a reliable and interactive network of said partners²⁸. At the request of the Ministry of Health, a team of health specialists from the World Bank carried out a study on health financing in Tunisia. The aforesaid technical assistance carried out a study on free medical assistance, with the following specific objectives: (i) a detailed analysis of the social health coverage scheme commonly known as "Aide médicale gratuite" or "AMG", and (ii) an analysis of the impact of a possible transfer of the management of benefits allocated under this program from the Ministry of Health to the Caisse Nationale d'Assurance Maladie (CNAM)²⁹. Apart from this call for the harmonization of health coverage in Tunisia, it is evidently that the defragmentation of health coverage in Tunisia requires a reform of health coverage on a larger scale than a simple transfer of management of the AMG to the CNAM. Particularly, it would be necessary to define the universal essential care basket and to align not only the AMG but also the three CNAM sectors and other free care schemes with this unified care basket³⁰.

Thus, development of medical law in former French **North African** colonies is characterized by the recent emergence of its legislative embodiment (first quarter of the XXI century); it has been strongly impacted by the Romano-Germanic Legal System: its primary source remains the normative legal act; it has deep dialectical connections with labour, civil, administrative, and criminal law, presents the previously described principle of medico-legal tetrarchy³¹. We confess that implementation of the experience

²⁸ E-CNAM virtual center: Interactive online services. URL: <https://www.issa.int/gp/239924> (Date of Address is October,13,2025).

²⁹ Health financing in Tunisia: World Bank technical assistance. URL: <https://www.issa.int/gp/239924> (Date of Address is October,13,2025).

³⁰ ASSISTANCE TECHNIQUE DE LA BANQUE MONDIALE SUR LE FINANCEMENT DE LA SANTE EN TUNISIE ETUDE SUR L'ASSISTANCE MEDICALE GRATUITE. World Bank. 2016. P. 36.

³¹ Kolosov I. V. MEDICAL LAW DEVELOPMENT ON CAPITALIST ERA (1639–1917). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. Вип. 58. 2022. С. 36 – 39. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.58.8>

of employee health insurance in Morocco is most beneficial for Ukraine, since the contribution rate in that country creates significantly less fiscal pressure on businesses than in Ukraine (6.37% vs 22%). At the same time, the low level of digitalization of medicine, public awareness of health insurance projects, and attempts by entrepreneurs to avoid paying medical insurance contributions still problematic for this region.

2. Experience of Mali, Senegal and Guinea in establish of the right on medicine and professional healthcare

Key legal areas of medical law in **Mali** have deal with drug regulation³², clinical research³³, biosafety³⁴ and abortion³⁵. Since the issues of occupational (labor) health in Mali are still awaiting resolution, we cannot present any significant results in the context of the subject of the study, but we have a great hope that these results will be obtained in further authorial explorations. However, it is gratifying that the issues of medical abortions have been regulated in this country, since aforesaid ones directly relate with the subject of labour and social security law due to the need of social reproduction and the effective change of productive resources of society's legal regulation. In respect to these circumstances, Traoré et al. emphasized that there are challenges that society might face during advocacy, such as: lack of data on safe abortion: national level studies on abortions and its complications are not available. Only small scale studies or estimates are available. In addition, health care providers often do not register (medical) abortions for fear of being arrested. Therefore sufficient and reliable data that can be used to advocate for safe abortion lacks; inconsistency of the legal framework: the various documents describing the conditions of access to abortion services are not aligned. The 2002 RH law, the penal code and the code of ethics evoke different circumstances. This causes confusion for the different actors involved. In addition, the application decree of the 2002 RH law misses, which leaves doors open for contradictory interpretations of the law; ignorance of the law and guidelines: the various relevant actors (communities, healthcare providers, security forces) are generally unaware of the law and the guidelines on safe abortion; religious and cultural influence: the discussions and vision on safe abortions are strongly influenced by religion and culture. People are afraid of being judged and are therefore afraid to stand

³² Import unapproved medicine into Mali. URL: <https://everyone.org/guides/country?code=ML> (Date of Address is October, 15, 2025).

³³ Clinical Research Regulation for Mali. URL: <https://clinregs.niaid.nih.gov/country/mali> (Date of Address is October, 15, 2025).

³⁴ Mali – Biological Weapons Convention National Implementation Measures Database. URL: <https://bwcimplementation.org/states/mali> (Date of Address is October, 15, 2025).

³⁵ Abortion in Mali. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_Mali (Date of Address is October, 15, 2025).

in front of the public to talk openly about abortion, which makes discussions difficult; the different positions in Malian society: Positions of SOMAGO's members of on safe abortion differ a lot. There are members who wish to play a role in advocacy for safe abortion while others have they do not want to be involved. In addition, several members declared that their values are not yet clarified at the abortion level. – Lack of a clear position on safe abortion: SOMAGO³⁶ does not have a clear position on safe abortion, which can limit the visibility of the society as a key player in the field of safe abortion³⁷.

Core legal fields of medical law in **Senegal** associated with reproductive health³⁸ and female genital mutilation (FGM)³⁹, traditional medicine integration and regulation⁴⁰, public health initiatives, particularly, Sesame Plan for seniors⁴¹, digitalization⁴², biosafety and waste management⁴³, harm reduction⁴⁴ and drug laws⁴⁵. The SESAME plan aims to ensure that Senegalese people aged 60 and over receive eligible healthcare coverage at public health facilities. This coverage, which is 100% for People at Their Own Costs (PAF), only concerns the portion allocated to the patient for those benefiting from other care (IPRES, FNR). Any Senegalese person aged 60 and over who meets the following conditions is therefore eligible: – have a digital Senegalese national identity card; – respect the health pyramid: consult at the peripheral level (post office or health center) and only go to the hospital if referred or in an emergency. Any public health structure is concerned by the

³⁶ NATIONAL SOCIETY OF GYNAECOLOGY AND OBSTETRICS IN MALI – *I.K.*

³⁷ Lalla F. Traoré, Susan Bulthuis. Mali Country Report NEEDS ASSESSMENT ON SAFE ABORTION ADVOCACY. URL: https://www.figo.org/sites/default/files/2020-03/Mali%20Country%20Report_Rapport%20SOMAGO%20English%20translation.pdf (Date of Address is October, 15, 2025).

³⁸ Senegal – The Global Abortion Practice Database. World Health Organisation. URL: <https://abortion-policies.srhr.org> (Date of Address is October, 15, 2025).

³⁹ Senegal: the law and FGM. URL: [https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/senegal_law_report_v2_\(june_2021\).pdf](https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/senegal_law_report_v2_(june_2021).pdf) (Date of Address is October, 15, 2025).

⁴⁰ World in Progress: Senegal Traditional Healers. URL: <https://www.dw.com/en/world-in-progress-regulating-traditional-healers-in-senegal/audio-41108379> (Date of Address is October, 15, 2025).

⁴¹ Healthcare in Senegal. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Healthcare_in_Senegal (Date of Address is October, 15, 2025).

⁴² Senegal Adopts Digital Health Policy, Drafts Data Law – We Are Tech Africa. URL: <https://www.wearetech.africa/en/fils-uk/news/tech/senegal-adopts-digital-health-policy-drafts-data-law> (Date of Address is October, 15, 2025).

⁴³ Senegal – Biological Weapons Convention National Implementation Measures Database. URL: <https://bwconvention.org/states/mali> (Date of Address is October, 15, 2025).

⁴⁴ Ba Idrissa, Ndiaye Ibrahimia, Samba Oumar Mamadou, Dieye Ndeye Awa, Dieye Maïmouna, Sylla Aïda. The Contribution of the Centre de Prise en Charge Intégrée des Addictions de Dakar (CEPIAD) to Senegal's HIV Program through Harm Reduction (HR) Activities. URL: <https://www.scrip.org/journal/paperinformation?paperid=141117> (Date of Address is October, 15, 2025). DOI: <https://doi.org/10.4236/ojpsych.2025.152008>

⁴⁵ Senegal – The Global Drug Policy Index. URL: <https://globaldrugpolicyindex.net/country-profile/senegal> (Date of Address is October, 15, 2025).

Sesame Plan, provided that they respect the health pyramid and the referral/counter-referral system, namely: – health posts and centers, which are a mandatory passage for a first-line consultation; – level 1, 2, and 3 hospitals on referral by a peripheral structure or in emergency consultation; – non-hospital public establishments for carrying out paraclinical examinations prescribed by practitioners from public health structures. The following are free for beneficiaries of the Sésame Plan: – consultations; – essential medicines (available at public health facilities, as part of the Bamako Initiative); – additional examinations; – medical-surgical procedures; – hospitalizations. The following procedures are excluded from this free service (Ministerial Order No. 2794 MSP/DS/SP of March 21, 2010, listing the treatments excluded from the Sésame Plan): – prostheses (dental, hip, etc.); – implants except ocular implants; – pacemakers; – medical evacuations abroad; – specialty medicines (from private pharmacies); – MRIs; – scanners (except emergencies); – 1st and 2nd category hospitalizations; – beauty treatments; – cosmetic surgery; – systematic check-ups⁴⁶. Leye et al. presented that between 2006 and 2008, hospital attendance rates increased every year. However, attendance rates began to decrease in 2009, except in the main hospital. The state has been left with a growing debt because of issues surrounding the reimbursement of expenses related to the “Plan Sésame”. As a result, national hospitals have been forced to restrict certain services included in the “Plan Sésame” and even to withdraw free health care for the elderly. These difficulties are likely to undermine the sustainability of the “Plan Sésame”. Scholars assumed that health authorities need to audit the “Plan Sésame”, to comply with standard procedures through regular monitoring and to redefine conditions of access⁴⁷. Taverne, Laborde-Balen et al. confessed that health professionals interviewed supported the principle of health coverage, but most of them had limited and sometimes imprecise knowledge of the existing schemes and the methods of access or the services covered. Their point of view about the consequences of the Plan Sésame on their practice reveals some contradictions: some complain about the increase in workload, the criticism is extended to all the free schemes which would have a negative impact on daily practice because of the increase in the number of consultations which would be linked to abuse by patients. The interviews highlight the heterogeneity of the knowledge of elderly people about the health coverage intended for them, even though the Plan Sésame has been in place for over ten

⁴⁶ *PLAN SÉSAME : GRATUITÉ POUR LES PERSONNES ÂGÉES DE 60 ANS ET PLUS.* URL: [HTTPS://SENC SU.SN/CSU.PHP?PAGE=ARTICLE&ID_ARTICLE=9](https://sencsu.sn/csu.php?page=article&id_article=9) (DATE OF ADDRESS IS OCTOBER, 15, 2025).

⁴⁷ Mamadou Makhtar Mbacké Leye, Mayassine Diongue, Adama Faye, Mamadou Coumé, Abdoulaye Faye, Alioune Badara Tall, Khadim Niang, Issa Wone, Ibrahima Seck, Papa Ndiaye and Anta Tal Dia. An Analysis of Free Healthcare for the Elderly in the Context of the Sésame Program in Senegal. URL: https://shs.cairn.info/article/E_S PUB_131_0101?lang=en (Date of Address is October, 15, 2025). DOI: <https://doi.org/10.3917/spub.131.0101>

years. The interviews clearly show that the use of the health coverage system by the elderly depends closely on the information they have and their ability to use it, both for women and men. There is a close link between the level of social integration of people and their use of health coverage: the most socially integrated people are those who know how to use CMU services best. The use of health coverage by the elderly appears to vary according to the individual. Although Plan Sésame is defined as part of a national strategy, its implementation varies according to the health structures and the periods; in the two study sites, the range of services covered by Plan Sésame is very limited, so the coverage provided by Plan Sésame is only partial: between 30 and 50% of the medical costs; the remaining cost of a consultation for elderly patients with hypertension and/or diabetes varies between 24,000 and 28,000 CFA francs. These amounts must be put into perspective with the resources available to people. Statistical studies published in 2021 report that in Senegal the average daily expenditure is 1,390 CFA francs/person/day; and that almost 38% of the population lives on 913 CFA francs/person/day, which is the poverty line calculated in 2019. Thus, the average out-of-pocket expenses for a follow-up consultation for hypertension, diabetes or a combination of the two diseases represent 15 to 30 days of daily expenditure. While the vast majority of elderly people in Senegal do not have a retirement pension, health expenses are therefore borne by their relatives. Within households, medical expenditure for the elderly competes with basic needs, particularly food, which usually takes up more than half of household resources. This indispensable family support places the elderly in a situation of total dependence. In 2021, Plan Sésame does not yet allow for completely free care for the elderly. However, its application, even partial, has resulted in a real reduction in health care costs for the elderly. Its use remains limited due to inconsistent application by most health structures. Its impact is insufficient in view of the amounts that users have to pay in a context of social and economic vulnerability. These observations reinforce the need to work on reducing the price of medical services and strengthening the UHC, in order to improve the equity and performance of the system, and to make it fully functional in all health structures⁴⁸. One more challenge, from the Snyder's, Ridde et al. viewpoint, consist in issue is that Senegal's post-independence health policy has built on the colonial model, focusing on centralized organization and regulation of health services. Modern reforms are working

⁴⁸ Bernard Taverne, Gabriele Laborde-Balen, Bintou Rassoul Top, Khoudia Sow, Mamadou Coumé. Perceptions and use of Universal Health Coverage (Plan Sésame) among the elderly in Dakar (Senegal), impacts on health expenditure related to diabetes and hypertension. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38094482/> (Date of Address is October,15,2025). DOI: <https://doi.org/10.48327/mtsi.v3i3.2023.320>

to rationalize this system with a focus on public health planning and increasing access to care^{49,50}, but final results is looking for ahead.

Guinea's medical law is based on the Public Health Code and other laws that establish the rights and obligations of individuals, regulate medical practices, and ensure access to healthcare^{51,52,53,54}. Key aspects of medical law in Guinea concerned with drug and pharmaceutical regulation^{55,56,57}, public health^{58,59}, FGM prohibitions⁶⁰, clinical research^{61,62} and medical

⁴⁹ Francis G. Snyder. Health policy and the law in Senegal. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S037785674900043> (Date of Address is October,15,2025). DOI: [https://doi.org/10.1016/0037-7856\(74\)90004-3](https://doi.org/10.1016/0037-7856(74)90004-3)

⁵⁰ Valery Ridde, Babacar Kane, Adama Faye. The challenges of health reform in Senegal: qualitative analysis of the departamentalization of community-based health insurance. *Journal of Community Systems for Health*,2025,2 (1). DOI: <https://doi.org/10.36368/jcsh.v2i1.1104>. hal-04938297

⁵¹ GUINEA: THE LAW AND FGM. URL: [https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/guinea_law_report_v2_\(july_2021\).pdf](https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/guinea_law_report_v2_(july_2021).pdf) (Date of Address is October,16,2025).

⁵² PUBLIC HEALTH CODE THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC ENACTS THE LAW WHOSE CONTENT AFER DELIBERARING IT, ADOPTS. URL: <https://clingers.niaid.nih.gov/sites/default/files/documents/guinea/Guinea-PHC-GoogleTranslation.pdf> (Date of Address is October,16,2025).

⁵³ The 10 best Health Care Lawyers in Guinea (2025). URL: <https://lawzana.com/health-care-lawyers/guinea> (Date of Address is October,16,2025).

⁵⁴ Guinea Updates its Pharmaceutical Regulatory Law – PGM-USAID. URL: <https://www.usp-pqm.org/results/guinea-success-story> (Date of Address is October,16,2025).

⁵⁵ Guinea Updates its Pharmaceutical Regulatory Law – PGM-USAID. URL: <https://www.usp-pqm.org/results/guinea-success-story> (Date of Address is October,16,2025).

⁵⁶ Guinea Updates its Pharmaceutical Regulatory Law – PGM-USAID. URL: <https://www.usp-pqm.org/results/guinea-success-story> (Date of Address is October,16,2025).

⁵⁷ Guinea – ANRH. URL: <https://amrh.nepad.org/amrh-countries/guinea> (Date of Address is October,16,2025).

⁵⁸ PUBLIC HEALTH CODE THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC ENACTS THE LAW WHOSE CONTENT AFER DELIBERARING IT, ADOPTS. URL: <https://clingers.niaid.nih.gov/sites/default/files/documents/guinea/Guinea-PHC-GoogleTranslation.pdf> (Date of Address is October,16,2025).

⁵⁹ PUBLIC HEALTH CODE THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC ENACTS THE LAW WHOSE CONTENT AFER DELIBERARING IT, ADOPTS. URL: <https://clingers.niaid.nih.gov/sites/default/files/documents/guinea/Guinea-PHC-GoogleTranslation.pdf> (Date of Address is October,16,2025).

⁶⁰ GUINEA: THE LAW AND FGM. URL: [https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/guinea_law_report_v2_\(july_2021\).pdf](https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/guinea_law_report_v2_(july_2021).pdf) (Date of Address is October,16,2025).

⁶¹ Clinical Research Regulation for Guinea. URL: <https://clinregs.niaid.nih.gov/country/guinea> (Date of Address is October,16,2025).

⁶² GUINEA: THE LAW AND FGM. URL: [https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/guinea_law_report_v2_\(july_2021\).pdf](https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/guinea_law_report_v2_(july_2021).pdf) (Date of Address is October,16,2025).

negligence⁶³. In Guinea some patients' rights are recognized and guaranteed, e.g. confidentiality⁶⁴, consent⁶⁵ and safety⁶⁶. Again, due to absence of the occupational (labour) health's issues in Guinea are still awaiting resolution, we, unfortunately, cannot present any significant results in the context of the subject of the study, but we have a great hope that these results will be obtained in further authorial explorations. However, it is hopeful that the issues of FGM prohibition have been regulated in this country, since aforesaid ones directly relate with the subject of labour law due to the need of female labour protection. By the way, a new UN report says that, despite being forbidden by national and international law, female genital mutilation and/or excision shows no sign of abating in Guinea: 97 per cent of women and girls aged 15 to 49 years in Guinea have undergone female genital mutilation and/or excision. According to a recent study, 69 percent of women aged 20 to 24 were excised before the age of 10. In Guinea, FGM/E is mostly seen as an initiation rite and groups of girls from multiple families are often excised together, either at home or in camps. However the report shows an increasing trend towards individual excisions, due to financial constraints and out of fear of legal sanctions, especially when it comes to excising infants or very young girls. Although FGM/E is usually carried out by traditional excision practitioners, there is also a growing trend towards its medicalization, despite a 2010 decree specifically prohibiting public or private health institutions from practising it. Whereas in most countries where FGM/E is still occurring, women and girls seem to be largely in favour of its abolition, in Guinea the number of women supporting it has increased. A study by the Institut national de la statistique showed that the proportion of women and girls in favour of it rose from 65 percent in 1999 to 76 percent in 2012⁶⁷.

Thus, development of medical law in former French **West African** colonies is characterized by the recent emergence of its legislative embodiment (first quarter of the XXI century) to; it has been strongly impacted both: by the Romano-Germanic Legal System and traditional law.

⁶³ The Landscape of the Legal Aspects of Informed Consent for Medical Treatment in Papua New Guinea. URL: https://www.researchgate.net/publication/338698015_The_Landscape_of_the_Legal_Aspects_of_Informed_Consent_for_Medical_Treatment_in_Papua_New_Guinea (Date of Address is October,16,2025).

⁶⁴ The 10 best Health Care Lawyers in Guinea (2025). URL: <https://lawzana.com/health-care-lawyers/guinea> (Date of Address is October,16,2025).

⁶⁵ The 10 best Health Care Lawyers in Guinea (2025). URL: <https://lawzana.com/health-care-lawyers/guinea> (Date of Address is October,16,2025).

⁶⁶ The 10 best Health Care Lawyers in Guinea (2025). URL: <https://lawzana.com/health-care-lawyers/guinea> (Date of Address is October,16,2025).

⁶⁷ Female Genital Mutilation in Guinea on the rise – Zeid. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2016/04/female-genital-mutilation-guinea-rise-zeid> (Date of Address is October,16,2025).

Absence of professional healthcare's legal guarantees and presence of some medico-social insurance's legal institutes attested that these former French colonies are in the medico-legal triad⁶⁸ stage and, in compare with **North** ones, nearer to the Middle Ages level of public development, which create in Africa the **geographic medico-labour asymmetry**.

3. Gabon, CAR and Republic of Congo on the way of the medically-labor problem resolving

Medical law in **Gabon** involves strict regulations on drugs and medical devices through the National Agency for Health Products Control (ANSSA), which requires registration, approval and quality control. Healthcare access is regulated by the government, with the National Health Insurance Fund (CNAMGS) providing coverage and doctors must be registered with the Gabonese National Medical Association. Gabon is also working with regional and continental bodies like the AU to harmonize its systems for medicines^{69,70,71,72,73,74}. In Gabon all pharmaceutical products and medical devices must be registered and approved by the ANSSA⁷⁵. The ANSSA issues licenses for manufactures, importers, and storage facilities for medicines⁷⁶. Only licensed importers can bring medicines into the country, though certain exceptions exist for non-governmental organizations and special

⁶⁸ Kolosov I.V. EUROPEAN MEDICAL LAW DEVELOPMENT ON MIDDLE AGES AND RENAISSANCE. *Нове українське право. Випуск 6, присвячений євроінтеграційній тематиці*. Т. 1. 2022. С. 179-184. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.25>

⁶⁹ The 10 best Health insurance Lawyers in Gabon (2025). URL: <https://lawzana.com/health-insurance-lawyers/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁷⁰ Gabon – AMRH – AUDA – NEPAD. URL: <https://amrh.nepad.org/amrh-countries/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁷¹ African Medicines Regulatory Harmonisation (ANRH)-Gabon. URL: <https://nepad-aws.assyst-uc.com/nepad-oncontinent/african-medicines-regulatory-harmonisation-amrh-gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁷² Gabon – Licensing Requirements for Professional Services. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/gabon-licensing-requirements-professional-services> (Date of Address is October,17,2025).

⁷³ Gabon Republic signs Treaty for the Establishment of the African. URL: <https://au.int/en/pressreleases/20200420/gabon-republic-signs-treaty-establishment-african-medicine-agency-ama> (Date of Address is October,17,2025).

⁷⁴ The 10 best Drugs & Medical Devices Lawyers in Gabon (2025). URL: <https://lawzana.com/drugs-medical-devices-lawyers/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁷⁵ The 10 best Drugs & Medical Devices Lawyers in Gabon (2025). URL: <https://lawzana.com/drugs-medical-devices-lawyers/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁷⁶ Gabon – AMRH – AUDA – NEPAD. URL: <https://amrh.nepad.org/amrh-countries/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

prescriptions⁷⁷. The ANSSA and other bodies monitor the quality, safety, and efficacy of medical products⁷⁸. Doctors must be registered with the Gabonese National Medical Association to practice. The practice of medicine is subject to the laws and professional standards of Gabon⁷⁹. Government regulates health insurance to ensure broad access to care⁸⁰. This is the primary provider of health insurance, covering both public and private sector employees and their dependents for various medical services⁸¹. Gabon's strategy aims for universal health coverage, with high coverage of maternal care and substantial coverage for other areas, co-pays cover remaining costs⁸². Gabon also has signed the treaty for the establishment of the AMA, which will act as a continental regulatory body⁸³. Moreover, Gabon is participating in regional efforts to harmonize its medical products regulatory system with other countries of Central Africa⁸⁴. However, Gabon's legal system is based on French Civil Law⁸⁵. Moving to Gabon offers a unique experience in Central Africa, with its rich biodiversity and cultural contrasts. For expats, integrating into this new environment also means securing solid health coverage that meets the country's specific needs. With a developing healthcare system and a range of care options, choosing the right health insurance is essential to access quality care and enjoy a worry-free stay. For expats in Gabon, health coverage is crucial, whether for routine consultations, hospital care, or potential medical evacuations to neighboring countries. The question of finding suitable insurance arises as soon as you arrive and depends on

⁷⁷ Gabon – AMRH – AUDA – NEPAD. URL: <https://amrh.nepad.org/amrh-countries/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁷⁸ Gabon – AMRH – AUDA – NEPAD. URL: <https://amrh.nepad.org/amrh-countries/gabon> (Date of Address is October,17,2025); see also The 10 best Drugs & Medical Devices Lawyers in Gabon (2025). URL: <https://lawzana.com/drugs-medical-devices-lawyers/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁷⁹ Gabon – Licensing Requirements for Professional Services. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/gabon-licensing-requirements-professional-services> (Date of Address is October,17,2025).

⁸⁰ The 10 best Health insurance Lawyers in Gabon (2025). URL: <https://lawzana.com/health-insurance-lawyers/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁸¹ The 10 best Health insurance Lawyers in Gabon (2025). URL: <https://lawzana.com/health-insurance-lawyers/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁸² What to Know about Healthcare in Gabon – The Borgen Project. URL: <https://borgenproject.org/healthcare-in-gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁸³ Gabon Republic signs Treaty for the Establishment of the African. URL: <https://au.int/en/pressreleases/20200420/gabon-republic-signs-treaty-establishment-african-medicine-agency-ama> (Date of Address is October,17,2025).

⁸⁴ African Medicines Regulatory Harmonisation (ANRH)-Gabon. URL: <https://nepad-aws.assyst-uc.com/nepad-oncontinent/african-medicines-regulatory-harmonisation-amrh-gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁸⁵ 2022 Investment Climate Statements: Gabon. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-investment-climate-statements/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

individual needs for medical care, available healthcare in Gabon, and the potential need for treatment abroad. Gabon has a growing healthcare system structured around mandatory insurance for private and public sector employees, managed by the National Health Insurance and Social Security Fund (CNAMGS). While this coverage is widespread, it doesn't always guarantee access to the highest quality care, especially for specialized treatments. The country's public hospitals face logistical challenges and patient overload, which can limit service accessibility and quality. To address these limitations, many expats opt for private insurance, which allows access to private healthcare facilities or consideration of medical evacuation for complex health issues. In this context, international insurance offers an advantage, as it covers not only healthcare expenses in Gabon but also treatment abroad, an appreciated flexibility when it comes to specialized treatment needs. Local insurance options in Gabon generally provide basic coverage at an affordable cost, which may meet primary healthcare needs. However, they don't always cover complex care or evacuation to other countries, a limitation expats should consider. Such plans are often suited to those relying on standard care in Gabonese facilities. Conversely, international insurance offers extensive coverage tailored to expats needing access to quality care worldwide. With international insurance, you can freely choose your healthcare provider, access private clinics, or plan a medical evacuation to a specialized care facility. This flexibility offers comfort and security in a country where healthcare options are still developing⁸⁶. Thanks to its forestry and oil resources, Gabon has the highest human development index in sub-Saharan Africa and is one of the most prosperous countries on the continent⁸⁷.

In **Central African Republic (CAR)** medical law is defined by a mix of national legislation and international agreements, addressing patient rights, public health policy, and specific medical issues like abortion and FGM. Key laws include a 1989 act on the general principles of public health and the 2006 Reproductive Health Law. The country also faces significant challenges in implementing and enforcing these laws due to conflict, under-resourced

⁸⁶ Health insurance in Gabon. URL: <https://www.april-international.com/en/destinations/africa/health-insurance-in-gabon> (Date of Address is October,17,2025).

⁸⁷ Gabon Insurance. URL: <https://www.mondassur.com/en/visas-and-health-in-gabon> (Date of Address is October,17,2025).

healthcare systems, and a weak judicial system^{88,89,90,91,92,93,94}. The 1989 Public Health Act establishes the right to health, but with the condition that citizens must make financial contributions for public health services⁹⁵. Citizens are entitled to a free choice of physician, subject to the financial contribution condition⁹⁶. The government sets general health policy, determines the organization of public and private health services and works to improve public health⁹⁷. The 2016 Constitution ensures that detainees have the right to be examined and treated by a doctor of their choice⁹⁸. Abortion is permitted to preserve a woman's life and health, in cases of rape, incest, or fetal impairment, according to the 2006 Reproductive Health Law and the 2010 Penal Code⁹⁹. Legislation exists to prohibit FGM/C, though effective enforcement is challenged by a weak judicial system and a need for greater

⁸⁸ Country Profile: Central African Republic – The Global Abortion Policies Database. URL: <https://abortion-policies.srhr.org/country/central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025).

⁸⁹ Central African Republic – Center for Reproductive Rights. URL: <https://reproductiverights.org/maps/country/central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025).

⁹⁰ CENTRAL AFRICAN REPUBLIC: THE LAW AND THE FGM/C. URL: [https://www.fgmcri.org/media/uploads/Country%20Research%20and%20Resources/CAR/car_1aw_report_v2_\(september_2024\).pdf](https://www.fgmcri.org/media/uploads/Country%20Research%20and%20Resources/CAR/car_1aw_report_v2_(september_2024).pdf) (Date of Address is October,18,2025).

⁹¹ Health – Central African Republic travel advice. URL: <https://www.gov.uk/foreign-travel-advice/central-african-republic/health> (Date of Address is October,18,2025).

⁹² Filling the gaps in health care access in Bambari, Central African Republic. URL: <https://www.doctorswithoutborders.org/latest/filling-gaps-health-care-access-bambari-central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025).

⁹³ Act No. 1989.003 of 23 March 1989 fixing the general principles of public health in the Central African Republic. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12344262> (Date of Address is October,18,2025).

⁹⁴ Health Care Law at Central African Republic. URL: <https://lawgratis.com/blog-detail/health-care-law-at-central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025).

⁹⁵ Act No. 1989.003 of 23 March 1989 fixing the general principles of public health in the Central African Republic. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12344262> (Date of Address is October,18,2025).

⁹⁶ Act No. 1989.003 of 23 March 1989 fixing the general principles of public health in the Central African Republic. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12344262> (Date of Address is October,18,2025).

⁹⁷ Act No. 1989.003 of 23 March 1989 fixing the general principles of public health in the Central African Republic. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12344262> (Date of Address is October,18,2025).

⁹⁸ Central African Republic 2016 – Constitue Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Central_African_Republic_2016 (Date of Address is October,18,2025).

⁹⁹ Country Profile: Central African Republic – The Global Abortion Policies Database. URL: <https://abortion-policies.srhr.org/country/central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025); see also Central African Republic – Center for Reproductive Rights. URL: <https://reproductiverights.org/maps/country/central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025).

community awareness¹⁰⁰. National guidelines exist that provide clinical recommendations for abortion, aligning with the laws¹⁰¹. The judicial and healthcare systems are often under-resourced, which hinders the full implementation. Ongoing conflict and instability severely limit access to healthcare, especially in rural areas. CAR has a need for capacity building by strengthening the medico-legal system, providing training for judges and police and raising public awareness are crucial steps for effective implementation, especially for laws like the one against FGM/C¹⁰². So as in Mali and Guinea, we constitute the absence of the occupational (labour) health's issues in CAR (geographic medico-labour asymmetry internal phenomenon in compare with Gabon) which still awaiting its resolution, consequently, we cannot present any significant results in the context of the subject of the study, but we have a great hope that these results will be obtained in further authorial explorations. However, it is very hopeful that the issues of FGM/C and abortion prohibition have been regulated in this country, since aforesaid ones directly relate with the subject of labour law due to the need of female labour protection.

In **Republic of Congo** medical law covers healthcare delivery, professional regulation and patient rights with varying legal frameworks between the two countries, though both face challenges like outdated laws,

¹⁰⁰ CENTRAL AFRICAN REPUBLIC: THE LAW AND THE FGM/C. URL: [https://www.fgmcri.org/media/uploads/Country%20Research%20and%20Resources/CAR/car_1aw_report_v2_\(september_2024\).pdf](https://www.fgmcri.org/media/uploads/Country%20Research%20and%20Resources/CAR/car_1aw_report_v2_(september_2024).pdf) (Date of Address is October,18,2025).

¹⁰¹ Country Profile: Central African Republic – The Global Abortion Policies Database. URL: <https://abortion-policies.srhr.org/country/central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025).

¹⁰² CENTRAL AFRICAN REPUBLIC: THE LAW AND THE FGM/C. URL: [https://www.fgmcri.org/media/uploads/Country%20Research%20and%20Resources/CAR/car_1aw_report_v2_\(september_2024\).pdf](https://www.fgmcri.org/media/uploads/Country%20Research%20and%20Resources/CAR/car_1aw_report_v2_(september_2024).pdf) (Date of Address is October,18,2025); see also: Health – Central African Republic travel advice. URL: <https://www.gov.uk/foreign-travel-advice/central-african-republic/health> (Date of Address is October,18,2025); Filling the gaps in health care access in Bambari, Central African Republic. URL: <https://www.doctorswithoutborders.org/latest/filling-gaps-health-care-access-bambari-central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025); Health Care Law at Central African Republic. URL: <https://lawgratis.com/blog-detail/health-care-law-at-central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025).

insufficient infrastructure and limited access for care^{103,104,105,106,107}. Laws aim to regulate the delivery of healthcare services, the medical workforce and patient rights^{108,109}. There is an increasing focus on patient rights, including the right to be involved in care decisions, though the practice of obtaining informed consent can be inconsistent^{110,111}. Regulations cover the liability of healthcare professionals and medical malpractice¹¹². Laws address public health concerns, such as mandatory vaccinations and the organization of

¹⁰³ The Republic of Congo has signed the MEDICRIME Convention – Human Rights and Rule of Law. URL: https://www.coe.int/en/web/medicrime/home/-/asset_publisher/BOCEbDYmX51/content/the-republic-of-the-congo-signs-the-medicrime-convention (Date of Address is October,19,2025).

¹⁰⁴ Abortion in the Democratic Republic of Congo. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_the_Democratic_Republic_of_the_Congo (Date of Address is October,19,2025).

¹⁰⁵ DRC: Health-care system on verge of collapse in North and South Kivu. URL: <https://www.icrc.org/en/news-release/drc-health-care-system-verge-collapse-north-south-kivu> (Date of Address is October,19,2025).

¹⁰⁶ Baudouin Wikha Tshibinda. Guarantee mechanisms of “rights-claims” recognized by the constitution: right to health; state obligation (President, Executive, National Assembly, Judiciary). URL: <https://www.hamann-legal.de/upload/4Baudouin.pdf> (Date of Address is October,19,2025).

¹⁰⁷ Health Care Law in Congo. URL: <https://lawgratis.com/blog-detail/health-care-law-at-congo> (Date of Address is October,19,2025).

¹⁰⁸ Health Care Law in Congo. URL: <https://lawgratis.com/blog-detail/health-care-law-at-congo> (Date of Address is October,19,2025).

¹⁰⁹ Law No. 18/035 of December 13,2018 Establishing the Fundamental Principles relating to the Organization of Public Health. URL: <https://ampeid.org/documents/democratic-republic-of-the-congo/law-no-18-035-of-december-13-2018-establishing-the-fundamental-principles-relating-to-the-organization-of-public-health> (Date of Address is October,19,2025).

¹¹⁰ Doudou Nzaumvila, Patrick Ntoto, Indiran Govender, Philip Iukanu, Landu Niati, Didier Sanduku, Tombo Bongongo. Knowledge and practices of seeking informed consent for medical examinations and procedures by health workers in the Democratic Republic of Congo. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34394330> (Date of Address is October,19,2025). DOI: <https://doi.org/10.4314/ahs.v21i1.58>

¹¹¹ Akondji Bainakofota Deiudonne, Angoyo Manvota Jacques, Menga Nongo Jose & Assani Ramazani Raymond. Medical malpractice, liability of healthcare professionals and patient protection in the democratic republic of Congo from 2015 to 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/381845469_Medical_malpractice_liability_of_healthcare_professionals_and_patient_protection_in_the_democratic_republic_of_Congo_from_2015_to_2019 (Date of Address is October,19,2025). DOI: <https://doi.org/10/30574/wjarr.2024.22.3.1300>

¹¹² Health Care Law in Congo. URL: <https://lawgratis.com/blog-detail/health-care-law-at-congo> (Date of Address is October,19,2025); see also: and Akondji Bainakofota Deiudonne, Angoyo Manvota Jacques, Menga Nongo Jose & Assani Ramazani Raymond. Medical malpractice, liability of healthcare professionals and patient protection in the democratic republic of Congo from 2015 to 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/381845469_Medical_malpractice_liability_of_healthcare_professionals_and_patient_protection_in_the_democratic_republic_of_Congo_from_2015_to_2019 (Date of Address is October,19,2025). DOI: <https://doi.org/10/30574/wjarr.2024.22.3.1300>.

emergency responses¹¹³. Republic of Congo has laws and participates in regional initiatives to combat counterfeit medical products and ensure quality standards^{114,115}. At the same time, in Republic of Congo many legal texts are old and sometimes unclear, leading to duplication of services and confusion in the healthcare sector¹¹⁶. The healthcare infrastructure is often dilapidated, with insufficient facilities and resources¹¹⁷. Severe limitations on access to medical facilities persist, especially in conflict zones, which has been exacerbated by insecurity, looting and financial strain^{118,119,120}. Laws are not always consistently enforced, particularly regarding issues like informed consent and abortion access¹²¹. Republic of Congo has signed the MEDICRIME Convention, which criminalizes the manufacturing, supplying

¹¹³ Law No. 18/035 of December 13,2018 Establishing the Fundamental Principles relating to the Organization of Public Health. URL: <https://ampeid.org/documents/democratic-republic-of-the-congo/law-no-18-035-of-december-13-2018-establishing-the-fundamental-principles-relating-to-the-organization-of-public-health> (Date of Address is October,19,2025).

¹¹⁴ African Medicines Regulatory Harmonization (AMRH) – AUDA – NEPAD. URL: <https://www.nepad.org/programme-details/998> (Date of Address is October,19,2025).

¹¹⁵ The Republic of Congo has signed the MEDICRIME Convention – Human Rights and Rule of Law. URL: https://www.coe.int/en/web/medicrime/home/-/asset_publisher/BOCEbdYmX51/content/the-republic-of-the-congo-signs-the-medicrime-convention (Date of Address is October,19,2025).

¹¹⁶ Baudouin Wikha Tshibinda. Guarantee mechanisms of “rights-claims” recognized by the constitution: right to health; state obligation (President, Executive, National Assembly, Judiciary). URL: <https://www.hamann-legal.de/upload/4Baudouin.pdf> (Date of Address is October,19,2025).

¹¹⁷ Baudouin Wikha Tshibinda. Guarantee mechanisms of “rights-claims” recognized by the constitution: right to health; state obligation (President, Executive, National Assembly, Judiciary). URL: <https://www.hamann-legal.de/upload/4Baudouin.pdf> (Date of Address is October,19,2025).

¹¹⁸ DRC: Health-care system on verge of collapse in North and South Kivu. URL: <https://www.icrc.org/en/news-release/drc-health-care-system-verge-collapse-north-south-kivu> (Date of Address is October,19,2025).

¹¹⁹ Democratic Republic of the Congo: Health care increasingly difficult to access in North and South Kivu. URL: <https://www.icrc.org/en/news-release/democratic-republic-congo-health-care-difficult-access> (Date of Address is October,20,2025).

¹²⁰ DRC: Health-care system on verge of collapse in North and South Kivu. URL: <https://www.icrc.org/en/news-release/drc-health-care-system-verge-collapse-north-south-kivu> (Date of Address is October,19,2025).

¹²¹ Baudouin Wikha Tshibinda. Guarantee mechanisms of “rights-claims” recognized by the constitution: right to health; state obligation (President, Executive, National Assembly, Judiciary). URL: <https://www.hamann-legal.de/upload/4Baudouin.pdf> (Date of Address is October,19,2025); see also: Doudou Nzaumvila, Patrick Ntotolo, Indiran Govender, Philip Iukanu, Landu Niati, Didier Sanduku, Tombo Bongongo. Knowledge and practices of seeking informed consent for medical examinations and procedures by health workers in the Democratic Republic of Congo. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34394330> (Date of Address is October,19,2025). DOI: <https://doi.org/10.4314/ahs.v21i1.58>

and trafficking of counterfeit medical products¹²². In summary, medical law in the Republic of Congo is a complex and evolving area shaped by a history of French colonial era legislation and post-independence challenges. While efforts are being made to align with international standards, there are still significant gaps in implementation and a need for modernization of the legal framework¹²³.

Summarizing the presented material on the former French colonies of Central Africa and the region as a whole, we note, presumably, its significant backwardness in matters of ensuring the right to professional healthcare compared with EU countries and, particularly, France. Firstly, this is explained by the brutal colonial policy of previous years, the low level of legal awareness of the population, technological development and so on and so forth. At the same time, former North African colonies, including Gabon and Senegal, are demonstrating significant progress in areas such as compulsory health insurance for workers, women's labor, maternity protection, and so on. Medical law in aforesaid states has deep dialectical connections with labour, civil, administrative, and criminal law, presents the previously described principle of medico-legal tetrarchy. However, in other African ones absence of professional healthcare's legal guarantees and presence of some medico-social insurance's legal institutes attested that these former French colonies are in the medico-legal triad stage and, in compare with North ones, nearer to the Middle Ages level of public development. This phenomenon, which we have named, has a complex internal structure and reaches its maximum in West Africa, while Central Africa, represented by Gabon, is practically no different from the developed North. Notwithstanding, only Central African countries, among the former French colonies, have the most eager to cooperate with EU countries and international humanitarian organizations, which gives reason to estimate their potential for further legal development as high. In general, Africa, as a resource-rich region, needs to consolidate the efforts of the civilized community in matters of legal regulation of medical and labor relations in order to increase labor productivity in these countries, the level of labor protection, and reduce their dependence on export orientation and external donors such as Russia. In modern conditions, the problems of Africa

¹²² The Republic of Congo has signed the MEDICRIME Convention – Human Rights and Rule of Law. URL: https://www.coe.int/en/web/medicrime/home/-/asset_publisher/BOCEcbDYmX51/content/the-republic-of-the-congo-signs-the-medicrime-convention (Date of Address is October,19,2025).

¹²³ Baudouin Wikha Tshibinda. Guarantee mechanisms of “rights-claims” recognized by the constitution: right to health; state obligation (President, Executive, National Assembly, Judiciary). URL: <https://www.hamann-legal.de/upload/4Baudouin.pdf> (Date of Address is October,19,2025); see also: Health Care Law in Congo. URL: <https://lawgratis.com/blog-detail/health-care-law-at-congo> (Date of Address is October,19,2025).

and its relations with the EU can become one of the guarantees of security for all humanity.

CONCLUSIONS

1. Development of medical law in former French **North African** colonies is characterized by the recent emergence of its legislative embodiment (first quarter of the XXI century); it has been strongly impacted by the Romano-Germanic Legal System: its primary source remains the normative legal act; it has deep dialectical connections with labour, civil, administrative, and criminal law, presents the previously described principle of medico-legal tetrarchy. We confess that implementation of the experience of employee health insurance in Morocco is most beneficial for Ukraine, since the contribution rate in that country creates significantly less fiscal pressure on businesses than in Ukraine (6.37% vs 22%). At the same time, the low level of digitalization of medicine, public awareness of health insurance projects, and attempts by entrepreneurs to avoid paying medical insurance contributions still problematic for this region.

2. In **West African** ones absence of professional healthcare's legal guarantees and presence of some medico-social insurance's legal institutes attested that these former French colonies are in the medico-legal triad stage and, in compare with **North** ones, nearer to the Middle Ages level of public development, which create in Africa the *geographic medico-labour asymmetry – such a legal and socio-cultural phenomenon, leads to a different attitude towards the law and social relations subject ought to regulation, particularly, in the field of labor and medicine, and which, under equal initial conditions of governance, gives rise to uneven legal regulation depending on the external conditions of the state's existence (geography, climate, etc.)*.

3. **Central African** ones' law development feels strong French Civil Law impact. Geographic medico-labour asymmetry in this region complicated by internal appearance (Gabon vs CAR and Republic of Congo), which attests its complexity and need of further investigations. Notwithstanding, only Central African countries, among the former French colonies, have the most eager to cooperate with EU countries and international humanitarian organizations, which gives reason to estimate their potential for further legal development as high.

SUMMARY

Scientific study of human rights in France is inseparable from its foreign colonies and dependent territories, including former ones, since aforesaid colonies and territories were experienced with enormous influence of the French legal system and the Continental legal tradition. In global context,

relevance of the research problem is mediated by the rapid industrial development of the African continent and its wealth of natural resources, on the one hand, and poverty, industrial labour, and its low productivity, on the other. These initial background create the preconditions for the advancement of aggressive countries' policies in Africa, which can be avoided by establishing appropriate national legal regulations. EU member states offer a good example for learning from, however, their experience in medical law matters is also useful in the context of reforming Ukrainian legislation. Development of medical law in former French North African colonies is characterized by the recent emergence of its legislative embodiment (first quarter of the XXI century); it has been strongly impacted by the Romano-Germanic Legal System: its primary source remains the normative legal act; it has deep dialectical connections with labour, civil, administrative, and criminal law, presents the previously described principle of medico-legal tetrarchy. We confess that implementation of the experience of employee health insurance in Morocco is most beneficial for Ukraine, since the contribution rate in that country creates significantly less fiscal pressure on businesses than in Ukraine (6.37% vs 22%). At the same time, the low level of digitalization of medicine, public awareness of health insurance projects, and attempts by entrepreneurs to avoid paying medical insurance contributions still problematic for this region. In West African ones absence of professional healthcare's legal guarantees and presence of some medico-social insurance's legal institutes attested that these former French colonies are in the medico-legal triad stage and, in compare with North ones, nearer to the Middle Ages level of public development, which create in Africa the geographic medico-labour asymmetry. Central African ones' law development feels strong French Civil Law impact. Geographic medico-labour asymmetry in this region complicated by internal appearance (Gabon vs CAR and Republic of Congo), which attests its complexity and need of further investigations.

Key words: France, colonies, Africa, professional healthcare, medical law, labour law, geographic medico-labour asymmetry, Romano-Germanic Legal System, human rights, French Civil Law.

REFERENCES:

1. Algeria – Strengthening health system governance: Towards more effective regulatory environment for improvement efficiency and quality of care. World Bank Group. URL: <https://www.documents.worldbank.org>. (Date of Access is October,8,2025).
2. Law No.18-11 – Relating to Health. URL: <https://www.ampeid.org/documents/algeria/law-no-18.11> (Date of Address is October,8,2025).
3. Medico Legal at Algeria. URL: <https://www.lawgratis.com> (Date of Address is October,8,2025).

4. Health Law in Algeria. URL: [elearning.univ-biskra.dz/moodle2024/pluginfile.php/774390/mod_resource/content/1/UNIT %2010%20Health%20Law%20in%20Algeria.pdf](https://elearning.univ-biskra.dz/moodle2024/pluginfile.php/774390/mod_resource/content/1/UNIT%2010%20Health%20Law%20in%20Algeria.pdf) (Date of Address is October,8,2025).

5. Health Care Law at Algeria. URL: <https://www.lawgratis.com/blog-detail/health-care-law-at-algeria> (Date of Address is October,9,2025).

6. Health Insurance in Algeria. URL: <https://www.april-international.com/en/destinations/africa/health-insurance-in-algeria> (Date of Address is October,9,2025).

7. HEALTHCARE SCENARIO OF ALGERIA. URL: <https://hospaccxconsulting.com/healthcare-scenario-of-algeria/> (Date of Address is October,9,2025).

8. Fadia HABCHI. Health Insurance and Social Security in Algeria: Historical Trajectory and Current Challenges. URL:<https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://asjp.cerist.dz/en/downArticle/196/10/2/246757&ved=2ahUKEwj62cHF6JeQAxUdBdsEHRcMaY4ChAWegQIAxAC&usg=AOvVawIetZW0ua39R6cmzD36JeYP> (Date of Address is October,9,2025).

9. The right to health in Morocco. URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://annd.org/uploads/publications/Right_to_health_in_Morocco_Key_issues_and_challenges_Saad_Zbiri_PhD_En.pdf&ved=2ahUKEwj8wly9pZ-QAxXIB9sEHVW5Fd0QFnoECAUQAw&usg=AOvVaw2Lle2idTPoUkLz-VX2nux (Date of Address is October,12,2025).

10. Babak Rashnavadi. Morocco's Healthcare System 2025: Reforms, Investments, and an Emerging Regional Hub. URL: <https://hospitalsmagazine.com/moroccos-healthcare-system-2025-reforms-investments-and-an-emerging-regional-hub> (Date of Address is October,12,2025).

11. MOROCCO: Government Passes Bill on Compulsory Basic Health. URL: <https://ipmiglobal.com/in-focus/country-guides/morocco-government-passes-bill-on-compulsory-basic-health-insurance> (Date of Address is October,12,2025).

12. CoR – Morocco Public Health. URL: <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Morocco-Public-health.aspx> (Date of Address is October,12,2025).

13. The 10 best Medical Malpractice Lawyers in Morocco (2025). URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://lawzana.com/medical-malpractice-lawyers/morocco&ved=2ahUKEwirxvCDsZ-QAxXwRvEDHYGXENIQFnoECAgQAw&usg=AOvVaw221gt2_8b6aqNpf4cmbZGM (Date of Address is October,12,2025).

14. Liability and Medical Malpractice in General Medicine – Remedy Publications LLC. URL: <https://www.remedypublications.com/open>

access/liability-and-medical-malpractice-in-general-medicine-9628.pdf (Date of Address is October,12,2025).

15. Zine et al. The legal keys in the management of health risks during COVID-19 pandemic in Morocco: Early focus. URL: <https://www.ejmds.com/article/the-legal-keys-in-the-management-of-health-risks-during-covid-19-pandemic-in-morocco-early-focus-12842> (Date of Address is October,12,2025).

16. Audit de l'AMO-Tadamon : cinq dysfonctionnements majeurs identifiés. URL: <https://www.fmiip.com/v2/audit-de-lamo-tadamon-cinq-dysfonctionnements-majeurs-identifies> (Date of Address is October,12,2025).

17. AMO Compulsory medical insurance for the self employed A crackdown on abuse: Cration on businesses Casablanca blocks evrything. URL: <https://www.leconomiste.com/1117469-amo-compulsory-medical-insurance-self-employed-crackdown-abuse-creation-businesses> (Date of Address is October,12,2025).

18. Comprehensive Guide to AMO: Morocco's Mandatory Health Insurance. URL: https://deriak.store/en/blogs/blog-sante/guide-to-amoroccos-mandatory-health-insurance?srsId=AfmBOop_TxJ91sLobK3CkK9En8L5rcAabc5rnYc4Xv5qYbGHwosubPA6 (Date of Address is October,12,2025).

19. Tunisia. Drug situation and policy. URL: <https://rm.coe.int/drug-situation-and-policy-by-pr-hajer-aounallah-skhiri-medecin-epidemi/168075f2a4> (Date of Address is October,13,2025).

20. Tunisia – AMRH – AUDA – NEPAD. URL: <https://amrh.nepad.org/amrh-countries/tunisia> (Date of Address is October,13,2025).

21. Tunisia. URL: <https://bwcimplementation.org/states/tunisia> (Date of Address is October,13,2025).

22. Abortion in Tunisia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_Tunisia (Date of Address is October,13,2025).

23. Reproductive Health Police in Tunisia: Women's Right to Reproductive Health and Gender Empowerment – PMC. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5395000> (Date of Address is October,13,2025).

24. Understanding the private health sector in Tunisia. URL: <https://ccpsh.org/sites/default/files/tools/PSE%20in%20Tunisia-eng.pdf> (Date of Address is October,13,2025).

25. INFORMATION PAPER on Main eHealth activities outside EU. URL: https://health.ec.europa.eu/document/download/241bd49c-5968-43f2-b939-b9eab61b46df_en?filename=ev_20180515_co20_en.pdf (Date of Address is October,13,2025).

26. Caisse Nationale d'Assurance Maladie. Portal du Gouvernement Tunisien. URL: <http://fr.tunisie.gov.tn/annuaireAdministration/471/11->

caisse-nationale-d-assurance-maladie.htm (Date of Address is October,13,2025).

27. E-CNAM virtual center: Interactive online services. URL: <https://www.issa.int/gp/239924> (Date of Address is October,13,2025).

28. Health financing in Tunisia: World Bank technical assistance. URL: <https://www.issa.int/gp/239924> (Date of Address is October,13,2025).

29. ASSISTANCE TECHNIQUE DE LA BANQUE MONDIALE SUR LE FINANCEMENT DE LA SANTE EN TUNISIE ETUDE SUR L'ASSISTANCE MEDICALE GRATUITE. World Bank. 2016. P. 36.

30. Kolosov I. V. MEDICAL LAW DEVELOPMENT ON CAPITALIST ERA (1639–1917). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. Вип. 58. 2022. С. 36 – 39. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.58.8>

31. Import unapproved medicine into Mali. URL: <https://everyone.org/guides/country?code=ML> (Date of Address is October, 15, 2025).

32. Clinical Research Regulation for Mali. URL: <https://clinregs.niaid.nih.gov/country/mali> (Date of Address is October, 15, 2025).

33. Mali – Biological Weapons Convention National Implementation Measures Database. URL: <https://bwcimplementation.org/states/mali> (Date of Address is October, 15, 2025).

34. Abortion in Mali. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_Mali (Date of Address is October,15,2025).

35. Lalla F. Traoré, Susan Bulthuis. Mali Country Report NEEDS ASSESSMENT ON SAFE ABORTION ADVOCACY. URL: https://www.figo.org/sites/default/files/2020-03/Mali%20Country%20Report_Rapport%20SOMAGO%20English%20translation.pdf (Date of Address is October, 15, 2025).

36. Senegal – The Global Abortion Practice Database. World Health Organisation. URL: <https://abortion-policies.srhr.org> (Date of Address is October, 15, 2025).

37. Senegal: the law and FGM. URL: [https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/senegal_law_report_v2_\(june_2021\).pdf](https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/senegal_law_report_v2_(june_2021).pdf) (Date of Address is October, 15, 2025).

38. World in Progress: Senegal Traditional Healers. URL: <https://www.dw.com/en/world-in-progress-regulating-traditional-healers-in-senegal/audio-41108379> (Date of Address is October, 15, 2025).

39. Healthcare in Senegal. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Healthcare_in_Senegal (Date of Address is October,15,2025).

40. Senegal Adopts Digital Health Policy, Drafts Data Law – We Are Tech Africa. URL: <https://www.wearabletech.africa/en/fils->

uk/news/tech/senegal-adopts-digital-health-policy-drafts-data-law (Date of Address is October,15,2025).

41. Senegal – Biological Weapons Convention National Implementation Measures Database. URL: <https://bwcimplementation.org/states/mali> (Date of Address is October, 15, 2025).

42. Ba Idrissa, Ndiaye Ibrahima, Samba Oumar Mamadou, Dieye Ndeye Awa, Dieye Maïmouna, Sylla Aïda. The Contribution of the Centre de Prise en Charge Intégrée des Addictions de Dakar (CEPIAD) to Senegal's HIV Program through Harm Reduction (HR) Activities. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=141117> (Date of Address is October, 15, 2025). DOI: <https://doi.org/10.4236/ojpsych.2025.152008>

43. Senegal – The Global Drug Police Index. URL: <https://globaldrugpolicyindex.net/country-profile/senegal> (Date of Address is October, 15, 2025).

44. PLAN SÉSAME : GRATUITÉ POUR LES PERSONNES ÂGÉES DE 60 ANS ET PLUS. URL: https://sencsu.sn/csu.php?page=article&id_article=9 (Date of Address is October, 15, 2025).

45. Mamadou Makhtar Mbacké Leye, Mayassine Diongue, Adama Faye, Mamadou Coumé, Abdoulaye Faye, Alioune Badara Tall, Khadim Niang, Issa Wone, Ibrahima Seck, Papa Ndiaye and Anta Tal Dia. An Analysis of Free Healthcare for the Elderly in the Context of the *Sésame* Program in Senegal. URL: https://shs.cairn.info/article/E_SPUB_131_0101?lang=en (Date of Address is October, 15, 2025). DOI: <https://doi.org/10.3917/spub.131.0101>

46. Bernard Taverne, Gabriele Laborde-Balen, Bintou Rassoul Top, Khoudia Sow, Mamadou Coumé. Perceptions and use of Universal Health Coverage (Plan Sésame) among the elderly in Dakar (Senegal), impacts on health expenditure related to diabetes and hypertension. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38094482/> (Date of Address is October,15,2025). DOI: <https://doi.org/10.48327/mtsi.v3i3.2023.320>

47. Francis G. Snyder. Health policy and the law in Senegal. URL: <https://www.sciencedirect.com/sciencearticle/abs/pii/0037785674900043> (Date of Address is October,15,2025). DOI: [https://doi.org/10.1016/0037-7856\(74\)90004-3](https://doi.org/10.1016/0037-7856(74)90004-3)

48. Valery Ridde, Babacar Kane, Adama Faye. The challenges of health reform in Senegal: qualitative analysis of the departamentalization of community-based health insurance. *Journal of Community Systems for Health*,2025,2 (1). DOI: <https://doi.org/10.36368/jcsh.v2i1.1104>. hal-04938297

49. GUINEA: THE LAW AND FGM. URL: [https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/guinea_law_report_v2_\(july_2021\).pdf](https://www.fgmcri.org/media/uploads/Law%20Reports/guinea_law_report_v2_(july_2021).pdf) (Date of Address is October,16,2025).

50. PUBLIC HEALTH CODE THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC ENACTS THE LAW WHOSE CONTENT AFER DELIBERARING IT, ADOPTS. URL: <https://clingers.niaid.nih.gov/sites/default/files/documents/guinea/Guinea-PHC-GoogleTranslation.pdf> (Date of Address is October,16,2025).

51. The 10 best Health Care Lawyers in Guinea (2025). URL: <https://lawzana.com/health-care-lawyers/guinea> (Date of Address is October,16,2025).

52. Guinea Updates its Pharmaceutical Regulatory Law – PGM-USAID. URL: <https://www.usp-pqm.org/results/guinea-success-story> (Date of Address is October,16,2025).

53. Guinea – ANRH. URL: <https://amrh.nepad.org/amrh-countries/guinea> (Date of Address is October,16,2025).

54. Clinical Research Regulation for Guinea. URL: <https://clinregs.niaid.nih.gov/country/guinea> (Date of Address is October,16,2025).

55. The Landscape of the Legal Aspects of Informed Consent for Medical Treatment in Papua New Guinea. URL: https://www.researchgate.net/publication/338698015_The_Landscape_of_the_Legal_Aspects_of_Informed_Consent_for_Medical_Treatment_in_Papua_New_Guinea (Date of Address is October,16,2025).

56. Female Genital Mutilation in Guinea on the rise – Zeid. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2016/04/female-genital-mutilation-guinea-rise-zeid> (Date of Address is October,16,2025).

57. Kolosov I.V. EUROPEAN MEDICAL LAW DEVELOPMENT ON MIDDLE AGES AND RENAISSANCE. *Нове українське право. Випуск 6, присвячений євроінтеграційній тематиці*. Т. 1. 2022. С. 179-184. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.25>

58. The 10 best Health insurance Lawyers in Gabon (2025). URL: <https://lawzana.com/health-insurance-lawyers/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

59. Gabon – AMRH – AUDA – NEPAD. URL: <https://amrh.nepad.org/amrh-countries/gabon> (Date of Address is October,17,2025).

60. African Medicines Regulatory Hamonisation (AMRH)-Gabon. URL: <https://nepad-aws.assyst-uc.com/nepad-oncontinent/african-medicines-regulatory-harmonisation-amrh-gabon> (Date of Address is October,17,2025).

61. Gabon – Licensing Requirements for Professional Services. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/gabon-licensing-requirements-professional-services> (Date of Address is October,17,2025).

62. Gabon Republic signs Treaty for the Establishment of the African. URL: <https://au.int/en/pressreleases/20200420/gabon-republic-signs-treaty-establishment-african-medicine-agency-ama> (Date of Address is October,17,2025).

63. The 10 best Drugs & Medical Devices Lawyers in Gabon (2025). URL: <https://lawzana.com/drugs-medical-devices-lawyers/gabon> (Date of Address is October,17,2025).
64. What to Know about Healthcare in Gabon – The Borgen Project. URL: <https://borgenproject.org/healthcare-in-gabon> (Date of Address is October,17,2025).
65. 2022 Investment Climate Statements: Gabon. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-investment-climate-statements/gabon> (Date of Address is October,17,2025).
66. Health insurance in Gabon. URL: <https://www.april-international.com/en/destinations/africa/health-insurance-in-gabon> (Date of Address is October,17,2025).
67. Gabon Insurance. URL: <https://www.mondassur.com/en/visas-and-health-in-gabon> (Date of Address is October,17,2025). Country Profile: Central African Republic – The Global Abortion Policies Database. URL: <https://abortion-policies.srhr.org/country/central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025).
68. Central African Republic – Center for Reproductive Rights. URL: <https://reproductiverights.org/maps/country/central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025).
69. CENTRAL AFRICAN REPUBLIC: THE LAW AND THE FGM/C. URL: [https://www.fgmcni.org/media/uploads/Country%20Research%20and%20Resources/CAR/car_law_report_v2_\(september_2024\).pdf](https://www.fgmcni.org/media/uploads/Country%20Research%20and%20Resources/CAR/car_law_report_v2_(september_2024).pdf) (Date of Address is October,18,2025).
70. Health – Central African Republic travel advice. URL: <https://www.gov.uk/foreign-travel-advice/central-african-republic/health> (Date of Address is October,18,2025).
71. Filling the gaps in health care access in Bambari, Central African Republic. URL: <https://www.doctorswithoutborders.org/latest/filling-gaps-health-care-access-bambari-central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025).
72. Acr No. 1989.003 of 23 March 1989 fixing the general principles of public health in the Central African Republic. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12344262> (Date of Address is October,18,2025).
73. Health Care Law at Central African Republic. URL: <https://lawgratis.com/blog-detail/health-care-law-at-central-african-republic> (Date of Address is October,18,2025).
74. Central African Republic 2016 – Constitue Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Central_African_Republic_2016 (Date of Address is October,18,2025).

75. The Republic of Congo has signed the MEDICRIME Convention – Human Rights and Rule of Law. URL: https://www.coe.int/en/web/medicrime/home/-/asset_publisher/BOCEcbDYmX51/content/the-republic-of-the-congo-signs-the-medicrime-convention (Date of Address is October,19,2025).

76. Abortion in the Democratic Republic of Congo. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_the_Democratic_Republic_of_the_Congo (Date of Address is October,19,2025).

77. DRC: Health-care system on verge of collapse in North and South Kivu. URL: <https://www.icrc.org/en/news-release/drc-health-care-system-verge-collapse-north-south-kivu> (Date of Address is October,19,2025).

78. Baudouin Wikha Tshibinda. Guarantee mechanisms of “rights-claims” recognized by the constitution: right to health; state obligation (President, Executive, National Assembly, Judiciary). URL: <https://www.hamann-legal.de/upload/4Baudouin.pdf> (Date of Address is October,19,2025).

79. Health Care Law in Congo. URL: <https://lawgratis.com/blog-detail/health-care-law-at-congo> (Date of Address is October,19,2025).

80. Law No. 18/035 of December 13,2018 Establishing the Fundamental Principles relating to the Organization of Public Health. URL: <https://ampeid.org/documents/democratic-republic-of-the-congo/law-no-18-035-of-december-13-2018-establishing-the-fundamental-principles-relating-to-the-organization-of-public-health> (Date of Address is October,19,2025).

81. Doudou Nzaumvila, Patrick Ntotolo, Indiran Govender, Philip Iukanu, Landu Niati, Didier Sanduku, Tombo Bongongo. Knowledge and practices of seeking informed consent for medical examinations and procedures by health workers in the Democratic Republic of Congo. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34394330> (Date of Address is October,19,2025). DOI: <https://doi.org/10.4314/ahs.v21i1.58>

82. Akondji Bainakofota Deiudonne, Angoyo Manvota Jacques, Menga Nongo Jose & Assani Ramazani Raymond. Medical malpractice, liability of healthcare professionals and patient protection in the democratic republic of Congo from 2015 to 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/381845469_Medical_malpractice_liability_of_healthcare_professionals_and_patient_protection_in_the_democratic_republic_of_Congo_from_2015_to_2019 (Date of Address is October,19,2025). DOI: <https://doi.org/10/30574/wjarr.2024.22.3.1300>

83. African Medicines Regulatory Harmonization (AMRH) – AUDA – NEPAD. URL: <https://www.nepad.org/programme-details/998> (Date of Address is October,19,2025).

84. Democratic Republic of the Congo: Health care increasingly difficult to access in North and South Kivu. URL: <https://www.icrc.org/en/news-release/democratic-republic-congo-health-care-difficult-access> (Date of Address is October,20,2025).

Information about the author:

Kolosov Illia Vadymovych,

Dr hab., Prof. (in Republic of Poland), PhD in Law (in Ukraine), Editorial Board Member (verified by **Web of Science** Editor) of:
1. "Gorteria" journal (indexed by **Scopus**) (in Leiden, Netherlands),
2. "Interciencia" journal (indexed by **Scopus**) (in Caracas, Venezuela),
3. "International Journal of Interdisciplinary Research" (Islamic school of Az-Salafiyah, Indonesia), Reviewer (verified by **Web of Science** Reviewer) of: 1. "International Journal of Law and Society", Science Publishing Group Inc. (New York, USA), 2. "JeDEM" (*ad hoc*) (Krems University, Austria), 3. "Technium Education and Humanities" (Ponta Delgada, Portugal), 4. "Technium Sustainability", 5. "Technium Business and Management" (Mumbai, India), 6. Tumoutou Social Science, CV Kurnia Group (Bantul, Indonesia), 7. "Jurnal Inovasi Pendidikan Agama Islam" (Islamic State Institute of Sunan Gunung Djati Bandung (West Java, Indonesia), Invited Expert of the Times Higher Education's Global Academic Reputation Survey-2024,2025 and World University Rankings-2025,2026 (London, UK) and MAP Studies of Zurich University (Switzerland),
Invited Member of the Harvard Club, Honorific Member of Technium Science's Scientific Committee (Constanta, Romania), Heidelberg Ruprecht and Karl's University Soomerschule-2024 "Recht in Deutschland" Alumnus (Germany), Keynote Speaker of ICSSH-2024 (Nanjing, People's Republic of China).
New York, USA, 1 Rockefeller Plaza, 10th and 11 th Floors, 10020

**LE DROIT CONSTITUTIONNEL UKRAINIEN:
RUPTURE AVEC L'HÉRITAGE SOVIÉTIQUE
ET ENSEIGNEMENTS DU MODÈLE FRANÇAIS**

Mishyna N. V.

INTRODUCTION

Depuis 1991, le droit constitutionnel ukrainien connaît une évolution rapide, marquée par la rupture avec le modèle soviétique du «droit de l'État» et la recherche d'un nouvel équilibre entre démocratie, souveraineté et protection des droits fondamentaux. Dans ce processus, l'expérience constitutionnelle française occupe une place particulière.

La France a en effet connu des périodes de crise, de transitions politiques et de refondation institutionnelle. Son modèle montre comment un État peut transformer les ruptures en occasions de renforcer l'État de droit et la cohésion nationale. L'influence du constitutionnalisme français se manifeste non seulement dans la structure des institutions, mais aussi dans la culture juridique, c'est-à-dire la manière de concevoir la Constitution comme un instrument vivant de médiation entre le pouvoir et la société.

Pour l'Ukraine, qui se trouve aujourd'hui confrontée à la double exigence de la résistance et de la reconstruction, le modèle français offre des repères précieux: la valorisation du contrôle constitutionnel, la reconnaissance de la dignité humaine comme principe fondamental et la capacité à allier efficacité gouvernementale et responsabilité démocratique.

1. Définition et positionnement : le droit constitutionnel comme branche structurante du droit public ukrainien

1.1. Notion et objet de la régulation

La notion de droit constitutionnel en tant que branche du droit, science et discipline académique. Il aborde l'objet, la méthode et les fonctions de cette branche du droit.

Lorsque les spécialistes des sciences juridiques parlent de la «notion et de l'objet du droit constitutionnel», ils font le plus souvent référence à la notion et à l'objet du droit constitutionnel en tant que branche du droit. Il est toutefois important de se rappeler que le terme «droit constitutionnel» désigne non seulement une branche du droit, mais aussi une science et une discipline académique.

Ainsi, lorsqu'on examine la question de l'objet, de la méthode (et du système), il est correct de parler précisément de la branche du droit constitutionnel.

Dans le cadre du système juridique, les branches sont distinguées selon deux critères principaux: l'objet de la régulation juridique et la méthode de régulation juridique.

En ce qui concerne l'objet de la régulation, la branche du droit constitutionnel se présente comme un système dont les composantes sont deux grands groupes de relations sociales (ou «instituts»):

- les bases de la situation juridique de la personne (le statut juridique de la personne, la citoyenneté, les droits, les libertés et les obligations de l'homme et du citoyen, les garanties de leur mise en œuvre, etc.);

- les bases de l'organisation juridique de l'État (la forme de gouvernement, la forme d'organisation de l'État, l'institution du pouvoir législatif, l'institution du chef de l'État, etc.).

Le droit constitutionnel ukrainien est donc l'ensemble des normes et des institutions qui réglementent les relations juridiques liées aux fondements du statut de la personne et à l'organisation du pouvoir public.

L'objet de la régulation juridique répond donc à la question «Quoi?», c'est-à-dire «Quelles relations sont régulées?», et la branche du droit constitutionnel n'y fait pas exception.

Pour une compréhension plus approfondie de l'objet de cette branche à partir de ce premier thème, il convient de se référer à l'une des analyses les plus poussées dans ce domaine, celle d'O.V. Sovhyra et N.H. Shuklina. Selon ces deux chercheuses et enseignantes expérimentées, l'objet du droit constitutionnel ukrainien à l'étape contemporaine se compose des relations sociales concernant :

- le statut constitutionnel et juridique de l'homme et du citoyen;
- les fondements de l'ordre constitutionnel de l'Ukraine;
- les formes de démocratie directe;
- l'organisation et l'activité des organes du pouvoir d'État (notamment législatif, exécutif et judiciaire, ainsi que le président de l'Ukraine);
- l'organisation administrative et territoriale de l'Ukraine;
- l'autonomie locale.

1.2. Caractère politique et rupture avec le «Droit de l'État»

Le droit constitutionnel est une branche du droit public, car son domaine de régulation est dominé par l'intérêt public et non privé. Cette classification est renforcée par son caractère intrinsèquement politique.

Historiquement, l'importance de cette branche du droit est soulignée par le fait qu'elle portait le nom de «droit de l'État» sur le territoire de l'Ukraine moderne jusqu'au milieu des années 1990. V.M. Shapoval a justement noté

que le terme «droit de l'État» était utilisé à des fins scientifiques et pédagogiques dans l'Empire russe, puis dans l'Union soviétique jusqu'à sa dissolution.

Cet usage renvoie à la distinction classique, héritée notamment de la doctrine allemande du XIXe siècle, entre le *Staatsrecht* (droit de l'État) et le *Verfassungsrecht* (droit constitutionnel). Bien que le modèle français n'ait jamais adopté le terme «droit de l'État» avec la même connotation hégémonique, il a connu une tension similaire: la Ve République a mis l'accent sur la fonction gouvernementale et l'efficacité exécutive, créant ainsi un droit politique fort. Le choix délibéré de l'Ukraine d'adopter l'appellation «droit constitutionnel» après 1996 s'inscrit ainsi dans l'école normative et axiologique du constitutionnalisme, qui s'est imposée en France par l'enrichissement du bloc de constitutionnalité et la primauté du Conseil constitutionnel sur les droits et libertés fondamentaux (DLF) depuis les années 1970.

À cet égard, l'expérience française est instructive pour l'Ukraine : la consécration du préambule de 1946¹ et de la Déclaration de 1789² dans le bloc de constitutionnalité a permis d'élever les droits fondamentaux au rang de normes directement applicables. En Ukraine, l'intégration de principes analogues, notamment la justiciabilité directe des droits constitutionnels, renforcerait l'autorité de la Constitution et la confiance des citoyens envers le juge constitutionnel.

Les transformations démocratiques survenues en Ukraine dans les années 1990 ont profondément changé l'approche de l'enseignement du droit constitutionnel national. Le droit constitutionnel régit désormais les règles de coexistence entre l'individu, la société et l'État, mettant en avant la société civile et l'État à régime démocratique. De la même manière, l'évolution du droit français, de la monarchie à la République, a symbolisé une rupture similaire : le passage d'un pouvoir d'État centré sur lui-même à un ordre constitutionnel fondé sur la dignité humaine et les libertés individuelles.

Le contenu et le but de ces relations sociales doivent avant tout consister à affirmer et à réaliser les droits et libertés constitutionnels de l'homme et du citoyen, sur la base de l'application des principes (parmi lesquels la primauté du droit et la recherche du compromis entre les intérêts de l'État et de la société). Des normes juridiques, des méthodes et des restrictions doivent être respectées par le pouvoir public.

¹ Préambule de la Constitution du 27 octobre 1946. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356> (en français).

² Déclaration des droits de l'homme et du citoyen du 26 août 1789. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000880775> (en français).

Compte tenu de l'objet du droit constitutionnel, il ne fait aucun doute que cette branche du droit est la principale et la plus structurante du système juridique national.

Le droit constitutionnel appartient au nombre des branches du droit public, selon son objet. L'analyse de son domaine montre que les relations sociales qu'elle régit sont dominées par l'intérêt public et non privé.

1.3. Les fonctions intégrative et structurante

Dans la littérature juridique ukrainienne, il est traditionnel de distinguer deux traits principaux du droit constitutionnel : son intégrativité et son rôle structurant. Cette approche est également partagée par la doctrine française, pour qui le droit constitutionnel sert de fondement à l'ensemble du système juridique et garantit la cohérence des normes inférieures avec la Constitution.

L'intégrativité du droit constitutionnel consiste à unifier le système juridique grâce aux dispositions proclamées dans la Constitution de 1996³, notamment dans l'article 3, qui affirme que l'être humain, sa vie, sa santé, son honneur, sa dignité, son inviolabilité et sa sécurité sont reconnus comme la valeur suprême de la société.

La fonction structurante de la branche du droit constitutionnel en Ukraine se manifeste le plus clairement dans le fait que la source principale de cette branche, à savoir la Loi fondamentale de 1996, joue le même rôle. Les liens systémiques établis dans ce document assurent les fondements constitutionnels de la régulation juridique dans son ensemble, déterminent les valeurs et l'équilibre constitutionnels, ainsi que la liste des principes du droit en général et du droit constitutionnel en particulier.

Les caractéristiques essentielles du droit constitutionnel de l'Ukraine mentionnées ci-dessus témoignent de sa place particulière dans le système juridique national.

Les transformations démocratiques survenues en Ukraine dans les années 1990 ont profondément changé l'approche de l'enseignement du droit constitutionnel national. Comme auparavant, il régit les règles de coexistence dans le triangle «individu-société-État», mais il s'agit désormais d'une société civile et d'un État à régime démocratique.

La redéfinition du contenu de ces deux composantes de la triade entraîne des fondements constitutionnels du statut juridique de la personne totalement différents de ceux de l'époque du régime antidémocratique. De la même manière, l'évolution du droit français, de la monarchie à la République, a symbolisé une rupture similaire : le passage d'un pouvoir d'État centré sur lui-même à un ordre constitutionnel fondé sur la dignité humaine et les libertés individuelles.

³ Konstytsiia Ukrainy [Constitution de l'Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1996, n° 30, art. 142 (en ukrainien).

2. Le tournant démocratique: méthodes et principes fondamentaux de la régulation constitutionnelle

2.1. Les méthodes de régulation:

subordination, coordination et réordination

Si l'objet de la régulation juridique répond à la question «Quoi ?», c'est-à-dire quelles relations sociales sont régulées par les normes du droit constitutionnel, alors la méthode de régulation juridique répond à la question «Comment?» – de quelle manière ces relations sont régulées. Autrement dit, la méthode est le moyen par lequel le droit constitutionnel exerce une influence juridique sur les relations sociales qui constituent son objet.

La méthode principale du droit constitutionnel est la méthode de subordination, qui suppose l'existence d'un sujet supérieur et d'un sujet subordonné. Le sujet supérieur émet des prescriptions obligatoires pour le sujet inférieur. Cette approche découle de la nature de droit public de la branche, dans laquelle les relations principales ont un caractère de pouvoir et d'organisation. Des exemples d'utilisation de cette méthode dans le droit constitutionnel sont, entre autres, les actes normatifs adoptés par le Parlement, les décrets du chef de l'État, les décisions du gouvernement ou encore les arrêts des organes de contrôle constitutionnel, qui sont obligatoires pour les sujets concernés et déterminent les règles de leur comportement.

Cependant, le droit constitutionnel utilise également la méthode de coordination, plus typique du droit privé. Cette méthode repose sur l'égalité des parties, l'absence de subordination et la recherche d'un accord par la concertation ou la négociation. Un exemple historique de l'application de cette méthode dans le droit constitutionnel ukrainien est le traité constitutionnel du 8 juin 1995 entre la Verkhovna Rada (le Parlement) et le président de l'Ukraine⁴, qui définissait les principes d'organisation et de fonctionnement du pouvoir d'État et de l'autonomie locale pendant la période précédant l'adoption de la nouvelle Constitution.

Bien que temporaire, l'existence de ce traité de 1995 est symptomatique d'un État en transition constitutionnelle, dont le cadre de la régulation interinstitutionnelle n'était pas encore pleinement consolidé. Il contraste avec le modèle français de la Ve République, fondé sur une répartition stricte et

⁴ Konstytsiinyi dohovir mizh Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy ta Prezydentom Ukrainy pro osnovni zasady orhanizatsii ta funktsionuvannia derzhavnoi vldy i mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini na period do pryiniattia novoi Konstytsiï Ukrainy [Accord constitutionnel entre la Verkhovna Rada et le Président de l'Ukraine sur les principes fondamentaux d'organisation et de fonctionnement du pouvoir d'État et de l'autonomie locale en Ukraine jusqu'à l'adoption d'une nouvelle Constitution]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/lk/95-vr> (en ukrainien).

exhaustive des pouvoirs par la Constitution de 1958⁵, qui n'autorise pas un tel pacte de coordination entre le président de la République et le Parlement. En France, la coordination est assurée par le jeu des institutions (par exemple, la cohabitation ou la dissolution), selon des règles prévues, mais jamais par un accord extra-constitutionnel, ce qui souligne la force du principe de l'État de droit et la prévisibilité institutionnelle que l'Ukraine cherche activement à consolider.

De plus, la tradition française d'unité normative, incarnée par le Conseil constitutionnel, souligne l'importance d'un contrôle de constitutionnalité accessible et efficace. L'introduction, en 2010, de la question prioritaire de constitutionnalité (QPC) a permis d'instaurer un dialogue entre le juge ordinaire et le juge constitutionnel, une pratique qui pourrait inspirer l'Ukraine afin de renforcer la protection individuelle des droits sans politiser la justice constitutionnelle.

Une autre forme de régulation est la méthode de réordination. Comme la méthode de subordination, elle suppose l'existence d'un sujet supérieur et d'un sujet subordonné, mais avec une différence essentielle : le sujet supérieur prend ses décisions en tenant compte de l'avis du sujet subordonné, créant ainsi une sorte de rétroaction entre eux. Cette approche vise à assurer un équilibre entre la gestion centralisée et l'autonomie des structures exécutives. Un exemple classique de l'application de cette méthode dans le droit constitutionnel est le processus d'adoption du budget de l'État. Dans ce processus, le gouvernement élabore le projet de budget qu'il soumet ensuite à l'examen du Parlement. Le Parlement peut apporter des modifications au projet de loi, mais il s'appuie toujours sur les chiffres proposés par le gouvernement, car ceux-ci reflètent la situation économique actuelle du pays. Le Parlement ne peut pas augmenter de manière démesurée les salaires ou les financements des institutions culturelles par rapport aux propositions du gouvernement, car les dépenses budgétaires doivent correspondre à la part des recettes.

Les fonctions de la branche du droit constitutionnel représentent les principales directions de son influence sur les relations sociales, qui constituent son objet.

Les fonctions du droit constitutionnel ukrainien ont été analysées de manière systématique par la chercheuse ukrainienne O. V. Sinkevitch, qui a proposé une approche approfondie pour identifier les caractéristiques et la classification des fonctions de cette branche. Selon elle, les signes distinctifs des fonctions du droit constitutionnel ukrainien, qui présentent des similitudes avec d'autres branches du droit, sont les suivants :

⁵ Constitution du 4 octobre 1958 (texte consolidé au 1er juillet 2023). URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/constitution> (en français).

– les fonctions du droit constitutionnel expriment le plus clairement l'essence et le contenu de la branche, son rôle dans la société et l'État, ainsi que sa place dans le système juridique national;

– la fonction du droit constitutionnel en tant que branche du droit ukrainien est une forme active de l'action du droit, qui se manifeste dans la création, la modification et la cessation des relations juridiques faisant partie de son objet;

– les fonctions du droit constitutionnel sont directement liées au système du droit constitutionnel, à ses normes et à ses institutions, en formant des liens structurels et fonctionnels stables qui caractérisent les propriétés statiques et dynamiques, matérielles et procédurales de ce droit;

– les fonctions du droit constitutionnel exercent une influence directe sur les relations constitutionnelles et leurs caractéristiques : elles engendrent, modifient et mettent fin à ces relations, tout en déterminant leur – enfin, les fonctions du droit constitutionnel sont les directions et les formes d'activité de cette branche en ce qui concerne son influence ciblée sur les relations sociales⁶.

O. V. Sinkevych propose de considérer que les caractéristiques spécifiques des fonctions du droit constitutionnel en tant que branche du droit ukrainien sont les suivantes :

– elles assurent la réalisation de l'intérêt public;

– elles ont une orientation téléologique et axiologique;

– elles sont déterminées par les éléments du système du droit constitutionnel ukrainien en tant que branche du droit, ainsi que par les dispositions de la Loi fondamentale de l'Ukraine, qui en constitue la principale source;

– elles entretiennent un lien étroit avec les fonctions de l'État ukrainien⁷.

Concernant la classification des fonctions de cette branche du droit, l'auteur propose de considérer le système des fonctions du droit constitutionnel ukrainien comme un ensemble de sous-systèmes à deux niveaux.

Le premier niveau comprend les fonctions du droit constitutionnel ukrainien, distinguées selon les sphères de la vie sociale dont la régulation est d'importance stratégique. Parmi ces fonctions externes, on distingue les fonctions économique, politique et socio-culturelle.

Le deuxième niveau regroupe les fonctions du droit constitutionnel ukrainien, définies en fonction des objectifs et des missions poursuivis par cette branche. Ces fonctions internes incluent :

⁶ Sinkevych, O. V. Funktsii konstytutsiinoho prava yak haluzi prava Ukrainy [Les fonctions du droit constitutionnel en tant que branche du droit ukrainien]. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, 2020, p. 29-32 (en ukrainien).

⁷ Ibid., p. 33.

- a) les fonctions de contenu : régulatrice et protectrice;
- b) les fonctions essentielles : axiologique et constitutive.

On peut commencer par la définition la plus concise : les rapports juridiques constitutionnels sont des rapports sociaux régis par les normes du droit constitutionnel.

Une définition plus complète a été formulée par Yu.V.Daniliouk, les définit comme des relations sociales régies par les normes du droit constitutionnel, qui naissent, se modifient, cessent et se rétablissent sur la base de faits juridiques établis par ces normes, et dont le contenu est le lien juridique entre les sujets sous la forme de droits et d'obligations réciproques, prévus par les normes constitutionnelles et orientés vers un objet déterminé.

La littérature juridique distingue les caractéristiques suivantes des rapports juridiques constitutionnels :

- leur caractère public (ils naissent principalement dans le cadre de l'exercice du pouvoir public);
- leur caractère politico-juridique;
- leur nature essentiellement impérative;
- leur appartenance au domaine juridique et leur lien étroit avec d'autres types de rapports juridiques, notamment administratifs, civils, économiques et pénaux;
- leur portée principalement nationale plutôt que locale;
- leur diversité, car ils existent dans toutes les sphères importantes de la vie sociale;
- et enfin, le fait que la majorité de leurs objets concernent les valeurs sociales les plus élevées.

Les chercheurs qui étudient les rapports juridiques constitutionnels liés à l'exercice de la gestion publique ou de l'administration (par les organes de l'État ou par les organes de l'autonomie locale) distinguent trois principaux types d'interaction entre les sujets de ces rapports : la subordination, la coordination et la réordination, chacun correspondant à une méthode propre au droit constitutionnel.

La subordination suppose l'existence d'un sujet supérieur et d'un sujet subordonné, le premier émettant des prescriptions obligatoires pour le second.

La coordination implique que, dans une situation donnée, les sujets soient égaux en droits et en devoirs et qu'ils résolvent les différends par un accord mutuel, par exemple à travers un processus de négociation.

La réordination, quant à elle, suppose également un rapport hiérarchique, mais le sujet supérieur prend ses décisions en tenant compte de l'avis du sujet subordonné, établissant ainsi un retour d'information réciproque entre eux.

Dans la littérature juridique, les rapports constitutionnels sont classés selon plusieurs critères :

a) selon le degré de concrétisation, en rapports généraux et rapports spécifiques;

b) selon leur fonction – en rapports constitutifs, juridiques et de protection;

c) selon leur durée, en rapports permanents et temporaires;

d) selon le nombre de liens entre les sujets – en rapports simples et complexes;

e) selon leur contenu, en rapports matériels et procéduraux;

f) selon l'objet de la régulation juridique – rapports liés aux fondements de l'ordre constitutionnel, au statut juridique de la personne, aux formes de démocratie directe, à la structure de l'État, à l'organisation et au fonctionnement des organes de pouvoir public, etc.;

g) selon le caractère de l'action des sujets, en rapports de type actif et passif.

Les rapports juridiques constitutionnels comprennent trois éléments essentiels :

– l'objet;

– les sujets;

– le contenu.

Parmi toutes les branches du droit national, le droit constitutionnel se distingue par la grande diversité de ses sujets.

Les sujets des rapports constitutionnels sont les participants à ces relations, dotés d'une capacité juridique constitutionnelle, d'une capacité d'exercice et d'une capacité délictuelle, c'est-à-dire d'une personnalité juridique constitutionnelle.

La capacité juridique constitutionnelle désigne l'aptitude d'un sujet à posséder des droits et des obligations en vertu des normes constitutionnelles. Pour une personne physique en Ukraine, cette capacité commence à la naissance et prend fin à la mort.

La capacité d'exercice constitutionnelle désigne l'aptitude d'un individu à acquérir, par ses propres actions, des droits et des obligations conformément aux normes constitutionnelles. Le volume de cette capacité peut dépendre de l'âge ou de l'état de santé. Pour la plupart des autres sujets (par exemple, les partis politiques), la capacité juridique et la capacité d'exercice apparaissent et disparaissent simultanément : elles naissent lors de l'enregistrement officiel de l'organisation et cessent lors de sa radiation.

La capacité délictuelle constitutionnelle désigne la capacité d'un sujet à assumer une responsabilité constitutionnelle.

Selon la doctrine juridique, les sujets des rapports constitutionnels sont les suivants :

– les individus (citoyens, étrangers, apatrides) qui jouissent de droits constitutionnels et ont certaines obligations sur le territoire de l'État;

– les collectivités humaines (le peuple en tant que souverain et unique source du pouvoir dans l'État, la nation, la population des unités territoriales, comme les régions, les districts, les communautés urbaines, rurales ou villageoises);

– les associations de citoyens (partis politiques, associations publiques, syndicats professionnels, collectifs de travail, organisations religieuses, organes d'auto-organisation de la population, etc.);

– les entités politico-territoriales (l'État lui-même, les autonomies, les régions, les villes, etc.);

– les organes de pouvoir public (les organes de l'État et les organes de l'autonomie locale). Parmi eux, les députés des organes représentatifs de l'État et de l'autonomie locale occupent une place particulière;

– enfin, les organes et organisations internationaux, tels que la Commission européenne pour la démocratie par le droit (ou Commission de Venise) ou la Cour européenne des droits de l'homme⁸.

Dans la plupart des cas, les actions des sujets de ces rapports sont consciemment orientées vers les objets de ces rapports.

Ces objets sont les biens à propos desquels les sujets entrent dans ces relations et exercent leurs droits et obligations constitutionnels.

La liste des objets des rapports constitutionnels en Ukraine n'est pas exhaustive.

Les chercheurs les classent comme suit :

– les biens politiques, comme la souveraineté de l'État, l'intégrité territoriale du pays, le pouvoir du peuple ukrainien, le pouvoir d'État, le pluralisme politique, les partis politiques et leurs coalitions, la souveraineté nationale et populaire, la citoyenneté, la démocratie, etc.;

– les biens matériels, comme la propriété, les ressources naturelles, l'argent, les valeurs mobilières, etc.;

– les biens immatériels, comme l'honneur, la dignité, la réputation professionnelle, la propriété intellectuelle, la liberté de religion, la confidentialité des communications, l'éducation, etc.;

– les actions (ou inactions), comme la participation aux élections, aux référendums, aux grèves, etc.;

– les résultats des actions (ou inactions), comme le statut de chef de l'État, de député du peuple d'Ukraine, de juge ou de membre d', d'un conseil local, etc.;

⁸ Mishyna N. Renforcer les droits de l'homme en Europe : le rôle essentiel des pouvoirs locaux dans l'exécution des arrêts de la Cour européenne des droits de l'homme. IACL-AIDC Blog (26 Novembre 2024). URL : <https://blog-iacl-aidc.org/2024-posts/2024/11/26/renforcer-les-droits-de-lhomme-en-europe-le-rle-essentiel-des-pouvoirs-locaux-dans-l'exécution-des-arrts-de-la-cour-europenne-des-droits-de-lhomme> (en français).

– et autres objets possibles.

Le dernier élément de la structure des rapports constitutionnels, avec leurs sujets et leur objet, est leur contenu.

Le contenu de ces rapports correspond aux droits subjectifs et aux obligations juridiques des participants, tels qu'ils sont établis par les dispositions de la législation constitutionnelle.

Le droit subjectif désigne la faculté reconnue à un individu d'agir librement pour satisfaire ses intérêts, besoins ou objectifs, dans le cadre du droit objectif.

L'obligation juridique est l'exigence prescrite par la loi et protégée par l'État, qui impose un comportement approprié dans le cadre des rapports juridiques. Traditionnellement, on distingue le contenu juridique et le contenu factuel des rapports constitutionnels. Les éléments du contenu juridique comprennent les droits subjectifs et les obligations juridiques des participants.

Le contenu factuel, en revanche, est plus restreint : il est déterminé pour des relations spécifiques et représente les droits et obligations concrets des sujets de ces rapports particuliers. Les fondements de la naissance et de l'évolution des rapports constitutionnels sont appelés «faits juridiques».

Le droit constitutionnel ukrainien reprend les développements de la théorie du droit et de l'État relatifs à la notion et aux types de faits juridiques. Les faits juridiques sont ainsi définis comme des circonstances concrètes de la vie auxquelles les normes constitutionnelles rattachent la naissance, la modification ou la cessation des rapports constitutionnels. Ces faits sont classés selon leur origine subjective ou objective (actions et événements) et leurs conséquences juridiques (création, modification ou suppression de droits).

En résumé, les faits juridiques représentent le mécanisme déclencheur qui permet de passer des dispositions constitutionnelles du domaine abstrait à la réalité des rapports sociaux, donnant ainsi une forme concrète à la mise en œuvre du droit constitutionnel en Ukraine.

2.2. La trilogie des principes fondamentaux: Dignité, Liberté, Égalité

Les principes du droit constitutionnel sont des idées et des positions fondamentales sur lesquelles repose la régulation constitutionnelle et la résolution des conflits, y compris ceux pouvant survenir entre les normes du droit constitutionnel elles-mêmes.

Les principes du droit constitutionnel en Ukraine sont ceux qui sont soit mentionnés directement dans le texte de la Constitution et d'autres sources de droit constitutionnel, soit interprétés à partir des dispositions de la Loi fondamentale par la Cour constitutionnelle d'Ukraine, qui est l'unique organe de juridiction constitutionnelle du pays.

Il convient de souligner que c'est précisément la Cour constitutionnelle qui révèle le contenu de tel ou tel principe à chaque étape du développement

de l'État et de la société. Dans ce travail d'interprétation, la Cour se réfère souvent aux normes internationales relatives aux droits de l'homme, notamment en ce qui concerne les principes liés au statut juridique de la personne, ainsi qu'à la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme.

Le célèbre constitutionnaliste D.Ya. Garadjaïev, a justement noté que les principes du droit constitutionnel renvoient à l'adage latin sur l'essence du droit : *ius est ars boni et aequi* (le droit est l'art du bon et de l'équitable). Selon lui, la référence au bien et à la justice exprime la base morale des principes constitutionnels, tandis que la mention de l'art reflète leur complexité et la nécessité de trouver un juste équilibre dans leur formulation et leur application.

Le professeur M.I.Kozioubra a proposé une classification des principes juridiques selon leur champ d'application, distinguant quatre niveaux :

- les principes universels (ou humanistes) du droit, c'est-à-dire les fondements juridiques de base forgés au fil des siècles de développement progressif du droit et communs à tous les systèmes juridiques;
- les principes civilisationnels du droit, propres à certaines cultures juridiques et traditions incarnant des civilisations spécifiques;
- les principes de famille juridique, c'est-à-dire les principes propres à certaines familles de droit, même au sein d'une même civilisation;
- les principes nationaux du droit, formulés et appliqués au sein d'un système juridique national particulier, reflétant ses caractéristiques et valeurs propres.

Cette classification générale est souvent utilisée pour organiser les principes du droit constitutionnel ukrainien.

Parmi ces principes, on peut citer :

- le principe de la primauté du droit;
- le républicanisme;
- l'unité de l'État;
- le démocratisme;
- la souveraineté populaire et le pouvoir du peuple;
- la séparation des pouvoirs;
- la reconnaissance et la garantie de l'autonomie locale;
- la proportionnalité;
- la justice;
- l'égalité;
- l'interdiction de la discrimination;
- et le respect de la procédure juridique équitable.

À l'étape actuelle du développement de l'État et de la société ukrainienne, le rôle central de ces principes est de garantir les meilleures conditions

d'existence pour la personne humaine, en mettant au premier plan la dignité et la liberté humaines.

Ces deux valeurs, la dignité et la liberté, constituent le fondement philosophique et moral du droit constitutionnel ukrainien moderne.

La dignité humaine exprime la reconnaissance de la valeur intrinsèque de chaque individu, valeur qui n'est pas liée à son statut social, à son origine ou à ses opinions.

La liberté, quant à elle, est comprise comme la capacité de chaque individu à faire des choix responsables dans le respect du droit et des droits d'autrui.

Enfin, le principe d'égalité et de non-discrimination vient compléter cet ensemble, garantissant que tous les individus sont égaux devant la loi et dans la jouissance des droits et libertés fondamentaux, sans distinction fondée sur la race, la langue, la religion, le sexe, l'opinion politique, l'origine sociale ou toute autre caractéristique.

Ensemble, ces principes – dignité, liberté et égalité – forment la trilogie fondamentale sur laquelle repose non seulement la Constitution ukrainienne, mais aussi l'ordre juridique démocratique européen dont elle fait partie.

La dignité humaine est à la fois une catégorie morale et éthique, ainsi qu'un droit personnel non patrimonial. La loi lui confère le statut d'objet autonome de protection judiciaire et la définit comme la reconnaissance de la valeur de chaque être humain en tant qu'entité biologique, psychologique et sociale unique.

Cette définition a été formulée dans la résolution du 27 février 2009 du Plénum de la Cour suprême d'Ukraine.

Le concept de «dignité» est mentionné à plusieurs reprises dans la Constitution ukrainienne (articles 3, 21, 28, 41, 68 et 105).

La dignité est notamment reconnue comme l'une des «valeurs sociales les plus élevées» (article 3).

Il y est également précisé que «tous les êtres humains sont libres et égaux en dignité et en droits» (article 21) et que «chacun a droit au respect de sa dignité» (article 28).

Le droit à la dignité humaine fait partie des droits personnels et implique la protection de la dignité de toute personne physique dans ses rapports avec les autorités publiques.

Ce droit est également protégé au niveau international, y compris au niveau européen.

Malgré son importance fondamentale dans le droit constitutionnel, la protection de la dignité est principalement assurée par les dispositions du Code civil et du Code pénal ukrainiens.

La liberté est un concept multidimensionnel dans le domaine du droit constitutionnel.

Traditionnellement, le terme «libertés» désigne certains droits de l'homme, comme la liberté d'association, la liberté d'expression ou la liberté de choisir son lieu de résidence.

Le célèbre spécialiste du droit constitutionnel ukrainien A. Kroussian, considère que la liberté, en tant que liberté constitutionnelle de la personne, constitue le but du constitutionnalisme moderne.

Selon lui, la liberté est un état de l'individu au sein de la société et s'analyse à travers les relations entre l'homme et l'État, ainsi que les relations entre individus libres au sein de la société civile.

Il en déduit que la liberté constitutionnelle de la personne est un état juridique et factuel dans lequel l'individu est physiquement, économiquement, politiquement et spirituellement indépendant de toute ingérence ou limitation illégitime de la part du pouvoir public ou d'autres acteurs sociaux.

Le droit à la liberté est également souvent évoqué.

Ainsi, dans l'une de ses décisions, la Cour constitutionnelle d'Ukraine a déclaré :

«Le droit à la liberté est un droit constitutionnel inaliénable et imprescriptible. Il garantit à chaque individu la possibilité de choisir son comportement en vue de son développement libre et complet, d'agir selon ses propres décisions et projets, de déterminer ses priorités, de faire tout ce qui n'est pas interdit par la loi, de se déplacer librement sur le territoire de l'État et de choisir son lieu de résidence.» Ce droit signifie que la personne est libre de toute ingérence extérieure, sauf dans les cas expressément prévus par la Constitution et les lois de l'Ukraine.»

Dans l'analyse des principes constitutionnels, il est important de souligner que le principe de liberté est étroitement lié à ceux d'égalité, de primauté du droit, d'humanisme et de justice.

L'un des principes les plus fondamentaux du droit constitutionnel ukrainien est le principe d'égalité, fondé sur la notion d'égalité de tous devant la loi et la justice.

Ce principe peut être formulé de manière positive («tous sont égaux, indépendamment de...») ou de manière négative («la discrimination fondée sur... est interdite»).

La Cour constitutionnelle d'Ukraine a précisé dans ses décisions que :

– «selon la Constitution, tous les citoyens jouissent de droits et libertés constitutionnels égaux et sont égaux devant la loi; Le principe d'égalité devant la loi est une garantie constitutionnelle du statut juridique de la personne, notamment en matière de responsabilité pénale.»

«L'égalité garantie par la Constitution implique la nécessité d'assurer à chacun les mêmes possibilités juridiques, tant matérielles que procédurales, pour exercer des droits et libertés identiques par leur contenu et leur portée.»

À ce principe d'égalité est associé le principe de différenciation juridique, qui implique l'interdiction de la discrimination.

La notion de discrimination est définie par la loi ukrainienne du 6 septembre 2012 «Sur les principes de prévention et de lutte contre la discrimination», adoptée conformément aux normes internationales et européennes relatives aux droits de l'homme.

Cette loi distingue la discrimination directe (lorsqu'une personne est traitée moins favorablement en raison de son âge, de son sexe, de sa religion, de son origine ethnique, etc.) et la discrimination indirecte (lorsqu'une personne doit fournir des efforts supplémentaires pour obtenir des conditions équivalentes à celles des autres).

En France, la dignité humaine est considérée comme une valeur constitutionnelle à part entière depuis la décision du Conseil constitutionnel de 1994 concernant la loi bioéthique. Cette approche, qui allie morale et droit, pourrait orienter le développement du contrôle de proportionnalité en Ukraine, notamment dans les affaires relatives à la sécurité nationale et aux droits sociaux en temps de guerre.

2.3. Principes politiques complémentaires

Un autre principe fondamental du droit constitutionnel ukrainien est le principe de la souveraineté populaire, fondé sur la notion de souveraineté envisagée sous trois aspects :

- la souveraineté de l'État, qui exprime l'indépendance totale du pouvoir dans la conduite des affaires intérieures et extérieures;
- la souveraineté populaire, c'est-à-dire la suprématie du peuple, exercée directement ou par l'intermédiaire des organes de l'État;
- la souveraineté nationale, qui se manifeste par le droit de la nation à l'autodétermination, à l'autonomie culturelle et linguistique, ainsi qu'à la définition de son mode de vie national.

Le principe républicain occupe également une place essentielle dans le système constitutionnel ukrainien, car l'Ukraine est une république.

Le républicanisme est une théorie politico-juridique qui privilégie la forme de gouvernement républicaine, dans laquelle le pouvoir suprême appartient à un organe élu pour une durée déterminée lors d'élections générales.

Les républiques peuvent être présidentielles, parlementaires ou mixtes – l'Ukraine moderne appartient à cette dernière catégorie.

Ces principes partagent plusieurs caractéristiques communes :

- une forme concise et concentrée d'expression;
- une stabilité accrue;
- un caractère régulateur;
- une fonction de comblement des lacunes du droit constitutionnel;
- un rôle central dans la résolution des conflits constitutionnels;
- et une inscription dans les sources du droit constitutionnel.

3. La triple dimension académique: branche, science et discipline

3.1. Le système interne : institutions et normes

Le système du droit constitutionnel comprend des institutions et des normes. La science juridique distingue traditionnellement trois niveaux (branche, institution, norme), mais la complexité du droit constitutionnel ukrainien conduit certains juristes à introduire des niveaux supplémentaires (sous-branches et sous-institutions) pour distinguer les institutions de premier, deuxième, troisième, voire quatrième niveau (par exemple : citoyenneté, acquisition de la citoyenneté, naturalisation, etc.).

Les normes du droit constitutionnel présentent des caractéristiques spécifiques : leur stabilité et leur valeur politique élevée, leur rôle fondateur, et le fait qu'elles ne sont pas toutes des règles de conduite classiques. Elles peuvent être des normes-définitions, des normes-principes ou des normes-programmes (comme l'Article 1 de la Constitution : «L'Ukraine est un État souverain et indépendant, démocratique, social et régi par le droit»).

3.2. La science et la discipline académique

Le droit constitutionnel ukrainien, en tant que science, se présente comme un système de connaissances, de théories et d'idées portant sur le statut juridique de la personne et l'organisation de l'État. Elle fait appel aux travaux des sciences politiques, de l'économie et d'autres disciplines, et remplit plusieurs fonctions fondamentales : cognitive, communicative, applicative et prévisionnelle (modélisation des conséquences des réformes). L'élément primaire de cette science est constitué de notions (définitions) qui, en se combinant, forment des éléments plus complexes : principes, théories et doctrines⁹.

L'expérience française en matière de doctrine constitutionnelle, marquée par un dialogue constant entre universitaires, Conseil constitutionnel et juridictions ordinaires, illustre la manière dont la science du droit peut influencer la pratique institutionnelle. L'Ukraine pourrait renforcer cette interaction en créant, par exemple, un conseil scientifique consultatif auprès de sa Cour constitutionnelle, à l'image du comité scientifique du Conseil d'État français.

En tant que discipline académique, le droit constitutionnel est un système de connaissances portant à la fois sur la branche du droit et sur la science qui l'étudie. L'étude de cette discipline poursuit trois objectifs principaux : éducatif général, juridique (approfondissement des connaissances théoriques sur les modèles de régulation), et pratique (amélioration du cadre constitutionnel).

⁹ Fedorenko, V. L. *Systema konstytutsiinoho prava Ukrainy: teoretyko-metodolohichni aspekty* [Le système du droit constitutionnel de l'Ukraine : aspects théoriques et méthodologiques]. Kyiv : Lira-K, 2013 (en ukrainien).

3.3. Les rapports juridiques constitutionnels

Les rapports juridiques constitutionnels sont des rapports sociaux régis par les normes du droit constitutionnel. Leurs caractéristiques sont leur caractère public, leur nature essentiellement impérative et leur portée principalement nationale. Ces rapports sont classés selon le degré de concrétisation, la fonction, la durée, le contenu, l'objet et le caractère de l'action des sujets.

Ces rapports comprennent trois éléments essentiels : l'objet, les sujets et le contenu. Les sujets sont les participants dotés d'une personnalité juridique constitutionnelle (individus, collectivités humaines – le peuple, associations, entités politico-territoriales, organes de pouvoir public, et organes/organisations internationales). L'objet sont les biens à propos desquels les sujets entrent en relation (biens politiques comme la souveraineté, biens matériels, biens immatériels comme l'honneur, actions/inactions). Le contenu correspond aux droits subjectifs et aux obligations juridiques des participants.

Les fondements de la naissance des rapports constitutionnels sont les faits juridiques (circonstances concrètes de la vie auxquelles les normes constitutionnelles rattachent la naissance, la modification ou la cessation des rapports). Ces faits représentent le mécanisme déclencheur qui permet de passer des dispositions constitutionnelles du domaine abstrait à la réalité des rapports sociaux.

CONCLUSION

Le droit constitutionnel ukrainien, tel qu'il se déploie depuis l'adoption de la Constitution de 1996, est le produit d'une volonté politique et doctrinale de rupture. La transition du «Droit de l'État» vers une branche centrée sur le «Droit Constitutionnel» n'est pas une simple évolution lexicale, mais un basculement paradigmatique. Elle signifie que le pouvoir d'État n'est plus une fin en soi, mais un instrument subordonné aux droits et libertés de la personne, hissée par l'Article 3 de la Loi Fondamentale au rang de valeur suprême.

Les Enseignements du Modèle Français sont cruciaux pour comprendre la portée de cette refondation. La France, ayant elle-même traversé des cycles de l'hégémonie étatique à la consécration des Droits de l'Homme et du Citoyen, fournit un étalon de mesure pour évaluer les défis structurels ukrainiens. L'Ukraine a clairement adopté la méthodologie normative du constitutionnalisme libéral, intégrant les principes cardinaux de Dignité, Liberté et Égalité, et mettant en place un système complexe d'institutions et de normes pour encadrer le pouvoir.

Cependant, l'analyse comparative fait apparaître des enjeux spécifiques à la consolidation démocratique ukrainienne :

– le défi de la méthode de régulation : si la méthode de subordination est universelle au droit public, le recours historique à la coordination politique (Traité Constitutionnel de 1995) révèle la fragilité institutionnelle des débuts. Là où le modèle français offre une rigidité et une prévisibilité fondées sur un texte constitutionnel détaillé (notamment dans l'articulation Exécutif/Législatif), l'Ukraine a dû bâtir cette prévisibilité ex nihilo. La pleine adoption des normes constitutionnelles doit désormais rendre caduc tout mécanisme de coordination extra-constitutionnel, garantissant ainsi la suprématie de la Loi Fondamentale sur les arrangements politiques.

– la portée du rôle structurant : la fonction structurante et intégratrice du droit constitutionnel ukrainien est essentielle pour unifier un système juridique qui fut longtemps fragmenté. Pour réussir cette intégration, la doctrine ukrainienne doit continuer de s'appuyer sur la jurisprudence du Conseil Constitutionnel français et de la Cour Européenne des Droits de l'Homme (CEDH) pour enrichir la portée pratique des principes (Dignité, Égalité). C'est par cette mise en dialogue que la Cour Constitutionnelle d'Ukraine peut transformer ces principes en règles de droit contraignantes et applicables, renforçant la sécurité juridique.

-l'intégration européenne comme impératif normatif : le droit constitutionnel ukrainien ne se contente pas de suivre les leçons de la France et de l'Europe; il est désormais contraint par l'impératif d'harmonisation découlant de la candidature à l'Union Européenne. Les normes-programmes (Article 1 de la Constitution) ne sont plus de simples déclarations d'intention, mais des objectifs juridiquement contraignants. Le droit constitutionnel ukrainien devient le pont normatif entre la tradition nationale et l'acquis communautaire.

En conclusion, la doctrine ukrainienne, riche et structurée, a accompli une tâche immense en fournissant les fondements d'un État de droit moderne. La persistance des efforts académiques, en particulier dans la triple dimension de la branche, de la science et de la discipline, est la garantie que l'Ukraine ne retournera jamais à l'hégémonie du «Droit de l'État». Le dialogue avec le modèle français, en offrant des exemples de résilience institutionnelle et de primauté des libertés, constitue un outil précieux pour consolider cet acquis face aux défis contemporains.

L'avenir du droit constitutionnel ukrainien dépendra de sa capacité à allier l'adaptabilité du modèle français à la rigueur de l'intégration européenne. La culture constitutionnelle française montre qu'un État peut être à la fois fort et respectueux des droits, centralisé mais ouvert à la participation. En ce sens, l'expérience française ne constitue pas un modèle à copier, mais un référentiel normatif qui permet à l'Ukraine de forger son identité constitutionnelle européenne.

En définitive, l'expérience française montre que la stabilité constitutionnelle ne dépend pas de la rigidité des textes, mais de la vitalité de la culture juridique et du dialogue entre les institutions, les juges et les citoyens. Pour l'Ukraine, cette leçon est essentielle dans le contexte de la guerre et de la future reconstruction : il s'agit non seulement de bâtir un ordre juridique solide, mais aussi de restaurer une confiance durable dans la Constitution en tant que pacte social.

Le rapprochement entre les traditions constitutionnelles française et ukrainienne peut ainsi contribuer à l'émergence d'un modèle européen pluraliste, capable de concilier la protection des droits, la légitimité démocratique et la résilience face aux crises.

SUMMARY

Cette contribution analyse la transformation du droit constitutionnel ukrainien après 1991, en le mettant en perspective avec le modèle français. Elle met en lumière la rupture doctrinale avec le «droit de l'État» soviétique et la construction d'un constitutionnalisme fondé sur la dignité, la liberté et l'égalité. Le modèle français, avec son bloc de constitutionnalité, la jurisprudence du Conseil constitutionnel et la participation citoyenne, offre des pistes concrètes pour consolider la justice constitutionnelle ukrainienne et la rendre plus accessible. L'étude conclut que le dialogue entre les traditions française et ukrainienne favorise l'émergence d'un droit constitutionnel européen pluraliste et résilient.

This contribution analyses the transformation of Ukrainian constitutional law after 1991, placing it in perspective with the French model. It highlights the doctrinal break with Soviet 'state law' and the construction of a constitutionalism based on dignity, freedom and equality. The French model, with its constitutional bloc, the jurisprudence of the Constitutional Council and citizen participation, offers concrete avenues for consolidating Ukrainian constitutional justice and making it more accessible. The study concludes that dialogue between French and Ukrainian traditions promotes the emergence of a pluralistic and resilient European constitutional law.

Références bibliographiques

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution de l'Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1996, n° 30, art. 142 (en ukrainien).

2. Konstytutsiinyi dohovir mizh Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy ta Prezydentom Ukrainy pro osnovni zasady orhanizatsii ta funktsionuvannia derzhavnoi vlady i mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini na period do pryiniattia novoi Konstytutsii Ukrainy [Accord constitutionnel entre la Verkhovna Rada et le Président de l'Ukraine sur les principes fondamentaux

d'organisation et de fonctionnement du pouvoir d'État et de l'autonomie locale en Ukraine jusqu'à l'adoption d'une nouvelle Constitution]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1k/95-vr> (en ukrainien).

3. *Mishyna N.* Renforcer les droits de l'homme en Europe : le rôle essentiel des pouvoirs locaux dans l'exécution des arrêts de la Cour européenne des droits de l'homme. *IACL-AIDC Blog* (26 Novembre 2024). URL : <https://blog-iacl-aidc.org/2024-posts/2024/11/26/renforcer-les-droits-de-lhomme-en-europe-le-rle-essentiel-des-pouvoirs-locaux-dans-lexcution-des-arrrts-de-la-cour-europenne-des-droits-de-lhomme> (en français).

4. Sinkevych, O. V. *Funktsii konstytutsiinoho prava yak haluzi prava Ukrainy* [Les fonctions du droit constitutionnel en tant que branche du droit ukrainien]. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, 2020 (en ukrainien).

5. Fedorenko, V. L. *Systema konstytutsiinoho prava Ukrainy: teoretyko-metodolohichni aspekty* [Le système du droit constitutionnel de l'Ukraine : aspects théoriques et méthodologiques]. Kyiv : Lira-K, 2013 (en ukrainien).

6. Constitution du 4 octobre 1958 (texte consolidé au 1er juillet 2023). URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/constitution> (en français).

7. Préambule de la Constitution du 27 octobre 1946. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356> (en français).

8. Déclaration des droits de l'homme et du citoyen du 26 août 1789. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000880775> (en français).

Information about the author:

Mishyna Natalia Viktorivna,

Ph.D. (Law),

Professor at the Department of Constitutional Law

National University "Odessa Academy of Law"

23, Fontanska Road, Odesa, 65009, Ukraine

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО
АГРОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА ФРАНЦІЇ:
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ**

Рибачек В. К.

ВСТУП

Зростання рівня урбанізації, підвищення якості життя, зменшення родючості ґрунтів та посівних площ у світі, широке застосування генномодифікованих видів насіння, загострення світової екологічної кризи – все це обумовлює високу зацікавленість країн світу до розвитку органічного агровиробництва. У сучасних умовах особлива увага приділяється виробництву здорової продукції харчування без шкоди для організму людини. Можна стверджувати, що розроблена у США і деяких країнах Європи понад 30 років тому нормативна і законодавча база виробництва органічної продукції дозволила сформувати сучасний ринок органічної продукції, обсяги якого становлять від 7% до 10% загальносвітового ринку сільськогосподарської продукції. Світова практика також свідчить, що ринок органічної продукції зростає щорічно на 10-15%, а попит на його продукцію перевищує пропозицію¹. Згідно з Постановою Ради ЄС № 834/2007, органічне виробництво – це цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин та метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених з використанням речовин і процесів². Франція є одним із європейських та світових лідерів з виробництва та споживання органічних харчових продуктів. Понад 98% продукції, виробленої у Франції, відповідає стандартам ЄС щодо безпеки харчових продуктів, що забезпечує високий рівень продовольчої безпеки в країні. Франція також активно підтримує розвиток органічного виробництва, яке використовувало 8% загальної площі сільськогосподарських земель у 2023 р., обсяг її органічного ринку становив 12,1 млрд євро, а частка

¹ Негода Ю.В., Гузь М.М. Ринок органічної продукції в Україні/ Економіка і суспільство, 2023. (54). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-34>.

²Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 року стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів, та скасування Постанови (ЄС) № 2092/91. URL: https://www.cg.gov.ua/web_docs/2141/2017/04/docs/EU%20Reg_834_2007%20Organic%20Production_UA.pdf

споживання органічних харчових продуктів домогосподарствами склала 5,6%. Слід підкреслити, що понад 80% всієї органічної продукції виробляється всередині країни, а французи витрачають на органічні продукти приблизно 176 євро на рік.³

У 2023 р. частка органічної продукції у загальному сільськогосподарському виробництві України становила 1,44%, а її експорт до Франції, досяг 4,4 млн доларів США. Україна ось уже шостий рік входить у ТОП-5 країн-постачальників органічної продукції до країн ЄС, а у 2023 р. частка української органічної продукції в загальному обсязі імпорту до ЄС становила 7%.⁴

Таким чином органічне агровиробництво посідає значне місце у сучасних і майбутніх стратегіях розвитку сільського господарства України та Франції, що пов'язано зі зменшенням негативного впливу на земельні ресурси (через зниження та відмову від використання хімічних добрив і пестицидів), збереженням біорізноманіття та покращенням якості ґрунтів, забезпеченням населення, особливо дитячого, «чистими» продуктами харчування та підвищенням зайнятості як сільського, так і міського населення внаслідок організації певної мережі продажу органічної продукції. Звичайно, що перехід на органічне сільське господарство вимагає значних початкових інвестицій, а також потребує вирішення питань, пов'язаних з сертифікацією, маркетингом та розподілом продукції. Розвиток органічного сільського господарства значною мірою залежить від розвитку законодавчої бази органічного агровиробництва, векторів розвитку продовольчої безпеки, а також державного заохочення та підтримки.

Незважаючи на достатньо значний обсяг наукового висвітлення даної тематики у світі та розглядаємих країнах, порівняльний аналіз формування законодавчої бази в них здійснюється вперше.

Метою даного дослідження є здійснення ретроспективного аналізу формування законодавчої бази органічного виробництва агропродукції та його розвитку у Франції з можливостями використання французького досвіду в нормативно– правовому забезпеченні та розвитку органічного ринку України.

³ Світ органічного сільського господарства станом на 31.12.2023. URL: <https://organicinfo.ua/infographics/organic-retail-sales-in-europe-2025/>

⁴ Імпорт органічної агропродовольчої продукції до ЄС: Ключові досягнення 2023 року. URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2024/07/agri-market-brief-23-organic-imports_ua.pdf.

1. Досвід формування законодавчо-нормативної бази органічного виробництва та його особливості розвитку у Франції

Незважаючи на формування ідей та теорій органічного землеробства у світі впродовж 20-40 – х років минулого сторіччя⁵, французом Енрі Шарль Жоффруа у 1946 р. була опублікована дещо незвична для свого часу праця про натуральні продукти, гігієну і здорове харчування. Його ідеї знайшли відклик у серцях багатьох товаровиробників країни. Невдовзі утворився кооператив з виробництва чистих від хімічних добавок сільськогосподарських продуктів, який переріс у фірму «Ля ві клер» («Ясне життя»). Вона й почала продавати цілком безпечні для здоров'я природні харчі. Екологічно ж чисту сировину поставляли фермери, які в письмовій формі зобов'язувалися не застосовувати хімікатів. Дедалі більше відкривали нових магазинів фірми – у Франції, Бельгії, Швейцарії, Японії та інших країнах. Кількість найменувань продуктів, пропонованих споживачам, довели до 1300. Поряд з овочами та фруктами – усілякі витвори кондитерів, пекарів, куховарів, молокопродукти з елементами материнського молока, проросле зерно, пироги зі свіжозмеленого борошна, спечені на пальмовій олії, хліб з висівками, з насіння соняшнику, з горіхів і навіть лляний. Для ласунів – десятки видів нешкідливого шоколаду, конфітюри, десерти.⁶ Перша асоціація органічних фермерів Франції (Groupement des Agriculteurs Biologiques de l'Ouest, GABO) була створена в 1959 р., а в 1961 р., її перейменували у Французьку асоціацію органічного сільського господарства (Association Francaise d'Agriculture Biologique, AFAV).⁷

Деякі вчені зауважують, що запропонований напрям біологічного землеробства Лемер-Буше у 1964 р. у Франції можна вважати початком його розвитку у Європі – як системи органічного землеробства з відмовою від мінеральних добрив, пестицидів та інших хімічних речовин⁸. Але справжній розвиток почався у 1970-х роках завдяки руху за захист навколишнього середовища. У 1972 р. була створена Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху

⁵ Історія органічного землеробства. URL: <https://biochem-service.com.ua/blog/istoriya-organichnogo-zemlerobstva/>

⁶ У Франції «голубий сир» захищає закон/Урядовий кур'єр. 16.10.2025 р, URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/u-franciyi-golubij-sir-zahishaye-zakon/>

⁷ Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства. Досвід інших країн: К.; 2013. URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2020/03/FiBL_PossibilitiesOfStateSupport.pdf

⁸ Наукові основи виробництва органічної продукції в Україні: монографія / за ред. д-ра с.-г. наук, проф., акад. НААН Я.М. Гадзала, д-ра с.-г. наук, проф., чл.-кор. НААН В.Ф. Камінського. – К.: Аграрна наука, 2016. С.9.

(IFOAM), з цього ж року почали діяти перші французькі органічні стандарти.⁹

Отже, основними етапами формування законодавчої бази органічного виробництва у Франції можна вважати: виникнення перших екологічних асоціацій, появу перших французьких органічних брендів і стандартів, а також прийняття законодавства ЄС у 1990-х роках, що сприяло зростанню ринку та підтримці виробників.¹⁰

У 1980 р. Франція стала першою країною в Європі, яка ухвалила національне законодавство у сфері органічного сільського господарства. З того часу уряд Франції офіційно визнав органічне сільське господарство, створивши Національну комісію, відповідальну за організацію та розвиток органічного сільського господарства у країні. Раннє впровадження єдиного загального законодавства у цій сфері мало позитивний вплив на розвиток сектору, цей приклад було повторено іншими країнами-піонерами, наприклад, Данією. Державний логотип для маркування органічних продуктів “АВ” (органічне сільське господарство, Agriculture Biologique) був запроваджений у 1985 р. Звичайно, що в межах згаданого національного законодавства закріплювались вимоги до виробництва, обігу та маркування органічної продукції, які регулюються певними законами і нормативами. Закріплені стандарти застосовувались виключно у фермерських господарствах, що охоплювалися схемою надання грантів на конверсію, а згодом і агропромисловою програмою для органічного землеробства, і були юридично обов'язковими лише для тих фермерів, на яких поширювалася схема підтримки органічного землеробства.

Саме 80-ті роки можна вважати періодом стрімкого розвитку органічного сільського господарства в країні, яке було розвинене краще, ніж в інших країнах Європи. Ще у 1972 р. Асоціацією “Натюр та Прогрес” були опубліковані перші стандарти органічного сільського господарства, а у 1980-х рр. Франція стала найважливішим європейським постачальником органічних продуктів, адже 40% усіх площ в Європі, на яких велося органічне сільське господарство, були розташовані на території Франції.¹¹

⁹ Кльопова І.Г. Етапи становлення стандартизації та сертифікації сільськогосподарської органічної продукції в державах-членах Європейського Союзу/ *Актуальні проблеми держави і права*, 2021. URL: <http://www.apdp.in.ua/v91/11.pdf>

¹⁰ Органічні та локальні продукти в колективному харчуванні Франції – як це працює URL: <https://organicinfo.ua/news/organic-and-local-food-in-catering-fr/>¹⁰

¹¹ Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства. Досвід інших країн: К.; 2013. URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2020/03/FiBL_PossibilitiesOfStateSupport.pdf

У 1991 р. Європейський Союз ухвалив загальноєвропейське законодавство щодо органічного виробництва (Постанову ЄС 2092/91), яке значною мірою відобразило принципи та визначення французького законодавства, спочатку щодо продукції рослинництва, а з 1999 р. також щодо продукції тваринництва.¹² Слід зазначити, що існує два суто французькі технічні регламенти, не охоплені Постановами ЄС 834/2007 та 889/2008: технічний регламент Франції CCF Bio French Organic Standard (затверджено Міжміністерським декретом від 5 січня 2010 р., опубліковано в Офіційній державній газеті Французької Республіки (Journal Officiel de la République Française, (JORF) від 15 січня 2010 р.) щодо органічної продукції тваринного походження (кролики, равлики, страуси, аквакультура) та технічний регламент щодо виробництва органічної сировини для кормів домашнім улюбленцям¹³.

Франція стала найпершою країною-членом ЄС, яка впровадила схему підтримки органічного сільського господарства в 1993 р. Завдяки регіональній структурі сільськогосподарської політики у Франції в різних регіонах впроваджуються різні заходи і види підтримки (в рамках певних параметрів, визначених на національному рівні). Раніше у Франції надавався пріоритет підтримці переходу на органічне виробництво, таким чином, органічні фермери отримували субсидії лише протягом перехідного періоду (максимум 5 років). Однак протягом періоду дії програми деякі французькі регіони (наприклад, Бретань, Іль-де-Франс та Пікардія) скористались новою можливістю здійснення платежів для підтримки, які виплачуються новоствореним органічним господарствам. У доповнення до субсидій фермери можуть також звертатись за податковим кредитом (національна схема), проте його не можна отримати одночасно з виплатами на підтримку ведення органічного сільського господарства. Для фермерів у Франції є доступними податкові кредити у сумі 2500 євро на ферму на рік, плюс 400 євро на гектар (не більше 4000 євро на ферму на рік)¹⁴.

Досить впевнено розвивалось органічне агровиробництва в країні в перше десятиліття третього тисячоліття. За даними дослідження Agence

¹² Милованов С.В. Правові засади регулювання органічного виробництва в країнах ЄС./ *Економіка АПК*. 2018. № 5. С.118

¹³ Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства. Досвід інших країн: К.; 2013. URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2020/03/FiBL_PossibilitiesOfStateSupport.pdf

¹⁴ Геральд Шварц, Хільтруд Ніберг, Юрн Сандерс, 2010, Кошти на підтримку органічного сільського господарства у країнах ЄС, спеціальний випуск журналу, №339, Інститут органічного сільського господарства імені Йоганна Генріха фон Тюнена, м. Гамбург, Німеччина (Schwarz, Gerald; Nieberg, Hiltrud and Sanders, Jörn, 2010, Organic Farming Support Payments in the EU. *Landbauforschung Sonderheft*, no. 339. Johann Heinrich von Thünen-Institut (vTI), D-Hamburg)

ВіО станом на кінець 2017 р. в органічному агровиробництві Франції налічувалося майже 3 млн підприємств і організацій, з яких 36,7 тис. є виробниками, при цьому частка французьких господарств, зайнятих в органічному сільському господарстві, становила 8,3%. Підприємства переробки, розподілу та імпорту налічували понад 17 тис. підприємства. Французькі органічні землі становили 1,78 млн га, що дорівнює 6,59% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення. А за оцінками експертів у галузі органічного сільського господарства задіяно майже 134,5 тис. працюючих. Споживання органічних продуктів також продовжувало зростати. У 2017 р. ринок органічних продуктів харчування досяг понад 8,3 млрд євро, а основними його продуктами були: продукти харчування (31%), свіжі фрукти та овочі (17%) та алкогольні напої (15%). Також виникла нова тенденція реалізація органічних продуктів через заклади громадського харчування (зокрема фруктові та алкогольні напої). Частка органічного тваринництва в порівнянні з загальною кількістю французької худоби складає майже 5,0% для корів (4,53% для корів яловичини та 5,40% для молочних корів), 7,09% для овець, 7,75% для кіз, 1,07% для свиней. Вирощування органічної птиці становило 1,40% від загальної кількості та курей птиці¹⁵.

У червні 2017 р. було представлено нову програму розвитку органічного сільського господарства, яка називається «Programme Ambition Bio 2022».¹⁶ Її бюджет був розрахований на 1,1 млрд євро і передбачалась діяльність за такими основними напрямками: 1) розширення використання земель для органічного виробництва до 15% до 2022 року; 2) збільшення розмірів видатків на допомоги для розвитку органічного виробництва до 6 млн євро з 2018 року за підтримки фонду організації «Avenir Bio»; 3) розвиток споживання та підтримка постачання органічних продуктів для всіх споживачів, включаючи найбідніших та найбільш уразливих груп населення; забезпечення 20% зростання постачання біопродукції в заклади громадського харчування до 2022 року; 4) переосмислення наукових пріоритетів; 5) гармонізація виробничих стандартів з європейськими та з 1 січня 2021 р. застосування нового європейського регулювання органічного сільського господарства. Ця програма була досить успішно виконана.

¹⁵ Статистика про органічний сектор Франції від Французького державного агентства розвитку та просування органічного сільського господарства “Агенція Біо”, 2017 р. (Agence Bio): URL: www.agencebio.fr/pageEdito.asp?IDPAGE=196&n2=130

¹⁶ Le Programme «Ambition Bio 2022» présenté à l’issue du Grand Conseil d’Orientation de l’Agence BIO URL: https://www.agencebio.org/sites/default/files/upload/documents/4_Chiffres/ActesEvenements/Autres/180625cp_-_programme_ambition_bio_2022.pdf

У 2018 р. ухвалено закон EGalim «Закон про збалансовані комерційні відносини в сільськогосподарському та продовольчому секторах» (з відповідними змінами), який містить 5 ключових напрямків:

- підтримка агровиробників за рахунок кращого перерозподілу доходу;
- покращення здоров'я та умов виробництва;
- покращення добробуту тварин;
- просування здорового, безпечного та сталого харчування;
- зменшення використання пластику в продовольчому секторі.¹⁷

На сьогодні Франція є одним із європейських та світових лідерів з виробництва та споживанням органічних харчових продуктів. За результатами 2023 р. органічний ринок країни становив 12,1 млрд євро, а частка споживання органічних харчових продуктів домогосподарствами склала 5,6%, при цьому французи витрачають на органічні продукти приблизно 176 євро на рік.¹⁸

У 2022 – на початку 2023 рр. спостерігалось уповільнення продажів, але вже в другій половині 2023 – на початку 2024 рр. почалось відновлення ринку. Франція друга країна в Європі та ЄС за площею сільськогосподарських земель, зайнятих під органічне виробництво – 2,8 млн га за підсумками 2023 р. Виробництвом органічної сільськогосподарської продукції займається понад 61 тис. виробників та ще понад 20 тис. переробників. Майже 80% всієї органічної продукції виробляється всередині країни, а чисельність працюючих перевищує 135 тис. осіб, з яких 88,4 тис. це робітники на фермах, 28,9 тис. працює у сфері маркетингу і дистрибуції, 15 тис. – в управлінні і 2,2 тис. – у сфері консалтингу.¹⁹

За спеціалізацією найбільшу частку органічних господарств у Франції склали виноградники, рослинницькі господарства, що вирощують зернові, олійні та білкові культури, господарства, що вирощують загальні польові культури, і молочні господарства.²⁰

Щодо органів, які регулюють діяльність всіх операторів на ринку, то головним у Франції Національний інститут виробництва і якості.

¹⁷ Органічні та локальні продукти в колективному харчуванні Франції – як це працює. URL: <https://organicinfo.ua/news/organic-and-local-food-in-catering-ft/>

¹⁸ Інфографіка з щорічного довідника в галузі органічного сільського господарства, що містить інформацію з усього світу “Світ органічного сільського господарства 2025” станом на 31.12.2023. URL: <https://organicinfo.ua/news/organic-world-market-2025/>

¹⁹ Курс на «органіку»: як Франція бореться з безробіттям. URL: <https://organicinfo.ua/news/organic-world-market-2025/> <https://news.agro-center.com.ua/eco-farming/kurs-na-organiku-jak-francija-boretsja-z-bezrobittjam.html>

²⁰ Органічне сільське господарство в ЄС. Огляд сільськогосподарського ринку ЄС № 20 Десятиріччя органічного зростання Січень 2023 https://orprints.org/id/eprint/55443/2/agri-market-brief-202-organic-farming-decade-of-growth_EU_ua.pdf

Акредитованим органом є можна вважати Акредитаційний комітет. Також функціонує 9 сертифікаційних органів, які сертифікують продукцію та виробників відповідно до загальних Європейських стандартів (ECOCERT France, CERTIPAQ BIO, BUREAU VERITAS Certification-QUALITE FRANCE, CERTISUD, CERTIS, BUREAU ALPES CONTROLES, QUALISUD, BIOTEK Agriculture, EUROFINS Certification). Сертифікація здійснюється відповідно до положень загального європейського законодавства з органічного сільського господарства, уособленому в наступних нормативно-правових актах (дані положення діють на загальних основах у всіх країнах Євросоюзу): – Постанова (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 р. Про органічне виробництво та маркування органічних продуктів; – Постанова (ЄС) № 889/2008 Комісії від 5 вересня 2008 року, що встановлює чіткі правила виробництва; – Постанова (ЄС) № 834/2008 щодо органічного виробництва, маркування і контролю; – Постанова (ЄС) № 1235/2008 від 8 грудня 2008 реалізації Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007 щодо імпорту органічних продуктів з третіх країн; – Постанова (ЄС) № 2018/848 – Нове органічне регулювання. Також французьке законодавство включає й власні специфікації: – специфікація щодо органічного виробництва сільськогосподарських тварин та доповнення до положень Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 та Постанови Комісії (ЄС) № 889/2008; – специфікація «корм для тварин на основі сировини методом органічного виробництва»; – технічні характеристики побутового обслуговування комерційного характеру; – специфікація щодо розведення кроликів, кабачків, равликів та страусів (відома як «CCF Bio»). Тут доцільно згадати про класичний французький сир, який виготовляється за суворими правилами АОС Roquefort. Для його виробництва використовується лише незбиране сире овече молоко від овець породи Лакон, вирощених у регіоні Рокфор, де природні умови печер ідеально підходять для ферментації. Цей «голубий сир» має насичений смак, яскраво виражений аромат та неповторну кремову текстуру з блакитними прожилками цвілі *Penicillium Roqueforti*. Він виступає єдиним сиром у світі, захищеним законами. По-перше, ще у 1550 р. верхня палата парламенту Тулузи прийняла декрет, згідно з яким заборонялось використовувати назву Рокфор для сиру, виготовленого не в окрузі Рокфордського монастиря. Винні піддавались економічним та судовим переслідуванням. По-друге, продовження цієї традиції спостерігаємо і в 20 ст.: з 1911 р. неодноразово видавались парламентські декрети щодо захисту бренду.²¹

²¹ Органічні та локальні продукти в колективному харчуванні Франції – як це працює. URL:<https://organicinfo.ua/news/organic-and-local-food-in-catering-fr/>

Що стосується географічних особливостей розміщення органічного виробництва агропродукції у Франції, то воно поширено на сьогодні по всій території країни, з перевагою південних районів, де сконцентровані кращі природно-кліматичні умови, а також порівняно з центром та північчю має значно ширший вибір сільськогосподарських культур. Як зазначають французи, Нова Аквітанія на сьогодні є не лише найбільшим за площею регіоном (після адміністративної реформи 2014 р.), що формує значну частину ВВП країни і відомий на весь світ виробництвом вина, а й значним регіоном, де активно розвивається і підтримується органічне виробництво. У 2018-2020 рр. в регіоні розробили дорожню карту сталого та місцевого харчування, а у 2021 р. було підписано Пакт про стале та місцеве харчування, що містить цілі щодо розвитку виробництва та споживання органічних харчових продуктів до 2027 року. Так, планується збільшити майже вдвічі сільськогосподарські землі для органічного виробництва, досягнувши показника 18% від загальної площі угідь, 25% господарств регіону мають стати органічними (2022 – 14%), а в колективному харчуванні споживати 30% місцевих органічних харчових продуктів²². Адже, відповідно до законодавства з 1 січня 2022 р. громадське колективне харчування має пропонувати не менше 50% якісних продуктів, у тому числі не менше 20% органічних та 30% місцевих продуктів, які можуть мати інші знаки якості, – позначення місця походження (PDO) чи захищене географічне зазначення (PGI). Для досягнення цілей Уряд Франції пропонує підтримку шкільним їдальням на придбання обладнання, навчання персоналу тощо.

Що стосується шляхів реалізації органічної продукції у Франції, то вони різноманітні і включають прямі продажі з ферм (як для населення, так і в ресторани, шкільні заклади тощо), продаж у спеціалізованих магазинах органічних продуктів (мережа магазинів «Біокооп»), у спеціальних відділах супермаркетів. Можливий продаж і через приватних дистриб'юторів або прямі продажі через Інтернет – споживач тоді оплачує і продукт, і доставку його. Фермери створюють власні переробні підприємства або ж реалізують органічну продукцію у кооперативі з іншими. У великих містах, таких, як Тулуза, тричі на тиждень працюють так звані закриті ринки – виключно для «органіки», яку рано-вранці доставляють фермери.²³

Ще з 2012 р. в Новій Аквітанії почалось об'єднання місцевих виробників, ресторанів, закладів колективного харчування у кластер,

²² Органічне у Франції кількома цифрами. URL: <https://agriculture.gouv.fr/>

²³ У Франції «голубий сир» захищає закон/Урядовий кур'єр. 16.10.2025 р, URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/ articles/u-franciyi-golubij-sir-zahishaye-zakon/>

який би міг задовольнити потреби в локальних та органічних продуктах. Згодом Асоціація ІНТЕРБІО Нова Аквітанія запропонувала запровадити знак Territoire BIO Engagé – для територій, які мають щонайменше 15% сільськогосподарських земель, зайнятих під органічне виробництво, та 22% органічних харчових продуктів у колективному харчуванні території (село, селище, територіальна громада). На сьогодні знаком Territoire BIO Engagé відзначено понад 400 громад та установ у 6 регіонах Франції, а Асоціація ІНТЕРБІО Нова Аквітанія допомагає громадам просувати органічні харчові продукти в публічні закупівлі, виробникам – об'єднуватись для створення колективних партій продукції, а колективним їдальням – готувати органічні продукти з найменшою кількістю відходів. Агентство Agence Bio запустило кампанію «C'est Bio La France!» для популяризації органіки як частини французької гастрокультури. Уряд хоче збільшити частку органічних земель з 10% до 18% до 2027 р. (програма Ambition Bio 2027), а частку органічного землеробства до 21% до 2030 р.²⁴

За видом продуктів ринок органічного агровиробництва Франції сегментується на: фрукти і овочі, молочні продукти, трави/спеції та приправи, м'ясо (включаючи ковбасні вироби), рибу і морепродукти, птицю та яйця, а також хлібо-булочні вироби, кондитерську продукцію, напої та вина. Так, найбільш популярними є фрукти та овочі (майже 40% загального обсягу органічної продукції); молочні продукти та яйця (15%). Швидко зростає попит на органічні продукти дитячого харчування та продукти з позначкою «fair trade» (безлактозні та безглютенові). Отже, французькі споживачі все більше цінують **місцеві продукти** та звертають увагу на **користь для здоров'я, довкілля та смак**. Однак, ринок стикається з викликами, такими як **скорочення асортименту в супермаркетах та плутанина через альтернативні маркування**, що змушує уряд впроваджувати програми для підтримки органічного сектору.

Підтримка органічного сільського господарства здійснюється через програми розвитку та інновацій «Горизонт 2020» та «Горизонт Європа» (2014-2020 і 2021-2027 роки), а також Європейське інноваційне партнерство (EIP-AGRI) в рамках Спільної аграрної політики. Для збільшення споживання органічних продуктів в країні передбачені наступні заходи: просування органічного виробництва та логотипу «БІО»; просування органічного харчування та збільшення його частки в державних закупівлях; посилення органічного харчування в схемах

²⁴ Галуцьких Н. А., Дідорчук І. Л. Сучасні тенденції на світовому ринку органічних продуктів/ БІЗНЕС-ІНФОРМ, 2024. № 2. С. 23. URL https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2024-2_0-pages-20_26.pdf.

шкільного харчування; запобігання харчовому шахрайству та зміцнення довіри споживачів; поліпшення відстежуваності всіх ланок виробництва; сприяння залученню приватного сектору.²⁵

Протягом програмного періоду 2023-2027 років підтримку для переходу до органічного сільського господарства в країні буде збільшено на 36% (у середньому до 340 млн євро на рік) з метою подвоєння площ під органічним виробництвом.

2. Правове регулювання виробництва органічної продукції в Україні

Історія розвитку органічного виробництва агропродукції в Україні відносить нас до часів Радянської України, коли провідні керівники колгоспів та радгоспів почали застосовувати нові методи агровиробництва. Найбільш послідовним прихильником ґрунтозахисного безплужного обробітку у Полтавській області був керівник нинішнього ПП “Агроєкологія”, а раніше САТ “Обрій” у Шишацькому районі С.С. Антонєць. Обравши ґрунтозахисні технології вирощування сільськогосподарських культур на основі безплужного обробітку ґрунту з поступовою його мінімізацією на фоні застосування високих норм органічних добрив (понад 20 т/га. сівозмінної площі), ще в кінці 70-х років минулого століття керівництво господарства прийшло до висновку про можливість подальшої мінімізації обробітку ґрунту та поступово відмови від застосування синтетичних гербіцидів, засобів захисту рослин та мінеральних добрив. Таким чином господарство перейшло на шлях поступової біологізації землеробства, теоретичну основу якого було розроблено М. К. Шиколою та його науковою школою (О. Ф. Гнатенко, О.В. Демиденко, А.Д. Балаєв, М.Ф. Бережняк, М.В. Капштик, О.Л. Тонха та інші). 1978 р. вважається початковим щодо впровадження органічного виробництва на українських теренах та роком заснування Агроєкології.²⁶ На початку 21-го століття рослинницька галузь ПП “Агроєкологія” була повністю переведена на органічне агровиробництво і була сертифікована одним із органів сертифікації з надією на подальший експорт продукції закордон, і перш за все до країн ЄС та Швейцарії. Пізніше на органічне виробництво перейшли ряд господарств Саратського та Ренійського районів Одеської області, які були сертифіковані переважно органом сертифікації Контрол Юніон (представництво Голандської компанії Скал

²⁵ Копиця М.А. Основні тенденції розвитку аграрного законодавства ЄС: загальний огляд/ Аналітично-порівняльне правознавство <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/43.pdf>

²⁶ Етапи розвитку органічного виробництва. URL <https://organicinfo.ua/stages/>

Інтернешнл). У 1997 р. був прийнятий ЗУ №771/97-ВР від 23.12.97 «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»²⁷ та підписано договір між урядами України та Швейцарії щодо технічної та фінансової співпраці, завдяки якому з'явилась можливість розробки проектів технічної допомоги, зокрема, щодо розвитку органічного сільського господарства в Україні. Може тому в багатьох наукових дослідженнях саме 1997 р. вважається роком, коли було започатковане органічне виробництво в нашій країні. Державний секретаріат Швейцарії з економічних питань надає постійну підтримку Україні в сфері органічного виробництва та розвитку органічного ринку, починаючи з 2004 року. Цікаво, що у 2003 р. по телеканалах УТ-1, УТ-2, Тоніс був показаний телевізійний публіцистичний фільм про органічне землеробство “Там, де закінчується місто”, створений Інформаційним центром «Зелене досє» за підтримки Офісу Радника з питань сільського господарства та природи Посольства Королівства Нідерландів в Україні.²⁸ Тож у 2003-2004 рр. деякі господарства у Вінницькій, Тернопільській, Київській та Луганській областях були переведені на органічне землеробство у формі пілотного проекту, що базувався на технічній допомозі з боку Швейцарського бюро співробітництва у межах проекту “Eco-Land: Sustainable Land Use in Ukraine”, започаткованого у січні 2003 року. На даний час близько 35 господарств різних форм власності, що опікуються даним проектом мають сертифіковане виробництво. Сертифікація здійснювалась ТОВ «Органік стандарт» та Інститутом екологічного маркетингу (ІМО, Швейцарія).²⁹

У 2004 р. була зареєстрована Асоціація учасників біовиробництва «БЮЛан Україна», пріоритетними напрямками роботи якої стало створення мережі органічних виробників в Україні, формування внутрішнього ринку органічної продукції, розробка законодавства та нормативно-правової бази для органічного виробництва в Україні та захист інтересів виробників органічної продукції.

У травні 2007 року проект ЗУ “Про органічне виробництво” був прийнятий Верховною Радою України у першому читанні. У ст. 3 проекту Закону зазначається, що держава визнає органічне сільськогосподарське виробництво та виробництво органічних продуктів харчування пріоритетним напрямком розвитку національної економіки та стратегії суспільного розвитку, оскільки воно сприяє

²⁷Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України № 771/97-ВР від 23.12.1997 р./ *Відомості Верховної Ради України*, 1998, № 19, ст. 98.

²⁸ Етапи розвитку органічного виробництва. URL <https://organicinfo.ua/stages/>

²⁹ Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства. Досвід інших країн: К.; 2013. URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2020/03/FiBL_PossibilitiesOfStateSupport.pdf

гармонійному розвитку національної економіки держави, вирішенню економічних, соціальних та екологічних проблем суспільства, збереженню національних культурних традицій, довкілля та здоров'я населення.³⁰ Також у цьому році був зареєстрований український орган сертифікації продукції “Органік стандарт”, який є акредитованим та включеним в офіційний перелік органів сертифікації, визнаних у Європейському Союзі, Швейцарії, Канаді, багатьох країнах пострадянського простору. І в цьому році перша органічна продукція (а це були крупи: ячна, пшенична, перлова) з'явилися на полицях великих супермаркетів Києва.³¹ Асортимент органічних продуктів на внутрішньому ринку країни постійно розширювався: з'явилися органічний хліб, молоко, ковбаси, фрукти, овочі, соки, напої, сиропи, джеми, мед та крупи. Почали відкриватися перші спеціалізовані магазини з продажу органічної продукції (перший «Натур Бутік» у столиці у 2008 р.), проводиться Всеукраїнські ярмарки органічних продуктів (перший у Львові у 2009 р., який став щорічним), а також демонструвати свою органічну продукцію на Міжнародних виставках (вперше у 2009 р. на 20-й ювілейній Міжнародній виставці органічного виробництва BioFach у Нюрнберзі) тощо.

Важливим кроком до повноцінного становлення органічної сфери в Україні була розробка Федерацією органічного руху України проекту Концепції державної Програми розвитку органічного виробництва в Україні³² за дорученням Міністерства аграрної політики України у листопаді 2008 р. У цьому документі задекларовано основні положення майбутньої Програми, яка формувалася для забезпечення сталого розвитку аграрного комплексу України шляхом підтримки ведення органічного виробництва як одного з важливих напрямів реалізації державної аграрної політики. Основні постулати даної Концепції використовувало Мінагрополітики при складанні наступних стратегій та програм розвитку аграрного сектору країни³³, а також вони допомогли виділити органічний напрям ключовим в актуальних питаннях

³⁰ Органічне агровиробництво: нові ринкові можливості та виклики для виробників зерна в Україні. URL: <https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2019/10/organicne-agrovirobnitstvo-novi-rinkovi-mozhливosti-ta-vikliki-dlya-virobnikiv-zerna-v-ukrajini.pdf>

³¹ Етапи розвитку органічного виробництва. URL: <https://organicinfo.ua/stages/>

³² КОНЦЕПЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ. URL: https://agro-bio-tech.com.ua/index/koncepcija_gosudarstvennoj_programmy_razvitiya_organicheskogo_proizvodstva_v_ukraine/0-128

³³ Про схвалення концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабміну України від 30.12.2015 р. № 1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80/ed20151230#Text>

екологізації агровиробництва, підвищення добробуту селян й зміцнення експортного потенціалу нашої держави.

У 2013 р. сталася важлива і очікувана подія: був прийнятий ЗУ № 425-УІІ

«Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», який вступив у дію з 09.01.2014 р.³⁴ і в який вже у наступному році були внесені значні зміни згідно із ЗУ № 191-VІІІ від 12.02.2015 р.³⁵. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 р., № 587 були затверджені детальні правила виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження.

Для більш ефективного розвитку українського агровиробництва та відповідності даної продукції світовим стандартам якості, ВР України був прийнятий новий ЗУ "Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції" (№ 2496-VІІІ, набрав чинності 02 серпня 2018 р., вступив в дію з 02 серпня 2019 р.)³⁶ У розвиток даного Закону розроблено й прийнято 12 нормативно-правових актів, із яких 3 Постанови Кабінету Міністрів України та 9 наказів різного рівня, як наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. № 970 "Про затвердження порядку (детальних правил) органічного виробництва та обліку органічної продукції", в якій відповідно до ч. 2 ст. 13 вищезазначеного ЗУ визначені детальні правила виробництва та обігу органічної продукції наступних галузей: органічне рослинництво (зокрема, насінництво та розсадництво); органічне тваринництво (зокрема, птахівництво, бджільництво); органічне грибовництво (зокрема вирощування органічних дріжджів); органічна аквакультура; виробництво органічних морських водоростей; виробництво органічних харчових продуктів (зокрема, органічне виноробство); виробництво органічних кормів; заготівля органічних об'єктів рослинного світу³⁷. Також Урядом України у 2019 р. було створено державну установу «Офіс з розвитку підприємництва та експорту» – з метою підтримки українських виробників органічної продукції та сприяння формуванню іміджу

³⁴ Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України/ *Відом. Верхов. Ради України*, 2014. №20-21. Ст.172

³⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України/ *Відом. Верхов. Ради України*, 2015. №21. Ст. 133.

³⁶ Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції/ *Відомості Верховної Ради*, 2018, № 36, ст.275.

³⁷ Про затвердження порядку (детальних правил) органічного виробництва та обліку органічної продукції: Постанова Кабміну України від 23 жовтня 2019 р. №970/ *Урядовий кур'єр* від 06.12.2019. № 235.

надійного постачальника органічної продукції³⁸. У цьому ж році було затверджено державний логотип для органічної продукції (Наказ Мінагрополітики від 22.02.2019 р. № 67 "Про затвердження державного логотипа для органічної продукції", зареєстрований в Мін'юсті 14.03.2019 р. за № 261/33232 (із змінами, внесеними наказом Мінекономіки від 15.07.2020 р. № 1336, зареєстрованим в Мін'юсті 31.07.2020 р. за № 729/ 35012)³⁹, який використовується з 2016 р.

У 2020 р. Постановою Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2020 р. № 87 "Порядок ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, Державного реєстру органічного насіння і садивного матеріалу" було впорядковано Реєстр операторів органічного ринку України, що формується на підставі інформації органів сертифікації та/ або реалізацію органічного насіння та/або садивного матеріалу; Реєстр органів сертифікації формується на підставі заявки підприємств, установ та організацій, які пройшли акредитацію в НААУ; Реєстр органічного насіння і садивного матеріалу, який формується на підставі інформації від оператора, який здійснює виробництво.⁴⁰ Також були прийняті накази Мінекономіки, які сприяли упорядкуванню та покращенню роботи як виробників органічної продукції (наприклад, розроблено перелік речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва), так і організації сертифікації органічного виробництва (наприклад, вимоги до матеріальної бази органів сертифікації), а також звітності щодо виробництва органічної продукції, її обігу та маркування тощо.

У 2020 р. були внесені зміни до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», які вперше надали виробникам органічної сільськогосподарської продукції можливість

³⁸ Етапи розвитку органічного виробництва. URL <https://organicinfo.ua/stages/>

³⁹ Про затвердження державного логотипа для органічної продукції: Наказ Мінагрополітики від 22.02.2019 р. № 67. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0261-19#Text>

⁴⁰ Порядок ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, Державного реєстру органічного насіння і садивного матеріалу: Постанова Кабміну від 12.02.2020 р. №87 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2020-%D0%BF#Text>.

отримувати державну підтримку⁴¹ та зафіксовано довгострокові цілі щодо розвитку органічного виробництва в Національній економічній стратегії України на період до 2030 року⁴² та Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, де зазначено, що розвиток органічного виробництва є одним з пріоритетних напрямів середньострокової «зеленої трансформації» сільського господарства, а також, що органічне виробництво може відіграти важливу роль в адаптації до змін клімату і пом'якшенні їх наслідків, а також у збереженні біорізноманіття.⁴³

У 2022 р. стартувала Грантова програма «Підтримка органічного сектору в Україні», ініційована об'єднанням «Органічна Ініціатива» як реакція на повномасштабне вторгнення росії з метою підтримати виробників органічних продуктів, зберегти та посилити спроможності органічного сектору України у середньо– та довгостроковій перспективі. Також у цьому році внесено останні зміни до ЗУ “Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування”, які спрямовані на недопущення зупинення торгівлі органічною продукцією на території України, пов'язаного з неможливістю виконання вимог Закону, а також усунення перешкод для отримання українськими виробниками державної підтримки у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, набули чинності. А 23 вересня цього ж року Україна вперше відзначила Органічний день ЄС. Наприкінці року у Рівненській обласній військовій адміністрації відбулась презентація проекту «Розвиток органічного ягідництва в об'єднаних територіальних громадах», основна мета якого – створення експортних ланцюжків з постачання та переробки органічних ягід, активне поширення практичних і теоретичних знань з органічного землеробства для фермерів та студентів Рівненської області. Проект реалізується консорціумом у складі «Органік Лайф» (Німеччина) та «РСН Трейд» (Україна) у співпраці з Національним університетом водного господарства та природокористування (НУВГП) та Гощанським

⁴¹ Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України зі змінами і доповненнями. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t041877?an=474&ed=2020_10_16

⁴² Про затвердження Національної економічної стратегії України на період до 2030 року: Постанова Кабміну від 03.03.2021 р. №179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.

⁴³ Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження Кабміну від 15.11.2024 р. №1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>

міжшкільним ресурсним центром (ліцей) на території об'єднаних територіальних громад Гощі, Корця, Острога та Привільного в рамках програми «Органічна торгівля заради розвитку в Східній Європі» (OT4D).⁴⁴

Отже, не зважаючи на виклики четвертого року повномасштабної війни, український органічний сектор демонструє стійкість і продовжує шукати нові можливості для розвитку. Органічні виробники впевнено відновлюють обсяги виробництва та реалізації продукції з вищою доданою вартістю на внутрішньому ринку, та водночас знаходять нові експортні напрями (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка розвитку показників органічного агровиробництва України у 2015-2024 рр.⁴⁵

Показники	Одиниці виміру	Роки			
		2015 р.	2020 р.	2023 р.	2024 р.
Площа органічного землеробства	тис.га	300	410,5	390,9	320
Кількість органічних операторів	одиниць	367	528	481	436
Обсяг внутрішнього споживання	млн дол. США	17,5	26	27	29
Обсяги експорту	млн дол. США	78 (2016 р)	205	245	141

Як свідчать дані табл. 1, на сьогодні в Україні функціонує 436 органічних операторів сертифікованих відповідно органічного законодавства ЄС та/або США (NOP). Органічний статус мають близько 350 тис. га сільськогосподарських земель, що становить приблизно 1,2% від загальної кількості сільськогосподарських угідь в Україні. Згідно з даними, вартість реалізованої української органічної продукції у 2024 р. зросла за рік майже на 8% і досягла близько 29 млн доларів США, а обсяги продажів становили 7, 6 тис. т. Звичайно, це небагато (всього **2% від загального продовольчого ринку**), тоді як у розвинених країнах частка органіки сягає 13%. Це пояснюється, в першу чергу, високою ціною в порівнянні зі звичайною продукцією, по-друге, **недостатньою обізнаністю споживачів** щодо переваг органічної продукції, а також

⁴⁴ Етапи розвитку органічного виробництва. URL <https://organicinfo.ua/stages/>

⁴⁵ Органічний день в Україні: нові ідеї, огляд ринку..... URL: <https://organicinitiative.org.ua/news/orhanichnyy-den-v-ukraini-novi-idei-ohliad-rynku-ta-nahorodzhennia-lideriv-reytnhu-top-20-providnykh-orhanichnykh-brendiv/>

обмеженим асортиментом у роздрібних мережах та супермаркетах. У структурі продажів на внутрішньому ринку перше місце займає молочна продукція (65%): переважно молоко і вершкове масло; на другому місці опинилися круп'яні та зернові вироби, борошно і насіння (18% з лідерством пластівців та круп); зростає споживання яєць, овочів та фруктів, напоїв тощо. Найулюбленішими виробниками на українському ринку є «Organic Milk» – український бренд, який вже більше 10 років виробляє органічну молочну продукцію; фермерське господарство «Дунайський аграрій», що спеціалізується в Одеській області на вирощуванні органічних овочів, фруктів, зернових культур, баштанних та коренеплодів, зокрема батату; волинське фермерське господарство «Старий Порицьк», яке у 2012 р. вперше отримало офіційний сертифікат відповідності вимогам органічного законодавства ЄС від «Органік Стандарт» з досить широкою номенклатурою товарів (понад 70 найменувань): зернові та молочні продукти, такі як сир, йогурт, масло, кефір, ряжанка, та пастеризоване молоко різної жирності тощо; «Сквирянка», що належить компанії «Сквирський комбінат хлібопродуктів» і з 2014 р. виробляє сертифіковану органічну продукцію; торгова марка «Organic Chicken», яка належить фермерському господарству «Домашня курочка» і є найбільшим виробником органічних яєць в Україні.⁴⁶ Слід підкреслити, що значна частина виробленої органічної продукції експортується, причому наша «органіка» найбільше представлена на ринку Європи. У 2024 р. український експорт становив близько **203,9 тис. тонн органічної продукції** на суму 141 млн дол США.⁴⁷ Провідними країнами-імпортерами стали Німеччина (62% експортерів), Польща (48%), Нідерланди (33%), Італія (31%) та Чехія (30%), а також Австрія та Франція. Основними покупцями у цих країнах є трейдери та переробники, що пояснює малу частку продукції, яка продається безпосередньо роздрібним (лише 10%) чи гуртовим мережам (всього 9%) за кордоном. Напряму з магазинами в інших країнах працює лише 3% українських експортерів. Також українські компанії надають велику увагу органічним виставкам: 19-23 жовтня громадською спільнотою «Ю-Фуд» спільно із Офісом та партнерами було вперше організовано Національний стенд України на міжнародній виставці SIAL PARIS 2024 у місті Париж, Франція. Український стенд об'єднав

⁴⁶ ТОП-10 виробників за обсягами реалізації органічної продукції на внутрішньому ринку України: URL: <https://brandstory.com.ua/rejtingi/organic-24-top-10-najvipiznavanisih-organicnih-brendiv-ukraini>

⁴⁷ Україна увійшла до ТОП-5 країн з експорту органічної продукції до ЄС: що саме постачає. URL: <https://biznes.com.ua/ukraina-uvijshla-do-top-5-krain-z-eksportu-organichnoi-produktsii-do-yes-shcho-same-postachaie-6286/>

27 експортерів, серед яких – 6 експортерів органічної продукції. Серед органічної продукції були представлені крупи, мед, борошно, пластівці, овочі, консервовані овочеві вироби, ягоди, фруктові соки та інше.⁴⁸ До речі, перелік експортованої української органічної продукції нараховує понад 60 видів товарів, найпопулярнішими виставками є: SIAL у Франції – 37%, Fruit

Logistica у Німеччині – 11% та Gulfood в ОАЕ – 8%.⁴⁹ Але інституційна діяльність на внутрішньому ринку аграрної продукції залишається низькою. Так, згідно інформації Мінагрополітики станом на листопад 2024 р. лише 40 осіб отримали свідоцтво інспектора з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції, а Національне агентство з акредитації України акредитувало лише 2 органи сертифікації.

Таким чином, ринок органічної агропродовольчої продукції України характеризується недостатньо сформованим інституціональним середовищем, відсутністю належної державної фінансової підтримки, диспропорцією між експортом органічної сировини та готовою продукцією, неефективною системою дистрибуції, низьким рівнем інформованості населення про переваги органічної продукції, домінуванням малих та середніх підприємств.⁵⁰ Але завдяки вигідному географічному розташуванню, близькості до провідних міжнародних покупців, поширенню родючих чорноземів і різноманітності природно-кліматичних зон, незважаючи на складні мілітаристські виклики, руйнацію багатьох логістичних схем і напрямів, наша країна, опановуючи досвід провідних європейських виробників органічної агропродукції таких, як Франція, поступово перетворюється на європейський центр органічного землеробства. А для цього, як наголошує Т. Висоцький, необхідно створити сприятливі умови для виробників, розширити площі органічних угідь та гарантувати якість продукції, яка користується попитом у ЄС та США.⁵¹

⁴⁸ Підсумки 2024 року в органічному секторі. URL: <https://organicinfo.ua/news/results-of-2024/>

⁴⁹ Тренди, виклики та перспективи розвитку: результати нового дослідження експорту органічної продукції з України. URL: <https://agroelita.info/trendy-vykylyky-ta-perspektyvy-rozvytku-rezultaty-novoho-doslidzhennia-eksportu-orhanichnoi-produktsii-z-ukrainy/>

⁵⁰ Яценко О., Завадська Ю., Яценко О. Агротрейдинг на глобальному ринку органічної продукції та перспективи для України. Bulletin of Sumy National Agrarian University. 2024. Vol. 2(98). pp. 20-27. <https://doi.org/10.32782/bsn.au.2024.2.4>

⁵¹ Україна увійшла до ТОП-5 країн з експорту органічної продукції до ЄС: що саме постачає. URL: <https://abiznes.com.ua/ukraina-uvijshla-do-top-5-krain-z-eksportu-orhanichnoi-produktsii-do-yes-shcho-same-postachaie-6286/>

ВИСНОВКИ

Правила органічного виробництва базуються на основних принципах органічного сільськогосподарського виробництва, затверджених IFOAM (Міжнародною федерацією руху за органічне сільськогосподарське виробництво) і враховані в національному ЗУ про органічне виробництво. Основними з них є :

- забезпечення збереження та відтворення родючості ґрунтів методами, які оптимізують біологічну активність ґрунтів, забезпечують збалансоване постачання поживних речовин для рослин, зберігаючи водночас земельні та інші природні ресурси, які використовуються при веденні органічного сільськогосподарського виробництва;
- забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва шляхом повторного використання залишків рослин та відходів тваринництва, що є центральною ланкою стратегії удобрення;
- підвищення саморегуляції та стійкості природних процесів для боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами через використання різноманітних взаємозалежних форм життя; а також селекції культур, сівозмін, сидератів, регулювання зрошування, обробітку ґрунту, використання біологічних препаратів тощо.
- відмова від використання генетично модифікованих організмів чи продуктів та речовин, які походять з них;
- запобігання забрудненню довкілля;
- заборона використання пестицидів та агрохімікатів, отриманих шляхом хімічного синтезу;
- гарантоване забезпечення всім сільськогосподарським тваринам умов утримання, що відповідним чином враховують основні аспекти їхнього природного поводження;
- забезпечення раціонального використання та належної охорони водних ресурсів;
- розвиток цінних і сталих водних екосистем та всіх форм життя в них;
- підтримка і розширення біологічних циклів у системі ведення господарства і переробки, включаючи мікроорганізми, земну флору і фауну, рослини та тварини;
- збереження генетичного біорізноманіття виробничих систем та їхнього оточення, включаючи захист рослин, диких птахів і тварин;
- гармонійна рівновага між рослинницькою і тваринницькою галузями виробництва.

Національне законодавство Франції стосовно органічного виробництва охоплює вимоги до виробництва, обігу та маркування органічної продукції, які регулюються певними законами та нормативними актами. Оператори, які відповідають цим вимогам, отримують сертифікат, що підтверджує їхню відповідність стандартам органічного виробництва. Французьке законодавство встановлює правила для всіх етапів виробництва та обігу органічної продукції, включаючи вимоги до маркування, що допомагає споживачам ідентифікувати органічні товари. У 1980 р. була розроблена законодавча

база, що захищає використання терміну «біологічне сільське господарство», а також інші його еквіваленти. Був запроваджений спеціальний знак якості АВ (Agriculture Biologique), який надається лише Міністерством сільського господарства, продовольства і рибальства. Так, цікаво, що азотні добрива підприємці отримують із курячого пір'я, фосфорні – із цукрового буряку, магній та кальцій – з водоростей. У 1991 р. законодавчу базу Франції було доповнено на рівні Європейського співтовариства – ухвалено нормативний документ стосовно способів біологічно чистого виробництва. Контроль умов виробництва здійснюють сертифікаційні органи, які затверджує державна влада. Отже, впорядкованою у країні є й система сертифікації, а оператори (виробники, переробники, імпортери) несуть відповідальність за дотримання законодавства та проходять сертифікацію для підтвердження своєї відповідності. Виробництво органічної агропродукції у Франції характеризується давньою історією розвитку та нормативно-правового забезпечення, широким залученням фермерських господарств, які розміщуються у всіх регіонах країни, вивіреною природними умовами і роками праці спеціалізацією, товарною насиченістю внутрішнього ринку та різноманітними видами збуту на ньому. І хоча у виробництві органічної продукції в останні роки в країні спостерігається деяке сповільнення темпів зростання, держава використовує всі наявні можливості (економічні, пропагандистські, адміністративні – організаційні тощо) для подальшого розвитку цієї сфери. Незважаючи на розгалужене товарне виробництво органічної продукції, країна залишається провідним імпортером даного виду товарів, у тому числі й з України.

Звичайно, що Україна не може похвалитися такою історією виробництва органічних товарів, яка сягає віків, та такою чіткою і роками вивіреною нормативною базою як у Франції, але, надихнувшись прикладом, здійснене цілеспрямовані кроки у напрямку виробництва безпечної для споживача агропродукції, забезпечення безвідходних виробництв, збереження ґрунтового покриву та біорізноманіття. Сьогодні, коли 30% сільгоспугідь в країні не можливо використовувати через військові дії, окупацію або мінування, а частина підприємств призупинила свою діяльність, ефективні, іновативні та ресурсозберігаючі техніки та технології виробництва продуктів харчування є надзвичайно необхідними. І величезні можливості для цього має органічне землеробство. Адже органічне агровиробництво зі своїми чотирма принципами: здоров'є (для людей), екологія (для ресурсів), справедливість (для виробників) і турбота (про нашу планету) в сучасних умовах можна розглядати як місію виживання або філософію

і це добре розуміють як законодавці, так і держслужбовці, а також господарники та виробники. Незважаючи на ризики та виклики, виробництво органічної продукції може відігравати значну роль як зараз, так і після завершення війни завдяки обмеженому залученню зовнішніх ресурсів, комплексному підходу до господарювання та розвитку територій.

АНОТАЦІЯ

Представлений розділ до монографії «Публічне право, права людини та децентралізація у Франції та Україні: від історії до європейської інтеграції» присвячений ретроспективному аналізу законодавчого забезпечення виробництва агропродукції в даних країнах. На основі генези формування законодавчої бази розвитку виробництва органічної продукції прослідковується розвиток формування вимог до виробництва органічних товарів, забезпечення гарантій його якості, про що свідчить відповідне маркування, яке підтверджується сертифікатом, уповноваженої на це інституції. Наголошується на тому, що країни мають національну систему законодавства щодо виробництва і реалізації органічної продукції, яку узгоджено з європейськими вимогами. Визначаються фактори, які сприяють розвитку національних ринків органічної продукції. Наводиться товарна і регіональна структура французького і українського органічного ринків. Підкреслюється розвиток органічного виробництва аграрної сфери України в умовах військової агресії РФ, її експорторієнтованість, зокрема і до Франції.

Література

1. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015-2020 роки [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://green.ucci.org.ua/wpcontent/uploads/2016/11/8_2_Basic_Material_UKR.pdf

2. Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 року стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів, та скасування Постанови (ЄС) № 2092/91. URL: https://www.cg.gov.ua/web_docs/2141/2017/04/docs/EU%20Reg_834_2007%20Organic%20Production_UA.pdf.

3. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013 № 425-VII із змінами, внесеними згідно із Законом № 191-VIII від 12.02.2015, //Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – №21. – Ст.133.

4. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>.

5. Про затвердження Національної економічної стратегії України на період до 2030 року: Постанова Кабміну від 03.03.2021 р. №179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.

6. Про затвердження порядку (детальних правил) органічного виробництва та обліку органічної продукції: Постанова Кабміну України від 23 жовтня 2019 р. №970/ Урядовий кур'єр від 06.12.2019. № 235.

7. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження Кабміну від 15.11.2024 р. №1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>.

8. Бурковська А.В., Бурковська А.І. Перспективи розвитку ринку органічної продукції на прикладі Франції. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11201/1/93-95.pdf>.

9. В Україні потрібно робити акцент на стратегії органічного ринку, його розвитку та збільшенні виробництва. URL: <https://organicukraine.org.ua/c/blog/3576>.

10. Гончарук І.В., Ковальчук С.Я., Цицюра Я.Г., Лутковська С.М. Динамічні процеси розвитку органічного виробництва в Україні. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 478 с.

11. Історія органічного землеробства. URL: <https://biochem-service.com.ua/blog/istoriya-organichnogo-zemlerobstva/>.

12. Кльопова І.Г. Етапи становлення стандартизації та сертифікації сільськогосподарської органічної продукції в державах-членах Європейського Союзу/ *Актуальні проблеми держави і права*, 2021. URL: <http://www.apdp.in.ua/v91/11.pdf>.

13. Милованов Є.В. Правові засади регулювання органічного виробництва в країнах ЄС./ *Економіка АПК*. 2018. № 5. С.115– 120.

14. Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства. Досвід інших країн: К.; 2013 URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2020/03/FiBL_PossibilitiesOfStateSupport.pdf

15. Наукові основи виробництва органічної продукції в Україні: монографія / за ред. д-ра с.-г. наук, проф., акад. НААН Я.М. Гадзала, д-ра с.-г. наук, проф., чл.-кор. НААН В.Ф. Камінського. – К.: Аграрна наука, 2016. – 592 с.

16. Органічне землеробство та кліматичні зміни: як підлаштовуються вітчизняні виробники. URL: <https://superagronom.com/articles/473->

organichne-zemlerobstvo-ta-klimatichni-zmini-yak-pidlashtovuyutsya-vitchiznyani-virobniki.

17. Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія/ [М. В. Шульга, Н. Р. Малишева, В. В. Носік та ін.]; за заг.ред.проф. М.В.Шульги. – Харків : Юрайт, 2020. 308 с.

18. Органічні та локальні продукти в колективному харчуванні Франції – як це працює. URL: <https://organicinfo.ua/news/organic-and-local-food-in-catering-fr/>

19. Органічне виробництво в Україні. URL: <https://minagro.gov.ua/naryamki/organichnevirobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini/>

20. Орел А.М., Дяченко В.В. Сучасні аспекти розвитку органічного землеробства в умовах сталого сільського господарства. Економіка та суспільство. 2023. №48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-91>.

21. Офіційний веб-сайт Федерації органічного руху України. URL: <https://organic.com.ua>.

22. Скороход І.С., Сніжок С.Ю. Проблеми та перспективи розвитку ринку органічної продукції України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2022. Вип. 45. С. 73–76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-45-13>.

23. Статистика про органічний сектор Франції від Французького державного агентства розвитку та просування органічного сільського господарства “Агенція Біо”, 2017 р. (Agence Bio): URL: www.agencebio.fr/pageEdito.asp?IDPAGE=196&n2=130

24. The World of Organic Agriculture Statistics & Emerging Trends 2024. URL: https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1747-organic-world-2024_light.Pdf.

25. Le Programme «Ambition Bio 2022» présenté à l’issue du Grand Conseil d’Orientation de l’Agence BIO URL: https://www.agencebio.org/sites/default/files/upload/documents/4_Chiffres/ActesEvenements/Autres/180625cp_-_programme_ambition_bio_2022.pdf.

**Information about the author:
Rybachek Valentin Kindratovich,**

Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor at the Department of Constitutional,
International of Right and Civilly – Legal Disciplines
Kyiv University of Intellectual Property and Rights
210, Kharkiv highway, Kyiv, 02121, Ukraine

ДОДЕРЖАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ: АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙ І МЕХАНІЗМІВ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

Ричка Д. О.

ВСТУП

Команда Rakuten Viber провела нове опитування серед користувачів месенджера, аби дізнатися, чи купують українці гаджети для своїх дітей та у якому віці. У ньому взяло участь близько 29 тисяч осіб.

Згідно з результатами, 93% українців купують пристрої для навчання та дозвілля, з них 51% купують все необхідне – телефон, ноутбук та планшет. 31% купують телефон, аби щонайменше бути на зв'язку.¹

Також респонденти поділилися тим, у якому саме віці купують дітям перші пристрої. Майже половина опитуваних вказали, що перший гаджет їх діти отримують у 6-7 років. Загалом відповіді розділилися наступним чином:

- До 5 років – 12%.
- 6-7 років – 47%;
- 8-9 років – 19%;
- Від 10 років – 22%.

Оскільки переважна більшість перелічених гаджетів мають доступ до мережі Інтернет та пов'язаних з ним додаткам та платформам, з вказаного дослідження можна зробити висновок, що молоді українці знайомляться з мережевими продуктами переважно з часу попадання за шкільну парту, тобто з першого класу шкільної освіти.

Інтернет-користувачами в Україні (за дослідженнями платформ DataReportal / Kerios) станом на січень 2022 року було близько 31,10 млн осіб (71,8% від кількості населення), станом на січень 2023 року – 28,57 млн (79,2%), у 2024 – 29,64 млн (79,2%).

Дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) **показало, що у 2023 р. 80%** дорослих громадян України щодня користуються Інтернетом, **9%** населення – не користуються взагалі. У 2024 р ці пропорції незначно змінилися – **78%** українців користувалися інтернетом регулярно; **10%** – не користувалися (результати національного опитування протягом вересня–жовтня 2024).

¹ Українські діти отримують перший гаджет у 6–7 років – опитування Viber. *Mezha.Media*. [Електронний ресурс]. URL: <https://mezha.ua/news/ukraininan-kids-receiving-first-gadget-at-age-6-7-305623/>

Отже, за допомогою Інтернету та пов'язаних з ним додатків та платформ українці: **спілкуються у месенджерах** (WhatsApp, Telegram, Viber, Signal, Facebook Messenger); перевіряють **електронну пошту** (Gmail, I.ua); ведуть власні **соцмережі та мікроблогінг** (Facebook, Instagram, TikTok, X (Twitter), дивляться **відео й ведуть власний стрімінг** (YouTube, Netflix, MEGOGO.); слухають **музику й подкасти** (Spotify, Apple Music, YouTube Music); **отримують нові навички та знання за допомогою онлайн-освіти** (Coursera, edX, Prometheus); дізнаються про **новини (Цензор.Нет, Суспільне, Українська правда, LIGA.net)**; купляють товари на **маркетплейсах** (Rozetka, OLX); отримують дохід та розраховуються за товари та послуги за допомогою **онлайн-банкінгу** (monobank, Privat24, Apple Pay/Google Pay); зберігають цифрову інформацію у **хмарних сховищах та сервісах обміну файлами** (Google Drive, OneDrive, Dropbox, iCloud); дистанційно ведуть **спільну роботу та проекти** (Google Workspace (Docs/Sheets/Meet), Microsoft 365), шукають **роботу та фриланс** (LinkedIn, Work.ua), переміщуються та орієнтуються в мегаполісах та автомагістралях за допомогою **транспорту і навігації** (Uklon, Uber, Bolt, Google Maps, Waze); замовляють **доставку їжі** (Glovo, Bolt Food); користуються **державними послугами** (Дія, електронні кабінети держорганів податковий, судовий тощо), доглядають за власним здоров'ям (Helsi, DOC.ua, Liki24); займаються спортом та фітнесом (Strava, Nike Run Club); грають у відеоігри (Steam, Epic Games Store, PlayStation apps.); **інвестують та торгують на фінансових ринках та криптобіржах** (Binance, Coinbase, Fintellekt/Mono Invest); **подорожують та бронюють отелі** (Booking.com, Airbnb, Kiwi.com).

Вищевказані дані свідчать про ранню цифрову інкультурацію українців. Це нашаровується на високе проникнення Інтернету і стабільно високі показники регулярного, щоденного користування серед дорослого населення, тоді як частка некористувачів тримається на рівні 9–10%.

Широта вживання мережевих продуктів – від комунікацій і медіаспоживання до онлайн-освіти, фінансів, держпослуг, працевлаштування, навігації, здоров'я, спорту та інвестування – формує всеохопну цифрову екосистему повсякденного життя. У цих умовах Інтернет і пов'язані платформи де-факто виконують роль критичної соціально-освітньої та економічної інфраструктури, що зумовлює потребу системного впровадження цифрової грамотності з 1 класу, сімейної медіаосвіти, кібергігієни та захисту даних. Водночас різні моделі доступу та наявність «цифрового незалучення» 9–10% населення вказують на ризики цифрової нерівності, які потребують

цілеспрямованої політики доступності й інклюзії. Отже, поєднання раннього входження в цифрове середовище, високої проникненості мережі та багатофункціональності онлайн-сервісів формує ключові орієнтири для державної, освітньої та регуляторної політики.

1. Права людини онлайн між свободою і безпекою: проблематика порівняльного аналізу України та Франції

Стрімка цифровізація публічної сфери, «платформізація» комунікацій та алгоритмічне посередництво доступу до інформації радикально змінюють умови реалізації та захисту прав людини в мережі Інтернет. У межах європейського правового простору сформувалася багаторівнева «архітектура прав»: Європейська конвенція з прав людини і практика Європейського суду з прав людини; право ЄС (GDPR², DSA³/AVMSD та ін.), національні конституційні стандарти, спеціальні закони і регуляторна практика. Франція як держава-член ЄС інтегрована у цю систему й спирається на інституційно зрілу модель (CNIL, ARCOM⁴, конституційний контроль⁵), тоді як Україна перебуває у процесі гармонізації з нормативними базами ЄС та водночас діє в умовах воєнного стану, що впливає на баланс між правами і безпекою. Відтак порівняльний аналіз потребує одночасного врахування: (а) різниці нормативних режимів; (б) інституційної спроможності нагляду та виконання; (в) контекстуальних чинників (нацбезпека, інформаційні операції, технологічні ризики).

На теоретичному рівні проблема полягає у невідповідності між «класичною» доктриною прав і свобод (що акцентує державні обмеження) та сучасною реальністю, де вирішальний вплив на права здійснюється також приватними цифровими посередниками (онлайн-платформи, хостинги, маркетплейси) через правила модерації,

² Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation, GDPR). *Official Journal of the European Union*, L 119, 04.05.2016. [Електронний ресурс]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>

³ Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act, DSA). *Official Journal of the European Union*, L 277, 27.10.2022. [Електронний ресурс]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>

⁴ ARCOM – Autorité de régulation de la communication audiovisuelle et numérique (France). *Protéger les mineurs en ligne: standards de vérification de l'âge* (аналітична добірка/досє). [Електронний ресурс]. Офіційний сайт ARCOM. URL: <https://www.arcom.fr/>

⁵ Conseil constitutionnel (France). *Décision n° 2020-801 DC du 18 juin 2020 – Loi visant à lutter contre les contenus haineux sur internet*. [Електронний ресурс]. Conseil constitutionnel / Legifrance. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2020/2020801DC.htm>

алгоритми рекомендацій, рекламу й управління та використання особистих даних.

Це породжує питання про належний розподіл обов'язків (due diligence) і відповідальності посередників, про процесуальні гарантії користувачів (прозорість рішень, оскарження, доступ дослідників до даних), а також про межі державного втручання (блокування, санкційні списки, спеціальні режими для захисту дітей тощо).

Емпіричний вимір проблеми визначається високою мінливістю регулювання (вступ у силу DSA, оновлення підзаконних актів, розвиток національних політик), а також нерівномірністю правозастосування.

Для України додатковими змінними є: перехідний стан законодавства про персональні дані (рух до «GDPR-сумісної» моделі), медіареформа із запровадженням режимів для відеоплатформ, застосування інструментів національної безпеки в онлайн, що вимагає тесту необхідності та пропорційності у світлі ЄКПЛ.

Для Франції – конституційні обмеження «надмірних» моделей видалення, повне включення в DSA-архітектуру з risk-based підходами і наднаціональним наглядом Єврокомісією за VLOPs/VLOSEs, розвиток цільових стандартів (зокрема, вікова верифікація доступу до контенту 18+).

Об'єктом дослідження є суспільні відносини щодо реалізації та обмеження прав людини в цифровому середовищі; предметом – правові норми, інституційні механізми та практики правозастосування в Франції та в Україні в царині: свободи вираження поглядів і доступу до інформації; приватності і захисту персональних даних; відповідальності та обов'язків онлайн-посередників; особливих режимів безпеки (захист дітей, виборчі процеси, інформаційна безпека, воєнний стан).

Мета дослідження – виявити збіжності та відмінності у нормативних конструкціях і практиках захисту прав людини онлайн у Франції та в Україні, оцінити їхню відповідність стандартам Європейської конвенції з прав людини та права ЄС та ефективність процесуальних гарантій, а також сформулювати пропозиції щодо гармонізації й удосконалення політик.

Практична значущість полягає у формуванні **рекомендацій для гармонізації українського законодавства** з правом ЄС, удосконаленні процесуальних гарантій користувачів, чіткому розмежуванні повноважень регуляторів, а також у наданні **орієнтирів для політик платформ** щодо модерації та управління ризиками, сумісних із європейськими стандартами.

Обмеження дослідження стосуються високої динаміки нормативних змін (2023–2025 рр.), неповноти публічних даних правозастосування та

контекстних відмінностей воєнного часу, що зумовлює потребу в обережній інтерпретації і верифікації емпіричних висновків.

2. Хто захищає права в інтернеті? Нормативні та інституційні режими Франції й України

2.1 Методологія та джерельна база

Дослідження спирається на порівняльно-правовий метод і аналіз першоджерел: Конституція України (ст. 31–34)⁶, профільні Закони України («Про інформацію»⁷, «Про доступ до публічної інформації»⁸, «Про захист персональних даних»⁹, «Про електронні комунікації»¹⁰, «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»¹¹, «Про медіа»¹²), акти Європейського союзу (GDPR, DSA, AVMSD), рішення Європейського союзу з прав людини (Delfi AS v. Estonia; Ahmet Yıldırım v. Turkey), а також французькі джерела (декларативні норми конституційного рівня, рішення Конституційної ради щодо «Loi Avia»¹³, підходи ARCOM і впровадження SREN).

2.2 Міжнародно-правова рамка

Європейський суд з прав людини сформував ключові стандарти для Інтернет-прав: у справі Delfi AS v. Estonia, Велика палата підтвердила можливість покладення відповідальності на комерційний новинний портал за анонімні коментарі користувачів (за певних умов

⁶ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

⁷ Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

⁸ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>

⁹ Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

¹⁰ Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 р. № 1089-IX (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20>

¹¹ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2163-VIII (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>

¹² Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX (чинна ред.; окремі положення набрали чинності з 31.03.2023). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20>

¹³ Conseil constitutionnel (France). *Décision n° 2020-801 DC du 18 juin 2020 – Loi visant à lutter contre les contenus haineux sur internet*. [Електронний ресурс]. Conseil constitutionnel / Legifrance. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2020/2020801DC.htm>

пропорційності втручання в ст. 10), що впливає на протоколи модерації в Європі¹⁴. У справі *Ahmet Yıldırım v. Turkey* Суд визнав порушення ст. 10 через «надмірне» інфраструктурне блокування (wholesale blocking), коли для блокування окремого сайту було обмежено доступ до цілої доменної зони Google Sites¹⁵. Ці прецеденти релевантні і для України, і для Франції.

2.3 Право ЄС для України так і для Франції – як орієнтир гармонізації

Франція безпосередньо застосовує GDPR (Регламент (ЄС) 2016/679) та Digital Services Act (DSA, Регламент (ЄС) 2022/2065) : GDPR уніфікує права суб'єктів даних та обов'язки контролерів та процесорів; DSA від 17 лютого 2024 р. запровадив багаторівневі due-diligence-вимоги для посередників і дуже великих онлайн-платформ пошукових сервісів (VLOPs/VLOSEs) – прозорість, оцінювання системних ризиків, доступ до даних для дослідників тощо.

Стаття 34 Конституції України гарантує свободу думки і слова та право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію; ст. 31 – таємницю листування і комунікацій; ст. 32 – захист персональних даних з обмеженнями лише у випадках, передбачених Законом та з чітко окресленими механізмами (рішення суду). Ці приписи задають конституційні межі у тому числі для будь-яких онлайн-обмежень.

Базові закони України «Про інформацію» і «Про доступ до публічної інформації» – закріплюють режим доступу, строки, підстави обмеження та процедури оскарження, вони є фундаментом прозорості держави в цифровій сфері.

Крім того, Закон України «Про захист персональних даних» встановлює загальні вимоги до обробки та ролі уповноваженого органу (в Україні таким органом є Уповноважений Веховної Ради України з прав людини). У листопаді 2024 р. Верховна Рада прийняла за основу проект нового закону України «Про захист персональних даних» (нова редакція)¹⁶ для гармонізації з GDPR; станом на 2025 р. триває підготовка

¹⁴ European Court of Human Rights (Grand Chamber). *Case of Delfi AS v. Estonia*, no. 64569/09, judgment of 16 June 2015. [Електронний ресурс]. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155105>

¹⁵ European Court of Human Rights. *Ahmet Yıldırım v. Turkey*, no. 3111/10, judgment of 18 December 2012. [Електронний ресурс]. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115705>

¹⁶ Проект Закону України «Про захист персональних даних» (нова редакція): реєстр. № 8153; прийнято за основу 20.11.2024. [Електронний ресурс]. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40447>

до другого читання (оновлення інституцій і санкцій очікується саме з прийняттям нової редакції).

Закони України «Про електронні комунікації» та «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначають права та обов'язки учасників ринку, стандарти, роль органів влади і базову рамку кіберзахисту критичної інфраструктури, включно з питаннями трафіка та безпеки мереж.

Новий закон України «Про медіа» (чинний з 31.03.2023) модернізував регулювання та адміністрування сектору і частково імплементував вимоги Директиви AVMS щодо відеоплатформ і онлайн-медіа, розширивши повноваження регулятора – Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення щодо нагляду, реєстру суб'єктів і реагування на порушення, зокрема в цифровому просторі України¹⁷.

Україна застосовувала санкційні блокування окремих російських сервісів (2017 р. та надалі) з міркувань нацбезпеки – підхід, що часто реалізується через рішення Ради національної безпеки та оборони України, що закріплені указами Президента у період гібридної агресії РФ. Практика підлягає тесту на пропорційність і законність, враховуючи стандарти ЄСПЛ (Ahmet Yıldırım) щодо надмірного блокування.

Свобода вираження у Франції бере початок із статті 11 Декларації прав людини і громадянина 1789 р., інтегрованої в конституційний блок, надалі баланс здійснюється через судовий контроль Конституційної ради. Показовим є рішення № 2020-801 DC щодо так званого «Loi Avia»: Рада частково визнала неконституційними жорсткі приписи для швидкого видалення «онлайн-ненависті» без достатніх гарантій, підкресливши принцип пропорційності.

Протокол ЄС GDPR у Франції застосовується напряму, а національний регулятор CNIL здійснює нагляд і у разі виявлення порушень приймає рішення щодо санкцій⁹.

Франція впроваджує DSA і розвиває власне «горизонтальне» регулювання через ARCOM – регулятора аудіовізуальної та цифрової комунікації (створений шляхом злиття CSA та HADOPI). 2024–2025 рр. позначилися впровадженням закону SREN (після конституційного контролю) з пріоритетом захисту неповнолітніх (вікової верифікації для ресурсів із порнографією та контенту 18+), протидії шахрайству й посиленням обов'язків платформ (у межах DSA та національних актів).

¹⁷ Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Роз'яснення щодо імплементатії Закону України «Про медіа». [Електронний ресурс]. Офіційний вебсайт Національної ради. URL: <https://www.nrada.gov.ua/>

2.4 Свобода вираження і модерація контенту

У Франції, після часткової «цензури» Loi Avia Конституційною радою, регулювання змісту рухається в руслі DSA та галузевих кодексів ARCOM (платформи мають risk-based механізми, прозорість, доступ дослідників, пріоритет захисту дітей). Ціль – уникати загального блокування і домагатися пропорційної модерації та дотримання вікових бар'єрів. Україна за допомогою Закону України «Про медіа» інкорпорує AVMS-підходи щодо відеоплатформ і онлайн-медіа, обмеження контенту застосовуються також через санкції та здійснюється блокування в контексті агресії РФ. ЄСПЛ вимагає конкретних та обґрунтованих заходів, що слугує орієнтиром для майбутньої судової практики.

2.5 Приватність і дані

Діючий на даний час закон України «Про захист персональних даних» забезпечує лише базовий рівень захисту, проєкт (№8153) оновленого закону України «Про захист персональних даних» (прийнятий за основу) має запровадити «GDPR-подібні» інструменти – посилені повноваження регулятора, підвищені санкції, права суб'єктів. До ухвалення нової редакції зберігається «перехідний» статус гармонізації. У Франція вже наявна повна інтеграція GDPR (права регулятора на доступ, виправлення, видалення, DPIA, DPO, вжиття відповідних санкцій). Національний CNIL – авторитетний і активний наглядовий орган⁹.

2.6 Доступ до публічної інформації

Один із найрозвиненіших у регіоні законів про доступ (Закон України «Про доступ до публічної інформації») що передбачає п'ятиденний строк відповіді, та оцінку), що добре поєднується з цифровими інструментами прозорості діє саме в Україні. Доступ до публічної інформації у Франції регулюється у власній системі адміністративного права, проте в частині персональних даних визначальним є GDPR та суміжні інструменти.

2.7 Інституції

У Франції діють незалежні регулятори – CNIL (захист персональних даних) і ARCOM (аудіовізуальні та цифрові платформи), які забезпечують нагляд, керівні лінії, вжиття санкцій, координацію з регулятором Єврокомісії – ERGA та іншими мережами. DSA додав наднаціональний нагляд з боку Єврокомісії щодо VLOPs/VLOSEs[10]. Захист прав людини, у тому числі і у цифровому середовищі інституційно передбачений з боку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (як орган захисту персональних даних), Національна рада з питань телебачення та радіомовлення (медіа та онлайн ресурси), а також і органи кібербезпеки (спецпідрозділи у складі

MBC, СБУ та інші). Подальша «європеїзація» інституцій залежить від ухвалення нової редакції закону про персональні дані.

2.8 Тенденції

Після ухвалення SREN, ARCOM встановлює стандарти вікової верифікації для доступу до порно-контенту, що має на меті захист неповнолітніх у Франції, підсилюючи технічні та організаційні вимоги до сайтів та платформ. Конституційний контроль водночас «відсікає» надмірні криміналізації образи онлайн. Прийняття за основу проекту Закону України «Про захист персональних даних» (2024) свідчить про намір гармонізації законодавства України з ЄС взагалі і перехід до «GDPR-сумісної» моделі – очікується посилення повноважень наглядового органу, санкцій і процедурних гарантій суб'єктів даних.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Ключовими відмінностями між системами захисту прав людини у цифровому просторі та суміжних сферах є той факт, що Франція працює в усталеній екосистемі ЄС із сильними національними регуляторами та наднаціональним наглядом Єврокомісії для VLOPs/VLOSEs, Україна знаходиться у процесі правової конвергенції з ЄС, уже оновивши медіа-блок законодавства і готуючи глибинну реформу захисту даних.

Франція після 2020 р. модифікувала процес регулювання контенту та змістила акцент від жорстких часових рамок видалення до risk-based рамок на основі регуляції DSA та ARCOM), тоді як Україна поряд із медіа-регулюванням застосовує санкційні блокування з міркувань безпеки в умовах війни.

Рекомендації для України – необхідно завершити GDPR-гармонізацію (ухвалити нову редакцію закону про персональні дані; визначити незалежний і спроможний регулятор з реальними санкційними повноваженнями; розбудувати протоколи поведінки та відповідну сертифікацію), уніфікувати стандарти модерації для онлайн-медіа та платформ, запровадити прозорі процедури і ефективні засоби правового захисту користувачів, спираючись на DSA-практики. Крім того необхідно посилити координацію між Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та правоохоронними органами, які уповноважені виявляти правопорушення у кіберсфері та судами, розвивати публічну звітність і доступ дослідників до агрегованих даних платформ.

У свою чергу Франції можна порекомендувати дотримуватись балансу свободи слова та безпеки, зберігати через пропорційні, засновані на доведеності правопорушень, стандарти ARCOM, уникаючи

ефектів пониження рамок в руслі підходів Конституційної ради 2020, а також продовжити імплементацію DSA з акцентом на науковий доступ до даних і незалежні аудити ризиків VLOPs/VLOSEs.

АНОТАЦІЯ

Доповідь досліджує нормативні засади, інституційні механізми та практику захисту прав людини в онлайн-середовищі в Україні та Франції. Аналіз охоплює свободу вираження поглядів, право на приватність і захист персональних даних, доступ до публічної інформації, відповідальність посередників (онлайн-платформ), а також новітні регуляторні підходи до безпеки користувачів (зокрема, неповнолітніх) і протидії незаконному контенту. Використано норми національного права, акти ЄС, практику ЄСПЛ та актуальні рішення національних регуляторів. Основні висновки: (1) Франція повністю інтегрована в регуляторне поле ЄС (GDPR, DSA) з сильними автономними регуляторами (CNIL, ARCOM); (2) Україна поступово гармонізує законодавство з правом ЄС, утримуючи чинну модель захисту даних на базі закону 2010 р. і посилюючи регулювання п,т онлайн-медіа та кібербезпеки; (3) обидві держави рухаються до risk-based підходів у модератції контенту, але контекст воєнного стану в Україні істотно впливає на баланс між правами та національною безпекою.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 02.10.2025).

2. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 02.10.2025).

3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 02.10.2025).

4. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 02.10.2025).

5. Проект Закону України «Про захист персональних даних» (нова редакція): реєстр. № 8153; прийнято за основу 20.11.2024. [Електронний ресурс]. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40447> (дата звернення: 02.10.2025).

6. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 р. № 1089-IX (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20> (дата звернення: 02.10.2025).

7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2163-VIII (зі змін.). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 02.10.2025).

8. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX (чинна ред.; окремі положення набрали чинності з 31.03.2023). [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20> (дата звернення: 02.10.2025).

9. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation, GDPR). *Official Journal of the European Union*, L 119, 04.05.2016. [Електронний ресурс]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (дата звернення: 02.10.2025).

10. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act, DSA). *Official Journal of the European Union*, L 277, 27.10.2022. [Електронний ресурс]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj> (дата звернення: 02.10.2025).

11. European Court of Human Rights (Grand Chamber). *Case of Delfi AS v. Estonia*, no. 64569/09, judgment of 16 June 2015. [Електронний ресурс]. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155105> (дата звернення: 02.10.2025).

12. European Court of Human Rights. *Ahmet Yildirim v. Turkey*, no. 3111/10, judgment of 18 December 2012. [Електронний ресурс]. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115705> (дата звернення: 02.10.2025).

13. Conseil constitutionnel (France). *Décision n° 2020-801 DC du 18 juin 2020 – Loi visant à lutter contre les contenus haineux sur internet*. [Електронний ресурс]. Conseil constitutionnel / Legifrance. URL:

<https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2020/2020801DC.htm> (дата звернення: 02.10.2025).

14. ARCOM – Autorité de régulation de la communication audiovisuelle et numérique (France). *Protéger les mineurs en ligne: standards de vérification de l'âge* (аналітична добірка/досьє). [Електронний ресурс]. Офіційний сайт ARCOM. URL: <https://www.arcom.fr/> (дата звернення: 02.10.2025).

15. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Роз'яснення щодо імплементації Закону України «Про медіа». [Електронний ресурс]. Офіційний вебсайт Національної ради. URL: <https://www.nrada.gov.ua/> (дата звернення: 02.10.2025).

16. Українські діти отримують перший гаджет у 6–7 років – опитування Viber. *Mezha.Media*. [Електронний ресурс]. URL: <https://mezha.ua/news/ukraininan-kids-receiving-first-gadget-at-age-6-7-305623/> (дата звернення: 02.10.2025).

Information about the author:

Rychka Denys Olehovych,

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of Public Administration and Law

Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture,

Ukrainian State University of Science and Technology,

24a, Architect Oleh Petrov str., Dnipro, 49005, Ukraine

ПРАВА ЛЮДИНИ У ФРАНЦІЇ ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ І ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Серватюк Л. В., Мостова К. В.

ВСТУП

Права людини є фундаментальною цінністю демократичного суспільства та основою правової держави. Вони визначають не лише статус особи у державі, а й рівень її демократичного розвитку. Актуальність порівняльного аналізу Франції та України зумовлена необхідністю адаптації українського законодавства до європейських стандартів, а також прагненням поглибити інтеграцію України у правовий простір Європейського Союзу.

Забезпечення законності, правопорядку та охорона прав, свобод і законних інтересів громадян є ключовою функцією держави, реалізація якої значною мірою залежить від неухильного дотримання та виконання міжнародних договорів і національного законодавства посадовими особами її державних та правоохоронних органів.

Основним критерієм оцінки ефективності діяльності цих органів як в Україні, так і у Франції, є ступінь захисту прав і законних інтересів громадян та реалізація широкого спектру прав і свобод, передбачених національними Конституціями та міжнародними стандартами.

Діяльність державних й правоохоронних органів як в Україні, так і у Франції, регламентується міжнародними стандартами, насамперед Європейською конвенцією про захист прав та основних свобод людини 1950 року. Ця Конвенція визначає стандарти виконання повноважень, засновані на принципах захисту й поваги прав людини, демократії та законності. Це особливо важливо, оскільки правовий статус цих органів передбачає наявність повноважень, при виконанні яких ними можуть бути обмежені права людини та її законні інтереси. Питання чіткості законодавчого визначення меж допустимого втручання в права людини стало особливо актуальним під час пандемії COVID-19, коли уповноважені органи як в Україні, так і у Франції, були залучені до забезпечення карантинних та обмежувальних заходів. Наприклад, у багатьох європейських правових системах, включно з французькою та українською, виникла проблема розмитості підстав для обмеження свободи пересування, мирних зібрань та приватності громадян.

У Франції запровадження жорстких локдаунів, комендантської години та правил щодо обов'язкових дозволів на вихід з дому

(attestations) вимагало від поліції масового контролю за їх дотриманням, що викликало дискусії щодо пропорційності втручання та ризику надмірного поліцейського насильства чи непропорційних штрафів¹.

В Україні діяльність правоохоронних органів під час карантину, включаючи контроль за носінням масок у громадських місцях та обмеженням роботи закладів, також зіткнулася з викликами правової визначеності норм та механізму їх застосування. Багато громадян оскаржували штрафи, посилаючись на нечіткість законодавчих формулювань щодо повноважень поліції та самих обмежувальних заходів².

Таким чином, пандемія COVID-19 підкреслила універсальну для України та Франції нагальну потребу в тому, щоб навіть у кризових ситуаціях будь-яке обмеження прав людини, здійснюване державою, має ґрунтуватися на чіткому, легітимному та пропорційному законодавчому підґрунті.

На сьогодні в Україні правова захищеність громадян у їх взаємовідносинах з державою все ще залишається недостатньою. Хоча Конституція України гарантує стандарти захисту, механізми реалізації деяких її норм у національному законодавстві, зокрема в кримінальному та адміністративному процесах, досі потребують вдосконалення, зважаючи на наявність збройного конфлікту. Посадові особи постійно стикаються з необхідністю знаходити компроміс між суспільною необхідністю (притягнення винного до відповідальності) та захистом законних інтересів особи та визначенням допустимості обмеження її прав³.

У Франції, як і в Україні, діяльність державних й правоохоронних органів підлягає постійному контролю з боку судової та прокурорської гілок влади, а також незалежних органів, проте питання поліцейського насильства та пропорційності застосування сили залишаються предметом гострих дискусій та судових розглядів, що підкреслює універсальність виклику. Наприклад, гострі дискусії часто виникають

¹ Французька влада запровадила жорсткі заходи безпеки. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/1913966-frantsuzka-vlada-zaprovadila-jorstki-zahodi-bezpeki.html> (дата звернення 13.10.2025).

² Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова КМУ від 11 березня 2020 р. № 211. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP200211> (дата звернення 13.10.2025).

³ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files96.pdf> (дата звернення 13.10.2025).

після придушення масових протестів «жовтих жилетів», коли порушується питання пропорційності використання спецзасобів⁴.

Через відсутність достатньо ефективних засобів для попередження таких правопорушень, необхідність чіткого правового врегулювання та посилення репресивних функцій саме поліції є універсальною тенденцією для обох держав, що вимагає пильної уваги до дотримання прав людини.

Існує нагальна потреба в істотному поліпшенні діяльності державних й правоохоронних органів у їх відносинах із громадянами як в Україні, так і у Франції. Для цього необхідні не лише чітке законодавче визначення повноважень, але й створення ефективного механізму взаємодії, при якому реалізація прав і свобод громадян була б звільнена від «бюрократичних» перешкод, а порушені права і свободи оперативно й ефективно поновлювались. Таке вдосконалення вимагає переформатування підходів до професійної підготовки фахівців, внутрішнього контролю за дотриманням прав людини та забезпечення пріоритету людиноцентричного підходу у щоденній діяльності державних й правоохоронних органів на всіх рівнях.

1. Історико-правові засади становлення системи захисту прав людини у Франції та Україні

Права людини є фундаментом сучасної правової держави, а їхня еволюція у Франції та Україні має глибокі історичні корені. Історико-правові засади становлення системи захисту прав людини у Франції та Україні значною мірою відрізняються, хоча обидві країни пройшли шлях від монархії до республіки, а їхня система захисту прав людини зазнала впливу революцій, війн та міжнародних правових документів. Французька система базується на ідеях Просвітництва, Французької революції та її Деклараціях, що закріпили принцип верховенства права. Українська система захисту прав людини формувалася в умовах тривалої боротьби за незалежність ще тоді, коли Україна входила до складу російської та Австро-Угорської імперій, у радянський період, а також після проголошення суверенітету у 1991 році. Сьогодні Україна й надалі відстоює свою незалежність і суверенітет у збройному конфлікті, захищаючи свою територіальну цілісність та право самостійно обирати власний шлях розвитку.

Українська концепція прав людини бере свої витоки з Руської Правди (XI-XII ст.), згідно положень якої не було смертної кари, заборона

⁴ Annual activity report 2024. Ensuring that the law forgets no one. Defender of Rights. URL: https://www.defenseurdesdroits.fr/sites/default/files/2025-07/ddd_rapport-annuel-2024_EN_20250703.pdf (дата звернення 13.10.2025).

тілесної кари (за винятком кари для холопів за побиття вільної людини – зародки інституту відповідальності), поважалося право власності, спадкування, становище жінки було набагато вищим, ніж за давньо-германським та римським правом⁵.

У XVI–XVII ст. ст. Україна активно боролася за свої права. Результати цієї боротьби закріплювалися в міжнародних угодах, гетьманських універсалах, знаходили прояви в козацькому звичаєвому праві. До цього періоду належать перші документи конституційного характеру. Саме в цей час на територію України поширювалася дія Литовських Статутів, які містили норми конституційного (державного) права і закріплювали права окремих станів у формі привілеїв.

Так, договірні статті гетьманів з царським урядом науковці відносять до міжнародно-правових угод, що регулювали державне право або до перших конституцій⁶. За другу половину XVII ст. було підписано вісім таких документів: Березневі статті 1654 р., Переяславські 1659 р., Батурицькі 1663 р., Московські 1665 р., Глухівські 1669 р., Конотопські 1672 р., Переяславські 1674 р. та Коломацькі статті 1687 р. Крім того, у XVIII ст. було підписано односторонні Решетилівські статті 1709 р. та «Рішительні пункти» 1728 р..

Спільною рисою цих документів був пункт про підтвердження «давніх прав, даних від великих князів литовських і королів польських». У всіх українсько-московських договорах підкреслювалося, що українські козаки і шляхта залишаться при своїх вольностях, правах і привілеях, гарантувалися окремі станові права духовенству і міщанам. На практиці це означало, що в Україні продовжать діяти гетьманська адміністрація і козацькі суди, які у своїй роботі керуватимуться «малоросійськими правами», під якими розумілися норми Литовського Статуту, магдебурзького права та актів гетьманської влади. Ці норми, на думку сучасників, достатньо забезпечували економічні інтереси української козацько-шляхетської верхівки, її станові права та автономістські прагнення⁷.

Конституція Пилипа Орлика 1710 року (договір гетьмана Війська Запорозького Пилипа Орлика зі старшиною та козацтвом Війська) на 80 років випередила ідеї Французької революції в проголошенні

⁵ Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: монографія. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 2000. С. 26.

⁶ Козаченко А.І. Державно-правове становище України на кінець XVII – початок XVIII ст. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2006. № 11. С. 126; Прус В.З. Березневі статті Б. Хмельницького 1654 року як джерело права Лівобережної України першої половини XVIII століття. Наше право. 2015. № 2. С. 13.

⁷ Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Права людини. Ужгород : Ліра, 2003. С. 16–17.

основоположних прав людини (права і вольності Війська Запорозького, визначила конституційний лад – парламентська, демократична республіка)⁸. Вона включала статті про «захист недоторканності законів і вольностей; про право власності не тільки Гетьмана, а и ченців, священників, бездітних удів, виборних і рядових козаків, двірських слуг і приватних осіб; про право обирати козацьких і простих урядників, а особливо полковників вільним волевиявленням і голосуванням; про право вдів козаків, їхніх дружин та дітей-сиріт, жінок, чоловіки яких перебувають на війні або на якихось військових службах, бути вільними від загальних повинностей та сплати податків»⁹. Незважаючи на те, що Конституція не стала чинною, вона свідчить про вектор розвитку українського суспільства та права, за які воно боролось.

Період з 1917 по 1922 рр. став важливим етапом у становленні української державності та розвитку прав людини. У цей час було ухвалено низку документів конституційного характеру, серед яких – універсали Центральної Ради, Конституція УНР 1918 року, Закони про тимчасовий державний устрій України та проекти Конституції Української держави.

Перший Універсал Центральної Ради проголосив політичні права громадян – участь у виборах, рівність перед законом та гарантії вільного волевиявлення. У III Універсали визначалися соціальні й особисті права: право на працю та трудову власність, гідні умови праці, скасування смертної кари, забезпечення справедливого суду, повага до честі й гідності людини. Також проголошувалися основні свободи – слова, віри, друку, зібрань, страйків, союзів, недоторканності особи й житла, а також право користуватися рідною мовою у спілкуванні з органами влади¹⁰.

Конституція Української Народної Республіки, прийнята в останній день існування УНР 29 квітня 1918 року, проголосила метою новоствореної УНР – забезпечення права і охорони вольностей, культури і добробуту своїх громадян, а також визнала народ носієм суверенітету та джерелом влади¹¹. II розділ був повністю присвячений правам громадян України і містив 14 статей. Його правові норми визначали статус громадянства та закріплювалися природні, особисті, політичні,

⁸ Конституція Пилипа Орлика 1710 р.: загальна характеристика і значення. Бібліотека Studies. URL:<https://studies.in.ua/shpora-hukr/307-50-pakti-konstitucyi-vyska-zaporzko-1710-r-zagalna-harakteristika-znachennya.html> (дата звернення 13.10.2025).

⁹ Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: монографія. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 2000. С. 27.

¹⁰ Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т. / за ред. В.Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 2. С. 24.

¹¹ Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. С. 73.

соціальні та економічні прав людини незалежно від громадянства. Проголошувалася рівність людей незалежно від статі, походження, віри, національності, освіти, майнового стану. Містилися гарантії від свавілля судових та правоохоронних органів: «...не може бути затриманий на території її без судового наказу інакше, як під час скоєння злочину. Але і в такому разі він має бути випущений не пізніше, як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання.»¹²

Подальше формування системи прав людини в Україні пов'язане із проголошенням незалежності у 1991 році та прийняттям Конституції України 1996 року. Сучасна Конституція України у сфері прав і свобод людини відповідає міжнародним стандартам, зокрема Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакту про громадянські та політичні права (1966 р.) та Міжнародному пакту про економічні, соціальні й культурні права (1966 р.).

У статті 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Це положення відображає новий підхід до взаємовідносин між державою і громадянином – тепер у центрі стоїть людина, а діяльність держави спрямована на забезпечення захисту її прав і свобод. Таким чином, Конституція утворює пріоритет особистості над державними інтересами.

Нажаль, повномасштабна збройна агресія росії, що триває, є визначальним фактором, який кардинально впливає на стан забезпечення прав людини в Україні, спричиняючи системні та масові порушення. Проблемні питання забезпечення захисту прав людини в умовах війни більш детально розглянемо в наступних підрозділах нашого дослідження.

Франція є однією з перших європейських держав, де було проголошено універсальні права людини. Еволюція концепції прав людини у Франції – це тривалий процес переходу від ідей Просвітництва та революційних декларацій до сучасної системи конституційних і міжнародно-правових гарантій.

Прийнята під час Великої французької революції Декларація прав людини і громадянина 1789 року стала основоположним документом не лише для Франції, а й для усієї європейської правової традиції. Вона закріпила такі ключові принципи: свобода, рівність, власність і безпека – як природні та невідчужувані права людини; народний суверенітет – влада походить від нації, а не від монарха; верховенство закону – закон виражає загальну волю і є однаковим для всіх. Було скасовано рабство, проголошено громадянські, соціальні та жіночі права. Визнано, що всі

¹² Там само. С. 74.

люди народжуються вільними й рівними у правах. Закріплено право на свободу, власність, заборону пригнічення та дій, які шкодять суспільству. Громадяни отримали виборчі права – можливість брати участь у державному житті. Встановлено принцип презумпції невинуватості, а також гарантовано свободу думки, слова та віросповідання.¹³

Ця декларація спиралася на природно-правові ідеї Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Монтеск'є та інших мислителів епохи Просвітництва, які вважали права людини невід'ємними від її природи, а не дарованими владою.

У ХІХ ст. Франція пережила кілька змін політичного режиму – від імперії до республіки, і кожен із них по-своєму трактував права людини. Якщо Декларація 1789 року зосереджувалася переважно на громадянських і політичних правах, то поступово до уваги почали братися й соціально-економічні права – право на працю, освіту, соціальний захист. Особливе значення мали революції 1830 і 1848 років, які стимулювали розвиток демократичних свобод і виборчих прав.

Після Другої світової війни у Франції було створено Четверту (1946 р.) і П'яту Республіку (1958 р.), де права людини отримали оновлене конституційне закріплення. Конституція 1946 року проголосила права «другого покоління». Закріпила права на працю, соціальне забезпечення, рівність у трудових відносинах, право на освіту та здоров'я, визнавши їх рівнозначними політичним. Французька концепція, таким чином, розширилася, визнавши, що свобода неможлива без базових соціальних гарантій¹⁴.

Конституція П'ятої Республіки 1958 року, чинна й нині, не повторює окремо всі права, але у Преамбулі визнає чинність Декларації 1789 р. і Преамбули Конституції 1946 р., а також додає Хартію довідкілля 2004 року. Сучасна система конституційних гарантій базується на так званому «Конституційному блоці», який включає: Конституцію 1958 року; Декларацію 1789 року; Преамбулу Конституції 1946 року; Хартію навколишнього середовища 2004 року (екологічні права, або права "третього покоління"), забезпечує найвищий рівень захисту прав людини та дозволяє Конституційній Раді (аналог Конституційного Суду) контролювати відповідність усіх законів цим фундаментальним текстам.

Таким чином, французька концепція прав людини – це динамічне поєднання національної природно-правової спадщини 1789 року та сучасних європейських стандартів, що забезпечує один із найсильніших конституційних захистів прав в Європі.

¹³ Конституції зарубіжних країн. – Х. : ФІНН, 2009. – 664 с.

¹⁴ Там само. С. 374.

Порівняльний аналіз показує, що обидві держави визнають пріоритет прав людини як основоположний принцип демократичного ладу. І у Франції, і в Україні захист прав людини ґрунтується на конституційних нормах та міжнародних договорах. Обидві держави є сторонами Європейської конвенції з прав людини (1950 р.) та визнають юрисдикцію Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Права людини мають найвищу юридичну силу, а будь-які закони чи дії на їх територіях не можуть їх обмежувати без достатніх підстав. Гарантовано право на судовий захист – кожна людина має право звернутися до суду для захисту своїх прав, а також до Європейського суду з прав людини, якщо національні засоби захисту вичерпані. Закон забороняє будь-яку дискримінацію за ознаками раси, статі, мови, релігії, політичних переконань, походження чи інших характеристик.

Франція демонструє високий рівень реалізації прав людини завдяки стабільним демократичним інститутам і незалежній судовій системі. В Україні, попри значні труднощі, спостерігається поступ у напрямі зміцнення правового захисту особи, особливо в контексті євроінтеграції. Загалом, українська правова система поступово наближається до європейських стандартів у сфері прав людини, однак потребує подальшого вдосконалення механізмів їх реалізації та захисту – особливо в умовах війни та реформування державних інституцій.

2. Інституційні механізми забезпечення прав людини у Франції та Україні

У сучасному етапі розвитку міжнародного співробітництва питання забезпечення, дотримання та захисту прав людини й громадянина набуває особливої актуальності майже в усіх країнах. На міжнародному рівні правову основу у сфері прав людини складають Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966), Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод з протоколами (1950) та інші нормативно-правові акти універсального та регіонального характеру. Кожна демократична держава у своїй Конституції та відповідних законодавчих актах закріплює права, свободи й обов'язки громадян, а також встановлює правові інструменти для їх реалізації та охорони.

Механізм забезпечення прав людини – сукупність правових норм, які визначають і закріплюють в договірному порядку права і свободи людини, зобов'язання держав по практичному перетворенню в життя цих прав і свобод, а також міжнародні механізми контролю з виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань в цій галузі права.

Для реалізації прав і свобод людини у міжнародному контексті кожна демократична країна повинна мати налагоджений національний механізм забезпечення прав і свобод людини – систему засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. Держава зобов'язана на національному рівні забезпечити ефективне функціонування механізмів соціально-правового забезпечення прав і свобод людини. Зокрема: *механізм реалізації* – держава повинна створювати необхідні умови, які дозволяють громадянам повною мірою користуватися своїми правами та свободами; *механізм охорони* – у компетенції держави є впровадження профілактичних заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням і формування правомірної поведінки в суспільстві; *механізм захисту* – держава несе обов'язок відновлювати порушені права осіб, притягати до відповідальності винних у їх порушенні.

Відповідно до чинного законодавства інституційними механізмами забезпечення прав людини в Україні є:

- Кабінет Міністрів України та відповідні міністерства (наприклад, Міністерство юстиції, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти) – вони розробляють політику, стандарти, програми, нормативні акти, які створюють умови для реалізації прав.

- Комітет Верховної Ради України з прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин, інших комітетів Верховної Ради України в частині діяльності по забезпеченню та захисту прав людини.

- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – слідкує за виконанням прав людини, робить щорічні доповіді, аналізує ситуацію; розглядає скарги, проводить моніторинг, аналіз і надає рекомендації з метою попередження порушень у сфері прав людини; захищає права в позасудовий спосіб, приймає скарги, проводить розслідування, співпрацює з іншими інституціями. В Україні також діють і специфічні уповноважуючі Президента України, яких не існує в інших державах Європи чи світу. Наприклад, у 2011 р. Президент України запровадив посаду *Уповноваженого Президента України з прав дитини*. Метою запровадження нової посади є здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення й додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері. 25 квітня 2019 р. було запроваджено *Уповноваженого із захисту державної мови* (мовного омбудсмена). Мета діяльності – сприяння функціонуванню української мови як державної у сферах суспільного життя, визначених Законом України

«Про забезпечення функціонування української мови як державної»¹⁵. У вересні 2025 року в Україні створено *Офіс військового омбудсмена* – постійний допоміжний орган при президентові України. Його головне завдання – здійснювати цивільний контроль за дотриманням прав усіх представників Сил оборони, а саме: чинних військових, бійців добровольчих формувань територіальних громад, резервістів на навчаннях, учасників руху опору в окупації та правоохоронців, які беруть участь у бойових діях. Військовий омбудсмен розв'язуватиме проблемні питання щодо проходження військової служби та розглядатиме скарги, може призначати перевірки та напрацьовувати рішення. Він щороку звітуватиме президенту й Верховній Раді¹⁶. Крім представників, існують також спеціалізовані уповноважені або органи, які зосереджені на захисті прав людини в окремих сферах. Наприклад, Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Його робота спрямована на допомогу родинам, інформування їх про хід пошуку, надання юридичної підтримки та координацію дій між усіма залученими державними органами¹⁷.

– Генеральна прокуратура України здійснює захист прав громадян шляхом представництва їхніх інтересів у суді, а також шляхом розгляду звернень про порушення прав. Крім того, вона координує діяльність усіх прокурорських органів, організовує роботу з нагляду за законністю, підтримує державне обвинувачення в суді, що опосередковано стосується захисту прав людини¹⁸.

– Правоохоронні органи та державні інституції. Наприклад, МВС України – як орган правопорядку, у своїй діяльності має стандарти прав людини, охороняє порядок, здійснює профілактику злочинності та захист громадян від правопорушень;

¹⁵ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 27.12.1997 р. № 776/97-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>; Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11.08.2011 р. № 811. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>; Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 14.10.2025).

¹⁶ Про Військового омбудсмена: Закон України від 17.09.2025 р. № 4603-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20#Text> (дата звернення: 14.10.2025).

¹⁷ Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/propnovazemii-z-pitan-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavin-1> (дата звернення: 14.10.2025).

¹⁸ Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 14.10.2025).

– Міністерство юстиції України та інші центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ) – формують та забезпечують реалізацію державної політики у сфері прав людини, а також видають відповідні нормативно-правові акти направлені на забезпечення й захист прав людини. Наприклад, Міністерство юстиції відповідає за забезпечення доступу до правосуддя, захист прав людини та забезпечення верховенства права, а також за координацію діяльності в цій сфері. Інші ЦОВВ, такі як Міністерство соціальної політики, Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, відповідають за права людини у своїх сферах: соціальному захисті, освіті, охороні здоров'я тощо.

– Судова система (місцеві суди, адміністративні суди, апеляційні суди, Верховний Суд України, Конституційний Суд України) – вирішують справи з порушеннями прав, встановлюють прецеденти, забезпечують відновлення порушених прав, здійснюють тлумачення законів і Конституції України. Суди є головною правовою гарантією забезпечення та захисту прав і свобод людини. Вони здійснюють цю функцію через конституційне, цивільне, адміністративне та кримінальне судочинство, забезпечуючи справедливий розгляд справ і відновлення порушених прав. Україна визнає юрисдикцію Європейського суду з прав людини як міжнародного механізму, до якого можна звертатися після вичерпання національних засобів захисту порушених прав органами державної влади.

Система забезпечення й захисту прав людини у Франції ґрунтується на діяльності Конституційної ради (*Conseil constitutionnel*), Державної ради (*Conseil d'État*), Французької національної консультативної комісії з прав людини (*Commission nationale consultative des droits de l'homme – CNCDH*), адміністративних судів та інституту Омбудсмена (*Défenseur des droits*).

Конституційна Рада (*Conseil constitutionnel*) – орган конституційного контролю Франції, фактично конституційний суд Французької республіки. Створений 4 жовтня 1958 року відповідно до Конституції П'ятої республіки. Здійснює конституційний контроль відповідності законодавства до його опублікування та після, через питання пріоритету конституційності. Забезпечує відповідність законів та інших норм французького законодавства конституційним правам і свободам.

Особливістю конституційного контролю у Франції є його подвійна природа, що виходить за межі традиційних моделей конституційного нагляду. Перевірку конституційності актів, ухвалених Парламентом, здійснює Конституційна рада, а рішень, що виходять від органів виконавчої влади – Державна рада.

Хоча Конституційна рада формально не має статусу суду, її рішення мають судовий характер і є обов'язковими для всіх адміністративних та судових органів. Вони не підлягають перегляду, що закріплено в аб. 3 ст. 62 Конституції Франції.

Водночас, окрім обов'язкових рішень, Конституційна рада може надавати й консультативні висновки, які мають рекомендаційний характер. У своїй практиці Рада часто обмежується посиланням на конституційні норми або коротким формулюванням на кшталт: «положення не суперечать Конституції», без докладного обґрунтування позиції¹⁹.

Окрім здійснення конституційного контролю, Конституційна рада Франції виконує також політичні та консультативні функції. Вона виступає арбітром у справах, що стосуються підбиття підсумків виборів до Національних зборів, Сенату та на посаду Президента Республіки. Саме через таке розмаїття повноважень Рада класифікує свої рішення за їхньою функціональною належністю. Для цього вона використовує сталі буквені позначення, які додаються до номерів рішень. Наприклад, REF – це рішення, пов'язані з питаннями референдумів, а ORGA – акти, що стосуються внутрішньої організації Конституційної ради²⁰.

Підсумовуючи можна відзначити, що Конституційна рада Франції ухвалює значну кількість технічних рішень, які часто не потребують глибокого аналізу конституційних норм. До них, наприклад, належать акти про опублікування списку кандидатів на посаду Президента Республіки. Окрім того, Рада розглядає справи, де важливу роль відіграє оцінка фактичних обставин, як-от під час вирішення питання про позбавлення депутата парламентського мандата. Рішення Конституційної ради зазвичай відзначаються стислістю та формальністю – нерідко вони складаються лише з кількох абзаців. Найчастіше Рада просто посилається на конкретну норму Конституції або зазначає, що «положення не суперечать Конституції», без детального обґрунтування своєї позиції.

Державна рада (*Conseil d'État*) – дорадчий орган французького уряду та вищий адміністративний суд Французької республіки. Існує у Франції з наполеонівських часів. Заснована 13 грудня 1799 року, безпосередньо після державного перевороту 18 брюмера самим Наполеоном, що був на той час Першим консулом.

¹⁹ А.І. Ірклієнко (2020). Конституційно-правовий статус конституційної ради Франції. Часопис Київського університету права, (2), 138-141. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.23> (дата звернення: 14.10.2025).

²⁰ Там само. С. 138.

Державна рада є радником уряду з питань підготування законопроектів, проектів розпоряджень і деяких указів. Вона також відповідає на звернення уряду про підготування висновків з юридичних питань. Державна рада здійснює підготовку звітів з адміністративних питань або відносно державної політики на запит уряду або з власної ініціативи.

Відіграє ключову роль у захисті прав людини через свою функцію найвищого адміністративного суду – вищою адміністративною інстанцією, тобто є вищим судовим органом, що переглядає дії виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, незалежних владних структур, державних адміністративних закладів або закладів з державним статусом.

Завдяки своїй подвійній судовій та консультативній ролі Державна рада гарантує дійсне виконання законодавства адміністрацією Франції. Таким чином, вона є одним з головних механізмів правової держави.

Державна рада виконує роль радника уряду за допомогою п'ятьох спеціалізованих відділів: відділ внутрішніх справ, відділ фінансів, відділ суспільних робіт, відділ соціального забезпечення та адміністративний відділ, який створений у 2008 р.. Нарешті, Державна рада виконує управлінські функції щодо адміністративних трибуналів та адміністративних апеляційних судів ²¹.

Французька національна консультативна комісія з прав людини (Commission nationale consultative des droits de l'homme – CNCDH) – це французька національна установа з прав людини, заснована в 1947 році в Парижі. Незалежна та з плюралістичним складом є найстарішою національною установою з прав людини. Її повноваження полягають у наступному:

- консультувати та вносити пропозиції до уряду та парламенту з питань, пов'язаних з правами людини та міжнародним гуманітарним правом, враховуючи громадську думку;
- контролювати ефективність прав, захищених у Франції на підставі міжнародних конвенцій з прав людини та представляти інтереси країни в органах Організації Об'єднаних Націй з прав людини та сприяти здійсненню моніторингу цих органів з питань дотримання прав людини на території Франції;
- здійснювати контроль виконання у Франції всіх рекомендацій міжнародних та європейських комітетів. Вона також підвищує обізнаність громадськості та проводить освітню діяльність з питань прав

²¹ Державна рада (*Conseil d'État*). URL: <https://www.conseil-etat.fr/uk> (дата звернення: 14.10.2025).

людини, організовуючи тренінги та публічні заходи, або публікуючи освітні матеріали.

Як національний незалежний доповідач оцінює національну політику, пов'язану з расизмом, антисемітизмом та ксенофобією, а також політику, пов'язану з торгівлею людьми, гендерною політикою, бізнесом та правами людини.

Відповідно до ст. 33 Конвенції про права людей похилого віку бере участь у національній системі моніторингу прав зазначеної категорії населення органами соціальної політики Франції²².

Інститут омбудсмена (*Défenseur des Droits*) – це незалежний конституційний орган, що виконує функції омбудсмена, створена внаслідок конституційної реформи 2008 року і закону 2011 року. Його основне завдання – захист прав і свобод громадян від порушень, спричинених діями публічних адміністрацій, а також боротьба з дискримінацією та захист прав дитини. Здійснює контроль за діяльністю органів влади у сфері забезпечення прав людини. Повноваження *De'fenseur des Droits* охоплюють п'ять основних сфер діяльності: 1. Захист прав користувачів публічних послуг (розглядає скарги громадян на дії або бездіяльність державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та будь-яких інших органів, що виконують функції публічної служби (наприклад, соціальне забезпечення, податкові служби, лікарні); 2. Боротьба з дискримінацією та сприяння рівності (розслідує випадки прямої та непрямой дискримінації у сферах працевлаштування, житла, освіти чи доступу до товарів і послуг на основі будь-якої із законних підстав (стать, раса, інвалідність, сексуальна орієнтація тощо); 3. Захист прав дитини (сприяє дотриманню та захисту прав дітей, закріплених у національному законодавстві та міжнародних конвенціях, зокрема Конвенції ООН про права дитини); 4. Дотримання деонтологічних принципів діяльності сил безпеки (контролює дотримання етики та професійних правил особами, які здійснюють діяльність у сфері забезпечення безпеки (поліція, жандармерія, митниця, приватні охоронні компанії), розглядає скарги на неналежну поведінку, жорстокість або зловживання владою); 5. Сприяння доступу до прав та свобод (проводить інформаційні кампанії та дослідження для підвищення обізнаності громадян про їхні права та свободи, а також готує щорічні звіти та пропозиції для Парламенту та Уряду)²³.

²² The French National Consultative Commission on Human Rights. URL: https://ennhri.org/our-members/france/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 14.10.2025).

²³ De'fenseur des Droits. Офіційний сайт. URL: <https://www.defenseurdesdroits.fr> (дата звернення: 14.10.2025).

Як член Ради Європи, Франція визнає компетенцію Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) виносити рішення за позовами окремих громадян або держав, що стосуються передбачуваних випадків порушень прав людини, сформульованих у Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.

Крім цього, Франція приймає місії таких незалежних моніторингових механізмів Ради, таких як Комісар Ради Європи з прав людини; Європейський комітет із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижують гідність, поводженню або покаранню, до обов'язків якого входить регулярне відвідування в'язниць у державах-членах Ради; Європейський комітет із соціальних прав, який оцінює, наскільки право та практика держав-членів відповідають Європейській соціальній хартії, що гарантує цілу низку соціальних та економічних прав; Європейська комісія проти расизму та нетерпимості, покликана боротися з расизмом, расовою дискримінацією, ксенофобією, антисемітизмом та нетерпимістю у державах-членах Ради Європи та Група експертів із боротьби з торгівлею людьми, яка перевіряє належне застосування однойменної конвенції.

Отже, французька дипломатія прагне своїми діями в рамках багатосторонніх та двосторонніх відносин боротися з порушеннями прав людини, де б вони не відбувалися.

На сьогодні, Франція особливо активно докладає зусиль з таких питань: скасування смертної кари, боротьба з безкарністю, довільні затримання та насильницькі зникнення, дотримання прав жінок, боротьба з вербуванням дітей у солдати, а також боротьба з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Ця діяльність здійснюється спільно з міжнародним співтовариством, а також із французькими та міжнародними правозахисними організаціями.

Порівняльний аналіз свідчить, що Франція характеризується стабільною системою правового захисту, де основні виклики пов'язані переважно із забезпеченням рівності перед законом, питаннями міграції та безпеки. В Україні ж головним чинником порушень прав є воєнні дії та недосконалість інституційних механізмів. Проте інтеграція до ЄС стимулює імплементацію європейських стандартів, що підвищує ефективність забезпечення й захисту прав людини.

<i>Критерій</i>	<i>Україна</i>	<i>Франція</i>
Юридична база	Має значну юридичну базу (Конституція, закони, міжнародні договори), але іноді практика відстає від формальних норм.	Сильна – добре розвинена конституція, блок конституційності, закони, численні міжнародні зобов'язання.
Інституційні механізми	Є Омбудсмен, відповідні національні інституції; але їхня незалежність і ресурси іноді обмежені, що може зменшувати ефективність їх діяльності.	Наявні інституції з високим рівнем незалежності: Défenseur des Droits; CNCDH; Конституційна рада.
Контроль за відповідністю законів міжнародним стандартам / міжнародні зобов'язання	Україна співпрацює з ЄСПЛ, міжнародними органами; але існують проблеми з виконанням рішень, з недоліками у правозастосуванні, з ресурсами та доступом до правосуддя.	Значна практика: Конституційна рада, судова система, CNCDH здійснює моніторинг міжнародних зобов'язань, Франція часто намагається імплементувати рішення ЄСПЛ тощо.
Практична реалізація прав	Захист прав ускладнений через корупцію, недосконалість судової системи, збройний конфлікт, порушення суверенітету та територіальної цілісності й інші обмеження, спричинені збройною агресією російської федерації.	Більш стабільна – функціонують спец. органи, є історія судових прецедентів, ефективні рішення Конституційної ради; але є і зауваження з боку міжнародних правозахисників щодо випадків порушень чи надмірних обмежень, особливо під приводом боротьби з тероризмом чи імміграційної політики.

Рис. 1. Порівняльна таблиця інституційних механізмів захисту прав людини України та Франції

3. Збройний конфлікт в Україні як фактор обмеження та трансформації механізмів захисту прав людини

Права людини є основоположною цінністю як міжнародного, так і національного права. Однак саме під час збройних конфліктів ці права порушуються найчастіше. Наявність збройного конфлікту не є підставою заперечення, скасування або порушення прав людини²⁴. Забезпечення дотримання мінімальних стандартів прав людини під час збройного конфлікту є складним завданням. Найбільш страшні та масові злочини вчиняються саме під час збройного конфлікту. Учасники

²⁴ Про захист жертв війни: Женевські Конвенції 1949 р. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 14.10.2025).

бойових дій, військовополонені, поранені і хворі, цивільне населення та особи, що перебувають в умовах окупації часто стикаються з грубим порушенням їх прав.

Єдиною обставиною для виправдання відступу держави від своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, тобто реалізації права держави на дерогацію є стан необхідності. *Стан необхідності* – це така надзвичайна ситуація, коли держава для захисту свого істотного інтересу, загроза якому є безпосередньою і неминучою, змушена вдатися до такого варіанту поведінки, що суперечить його міжнародному зобов'язанню по відношенню до іншої держави (інших держав)²⁵.

Аналіз міжнародно-правових норм з захисту прав людини та практики міжнародних судових органів дозволяє визначити, що *обмеження прав людини* – допустиме міжнародним правом або національним правом держав і є втручанням в права і свободи людини, які відповідають принципам законності, необхідності, доцільності і співрозмірності цілі, яка переслідується втручанням чи обмеженням, тобто: надзвичайна ситуація повинна бути реальною, прямою і неминучою; надзвичайна ситуація має бути таких масштабів, які стосуються нації чи суспільства в цілому, а не окремої її частини; загроза повинна стосуватися самого існування нації, тобто існує явна загроза фізичній цілісності населення, територіальній цілісності або нормальному функціонуванню органів державної влади; криза чи небезпека повинні мати виключний характер тобто, звичайні заходи або обмеження, які допускаються міжнародним договором чи внутрішньодержавним законодавством для підтримки громадської безпеки, здоров'ю і порядку, є явно недостатніми²⁶.

Внаслідок збройної агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 року в Україні було запроваджено воєнний стан. Про це в установленому порядку було повідомлено Генерального секретаря ООН, а також представників іноземних держав. У зверненні було зазначено перелік обмежень прав і свобод людини та громадянина, їх межі й підстави ухвалення такого рішення.

²⁵ Проект статей про відповідальність держав за міжнародні проти-правні діяння прийнятий на 53 сесії комісії міжнародного права 23.04– 01.05 2001 р. Інтернет видання «HUMAN RIGHTS LIBRARY» URL: <https://www.ohchr.org/EN/Library/Pages/Index.aspx> (дата звернення: 14.10.2025).

²⁶ Case Of Lawless v. Ireland. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext": "\[CASE OF LAWLESS v. IRELAND \(No. 3\); Case Of Ireland v. The United Kingdom. URL: https://hudoc.echr.coe.int/engfulltext:\[Ireland v. The United Kingdom\], documentcollectionid2; Case Of Aksoy v. Turkey. URL: https://hudoc.echr.coe.int/engfulltext:\[Aksoy v. Turkey\], documentcollectionid2"; The Greek Case – Denmark V. Greece; Norway V. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Denmark_Norway_Sweden_Netherlands_v_Greece_I.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 14.10.2025).

На період дії правового режиму воєнного стану в Україні, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»²⁷. Такі обмеження є допустимими та не порушують «міжнародні стандарти прав людини».

Систематичне застосування сили проти мирного цивільного населення, включаючи жінок, дітей та літніх людей, навмисне руйнування цивільної інфраструктури – лікарень, шкіл, енергетичних об'єктів, житлових будинків, а також масові вбивства, катування та депортації становлять грубе порушення МГП та не можуть залишитися безкарними²⁸.

Згідно з преамбулою Римського статуту, найбільш тяжкі злочини, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, не повинні залишатися непокараними²⁹. Злочин агресії як найтяжчий злочин, що стосується міжнародної спільноти в цілому потребує невідкладного та комплексного аналізу з точки зору існуючих правових механізмів, виявлення їх недоліків та розробки дієвих перспектив притягнення держави-агресора до відповідальності.

На сьогодні Україна виконує свої міжнародно-правові зобов'язання у сфері забезпечення прав людини. Реагуючи на виклики, які виникли під час воєнного стану, Верховна Рада України вчасно вносить зміни до чинного законодавства з метою адаптації його до воєнного стану та вироблення діючих механізмів забезпечення й захисту прав людини в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Україна стало здійснює імплементацію міжнародних норм щодо протидії злочину агресії в національне законодавство. Кримінальний кодекс України містить комплексну систему кримінально-правових норм, спрямованих на переслідування як самого злочину агресії, так і пов'язаних з ним воєнних злочинів. Стаття 437 Кримінального Кодексу

²⁷ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 15.10.2025).

²⁸ Конвенція про захист цивільного населення під час війни : IV Женевська Конвенція, 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154?find=1&text=#n1299 (дата звернення: 15.10.2025).

²⁹ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Римський статут ратифіковано із заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024 від. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n3 (дата звернення: 15.10.2025).

України має назву «Злочин агресії» та встановлює відповідальність за різні форми агресивних дій: від планування та підготовки до безпосереднього ведення агресивної війни³⁰.

Особливо важливим є криміналізація участі у змові, що дозволяє притягувати до відповідальності всіх учасників агресивного планування, включаючи політичне та військове керівництво. Доповнюючи норми про агресію, стаття 438 КК України «Воєнні злочини» забезпечує всебічний захист цивільного населення, встановлюючи кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з цивільними особами, їх депортацію, використання заборонених засобів ведення війни, а також специфічні злочини проти дітей – їх вербування, використання у бойових діях та незаконне переміщення³¹. Така нормативна база повністю відповідає стандартам Римського статуту МКС, що забезпечує дієві правові інструменти для національного переслідування міжнародних злочинів, що є критично важливим в умовах обмеженої юрисдикції міжнародних судових органів.

В свою чергу, відповідно до положень міжнародного гуманітарного права російська федерація як країна-окупант має обов'язок дотримання прав цивільного населення. Відповідно до Конвенції про захист цивільного населення під час війни, особи, які перебувають у місцях несвободи, в умовах окупації мають право на гуманне ставлення, захист від насильства та залякування, на заходи безпеки, забезпечення їх базових потреб, захист від залучення їх до воєнних дій, захист від примусового переселення тощо. При цьому держава-окупант може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території і не повинна затримувати цивільних осіб на території, що є особливо небезпечною.

Збройна агресія російської федерації проти України спричинила серйозні й масові порушення прав людини, а також норм міжнародного гуманітарного права. Моніторингові місії правозахисних міжнародних організації постійно фіксують переконливі докази систематичних порушень основоположних прав людини російськими військовими. Серед них – право на життя, особисту недоторканність, порушення права на власність, включаючи масову руйнацію цивільної інфраструктури, порушень заборони катувань та жорстокого поводження, зокрема гендерного насильства та сексуального насильства, пов'язаного з війною та порушення права на свободу й

³⁰ Кримінальний Кодекс України : Закон України від, № № 2341-III : станом на 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. С. 25–26, т.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2> (дата звернення: 15.10.2025).

³¹ Там само. Кримінальний Кодекс України.

безпеку, включаючи викрадення та свавільні затримання, або утримання осіб під вартою без зв'язку із зовнішнім світом. Такі порушення «міжнародних стандартів прав людини» мають широкомасштабний й систематичний характер та вказують на можливість кваліфікації таких порушень як військові злочини або злочини проти людяності³².

Норми Статуту Організації Об'єднаних Націй, Женевських конвенцій та Римського статуту Міжнародного кримінального суду створюють цілісну й достатньо розгалужену правову основу. Проте практика засвідчила, що наявні механізми її реалізації є обмеженими та не відповідають масштабам агресії, з якою міжнародне співтовариство зіткнулося у ХХІ столітті. Цей дисбаланс між нормотворчим потенціалом і практичними інструментами їх застосування актуалізує потребу у виробленні нових підходів до забезпечення ефективності міжнародного правосуддя. Практичні виклики вимагають створення нових інституційних механізмів та посилення міжнародної співпраці на якісно новому рівні. Традиційні підходи до міжнародного правосуддя, засновані на консенсусі та повазі до суверенітету, мають бути доповнені більш рішучими інструментами реагування на системні порушення основоположних принципів МГП. Це потребує політичної волі держав до самообмеження заради загального блага.

Найефективнішим методом боротьби з правопорушеннями у сфері забезпечення прав людини є їх попередження, а під час збройного конфлікту – правильне й вчасне процесуальне оформлення фактів грубого порушення норм міжнародного гуманітарного права. Стратегія запобігання виникненню правопорушень має базуватись на аналізі інформації про правопорушення що мали місце, а також про виникнення ситуацій, в умовах яких виникнення правопорушень має високу вірогідність³³.

Відповідно до норм міжнародного права сторони конфлікту зобов'язані проводити розслідування та притягувати до відповідальності винних у грубих порушеннях прав людини та серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права. Саме моніторинг дотримання прав людини в умовах збройного конфлікту є критично важливим для документування злочинів, забезпечення справедливості, захисту жертв конфлікту та притягнення винних до відповідальності.

³² Про наслідки війни в Україні для сфери захисту прав людини: Меморандум Комісара Ради Європи з прав людини. URL: <https://rm.coe.int/-/1680a7390c> (дата звернення: 15.10.2025).

³³ Стандарти забезпечення прав людини у діяльності Служби безпеки України : Навч. посіб. / [Д. фон Бларер, Ю.Л. Белоусов, С.С. Кудінов та ін.; уклад. д-р екон. наук, проф. М. М. Чеховська; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. С.С. Кудінова, канд. соц. наук Ю.Л. Белоусова. – Київ : НА СБУ, 2019. – С. 95.

Моніторинг прав людини під час збройного конфлікту – це процес систематичного спостереження за порушеннями прав людини та проведення відповідних процесуальних заходів, що здійснюються відповідними міжнародними й національними органами у зв'язку з цими порушеннями.

Такий моніторинг здійснюють як державні органи, зокрема, національні служби омбудсменів та національні інститути з прав людини, так і правозахисні та міжнародні організації – ООН, Рада Європи, Міжнародний комітет Червоного Хреста, міжнародні судові установи (Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини). Наприклад, Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні була створена в березні 2014 року після початку збройного конфлікту на сході України та спроби анексії Криму. Місія діє в межах Управління Верховного комісара ООН з прав людини і має на меті: моніторинг та публічне звітування про ситуацію з правами людини в Україні; збір свідчень про порушення прав людини, включаючи інтерв'ю з потерпілими та свідками; документування воєнних злочинів та порушень прав людини; фіксація випадків невибіркових атак, порушень норм міжнародного гуманітарного права, використання насильства проти мирних жителів; звітування та правозахисна діяльність – регулярне оприлюднення аналітичних звітів, які містять детальний аналіз ситуації та рекомендації щодо захисту прав людини; надання рекомендацій органам влади щодо покращення ситуації з правами людини³⁴. Отримана інформація в ході роботи моніторингової місії може використовуватися міжнародними організаціями, судами та правозахисними структурами для притягнення винних (держав, фізичних осіб) до відповідальності та розробки політик (програм) захисту прав людини.

Незважаючи на суттєвий прогрес у розвитку міжнародних правозахисних інститутів, здійснення ефективного моніторингу дотримання прав людини в умовах збройного конфлікту залишається складним завданням. Основними викликами у цій сфері є:

обмежений доступ до зони конфлікту – у більшості випадків правозахисні місії позбавлені можливості безпосередньої присутності на тимчасово окупованих територіях та територіях, де ведуться активні бойові дії, що ускладнює збір достовірної інформації;

³⁴ Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні задокументувала свідчення злочинів щодо громадян нашої держави з боку росії. Офіційний сайт Вищої ради правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/news/monitoringova-misiya-oon-z-prav-lyudyny-v-ukrayini-zadokumentovala-svidchennya-zlochyniv> (дата звернення: 15.10.2025).

інформаційні маніпуляції – поширення дезінформації, а також використання пропагандистських нарративів суттєво впливають на об'єктивність та достовірність даних, що збираються під час моніторингу;

загроза для правозахисників – представники моніторингових місій, журналісти та незалежні спостерігачі часто зазнають цілеспрямованих нападів, що створює додаткові ризики для їхньої безпеки;

недостатня оперативність міжнародного правосуддя – відсутність дієвих механізмів швидкого реагування з боку міжнародних судових інституцій зумовлює тривалість процесу збору, аналізу доказів та притягнення винних до відповідальності;

нестача ресурсів – брак фінансування та спеціалістів для якісного документування військових злочинів.

Отже, ці обставини суттєво ускладнюють забезпечення належного захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, що, у свою чергу, вимагає перегляду існуючих механізмів та розробки нових стратегій реагування. Моніторинг дотримання прав людини під час збройного конфлікту є важливим інструментом для притягнення винних до відповідальності та захисту постраждалих. Важливим завданням міжнародного співтовариства є вдосконалення механізмів збору інформації, доступу до зони безпосереднього ведення конфлікту та забезпечення оперативного реагування на порушення прав людини та норм міжнародного гуманітарного права. Використання сучасних технологій, співпраця між державами та громадськими організаціями можуть сприяти посиленню ефективності моніторингових процесів. В умовах зростаючих загроз у сфері забезпечення прав людини та грубих порушень росією правил ведення збройного конфлікту роль незалежного та об'єктивного моніторингу за дотриманням прав людини на тимчасово окупованих територіях та підконтрольних територіях України лише зростатиме.

Українські кейси стали каталізатором для перегляду ефективності існуючих механізмів міжнародного гуманітарного права і продемонструвала як можливості, так і обмеження сучасної системи міжнародного правосуддя. Безпрецедентна мобілізація міжнародної спільноти, створення нових форматів співпраці, розвиток інноваційних методів документування злочинів відкривають нові горизонти для розвитку міжнародного права.

Притягнення до відповідальності за злочин агресії є необхідною умовою для попередження майбутніх конфліктів та захисту цивільного населення, оскільки безкарність породжує нові злочини. Історичний досвід показує, що лише неминуча та невідворотна відповідальність

може стримати потенційних агресорів від спокуси вирішувати політичні суперечки силовими методами. Це потребує не лише правових, але й політичних, економічних та моральних санкцій.

Україна має налагодити ефективну координацію у сфері правосуддя між національними та міжнародними судовими установами, у тому числі шляхом співпраці з Міжнародним кримінальним судом. Саме використання всіх наявних регіональних та міжнародних механізмів притягнення до відповідальності і є важливим додатковим компонентом забезпечення реальної відповідальності російської федерації, її посадових осіб й військовослужбовців, незалежно від їх статусу, винних у вчиненні воєнних злочинів та злочинів проти людства.

Майбутнє міжнародного правопорядку залежить від здатності міжнародної спільноти забезпечити ефективну відповідальність за найтяжчі злочини проти миру та безпеки людства. Створення дієвої системи міжнародного кримінального правосуддя є не просто технічним завданням, а цивілізаційним викликом, від вирішення якого залежить можливість мирного співіснування народів у XXI столітті. Українська трагедія має стати останньою такою масштабною агресією в історії людства.

Таким чином, головним викликом для забезпечення прав людини в Україні залишається продовження збройної агресії, а також необхідність відновлення справедливості та подолання гуманітарної катастрофи.

4. Напрями вдосконалення системи захисту прав людини в умовах глобальних і регіональних криз

Ефективне функціонування системи захисту прав людини в умовах глобалізації потребує досягнення гармонійного співвідношення між державним суверенітетом і необхідністю дотримання міжнародних правових стандартів у цій сфері. Глобалізаційні процеси у правовій площині проявляються у зростанні впливу міжнародного права на внутрішні правові системи держав, у поступовій уніфікації національного законодавства відповідно до міжнародних норм, а також у розширенні компетенції міжнародних судових і правозахисних інституцій³⁵. Це, своєю чергою, вимагає активної участі держав у діяльності міжнародних організацій, обміну досвідом, застосування кращих практик і готовності адаптувати внутрішнє законодавство до вимог міжнародного правопорядку.

Сучасний період розвитку світової спільноти характеризується численними викликами – війнами, терористичними загрозами,

³⁵ Шевчук С. В. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ: Реферат, 2006. 848 с.

масштабними гуманітарними катастрофами, які ускладнюють стабільне функціонування європейських механізмів захисту прав людини. У час глобальних небезпек і криз права людини зазнають серйозних обмежень, що спонукає регіональні правозахисні інституції шукати нові ефективні механізми їх забезпечення³⁶. Збройні конфлікти призводять до грубих і масових порушень прав людини – позасудових страт, катувань, насильницьких зникнень і злочинів проти людяності, що ставить під загрозу саму сутність основоположних прав і свобод людини в демократичному суспільстві.

Тероризм як глобальне явище також впливає на реалізацію прав людини та діяльність європейських правозахисних структур. Протидія терористичним загрозам змушує держави та її органи спеціального призначення вдаватися до надзвичайних заходів безпеки, які можуть тимчасово обмежувати окремі права громадян³⁷. Тому надзвичайно важливо знайти рівновагу між потребою захисту національної безпеки та дотриманням міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Крім того, гуманітарні катастрофи, спричинені війнами, природними лихами або іншими надзвичайними обставинами, створюють додаткові труднощі у забезпеченні прав людини. Під час гуманітарних криз першочерговою стає необхідність задоволення базових потреб людей, тоді як права та свободи часто відходять на другий план³⁸. Саме тому міжнародні й національні правозахисні інституції повинні мати дієві механізми оперативного реагування на кризові ситуації, аби гарантувати ефективний захист прав людини навіть у надзвичайних умовах.

Досліджуючи сучасні підходи до захисту прав людини в умовах війни та збройних конфліктів, можна стверджувати, що це питання має складний, багатовимірний характер і потребує системного та міждисциплінарного підходу. З одного боку, надзвичайно важливим є забезпечення ефективного доступу постраждалих осіб до механізмів правосуддя, гуманітарної допомоги та соціальної підтримки. З іншого боку, пріоритетним завданням міжнародної спільноти та держав є недопущення подальшої ескалації конфліктів, адже саме стабілізація ситуації є запорукою відновлення миру, безпеки та дотримання основоположних прав людини в регіонах, що зазнали руйнувань і втрат.

Беручи до уваги викладене, можна стверджувати, що сучасні виклики потребують від правозахисних інституцій усіх рівнів – міжнародного,

³⁶ Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. Вісник Академії правових наук України. 2012. №4. С. 18–28.

³⁷ Денисов В. Н. Міжнародне співтовариство в боротьбі з викликами і загрозами XXI століття. Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток української держави. Київ, 2015. С. 41–55.

³⁸ Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право. Харків: Одісеї, 2008. 704 с.

європейського та національного – високого рівня адаптивності та спроможності оперативно реагувати на динамічні зміни обставин. Існуючі та новостворені механізми захисту прав людини мають бути здатними швидко й ефективно реагувати на масові порушення, забезпечуючи своєчасне надання правової, гуманітарної та психологічної допомоги постраждалим. Такий підхід сприятиме зміцненню системи захисту прав людини та підвищенню її ефективності в умовах глобальних і регіональних криз³⁹.

Європейська модель захисту прав людини, яка притаманна і для Франції, демонструє певну гнучкість і здатність пристосовуватися до нових викликів, що особливо помітно у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Суд неодноразово підтверджував свою ефективність у реагуванні на масштабні порушення прав людини під час гуманітарних криз, зокрема шляхом застосування тимчасових заходів відповідно до правила 39 Регламенту Суду⁴⁰. Такі дії дозволяють Суду оперативно впливати на ситуацію, зобов'язуючи держави забезпечити належний захист життя, здоров'я та безпеки осіб у надзвичайних обставинах.

Разом з тим, ефективність реагування на гуманітарні кризи залежить не лише від діяльності ЄСПЛ, а й від злагодженої роботи інших європейських інституцій. У кризових умовах важливого значення набуває співпраця правозахисних структур із гуманітарними організаціями, які мають практичний досвід дій у надзвичайних ситуаціях⁴¹. Така взаємодія забезпечує комплексний підхід до захисту прав людини, що охоплює не лише юридичний вимір, але й гуманітарну підтримку, допомагаючи мінімізувати наслідки кризи та сприяти відновленню гідного рівня життя постраждалих.

Подальший розвиток української правозахисної системи має ґрунтуватися на посиленні незалежності судової влади, удосконаленні механізмів парламентського контролю та розширенні участі громадянського суспільства. Важливим є також забезпечення ефективного виконання рішень ЄСПЛ та адаптація законодавства до Хартії основних прав Європейського Союзу (2000). Для Франції актуальним залишається питання узгодження національних політик безпеки із міжнародними зобов'язаннями щодо прав людини. Це

³⁹ Так само, Шевчук С. В. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ: Реферат, 2006. С. 190

⁴⁰ Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві: міжнародно-правові механізми захисту: підручник. Київ: Київський університет, 2010. С. 202.

⁴¹ Поєдинок О. Р. Захист жертв війни і цивільних осіб під час збройного конфлікту за міжнародним гуманітарним правом. Права людини в умовах сучасних глобалізаційних викликів. Київ. 2020. С. 214.

питання є досить актуальним для Франції і є предметом постійних дискусій та занепокоєння з боку правозахисних організацій та міжнародних інституцій. Суть проблеми полягає у необхідності знайти баланс між забезпеченням національної безпеки (боротьба з тероризмом, охорона громадського порядку) та дотриманням міжнародних зобов'язань щодо прав людини (забезпечення фундаментальних свобод).

Проблема узгодження національних політик безпеки із міжнародними зобов'язаннями щодо прав людини у Франції виявляється у кількох ключових сферах:

1. Антитерористичне законодавство та надзвичайні заходи. Після серії масштабних терористичних актів 2015 року Франція прийняла низку законів, які посилюють повноваження поліції та спецслужб, а також дозволяють застосовувати деякі заходи, що запроваджені під час надзвичайного стану, у повсякденній діяльності поліції й спецслужб. Наприклад, поліція та префекти (представники держави на місцях) отримали право проводити обшуки та перевірки приміщень без попереднього судового дозволу (хоча і під контролем адміністративного суду); можливість запровадження індивідуальних заходів адміністративного контролю та нагляду (MIKAS), що дозволяє владі обмежувати пересування осіб, підозрюваних у терористичній діяльності, вимагати від них регулярно відмічатися у поліції, а також обмежувати їхні контакти (заборони на зустрічі з певними особами); префектам надано право створювати «зони захисту» навколо місць підвищеної вразливості (наприклад, вокзалів, аеропортів, важливих культурних об'єктів). У цих зонах поліція може проводити тотальні перевірки особистості та обшуки багажу для запобігання загрозам⁴².

Ці заходи часто критикуються за те, що вони можуть непропорційно обмежувати свободу пересування, право на приватне життя, свободу асоціацій та віросповідання, а також право на справедливий суд. Зокрема, їхня недбала реалізація може призводити до дискримінації певних груп населення.

2. Свобода вираження поглядів та протестів. Законодавчі ініціативи, спрямовані на посилення безпеки поліцейських та жандармів (наприклад, сумнозвісний «Закон про глобальну безпеку» (2020) та його ст. 24), викликали гостру критику. Спроби обмежити публікацію зображень правоохоронців під час виконання ними обов'язків (якщо це має на меті завдати їм шкоди) розглядаються правозахисниками та журналістами як загроза свободі преси та праву на інформацію, а також

⁴² Сенат Франції схвалив новий антитерористичний закон. URL: https://lb.ua/world/2017/10/18/379601_senat_frantsii_odobril_noviy.html (дата звернення 16.10.2025).

як спроба ускладнити документування можливого надмірного застосування сили поліцією під час демонстрацій⁴³.

3. Поліцейський контроль та дискримінація. Звіти міжнародних та національних правозахисних органів регулярно вказують на проблему етнічно та расово обумовлених перевірок особистості (profilage ethnique) з боку правоохоронних органів. Це суперечить принципу рівності перед законом та забороні дискримінації, закріпленим у міжнародних договорах, зокрема в Європейській конвенції з прав людини (ЄКПЛ)⁴⁴. Хоча Франція є активним учасником міжнародних механізмів захисту прав людини, внутрішня практика не завжди відповідає цим високим стандартам.

Актуальність питання для Франції полягає в постійному динамічному напруженні між її суверенним правом і обов'язком захищати своїх громадян та її міжнародним зобов'язанням не обмежувати права та свободи надмірно або непропорційно під приводом безпеки. Успішне узгодження вимагає прозорості, незалежного нагляду та забезпечення ефективних засобів правового захисту для громадян.

Сучасні виклики – зокрема розвиток інформаційних технологій, зміни клімату, гібридні війни та нові форми глобальних загроз – вимагають ефективного міжнародного регулювання та відображення цих питань у правовій системі України. Це обумовлює необхідність постійної адаптації національного законодавства до актуальних тенденцій світового правового простору. Гармонізація з *acquis communautaire* у межах Угоди про асоціацію є одним із центральних напрямів цього процесу, адже саме вона сприяє модернізації української правової системи та підвищенню її відповідності європейським стандартам⁴⁵.

Важливе місце у впровадженні європейських цінностей посідає механізм імплементації стандартів захисту прав людини, що значно посилив роль рішень Європейського суду з прав людини в судовій

⁴³ Французи виступають проти закону «Про глобальну безпеку». Еспресо.Global. URL: https://espresso.tv/news/2020/11/29/francuzy_vystupayut_prot_y_zakonu_quotpro_globalnu_bezpekuquot (дата звернення 16.10.2025).

⁴⁴ The Guardian: Французька поліція практикує расову дискримінацію. URL: <https://caliber.az/post/the-guardian-francuzskaya-policiya-praktikuet-rasovuyu-diskriminaciyu> (дата звернення 16.10.2025).

⁴⁵ Fedorova A. The role of fulfilling the obligations by Ukraine under the EU-Ukraine Association Agreement within its new status of a candidate state for EU membership (Роль виконання Україною зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС у новому статусі країни-кандидата на членство в ЄС). *The Lawyer Quarterly*, Vol 13, № 2 (2023), P. 164-179. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4361670 (дата звернення: 16.10.2025).

практиці України. Це потребує системного моніторингу, аналізу й подальшої адаптації національного законодавства до прецедентної практики міжнародних судових інституцій. Рішення ЄСПЛ, ухвалені щодо України, є обов'язковими до виконання і часто стають підставою для внесення законодавчих змін. Імплементация міжнародних стандартів правосуддя, насамперед у контексті забезпечення права на справедливий суд, має фундаментальне значення для утвердження принципу верховенства права в нашій державі. Узгодження процесуальних норм із практикою ЄСПЛ сприятиме підвищенню ефективності функціонування судової системи та зміцненню довіри до правосуддя⁴⁶. Виконання Україною рішень міжнародних судових органів свідчить про її прихильність до основоположних принципів міжнародного права та прагнення інтегруватися в єдиний європейський правовий простір.

Ратифікація Римського статуту МКС, здійснена Україною в серпні 2024 року, стала важливим кроком у її просуванні до європейського й світового правового простору (ст. 8 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС)⁴⁷. Відтепер Україна не лише визнає юрисдикцію МКС, як це було раніше, а й набуває повноправного статусу держави-учасниці, що надає їй більшу роль і більше прав у роботі Суду.

Україна отримує більш ефективні правові важелі для притягнення до відповідальності осіб – зокрема керівництва ворога – за воєнні злочини, злочини проти людяності та інші тяжкі міжнародні правопорушення, які скоєні на її території. Як повноправна держава-учасниця, Україна може брати участь в Асамблеї держав-учасниць МКС, висувати кандидатів на посади суддів або прокурорів, впливати на бюджетні питання Суду. Це підсилить її можливості не просто як суб'єкта, якому МКС допомагає, а як суб'єкта, що спільно формує міжнародне правосуддя. Ратифікація сприятиме подальшій гармонізації кримінального та кримінально-процесуального законодавства України із нормами Римського статуту, зокрема щодо визначення злочинів, механізмів розслідування, відповідальності, стандартів захисту прав процесу⁴⁸.

⁴⁶ Сьох К.Я., Гультай М.М. Імплементация нормативно-правових актів Європейського Союзу у національне законодавство України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 82-84. URL: https://www.lsej.org.ua/6_2022/18.pdf (дата звернення: 16.10.2024).

⁴⁷ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 16.10.2025).

⁴⁸ Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 р., № 3909-ІХ. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

Отже, цей крок відкрив перед Україною низку перспектив: посилення юридичних механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини, гармонізацію національного законодавства з міжнародними нормами, зміцнення принципу верховенства права та підвищення авторитету держави на міжнародній арені. Ратифікація Римського статуту також стала підтвердженням євроінтеграційного курсу України та її прагнення діяти відповідно до принципів міжнародного правового порядку. Цей крок засвідчив готовність держави долучатися до спільної європейської системи цінностей, заснованої на повазі до прав людини, верховенстві права та справедливості, а також сприяти зміцненню глобальної системи міжнародного правосуддя.

Пріоритетним напрямком імплементації міжнародного досвіду є і відновлення територіальної цілісності України та збереження власної території, вироблення міжнародно-правових механізмів врегулювання збройного конфлікту і деокупації й реінтеграції тимчасово окупованих територій. Проводиться активна робота щодо впровадження міжнародно-правових механізмів деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій й відшкодування збитків, завданих агресією російською федерацією на території України як на міжнародному, так і на національному рівнях спільно із зацікавленими державами. Україна налагодила міцні стосунки з міжнародним співтовариством, отримала беззастережну підтримку провідних країн світу та міжнародних організацій й у співпраці з ними напрацювала значний міжнародно-правовий фундамент для відновлення територіальної цілісності на основі Статуту ООН та інших положень міжнародного права, а також для створення умов щодо відновлення нормальної життєдіяльності держави й суспільства, відбудови інфраструктури та економіки. У подальшому нашій державі у взаємодії з партнерами слід використовувати усі наявні міжнародні й регіональні важелі впливу з метою удосконалення та підвищення ефективності міжнародно-правових механізмів деокупації захопленої російською федерацією території України.

На підставі проведеного аналізу можна виокремити низку рекомендацій, спрямованих на вдосконалення нормативно-правової бази та зміцнення інституційної спроможності системи захисту прав людини в Україні та Франції з урахуванням сучасних викликів.

Передусім, необхідно регулярно оновлювати та переглядати європейські стандарти у сфері прав людини, аби забезпечити їхню

відповідність новим загрозам і викликам⁴⁹. Це передбачає коригування чинних міжнародних документів – конвенцій, декларацій та рекомендацій, а також розроблення нових правових актів, які б враховували особливості захисту прав людини в умовах воєнних дій і гуманітарних криз.

З урахуванням сучасних викликів, зокрема збройних конфліктів, гібридних загроз, кліматичних змін та цифрової трансформації, особливого перегляду потребують окремі права та механізми їх міжнародного захисту. Передусім це стосується *права на життя та безпеку людини*, яке вимагає оновлення положень Женевських конвенцій і Додаткових протоколів для врахування новітніх форм ведення війни, таких як використання безпілотних систем чи кібератак. Не менш важливим є *посилення гарантій доступу до правосуддя*, зокрема шляхом удосконалення процедур подання індивідуальних скарг до Європейського суду з прав людини та створення ефективних механізмів розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Окремої уваги потребує *захист прав внутрішньо переміщених осіб і біженців*, адже чинна Конвенція про статус біженців 1951 року не враховує вимушеного переміщення через внутрішні конфлікти чи кліматичні зміни. Крім того, актуальним є правове врегулювання *захисту прав людини в цифровому середовищі*, зокрема права на приватність та достовірну інформацію, а також *визнання права на безпечне довкілля* як фундаментального права людини. Отже, оновлення міжнародних стандартів повинно охоплювати не лише традиційні права (життя, свобода, гідність), а й нові виміри – цифрові, екологічні, гуманітарні, пов'язані з безпекою в умовах сучасних гібридних загроз.

Окрім цього, важливим завданням є підвищення ефективності функціонування європейських правозахисних інституцій. Необхідно забезпечити належний рівень фінансування, кадрової підтримки та матеріально-технічних ресурсів таких структур, як Європейський суд з прав людини та Комісар Ради Європи з прав людини⁵⁰. Доцільним також є створення в межах цих інституцій спеціалізованих підрозділів, діяльність яких була б спрямована на реагування на порушення прав людини в умовах збройних конфліктів і масштабних гуманітарних катастроф.

⁴⁹ Рабінович П. М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, смислова структура, системна взаємодія. Вісник Національної академії правових наук України. 2019. №2. С. 236–247.

⁵⁰ Марцеляк О. В. Інститут омбудсмена: теорія і практика. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. С. 250.

Актуальним залишається питання активізації взаємодії між європейськими правозахисними структурами та державами-членами Ради Європи з метою підвищення ефективності імплементації рішень ЄСПЛ і виконання рекомендацій інших органів⁵¹. Йдеться не лише про забезпечення своєчасного та належного виконання судових рішень на національному рівні, але й про необхідність налагодження системного діалогу, проведення спільних консультацій, навчальних заходів та обміну найкращими практиками між європейськими інституціями та національними органами, відповідальними за дотримання прав людини.

У контексті посилення співпраці між національними та міжнародними інституціями особливої уваги заслуговує активізація взаємодії України та Франції з провідними європейськими та глобальними правозахисними структурами. Така взаємодія має ґрунтуватися на обміні правозастосовною практикою, спільному моніторингу виконання рішень ЄСПЛ, а також участі у програмах Ради Європи, ООН, спрямованих на зміцнення верховенства права та захисту прав людини. Для України це є особливо важливим у контексті адаптації національної системи захисту прав людини до стандартів ЄС та відновлення справедливості у зв'язку з порушеннями, спричиненими збройною агресією російської федерації. Франція, зі свого боку, може виступати стратегічним партнером у розробленні спільних ініціатив, спрямованих на вдосконалення правозахисних механізмів, зокрема у сфері правосуддя перехідного періоду, гендерної рівності та захисту прав біженців. Такий формат співпраці сприятиме не лише поглибленню європейської солідарності, а й формуванню дієвої системи міжнародних гарантій прав людини.

Необхідно зосередити увагу на посиленні захисту прав вразливих категорій населення в умовах воєнних дій та гуманітарних криз. Важливим завданням є створення спеціалізованих механізмів гарантування прав жінок, дітей, осіб з інвалідністю та інших груп, що потребують підвищеного рівня правового та соціального захисту під час надзвичайних ситуацій⁵². Йдеться, зокрема, про запровадження постійно діючих моніторингових місій, розроблення тематичних рекомендацій для урядових структур, а також розширення партнерства з неурядовими організаціями, які здійснюють підтримку таких осіб на національному та міжнародному рівнях.

⁵¹ Ісмайлов К. Ю. Вплив Європейського суду з прав людини на систему джерел права України. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2011. Вип. 51. С. 259–265.

⁵² Камінська Н. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини: актуальні проблеми. Журнал східноєвропейського права. 2019. №68. С. 274–281.

З метою посилення гарантій прав вразливих категорій населення в умовах збройних конфліктів та гуманітарних криз доцільним є запровадження системи спеціалізованих міжнародних і національних механізмів захисту, спрямованих на моніторинг, попередження та реагування на порушення їхніх прав.

Зокрема, варто створити міжнародний координаційний центр із захисту вразливих груп під егідою ООН або Ради Європи, який здійснював би постійний моніторинг порушень прав жінок, дітей, осіб з інвалідністю та інших категорій населення у зонах бойових дій. На національному рівні доцільно заснувати інститут спеціальних уповноважених (омбудсменів) з питань захисту прав вразливих осіб у надзвичайних ситуаціях, які б забезпечували ефективну взаємодію з міжнародними структурами та реалізацію міжнародних стандартів.

Додатковим інструментом може стати створення єдиного реєстру порушень прав таких груп, що сприятиме систематизації інформації, розслідуванню злочинів і притягненню винних до відповідальності. У цьому контексті Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року потребують модернізації відповідно до сучасних викликів. Зокрема, слід розширити коло осіб, які підлягають особливому захисту, включивши внутрішньо переміщених осіб, людей похилого віку, осіб з інвалідністю та цивільних гуманітарних працівників. Існує також нагальна потреба закріпити гендерночутливий підхід, що передбачає запобігання сексуальному насильству, торгівлі людьми та іншим формам гендерних злочинів у зонах конфлікту.

Необхідним є оновлення положень щодо правового статусу осіб, які постраждали від кібератак і технологічних форм війни, а також посилення механізмів відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права через створення спеціалізованого трибуналу.

Окремої уваги заслуговує закріплення на рівні міжнародного права право постраждалих від наслідків збройного конфлікту на психологічну, соціальну та реабілітаційну допомогу як складової гуманітарної підтримки.

Упровадження таких змін сприятиме формуванню більш гнучкої та ефективної системи міжнародного захисту прав людини в умовах сучасних конфліктів.

Важливо зміцнити превентивну функцію європейських правозахисних інституцій у запобіганні порушенням прав людини. Ефективна система захисту прав людини в умовах воєнних конфліктів і гуманітарних катастроф повинна не лише реагувати на вже вчинені правопорушення, а й забезпечувати реалізацію дієвих заходів, спрямованих на їх недопущення⁵³. У цьому контексті доцільним є

⁵³ Буткевич В. Г. Еволюція критеріїв реформування Європейського суду з прав людини (здобутки і втрати). Правова держава. 2014. Вип. 25. С. 17–40.

розширення моніторингових повноважень європейських правозахисних органів, удосконалення системи збору та аналізу інформації про потенційні ризики, а також запровадження інструментів раннього попередження і координації дій між державами-членами Ради Європи. Важливу роль також можуть відігравати освітні та інформаційні ініціативи, спрямовані на підвищення правової обізнаності представників органів влади, силових структур і громадянського суспільства у сфері захисту прав людини.

Російська збройна агресія проти України підкреслила важливість посилення участі європейських правозахисних інституцій у здійсненні моніторингу за дотриманням прав людини на тимчасово окупованих територіях. Це також вимагає активних дій щодо притягнення винних у вчиненні воєнних злочинів до відповідальності та забезпечення всеосяжної підтримки осіб, які постраждали від наслідків війни.

Запропоновані напрями удосконалення не є вичерпними й потребують подальшого наукового опрацювання та міжінституційного діалогу. Водночас їх реалізація сприятиме зміцненню нормативно-правових засад і підвищенню інституційної спроможності європейської системи захисту прав людини, що забезпечить більш оперативне й ефективне реагування на сучасні виклики та загрози в умовах збройних конфліктів і гуманітарних криз.

ВИСНОВКИ

Проведений порівняльний аналіз свідчить, що як Україна, так і Франція визнають пріоритет прав людини одним із ключових принципів демократичного суспільства. У Франції високий рівень реалізації цих прав забезпечується розвиненими демократичними інститутами, ефективною системою правосуддя та стійкою правовою культурою. Україна, своєю чергою, попри низку внутрішніх викликів, демонструє позитивну динаміку у сфері правового захисту громадян, що особливо помітно в процесі європейської інтеграції та адаптації законодавства до стандартів Європейського Союзу.

Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини закріплені в численних міжнародно-правових актах – договорах, конвенціях, деклараціях та інших документах, формують комплекс норм, принципів і механізмів, спрямованих на забезпечення, охорону й захист основних прав і свобод людини. Ці стандарти визначають правові та організаційні засади, умови й вимоги, дотримання яких є необхідним для ефективного функціонування системи правового захисту. З метою підвищення результативності національної політики у сфері прав людини Україні важливо активізувати процес наближення свого законодавства до правових норм і стандартів Європейського Союзу. Це сприятиме утвердженню принципів поваги до людської гідності та забезпеченню дотримання прав громадян у діяльності правоохоронних органів.

Подальше вдосконалення національної системи забезпечення прав людини в Україні передбачає низку пріоритетних напрямів розвитку. Серед них – зміцнення незалежності судової влади, удосконалення механізмів виконання рішень Європейського суду з прав людини, підвищення ефективності діяльності інституту Омбудсмана, а також системна гармонізація національного законодавства з європейськими правовими нормами. Реалізація цих завдань сприятиме посиленню демократичних засад державного управління та утвердженню верховенства права в українському суспільстві.

Основні напрями вдосконалення системи захисту прав людини в умовах криз мають включати зміцнення національних механізмів, посилення ролі міжнародних інституцій, покращення правового регулювання та розвитку громадянського суспільства. Важливою є інтеграція національних і міжнародних стандартів, а також використання судових та позасудових механізмів захисту прав людини.

Забезпечення прав та свобод громадян у правоохоронній діяльності повинне розглядатися як правова категорія, що відображає специфічну діяльність правоохоронних органів та їх посадових осіб по створенню умов, за яких реалізація прав і свобод громадян є безперешкодною і максимально ефективною. Охорона прав та законних інтересів громадян здійснюється з метою запобігання найменшій можливості їх порушення, а захист сприяє їхньому відновленню та притягненню винної особи до відповідальності. У відповідності зі змістом принципу верховенства права ключовою функцією діяльності таких органів має стати не «управлінська», не «фіскальна» і тим більше не «каральна», а «правозабезпечувальна», яка пов'язана із забезпеченням реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян.

АНОТАЦІЯ

Проведено порівняльний аналіз стану дотримання прав людини у Франції та Україні. Окреслено історико-правові засади становлення прав людини, основні нормативно-правові акти, інституційні механізми захисту прав і свобод, а також сучасні виклики у цій сфері. Розкрито проблематику захисту прав людини під час збройних конфліктів та визначено роль міжнародних правозахисних інституцій у протидії порушенням прав людини в умовах збройного конфлікту. Узагальнено та впорядковано позитивні та негативні риси практичної діяльності інституційних механізмів захисту прав людини України та Франції. Визначено спільні риси й відмінності між двома державами, сформульовано висновки щодо напрямів удосконалення національної системи захисту прав людини в Україні з урахуванням європейського досвіду. Подано низку пропозицій щодо підвищення рівня дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Сформульовано рекомендації для вдосконалення нормативно-правової бази та

посилення інституційної спроможності системи захисту прав людини в Україні та Франції з урахуванням сучасних викликів.

Література:

1. Французька влада запровадила жорсткі заходи безпеки. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/1913966-frantsuzka-vlada-zaprovadila-jorstki-zahodi-bezpeki.html>
2. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова КМУ від 11 березня 2020 р. № 211. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КР200211> (дата звернення 13.10.2025).
3. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files96.pdf> (дата звернення 13.10.2025).
4. Annual activity report 2024. Ensuring that the law forgets no one. Defender of Rights. URL: https://www.defenseurdesdroits.fr/sites/default/files/2025-07/ddd_rapport-annuel-2024_EN_20250703.pdf (дата звернення 13.10.2025).
5. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: монографія. Київ : Видавничий дім «KM Academia», 2000. С. 26.
6. Козаченко А.І. Державно-правове становище України на кінець XVII – початок XVIII ст. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2006. № 11. С. 126; Прус В.З. Березневі статті Б. Хмельницького 1654 року як джерело права Лівобережної України першої половини XVIII століття. Наше право. 2015. № 2. С. 13.
7. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Права людини. Ужгород : Ліра, 2003. С. 16–17.
8. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. : загальна характеристика і значення. Бібліотека Studies. URL: <https://studies.in.ua/shpora-hukr/307-50-pakti-konstitucyi-vyska-zaporzkiego-1710-r-zagalna-harakteristika-znachennya.html> (дата звернення 13.10.2025).
9. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: монографія. Київ : Видавничий дім «KM Academia», 2000. С. 27.
10. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т. / за ред. В.Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 2. С. 24.
11. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. С. 73.
12. Конституції зарубіжних країн. – Х. : ФІНН, 2009. – 664 с.
13. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 27.12.1997 р. № 776/97-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр> (дата звернення: 14.10.2025).

14. Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11.08.2011 р. № 811. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011> (дата звернення: 14.10.2025).

15. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 14.10.2025).

16. Про Військового омбудсмена: Закон України від 17.09.2025 р. № 4603-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20#Text> (дата звернення: 14.10.2025).

17. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/uprovnozazhenii-z-pitan-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavlin-1> (дата звернення: 14.10.2025).

18. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 14.10.2025).

19. А.І. Ірклієнко (2020). Конституційно-правовий статус конституційної ради Франції. Часопис Київського університету права, (2), 138-141. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.23> (дата звернення: 14.10.2025).

20. Державна рада (*Conseil d'État*). URL: <https://www.conseil-etat.fr/uk> (дата звернення: 14.10.2025).

21. The French National Consultative Commission on Human Rights. URL: https://ennhri.org/our-members/france/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 14.10.2025).

22. De´fenseur des Droits. Офіційний сайт. URL: <https://www.defenseurdesdroits.fr> (дата звернення: 14.10.2025).

23. Про захист жертв війни: Женевські Конвенції 1949 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 14.10.2025).

24. Проект статей про відповідальність держав за міжнародні проти-правні діяння прийнятий на 53 сесії комісії міжнародного права 23.04–01.05 2001 р. Інтернет видання «HUMAN RIGHTS LIBRARY» URL: <https://www.ohchr.org/EN/Library/Pages/Index.aspx> (дата звернення: 14.10.2025).

25. Case Of Lawless v. Ireland. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext": \[CASE OF LAWLESS v. IRELAND \(No. 3\)](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 14.10.2025).

26. Case Of Ireland v. The United Kingdom. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/fulltext:\[Ireland v. The United Kingdom\], documentcollectionid2](https://hudoc.echr.coe.int/eng/fulltext:[Ireland v. The United Kingdom], documentcollectionid2) (дата звернення: 14.10.2025).

27. Case Of Aksoy v. Turkey. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/fulltext:\[Aksoy v. Turkey\], documentcollectionid2";](https://hudoc.echr.coe.int/eng/fulltext:[Aksoy v. Turkey], documentcollectionid2) The Greek Case – Denmark V. Greece; Norway V. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Denmark_Norway_Sweden_Netherlands_v_Greece_I.pdf (дата звернення: 14.10.2025).

28. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 15.10.2025).

29. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : IV Женевська Конвенція, 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154?find=1&text=#n1299 (дата звернення: 15.10.2025).

30. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Римський статут ратифіковано із заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024 від. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n3 (дата звернення: 15.10.2025).

31. Кримінальний Кодекс України : Закон України від, № № 2341-III : станом на 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. С. 25–26, т.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2> (дата звернення: 15.10.2025).

32. Про наслідки війни в Україні для сфери захисту прав людини: Меморандум Комісара Ради Європи з прав людини. URL: <https://rm.coe.int/-/1680a7390c> (дата звернення: 15.10.2025).

33. Стандарти забезпечення прав людини у діяльності Служби безпеки України : Навч. посіб. / [Д. фон Бларер, Ю.Л. Белоусов, С.С. Кудінов та ін.; уклад. д-р екон. наук, проф. М. М. Чеховська; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. С.С. Кудінова, канд. соц. наук Ю.Л. Белоусова. – Київ : НА СБУ, 2019. – С. 95.

34. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні задокументувала свідчення злочинів щодо громадян нашої держави з боку росії. Офіційний сайт Вищої ради правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/news/monitoringova-misiya-oon-z-prav-lyudyny-v-ukrayini-zadokumentovala-svidchennya-zlochyniv> (дата звернення: 15.10.2025).

35. Шевчук С. В. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ: Реферат, 2006. 848 с.

36. Денисов В. Н. Міжнародне співтовариство в боротьбі з викликами і загрозами ХХІ століття. Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток української держави. Київ, 2015. С. 41–55.

37. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право. Харків: Одиссей, 2008. 704 с.

38. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. Вісник Академії правових наук України. 2012. №4. С. 18–28.

39. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві: міжнародно-правові механізми захисту: підручник. Київ: Київський університет, 2010. С. 202.

40. Поєдинок О. Р. Захист жертв війни і цивільних осіб під час збройного конфлікту за міжнародним гуманітарним правом. Права людини в умовах сучасних глобалізаційних викликів. Київ. 2020. С. 214.

41. Сенат Франції схвалив новий антитерористичний закон. URL: https://lb.ua/world/2017/10/18/379601_senat_frantsii_odobril_noviy.html (дата звернення 16.10.2025).

42. Французи виступають проти закону «Про глобальну безпеку». Еспресо.Global. URL: https://espresso.tv/news/2020/11/29/francuzu_vystupayut_protvy_zakonu_quotpro_globalnu_bezpekuquot (дата звернення 16.10.2025).

43. The Guardian: Французька поліція практикує расову дискримінацію. URL: <https://caliber.az/post/the-guardian-francuzskaya-policiya-praktikuet-rasovuyu-diskriminaciyu> (дата звернення 16.10.2025).

44. Fedorova A. The role of fulfilling the obligations by Ukraine under the EU-Ukraine Association Agreement within its new status of a candidate state for EU membership (Роль виконання Україною зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС у новому статусі країни-кандидата на членство в ЄС). The Lawyer Quarterly, Vol 13, № 2 (2023), P. 164-179. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4361670 (дата звернення: 16.10.2025).

45. Сьох К.Я., Гультай М.М. Імплементція нормативно-правових актів Європейського Союзу у національне законодавство України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 82-84. URL: https://www.lsej.org.ua/6_2022/18.pdf (дата звернення: 16.10.2024).

46. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 16.10.2025).

47. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 р., № 3909-IX. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

48. Рабінович П. М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, смислова структура, системна взаємодія. Вісник Національної академії правових наук України. 2019. №2. С. 236–247.

49. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмана: теорія і практика. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. С. 250.

50. Ісмайлов К. Ю. Вплив Європейського суду з прав людини на систему джерел права України. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2011. Вип. 51. С. 259–265.

51. Камінська Н. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини: актуальні проблеми. Журнал східноєвропейського права. 2019. №68. С. 274–281.

52. Буткевич В. Г. Еволюція критеріїв реформування Європейського суду з прав людини (здобутки і втрати). Правова держава. 2014. Вип. 25. С. 17–40.

Information about the authors:

Servatiuk Liudmyla Vasylivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of General Legal Disciplines
National Academy of the Security Service of Ukraine,
11, Maksimovicha Str., Kyiv, 03022, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-2302-4729

Mostova Kateryna Vasylivna,

Candidate of Public Administration,
Head of Department Management activities in State Border
Guard Service of Ukraine of the research department
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
name of Bohdan Khmelnytskyi,
46, Shevchenko Str., Khmelnytskyi, 29001, Ukraine
ORCID ID: 0009-0003-6051-0686

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ У ФРАНЦІЇ

Стогова О. В.

ВСТУП

У зв'язку з реформою децентралізації в Україні неабияке значення набуває вивчення досвіду децентралізації інших європейських країн. Особливо цінним є досвід децентралізації унітарних держав, тому доречно дослідити тенденції децентралізації влади у Франції та їх вплив на місцеве самоврядування.

З усіх провідних європейських країн Франція зазвичай вважалася та залишається взірцем унітарної централізованої держави. Однак і Францію з 60-х років ХХ століття не минули тенденції децентралізації. Відповідно для України як унітарної, але вже децентралізованої держави є актуальним вивчення процесів децентралізації, що відбувалися у Франції за останні 50 років, їхніх характеристик та наслідків. Зважаючи на глобальність проблеми та її багатоаспектність спробуємо розглянути децентралізацію у Франції за трьома характеристиками, які є принципово важливими для України – система управління на місцях, розвиток територіального потенціалу та конструювання ідентичності. Перший чинник – система управління на місцях – є частиною ширшої форми державного управління, що відображає прагнення центральної адміністрації позбутися небажаних функцій і передати їх на нижчі рівні влади разом із відповідальністю за певні сфери. Другий чинник – розвиток територіального потенціалу – полягає в запровадженні нових практик місцевого та регіонального управління, а саме багатосторонньої координації. Третій – конструювання ідентичності – стосується нових форм територіальної мобілізації на основі ідентичності, що застосовуються через партисипативне управління. Децентралізацію вже неодноразово намагалися інтерпретувати за допомогою цих трьох чинників в різних державах світу, кожен з яких знайшов своє відображення в науковій літературі. Спробуємо проаналізувати дію зазначених чинників на прикладі Франції.

1. Система управління на місцях

Францію традиційно представляють як унітарну централізовану державу. Французька революція 1789 року та її наполеонівські наслідки знищили автономію провінцій та створили складну адміністративну

структуру, особливості якої втілені в особі префекта¹, представника держави у провінціях Франції. Глибоке проникнення держави в громадянське суспільство було характерним для наполеонівської моделі держави та суспільства². Французька модель територіального управління³ спиралася на принцип адміністративної одноманітності по всій країні. Історично визнавалася перевага інтересів центральної влади над інтересами груп інтересів, партій та місцевих органів влади. Ця перевага була частиною ієрархічної організації влади «зверху вниз», за якою державна політика реалізовувалася в урядових департаментах, впроваджувалася на місцях державними агентствами та місцевими органами влади. Координація між рівнями влади покладалася на префекта як представника держави в департаментах.

Органи місцевого самоврядування у Франції традиційно діяли в контексті цієї централізаторської функції державної влади. В «єдиній і неподільній» Французькій Республіці одиниці місцевого самоврядування вважалися представниками центрального уряду. 36 500 муніципальних рад у комунах та 96 генеральних рад у департаментах були перш за все інструментами центрального регулювання. Однак між департаментами та комунами у свою чергу існувала суттєва різниця.

У той час як департаменти замінили дореволюційні провінції та представляли територіальні інтереси центральної влади, комуни базувалися на парафіях дореволюційного устрою. Комуни залишалися осередками місцевої ідентичності та громадських інтересів, які зберігалися, незважаючи на централізаторські амбіції державної влади⁴. Однак усі інституційні залишки дореволюційних французьких провінцій були ліквідовані. Лише в повоєнний період французькі регіони з'явилися знову. На практиці, відносини між центром і периферією були набагато гнучкішими, ніж передбачала наполеонівська модель, як було встановлено у результатах досліджень, проведених Центром соціології організацій (ЦСО) у 1960-х і 1970-х роках⁵. Особливо дієвим був визнаний підхід «перехресного регулювання», розроблений Крозьє⁶, який охоплював відносини між місцевими політичними та адміністративними суб'єктами в цій державоцентричній та

¹ Machin, H. 1976. *The Prefect in the French Administration*. London: Croom Helm.

² Page, E. 1991. *Localism and Centralism in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

³ Sadran, P. 1992. *Le systè'me administratif franc,ais*. Paris: Montchrestien. 2002. 'Le re'ferendum local', *Regards sur l'Actualite'* 286: 29–36.

⁴ Nemery, J. C. (ed.) 2003. *Intercommunalite's*. Paris: L'Harmattan.

⁵ Gre'mion, P. 1976. *Le Pouvoir pe'ripherique: bureaucrates et notables dans le re'gime politique franc,ais*. Paris: Seuil.

⁶ Crozier, M. and Thenig, J.-C. 1975. *La Re'gulation des systè'mes organise's complexes*, *Revue franc,aise de Sociologie* 16, 1: 3–32.

бюрократичній системі. Централізовану систему підтримували три фактори, що дозволяли їй залишатися формально незмінною. По-перше, національні політики та посадовці визначали правила, що регулюють відносини між центром та периферією. Хоча місцеві політики та посадовці могли домовлятися про поступки та винятки, правила мали залишатися незмінними. По-друге, існувала постійна взаємодія між державними посадовцями (зокрема, префектом) та провідними місцевими діячами. У класичній праці Крозьє та Фрідберга «Актор та система»⁷ місцеві політико-адміністративні переговори відбувалися в «системах дій», тісних територіальних мережах державних посадовців та відомих місцевих політиків, які зазвичай досягали домовленостей щодо адаптації загальнонаціональних правил до місцевих обставин. По-третє, місцеві відносини обмежувалися «подвійною елітою» політичних та адміністративних суб'єктів; не було місця для «третьох сторін, будь то економічні інтереси чи добровільні асоціації»⁸. Основні владні відносини на місцевому рівні в цій моделі перехресного регулювання були між префектами та політично значущими особами (парламентарі, мери, департаментські радники). Як наслідок, існував стимул для амбітних політиків накопичувати у своєму послужному списку виборні посади, оскільки виборна місцева посада давала доступ до вищих рівнів влади. Ця модель політико-адміністративної влади добре відображена в метафорі «держави-стовпа»⁹, де суб'єкти систематично зверталися до вищих рівнів політичної або адміністративної влади, щоб посилити свою переговорну силу.

Слід, відмітити, що модель перехресного регулювання застосовувалася переважно до сільської місцевості та малих містечок Франції. Частково вона залежала від слабкості політичних партій та від домінування лідера в місцевій політичній спільноті. Політико-адміністративні відносини на більшій території країни були побудовані саме таким чином, але деякі суб'єкти муніципального самоврядування ніколи не відповідали цій моделі. Ті міста (особливо в Паризькому регіоні, на півночі та півдні Франції), що контролювалися комуністами, стали базою опозиції до політики уряду, а муніципалітети підлягали жорсткому контролю з боку партійної організації. Партійна політика завжди була набагато важливішою у великих містах, де ліві партії мали вагому підтримку містян. Швидка повоєнна урбанізація та

⁷ Crozier, M. and Friedberg, E. 1977. *L'Acteur et le syste`me*. Paris: Seuil.

⁸ Duran, P. and Thœnig, J.-C. 1996. *L'Etat et la gestion publique territoriale*, *Revue Franc. aise de Science Politique* 45, 4: 580–622.

⁹ Duran, P. and Thœnig, J.-C. 1996. *L'Etat et la gestion publique territoriale*, *Revue Franc. aise de Science Politique* 45, 4: 580–622.

індустріалізація сприяли ускладненню політичного життя в містах та призвели до більш специфічної політики у великих містах. В результаті великі міста випали з моделі перехресного регулювання, з 1960-х років ця модель стала менш впливовою як у сільській місцевості, так і в малих містах. Протягом 1970-х років починає розвиватися концепція розвитку локальної політики¹⁰. Переломний момент в управлінні французькими муніципалітетами стався 1977 року, коли ліві захопили контроль над майже трьома чвертями великих міст. Протягом 1970-х років Французька соціалістична партія відновила свою діяльність у муніципалітетах (у 1971 та 1977 роках), перш ніж досягти національної перемоги у 1981 році. Муніципальних соціалістів старого зразка поступово замінили новатори, які були рішуче налаштовані використовувати місцеве самоврядування як політичну лабораторію. З огляду на те, що до 1977 року ліві сили очолювали більшість французьких міст та департаментських рад, влада префектури все більше викликала обурення та її фактично ігнорували. Ліві муніципалітети не задовольнялися традиційними практиками лобювання. Багато нових муніципальних команд перебували під сильним впливом ідей руху травня 1968 року, зокрема, ідей самоврядування та соціальних експериментів. Віра в розширення демократичних можливостей, громадянське суспільство та місцеву автономію стали важливими аспектами змін в ідеологічному та політичному кліматі, що передував інституційним реформам початку 1980-х років.

Кристалізацією таких інституційних змін став Закон про децентралізацію та реформи французького соціалістичного уряду 1982–1983¹¹. Реформи створили як нові інституції (двадцять дві обрані регіональні ради), так і значно розширили повноваження щодо прийняття рішень місцевими органами (дев'яносто шість департаментських рад та більші комуни). Реформа децентралізації визнала місцеві органи влади повноцінними юридичними особами, які звільнялися від будь-якого префектурного контролю. Відповідальність місцевих та регіональних суб'єктів за прийняття рішень була підвищена за рахунок розширення субнаціонального впливу на нові сфери політики, такі як соціальні питання, економічний розвиток та освіта. У більшості випадків департаменти перемогли регіони у 1982–1983 роках, як і у 2003–2004 роках. Департаментам було надано більші бюджети, більше персоналу та повноважень щодо надання послуг, ніж регіонам.

¹⁰ Boeuf, J.-L. 2004a. *Les Collectivités Territoriales et la Décentralisation*. Paris: Documentation française.

¹¹ Mabileau, A. 1997. *Les Géniés invisibles du local. Faux-semblants et dynamiques de la décentralisation*, *Revue Française de Science Politique* 47, 3–4: 340–76.

Центральний уряд надавав перевагу роботі з відносно підлеглими департаментами, а не з сильними регіонами, які могли йому протистояти. Реформи 1982 року керувалися двома суперечливими принципами: рішення слід приймати на певних рівнях управління (комуни, департаменту або регіону), але при цьому всі органи влади вільні розробляти політику в сферах, які вважають важливими для своїх виборців¹². Перший із цих принципів закріпив так звані «блоки компетенцій», що означають конкретні обов'язки, що виконуються різними рівнями влади. Як правило, питання максимальної наближеності (найпростіша соціальна допомога, адміністративні послуги базового рівня, дозвіл на планування, відходи) є прерогативою комун та різних міжмуніципальних органів, яким вони делегують свої повноваження. Питання середньої наближеності є сферою відповідальності дев'яноста шести департаментських рад, які керують великими бюджетами та є основними установами з надання послуг (у соціальній допомозі, середній освіті, соціальних послугах, дорогах та забезпеченні мінімального доходу). Питання, що вважаються стратегічними, теоретично, залишаються у компетенції регіональних рад: економічний розвиток, професійна підготовка, інфраструктура, спеціальна середня освіта, частина транспортних послуг (зокрема, регіональні залізничні послуги з 2002 року), так само як обов'язки в галузі культури, охорони навколишнього середовища та охорони здоров'я. Другий принцип – самостійні органи місцевої влади – суперечить визначеності першого, оскільки на практиці різні субнаціональні органи влади мають перехресні територіальні юрисдикції та нечітко визначені сфери компетенції. Більше того, між ними немає формальної ієрархії. Жоден окремий орган влади не може нав'язувати свою волю іншому або забороняти органу влади-конкуренту здійснювати політику, що конкурує з його власною. На відміну від федеральних систем, французькі регіони не домінують над іншими місцевими органами влади; навпаки, самі залежать від співпраці з органами влади нижчого рівня – зокрема, департаментами – для успішного впровадження власної політики. Французьке субнаціональне управління спирається на складну систему акторів, де політика здійснюється інституціями з компетенціями, що дублюються. Після реформ 1980-х років залишалось багато плутанини щодо розподілу повноважень з розробки політики та адміністративних функцій між центральними та субнаціональними інституціями, а також між самими місцевими органами влади. Хоча закони 1982 року й децентралізували

¹² Fonrojet, S. 2004. L'Organisation territoriale: quelle re'partition des compe'tences?, Les Cahiers Franc,ais 1–2, 318: 22–9.

основні сфери відповідальності, вони чітко не визначили, який орган є відповідальним за певну сферу діяльності. Наприклад, шкільні освіта розділена між трьома рівнями субнаціонального управління. Комуні керують початковими школами, відомчі ради – коледжам (11–15-річні) та регіональні ради – ліцеями. Питання навчальних програм та управління викладацьким складом значною мірою залишаються в компетенції Міністерства освіти, частково у компетенції регіонів (ректорати та академічні інспекторати). Досі триває суперечка щодо ступеня повноважень регіональних рад у питаннях змісту освіти, і деякі регіони претендують впливати і на зміст освіти¹³. Ситуація у сфері вищої освіти ще складніша. Так, регіональні ради відповідають за навчання після 16 років та освіти дорослих, але вони повинні боротися з потужним впливом фірм, соціальних партнерів (роботодавців та профспілок), держави в регіональних та центральних органах влади та служби зайнятості. Такі приклади можна навести за більшістю інших сфер.

Хоча вже досягнуто загальної згоди щодо того, що у Франції забагато рівнів субнаціонального управління, але досі не вдалося спростити цю заплутану структуру. Кожна реформа додавала нового рівня, не позбуваючись старого. Реформи Ж.-П. Раффарена 2003–2004 років запровадили нові структури (громади комун, міські громади), не змінивши фундаментально моделі територіального управління. Центральні органи влади не претендують на роль департаментів, оскільки організація власних служб префектур базується на організації департаментів. Держава може розраховувати на те, що дії департаментів відповідатимуть її інтересам – на відміну від деяких регіонів та комун у великих містах. Закон про децентралізацію (2003–2004) складається з однієї конституційної реформи (17/03/2003), одного органічного закону, що дозволяє проведення місцевих референдумів (02/03/2003), одного органічного закону про місцеві фінанси (29/07/2004) та одного закону про передачу повноважень від центрального уряду до місцевих органів влади (13/08/2004). Конституційна реформа 2003 року закріпила регіони в Конституції та децентралізовану організацію влади у Республіці. Початкова версія, запропонована прем'єр-міністром Ж.-П. Раффареном, проголосувала, що «Франція є неподільною, світською, демократичною, соціальною та децентралізованою Республікою». За наполяганням президента Ж. Ширака, нова стаття 1 Конституції тепер говорить: «Франція є неподільною, світською, демократичною та соціальною Республікою. Її організація децентралізована». Це слабше формулювання не ставить під сумнів ієрархічний контроль держави над

¹³¹³ Van Zanten, A. 2004. Les Politiques de l'Education. Paris: PUF.

її регіонами, і Франція залишається унітарною централізованою державою.

Французька конституція закріплює чотири рівні місцевої влади: комуна, департамент, регіон (новий) та ті, що мають «спеціальний статут». Пункт про «спеціальний статут» охоплює різні міжмуніципальні органи та стосується об'єднання існуючих субнаціональних органів влади у більші одиниці, що потенційно може бути радикальним розривом з минулим. Законопроект про конституційну реформу спочатку пропонував два окремі механізми інституційної адаптації: угоду між обраними представниками двох або більше місцевих органів влади або рішення більшості на місцевому референдумі. У 2002–2003 роках було запропоновано різні ідеї, зокрема об'єднання окремих рад в Бретані, Нормандії, Савойї та на Корсиці. Однак у липні 2003 року виборці на Корсиці з невеликою більшістю голосів відхилили на референдумі пропозицію про те, що єдиний регіональний орган влади має замінити наявні департаменти Верхня Корсика та Південна Корсика, що значно зменшило ентузіазм реформаторів в інших регіонах. В результаті, основні нововведення, запроваджені у 2003–2004 роках, стосувалися передачі нових повноважень місцевим та регіональним органам влади та нових конституційних правил, що регулюють фінансування місцевого самоврядування. Конституційна реформа за законом від 13 серпня 2004 року запровадила можливість експериментальної передачі функцій. Експерименти надають місцевим та регіональним органам влади повноваження шляхом їх передачі у конкретних сферах, допускаючи винятки із загальних положень або наділяючи місцевий чи регіональний орган влади повноваженнями держави¹⁴. Згідно зі статтею 72, будь-який субнаціональний рівень влади – регіон, департамент, міжмуніципальне об'єднання або комуна – може подавати заявку на виконання низки повноважень, які раніше входили до компетенції центральної влади або інших державних органів. Наприклад, з 2005 року регіон Бретань відповідає за порти та канали, а Ельзас – за управління європейськими структурними фондами. Місцеві та регіональні органи влади можуть не лише подавати заявки на виконання нових функцій, а й можуть відмовитися від надання послуг у кожному окремому випадку. Стаття 72 передбачає, що експериментальні функції/відмови можуть залишатися чинними до восьми років, перш ніж будуть прийняті остаточні рішення. Консервативне тлумачення розглядає експериментування як відхід від єдиного застосування правил, характерного для унітарної моделі. Крім

¹⁴ Nemery, J., Bricault, J.-M. and Thuriot, F. 2005. *Ame'nagement du Territorie*. Paris: Girdauh.

того, нові компетенції були передані місцевим та регіональним органам влади. Хоча реформи 2003–2004 років обіцяли розмежування функцій, фактично вони призвели до плутанини¹⁵. Як і в 1982–1983 роках, конкуренція між регіонами та департаментами перешкождала розмежуванню повноважень.

Колишній президент регіону Пуату-Шарант, прем'єр-міністр Ж. П. Раффарен (2002–2005), прийшов до влади, прагнучи зміцнити регіональні ради та наділити їх чіткою керівною роллю. Однак, як сенатор із досвідом, Раффарен уважно стежив за діяльністю Сенату, де більшість сенаторів надавали перевагу над регіонами департаментам. У 2003 році ідея регіону як провідного рівня влади була відкинута після заперечень Державної ради. Після чистої перемоги лівих на регіональних виборах у березні 2004 року, роль регіонів була зменшена, а їхня провідна відповідальність за економічний розвиток була змінена на координуючу роль серед місцевих органів влади всіх рівнів.

Законом від 13 серпня 2004 року роль регіонів була посилена у питаннях, що віднесені до стратегічних: економічний розвиток, освіта, навчання та транспорт, а також делеговані компетенції у новій для них сфері охорони здоров'я. Регіони взяли на себе пряму відповідальність за управління допоміжними працівниками шкіл та громадським харчуванням, що вперше зробило їх великими самостійними роботодавцями. Але найбільша передача повноважень щодо масштабного надання послуг була здійснена на користь департаментів, на які поклали відповідальність за дороги та розширили їхні компетентності у сфері соціального забезпечення, підтримки доходів та середньої освіти. Департаменти отримали 70 відсотків перерахованих коштів, на відміну від 20 відсотків для регіонів та 10 відсотків для комун. Цю «перемогу» департаментів можна лише частково пояснити політичним вибором. Базова інституційна архітектура французького субнаціонального управління, згідно з якою департаменти мають набагато складнішу адміністративну інфраструктуру, ніж регіони чи комуни, викликала рішення передати нові повноваження саме департаментським радам. Регіональні ради не є основними надавачами послуг чи менеджерами з персоналу, а голови регіональних рад були дуже неоднозначно налаштовані щодо прийняття цих нових обов'язків. Головною проблемою стала передача повноважень щодо управління працівниками шкіл, які забезпечують ремонтні роботи, оскільки регіонам доводилося створювати нові відділи персоналу з нуля.

¹⁵ Le Gale's, P. 2006. Les deux moteurs de la décentralisation. Concurrences Politiques et restructuration de s l'Etat Jacobin, in Culpepper, Hall and Palier (eds.), 303–41.

Третій вимір другої хвилі децентралізації стосувався фінансів місцевого самоврядування¹⁶. Конституційна реформа та закон травня 2004 року закріпили принцип фінансової автономії місцевих органів влади. Конституція тепер підтверджує, що принцип «вільного управління» вимагає від місцевих та регіональних органів влади відповідальності за залучення місцевих ресурсів. Але відсутнє визначення того, що саме входить до «місцевих» ресурсів, і ця неоднозначність призвела до постійних суперечок. Це положення, теоретично розроблене для захисту місцевої фіскальної автономії, викликало значний опір з боку місцевих та регіональних політиків. Останні побоювалися, що, оскільки держава не може збільшити свій відсоток у місцевих бюджетах, мають зрости місцеві податки, щоб забезпечити фінансування нових повноважень. Протягом перших двох років впровадження нових фінансових положень спостерігалося зростання регіонального сегменту місцевого оподаткування на 30 відсотків у 2004 та 2005 роках, на додаток до того, що регіональні ради стягували максимально дозволений законом паливний акциз (1,75 сантим за літр). Голови двадцяти регіональних рад, керованих лівими, стверджували, що у них не було вибору, враховуючи нездатність держави компенсувати субнаціональним органам влади передачу нових компетенцій. Зі свого боку, уряд Д. Вільпена замовив підготовку звіту Ф. Ришара про фінанси місцевого самоврядування. Ришар розкритикував підвищення місцевих податків з моменту прийняття закону 2004 року та рекомендував, щоб місцевим органам влади не дозволялося підвищувати податки¹⁷.

Реформи децентралізації 2003–2004 років не змінили базову фрагментовану структуру місцевого самоврядування Франції. На відміну від моделі поточних змін у Сполученому Королівстві, у Франції не було чіткої структури реформи місцевого самоврядування. Швидше, відбувся процес поступового нарощування: нові структури були додані до наявних без фундаментального перегляду територіальної системи в цілому. Як і до реформи, субнаціональне управління ґрунтується на складній системі акторів з повноваженнями, що дублюються на кількох рівнях. Складна система акторів створює взаємозалежні відносини, а не чітку передачу повноважень. Така взаємозалежність може призвести до суперечливих інтерпретацій децентралізації, три з яких ми розглянемо.

¹⁶ Hertzog, R. 2004. La loi organique relative à l'autonomie financière des collectivités territoriales: prévisions et complications, *Actualité Juridique-Droit Administratif*, 25 October, 2003–12.

¹⁷ Andre'ani, J. L. 2007. Les Quidproquos de la décentralisation, *Le Monde*, 16 January.

2. Децентралізація як дистанційне керування

Якщо модель перехресного регулювання застосовувалася переважно у період до Другої світової війни, то перші тридцять років повоєнного періоду були роками технократичної модернізації. «Ортодоксальна» концепція французької державної політики, розроблена головним чином Б. Жобером та П. Мюллером у книзі «Держава в дії»¹⁸, описує рішучі дії центральної влади, розкриває існування закритих політичних інституцій та діагностує специфічну форму французького державного корпоративізму. Ця державоцентрична модель мала важливі наслідки для територіальної державної політики. Модернізація державної політики у 1950-х та 1960-х роках поєднала різні форми прямого та непрямого контролю над територіальним плануванням. У прямому сенсі, центральні суб'єкти визначали пріоритети територіального планування та забезпечували стабільний потік ресурсів для фінансування централізовано визначених проєктів. Діяльність з територіального планування була, перш за все, сферою корпусу мостів та автомагістралей, який контролював інженерів, що працювали в міністерстві інфраструктури¹⁹. Непрямі методи контролю центрального уряду були ще більш ефективні, адже беручи на себе роль встановлення стандартів, центральні актори диктували технічні норми в житловому будівництві, будівництві доріг та інфраструктурі. Держава могла покладатися на мережу державних територіальних служб та агентств для впровадження своєї політики у населених пунктах. Найзначнішими з них були Державний кредитний банк, який контролював більшу частину фінансів, Управління відомчого обладнання (DDE), відомчі територіальні служби Міністерства обладнання та DATAR. DATAR було створено в 1963 році як центральне державне агентство стратегічних інвестицій в економічний розвиток. Перейменоване на DIACT у 2005 році, воно залишається ключовим гравцем у процесі централізованого управління, що підтверджується його провідною роллю в програмі конкурентних кластерів уряду Д. Вільпена. Щодо міського планування відбувалася гостра дискусія: центральна влада впроваджувала політику міського розвитку з мінімальними консультаціями на місцевому рівні. Основою державної політики було створення міських громад у 1968 році, плани розвитку кінця 1960-х років, створення нових міст (таких як Вільнев-д'Аск у Ліллі) та першого покоління агентств міського розвитку.

¹⁸ Jobert, B. and Muller, P. 1987. *L'E' tat en Action: politiques publiques et corporatisme*. Paris: PUF.

¹⁹ Thœnig, J.-C. 1973. *L'Ere des technocrates*. Paris: Editions de l'Organisation.

Модель «зверху вниз» спочатку не передбачала місцевої, регіональної чи навіть адміністративної децентралізації. Поступове розширення компетенцій мезорівня державного управління наприкінці 1950-х та на початку 1960-х років відображало нездатність центральної влади досягти своїх цілей самостійно. Регіональні структури були створені як технократичні форпости держави для сприяння стратегічним повноваженням економічного розвитку, транспорту та територіального планування. Регіональні адміністративні виборчі округи (CAR), створені в 1955 році, були попередниками перших регіональних рад (EPR), створених у 1972 році²⁰. Починаючи з 1986 року ці органи стали рівнями субнаціонального управління. Однак адміністративна децентралізація (деконцентрація) випередила політичну децентралізацію на два десятиліття. Створення регіональних префектур у 1964 році ознаменувало першу значну регіоналізацію державних структур. Подібно до регіональних рад пізніше, регіональні префектури були органами, які координували діяльність набагато вагоміших департаментських префектур. Цей етап розширення міст зверху вниз був перерваний економічною кризою 1970-х років. Починаючи з 1970-х років, держава більше не мала засобів для реалізації своїх амбіцій; у цьому сенсі опис децентралізації як «реформи держави», зроблений Крозьє²¹, був точним. Зростаюча складність прийняття рішень ставила під сумнів здатність центральної влади самостійно надавати послуги на місцях. Поширеним було переконання, що надмірна централізація у наданні послуг призводить до їх неефективності, нескінченних затримок та відсутності гнучкості для вирішення місцевих проблем. Ці риси помітно проявилися в такій сфері, як середня освіта, де жорсткий централізований державний контроль залишав шкільні будівлі без необхідного ремонту²². Наближеність сама по собі сприймалася як засіб покращення якості державних послуг; це переконання поділялося не лише місцевими діячами, а й впливовими політиками національного рівня. Після впровадження децентралізації на початку 1980-х років, центральний уряд почав змінювати способи свого втручання у справи населених пунктів та регіонів. У перші роки децентралізація сприймалася як втрата престижу певними державними інституціями. Повернення держави до участі в управлінні населеними пунктами та регіонами було досягнуто законом про децентралізацію 1982 року²³.

²⁰ Dumont, G.-F. 2005. Les Re'gions et la re'gionalisation en France. Paris: Ellipses.

²¹ Crozier, M. 1992. La De'centralisation est-elle une re'forme de l'Etat?, Pouvoirs locaux 12: 130-4.

²² Marcou, G. 1992. Les collectivite's territoriales et l'Education nationale Savoir 4, 2: 189-215.

²³ Pasquier, R. 2004. La Capacite' politique des re'gions. Une comparaison France/Espagne. Rennes: Presses universitaires de Rennes.

Згідно з нормами закону, регіональна рада спочатку розробляє регіональний план, а потім проводить переговори з «державою в регіоні», представленою регіональною префектурою. Фактично запровадили нову форму централізованого керівництва, де інфраструктура регіональних префектур використовувалася для спрямування регіональних політичних рішень. Завдяки цій формі центральна влада могла нав'язати деякі свої пріоритети регіонам, зокрема у сферах вищої освіти та транспорту. Плани співпраці між центральними органами влади та регіонами стали засобом для центрального уряду мобілізувати фінансові ресурси місцевих та регіональних органів влади для досягнення державних цілей. Відповідальність регіональних рад за плани обмежена тим, що вони мають бути узгоджені Міжвідомчим комітетом територіального планування (СІАСТ з 2005 року), структурою, що працює при апараті прем'єр-міністра, з якої виключені президенти регіонів. Однак наявність планів співпраці між урядом та регіонами не можна ототожнювати з прямим централізованим управлінням. Завдяки запровадженню цих планів держава діяла більш гнучко, намагаючись мобілізувати ресурси, які не контролювалися нею. З 2003 року спостерігається відхід від контрактуалізації. Плани співпраці уряду та регіонів були перейменовані на проекти співпраці, з набагато суворішими національними критеріями, що регулювали їхнє функціонування, та меншими можливостями для адаптації до місцевих та регіональних проблем. За 2002–2007 роки посилювалася думка, що конкуренція підвищує ефективність, а цілеспрямовані інвестиції у території сприятимуть національній ефективності. Епштейн²⁴ інтерпретує це як неоліберальну парадигму конкурентоспроможності, яка замінює кейнсіанську віру в соціальну та територіальну згуртованість. Таким чином, у 2005 році DATAR була перейменована на DIACT (Міжвідомча делегація з питань планування та конкурентоспроможності територій), замінивши старе посилання на регіональні дії в її назві на конкурентоспроможність²⁵. Програма конкурентних кластерів уряду Д. Вільпена запрошувала місцеві партнерства (зазвичай органи місцевої влади, університети та фірми) до участі в тендерах на центральне фінансування на основі показників, визначених центром. Хоча процес мав бути висококонкурентним та спонукати території до участі в тендерах, на практиці держава

²⁴ Epstein, R. 2006. Des contractualisations territoriales aux appels à projets, in Nemery, J.-C. (ed.) Les Politiques de compétitivité dans le système français et européen. Paris: L'Harmattan, 81–90.

²⁵ Nemery, J., Bricault, J.-M. and Thuriot, F. 2005. Aménagement du Territoire. Paris: Gridaauh.

співфінансувала шістдесят шість економічних проєктів по всій Франції, що забагато для справжньої конкурентної програми.

Мабуть, найважливішою складовою реформи було створення у 2004 році нового агентства, Національного агентства з міської регенерації (ANRU) як єдиного органу, який об'єднує низку урядових програм для бідних передмість у внутрішніх районах міст, які раніше були розподілені між окремими міністерствами. ANRU справедливо було визначено як ключовий приклад нового етапу політики міської регенерації у Франції²⁶. ANRU, створене законом про соціальну згуртованість від 1 серпня 2003 року, управляє всіма державними коштами, призначеними для бідних міських районів. Хоча ANRU носить назву агентство, має юридичний статус державного органу, а його директор призначається Радою міністрів, воно регулюється розпорядженнями Міністерства соціальної згуртованості. Агентство визначило свої 188 «пріоритетних» сфер на перші роки своєї діяльності на основі офіційного листа тодішнього міністра соціальної згуртованості. Посилаючись на принцип партнерства, агентство у важливих аспектах повертається до традиційної форми територіального управління. Посередниками на місцях виступають префекти департаментів (які також є територіальними представниками ANRU) та відомчі територіальні служби міністерства інфраструктури. Як територіальний представник, префект департаменту визначає, чи слід проєкти, подані місцевими органами влади, передавати на національний рівень для прийняття рішення про реалізацію, потім префект передає відповідні проєкти національному комітету агентства. Ключовими партнерами на національному рівні є традиційні союзники центральної держави: житлові трасти та фахівці з соціального житла. Варто зазначити, що асоціації місцевих та регіональних органів влади не представлені в керівній раді агентства. Внесок місцевих та регіональних органів влади обмежувався підготовкою заявок на співфінансування у сфері компетенції агентства, головним чином соціального житла. Як і у Великій Британії, принцип агентування зараз міцно утвердився в якості інструменту територіального управління. Таким чином, центральна держава спробувала посилити свої непрямі можливості управління на відстані, знаходячи нові інструменти, що можуть пришвидшити прийняття рішень відповідно до пріоритетів центрального уряду та зменшують необхідність підтримувати щільну мережу відносин на місцевому та мезорівнях. Ті, хто програє у цій новій домовленості, – це місцеві та регіональні державні територіальні служби, включаючи

²⁶ Epstein, R. 2006. Des contractualisations territoriales aux appels a' projets, in Nemery, J.-C. (ed.) Les Po'les de compe'titivite' dans le syste'me franc,ais et europe'en. Paris: L'Harmattan, 81–90.

регіональні (але не департаментські) префектури. Дистанційне управління найкраще розуміти як імпульс «зверху вниз» делегування складних рішень нижчим ешелонам державного управління. Ніде це обґрунтування не було більш очевидним, ніж у Законі про децентралізацію 2004 року. У внутрішньому циркулярі в офісі прем'єр-міністра, що супроводжував публікацію закону про децентралізацію у грудні 2002 року, ті сфери, що підлягають передачі, називалися «технічно та соціально найскладнішими». У міру того, як розгорталися дебати щодо децентралізації у 2003/4 роках, опір передачі функцій та персоналу посилювався, особливо в сферах, пов'язаних з керівництвом освітнім та медичним персоналом. Суть твердження про «дистанційне управління» полягає у фінансовому відстороненні держави²⁷. Хоча до реформи панувала думка, що повноваження не повинні децентралізуватися без повної фінансової компенсації. З моменту набрання чинності закону від 29 липня 2004 року, двадцять регіональних голів скаржилися, що фінансові трансферти від центрального уряду були недостатніми для покриття витрат на їхні нові повноваження²⁸. Так, професійна асоціація регіональних рад скаржилася, що регіонам довелося витратити на 50 відсотків більше на управління регіональними залізничними послугами, ніж було перераховано, а трансферти від держави у 2005 році покрили лише 85 відсотків реальних витрат. Гірше того, у 2006 році Державна рада постановила, що пенсійний фонд місцевих органів влади зобов'язаний виплачувати пенсії переведеним шкільним технічним та допоміжним працівникам, не отримавши жодних внесків, раніше сплачених до фонду держави²⁹. Децентралізація як «дистанційне управління» мала потужний резонанс. Делегування нових обов'язків щодо надання послуг стало частиною ширшого процесу державної реформи. У дебатах щодо місцевих фінансів звучали відлуння нового державного управління британського зразка, оскільки міністри уряду вітали перспективу посилення місцевої фінансової підзвітності. Дистанційне управління не стало проявом децентралізації. Послуги надавалися на регіональному, департаментському або місцевому рівнях у спосіб, який чітко регулювався та визначався центральною владою.

²⁷ *Conne'table, F.* 2004. Acte II de la de'centralisation, sce'ne 3 (1): le re'fe'rendum local, *Revue de la recherche juridique* 29, 104: 1861–75.

²⁸ *Le Lidec, P.* 2007. Le jeu du compromis: L'E'tat et les collectivite's territoriales dans le de'centralisation en France, *Revue franc'aise d'administration publique* 121–2: 111–30.

²⁹ *Conseil d'E'tat*, 2006. Avis no. 373306, 29 August.

3. Децентралізація та нарощування територіального потенціалу

У Франції реалізувався принцип управління відповідно до якого держава вбудована в складну систему численних правових порядків та взаємозалежних відносин. Подібно до центральної влади, місцеві органи влади повинні реагувати на зовнішні виклики, щоб розвивати власний управлінський потенціал. Інновації у регіонах та місцевостях Франції були зумовлені появою більш згуртованих структур місцевого самоврядування, розвитком місцевої технічної експертизи, зміцненням місцевого політичного лідерства та запровадженням нових форм розробки політики. Тобто місцеві органи влади та регіони стали багатосторонніми акторами, що залучені до нових форм асиметричного впровадження політики. Місцеві органи влади стали інституційними аренами для партисипативної та обговорюваної політики. Поява згуртованих структур місцевого самоврядування є першим ключовим показником процесу нарощування управлінського потенціалу. Французьке субнаціональне управління традиційно характеризувалося конкуренцією за ресурси між рівнями державного управління, що перетинаються, – 36 500 комунами, приблизно 2500 міжмуніципальними органами, 96 департаментами та 22 регіонами на материковій Франції. Це інституційне розмаїття стало ще складнішим через проникнення міністерських територіальних служб центрального апарату в найменші французькі міста.

Така модель державного управління мала багато характеристик з нульовим результатом, що відображаються в шкідливій податковій конкуренції між комунами, конкурентних способах надання послуг, які дублюються різними рівнями місцевого самоврядування та інституційних змаганнях за територію між місцевими органами влади та державними територіальними службами.

За останні роки склалися більш згуртовані структури місцевого самоврядування, які вкорінилися в міському управлінні та процесах метрополізації³⁰. У міських районах Франції, починаючи з 1960-х років, намагалися адаптувати структури місцевого самоврядування з урахуванням соціологічних та демографічних змін. Хоча великі міста зазвичай налічують від тридцяти до вісімдесяти комун, проблеми державної політики не визнають комунальних кордонів. Відповідно, зростає поштовх до розвитку загальноміських структур місцевого самоврядування як інструменту для вирішення проблем міського управління. Найскладнішими з цих загальноміських міжмуніципальних структур є міські громади, створені в 1968 році, які здійснюють багато

³⁰ Le Gale's, P. 2002. *European Cities: Social Conflicts and Governance*. Oxford: Oxford University Press.

традиційних комунальних функцій у найбільших містах Франції, таких як Ліон, Марсель та Лілль.

Реформи 1990-х років ще більше зміцнили міські органи влади, зокрема завдяки розвитку міжмуниципальних державних корпорацій (EPCI)³¹. Більшість середніх і великих міст зараз управляються цими непрямо обраними державними корпораціями, які наділені повноваженнями щодо сплати податків та надання послуг. Одним з ключових вимірів місцевого управління є розвиток технічної експертизи, яку тепер здійснюють міста Франції. Значно зросла кількість агентств міського розвитку, укомплектованих експертами з планування, економістами та міськими географами. Такі агентства зменшили залежність від державних територіальних служб, особливо від Міністерства інфраструктури. Великі комуни також створили агентства з маркетингу мість, часто у співпраці з бізнес-інтересами, а іноді й конкуруючи з державними агентствами. Спостерігається розквіт аналітичних центрів, дорадчих комітетів, громадських форумів та місцевих груп. У великих французьких містах виникли мережі експертів та професіоналів, роль яких полягає в тому, щоб надавати консультації муніципальним командам, виявляти проблеми та пропонувати рішення. Дослідження, проведені по всій Франції (у Пуат'є, Бордо, Нанті, Ренні, Ліллі та інших містах), виявили нові політичні спільноти консультантів, містобудівників, забудовників, архітекторів, юристів, економістів, університетських експертів та радників. У містах по всій Франції застосовується систематичне використання доказової бази для обґрунтування прийняття муніципальних рішень. Місцевим та регіональним органам влади розвивають ефективні горизонтальні та вертикальні зв'язки для уникнення шкідливих суперечок з нульовим результатом. Для ефективного функціонування інституцій субнаціонального управління необхідна співпраця між їх місцевим, департаментським, регіональним рівнями. Міжмуниципальні структури зазвичай створюють у сферах зайнятості або освіти, вони обслуговують території значно більші за комуни, зазвичай відповідають адміністративному поділу на субрегіональному рівні. Більш згуртовані структури місцевого самоврядування дозволяють проводити змістовні переговори між регіональною радою та різними групами інтересів, що знаходяться на їхній території. Стан міжінституційних зв'язків змінюється відповідно до місцевих та регіональних обставин. Емпіричне дослідження, проведене у двох французьких регіонах, виявило

³¹ Marcou, G. 2004. De 'centralisation: approfondissement ou nouveau cycle?, Les Cahiers franc.ais 318: 8–14.

суперечливі закономірності³². Регіон Бретань вирізняється високим рівнем міжкомунальної співпраці не лише в міських центрах, таких як Ренн, але й у сільській місцевості. З іншого боку, у Нор-Па-де-Кале давня традиція міського суперництва, напружені відносини між центральним урядом та регіонами, а також погані стосунки між місцевими політиками та бізнес-суб'єктами традиційно призводили до негативних результатів.

Більш згуртовані структури місцевого самоврядування сприяють сильнішому місцевому політичному лідерству, що є одним із ключових аспектів розбудови територіального потенціалу. Діяльність в місцевому самоврядуванні може призвести до появи політичних лідерів міжнародного масштабу, таких як Бертран Делано у Парижі. Саме посада мера, а не президента департаментської чи регіональної ради, продовжує залишатися найбільш бажаною для політиків, які працюють в місцевому самоврядуванні. Децентралізація посилила владу мерів міст, послаблюючи жорсткий державний контроль над їхніми фінансовими можливостями та розширюючи їхні правові та політичні компетентності для інновацій. По всій Франції мери очолювали коаліції розвитку нового зразка, мобілізуючи масштабні державні та приватні ресурси для проектів розвитку. Мерам великих міст, які перебувають у центрі уваги громадськості, також довелося зіткнутися з безпрецедентними викликами та зважувати імператив соціальної згуртованості. Міські заворушення 2005 року продемонстрували, що в бідних передмістях соціальна згуртованість мала більше негативних наслідків, ніж віддалена можливість внутрішніх інвестицій. З іншого боку, повноваження розширені децентралізацією, зробили посаду мера набагато складнішою. У моделі перехресного регулювання місцеві взаємодії в основному обмежувалися взаємодією між мерами та префектами³³. В результаті реформ місцеві мережі стали набагато складнішими, охоплюють мерів та їхніх помічників, представників місцевої економічної влади (торговельні палати, асоціації роботодавців, окремі підприємства), асоціації та державно-приватні партнерства. Структура місцевої влади стала складнішою, а успішними мерами ті, хто достатньо впливовий, щоб очолити і об'єднати цю багатофункціональну структуру. Місцеві та регіональні органи влади стали більш підприємливими, що є четвертим чинником нарощування територіального потенціалу. Спільні підприємства (товариства зі змішаною формою власності) дозволили місцевим органам влади

³² Cole, A. 2006. Decentralization in France: central steering, capacity building and identity construction, *French Politics* 4, 1: 31–57.

³³ Crozier, M. and Friedberg, E. 1977. *L'Acteur et le système*. Paris: Seuil.

запускати проекти розвитку, частково фінансовані приватним капіталом. Такі спільні підприємства не є новими, їхня історія сягає 1926 року, але децентралізація значно послабила адміністративні обмеження їхньої діяльності. Оскільки такі товариства регулюються цивільним, а не адміністративним правом, вони набагато гнучкіші, ніж органи влади. Спільні підприємства запроваджували для реалізації програм у сфері транспорту, музеїв, театрів, спортивних споруд, туризму, конференц-центрів, навіть готельних мереж³⁴. У свої найуспішніші часи ці товариства виступали провідниками для масштабних прямих іноземних інвестицій, сприяли впровадженню методів управління приватним сектором (таких як свобода найму працівників на умовах неповного робочого дня та тимчасових працівників, а також більш гнучкі бухгалтерські практики), водночас зберігаючи загальний контроль держави. Цілі місцевого, і зокрема міського, управління наголошують, перш за все, на пріоритеті економічного розвитку та нових формах взаємодії між місцевою владою та приватними інтересами. Дані досліджень, проведених у 1994–1996 роках у двох французьких містах, Ліллі та Ренні, надали приклади різноманітності форм, яких можуть набувати такі державно-приватні взаємодії: від широкомасштабної територіальної адвокації через розвиток державно-приватної інфраструктури, до майже повного руйнування довіри між політичними та бізнес-лідерами. Територіальна адвокація передбачає, як мінімум, публічні декларації спільної мети провідними політичними та бізнес-лідерами міста. У Ліллі історія взаємної недовіри між місцевими політиками та бізнес-лідерами в середині 1980-х років поступилася місцем співпраці. Ключові політичні та економічні особи міста активно лобіювали підтримку тунелю під Ла-Маншем, а потім об'єднали зусилля, щоб аргументувати прокладання швидкісного потяга до Лілля, а не до конкурента Ам'єна³⁵. Хоча згодом виникли розбіжності поглядів щодо розвитку Euralille, досвід широкої територіальної адвокації зберігся. У 1994 році за ініціативою місцевого промисловця Бруно Бондюеля було створено Комітет Великого Лілля як форум, що включає представників державного та приватного секторів для просування інтересів столичної області Лілля та, зокрема, для підвищення видимості міста в міжнародних ділових колах. Комітет Великого Лілля був рушійною силою зрештою невдалої заявки Лілля на проведення Олімпійських ігор 2004 року. Великі проекти розвитку можуть не лише об'єднувати, але й розділяти місцеві бізнес-інтереси, як показав випадок розвитку Euralille.

³⁴ Ascher, F. 1998. *La Re'publique contre la ville: Essai sur l'avenir de la France urbaine*. Paris: Editions de l'Aube.

³⁵ Holliday, I., Marcou, G., and Vickerman, R. 1991. *The Channel Tunnel*. London: Pinter.

Після того, як залізничне сполучення через Ла-Манш було забезпечено, мер Лілля, колишній прем'єр-міністр П'єр Моруа, запропонував новий масштабний комерційний та житловий комплекс, відомий як Euralille. Цей офісно-комерційний комплекс, що планувався поруч із новою швидкісною залізничною станцією, розділив місцеву комуна і бізнес-спільноту, хоча мобілізував національні та міжнародні фірми та банки. Реалізація проекту Euralille стала демонстрацією нових моделей місцевого самоврядування у Франції, зокрема ролі товариств зі змішаною власністю як державно-приватних забудовників. Товариство зі змішаною власністю SEM Euralille мало гарантувати комерційний розвиток і визнати відсутність гарантій місцевої влади у разі фінансового краху. Euralille можна розглядати як позитивний приклад інноваційної форми економічного розвитку, що сприяє децентралізації³⁶.

На відміну від Лілля, у місті Ренн існувала традиція тісної співпраці між політиками, підприємствами та добровільними асоціаціями для сприяння економічному розвитку міста та досягнення соціального прогресу. Однак у 1995 році місцева бізнес-спільнота майже одногосно виступила проти запропонованої нової системи підземного транспорту, а опір бізнесу координував керуючий директор автомобільного заводу Citroën, головного роботодавця в Ренні. Негативне ставлення бізнесу було викликане опором підвищенню транспортного збору, яке спричинило б це будівництво. Проект був реалізований мером Едмоном Ерве, не зважаючи на опір місцевої спільноти.

Тривала недовіра між бізнес-структурами та органами місцевої влади в Ліллі не перешкодила ефективній співпраці за появи стратегічної можливості економічного розвитку, тоді як успішні тісні взаємовідносини не змогли запобігти розриву між владою та бізнесом у Ренні. Європейський вимір також не дає беззаперечного свідчення нарощування територіального потенціалу. Франція традиційно мала одну з найтісніших, найбільш централізованих форм взаємодії з Брюсселем. На офіційному міжурядовому рівні всі взаємодії, учасником яких є Франція, повинні бути узгоджені SGAE. Інший центральний державний орган, підконтрольний прем'єр-міністру DIACT, координує місцеві та регіональні заявки на фінансування ЄС у тісній взаємодії з регіональними префектурами. На практиці, дотримуючись правил ЄС, регіональні префектури залучають регіональні ради до роботи зі структурними фондами. З моменту прийняття закону про децентралізацію 2004 року французьким регіонам було дозволено

³⁶ Stone, C. 1989. *Regime Politics, Governing Atlanta, 1946–1988*. Lawrence: University Press of Kansas.

подавати заявки на здійснення повного контролю над управлінням структурними фондами на експериментальній основі (першим був Ельзас).

Закон 1982 року дозволив французьким місцевим та регіональним органам влади створювати офіси в Брюсселі. Такі офіси виконують представницьку роль, обмежуючись збором інформації, прогнозуванням майбутнього розвитку подій та організацією зустрічей місцевих та регіональних політиків з відповідними посадовцями Комісії. На відміну від своїх колег з інших країн, французькі субнаціональні офіси не мають доступу до посадовців та дипломатичних документів. Місцеві чи регіональні політики не представлені в робочих групах Ради, а також не представляють Францію в міжурядових комітетських структурах (як це могли робити органи влади з делегованими повноваженнями від Великої Британії). Представництво Франції в Брюсселі залишається державною справою. Однак, якщо інституційні механізми для офіційного представництва обмежені, фактично наявні приховані форми впливу. Перевагою децентралізації часто називають наближення центрів прийняття рішень до людей, адже в теорії управління є причинно-наслідкові закономірності, що така наближеність асоціюється з демократією. Уряд Л. Жоспена (1997–2002) запровадив низку заходів, спрямованих на зміцнення громад та розвиток в них прямих та партисипативних форм демократії, заохочував місцеву демократію, зробивши районні ради обов'язковими в комунах з населенням понад 20 000 громадян. Однак, залишається питання, чи є це реальним розширенням можливостей місцевих громад, якщо місцеві ради і до цього висували щонайменше половину членів районних рад. На наш погляд, розвиток потенціалу територій не слід ототожнювати з демократією. Так, зміцнення міжмуниципальних корпорацій з 1999 року не супроводжувалося прямими демократичними виборами. Радники, які входили до їхнього складу, опосередковано обиралися через свої комуни, які пропорційно представлялися відповідно до розміру. Цей життєво важливий рівень субнаціонального управління є невибірним та невідзвітним, хоча прямі вибори пропагувалися у звіті П. Моруа 2000 року³⁷ та були частиною законопроекту 2002 року, це положення було відхилено Сенатом³⁸. Публічні дебати (обговорення) є ключовою рисою спорів щодо управління. Процес обговорення є обов'язковим для місцевого самоврядування, особливо у великих містах. Майже всі

³⁷ Mauroy, P. 2000. Refonder l'action publique locale: rapport au Premier ministre. Paris: Documentation franc.aise.

³⁸ Milner, S. 2006. Urban governance and local democracy in France, in Cole, A. and Raymond, G. (eds.) Redefining the French Republic. Manchester: Manchester University Press, 65–81.

французькі міста мають власні міські «проекти», які зазвичай демонструють бачення розвитку міста на наступне десятиліття та спираються на консультації та залучення ключових місцевих зацікавлених груп. Низка нових договірних процесів вимагає організації публічних форумів для збору підтверджень; це особливо стосується міських контрактів, запроваджених законом Вуане 1999 року. Взаємодія відбувається через офіційні комітети, а також семінари, робочі групи або громадські форуми. Громадські запити щодо великих проектів розвитку також можуть стати приводом для опозиції з боку соціальних рухів³⁹.

Існує два підходи до оцінки цих процесів. Деякі тематичні дослідження інтерпретують обговорення та місцеві консультації як нову форму плюралізму, наголошують, що процес обговорення є важливим, оскільки він мобілізує головні зацікавлені сторони, які стоять за колективно визначеними концепціями розвитку міста. У деяких аспектах ці нові методи відповідають нормативній логіці проведення публічних консультацій: місцеві проекти мають обговорюватися і таким чином легітимізуватися у публічній сфері. Ці обговорення є більш важливими як процес, ніж самі результати, отримані в результаті дебатов. Інший підхід вказує на інструментальне використання публічних дебатов муніципальною більшістю. Деталізовані дослідження визначають основні групи технічних консультантів навколо мерів, що виконують головну роль у формуванні порядку денного та визначенні актуальних проблем і шляхів їх вирішення. Оскільки мережі експертів залежать від муніципальної більшості, місцеві політики зберігають ключову роль у визначенні того, який досвід використовувати та з якою групою інтересів консультиватися. Відповідно до другого підходу, навіть якщо місцеві лідери використовують публічні консультації переважно з інструментальних причин, вони змушені обґрунтовувати свої рішення, посилаючись на експертів та наводячи аргументи, засновані на їх результатах. Разом ці різні підходи до розбудови територіального потенціалу на субнаціональному рівні є потужною противагою технократичному центральному управлінню.

4. Децентралізація та конструювання ідентичності

Актуальним для розуміння продовження реформи децентралізації в Україні є відповідь на питання, чи була децентралізація у Франції спричинена новими формами територіальної мобілізації на основі ідентичності. У ХХ ст. майже скрізь спостерігається відродження етнотериторіальних ідентичностей, що само по собі є викликом

³⁹ Rui, S. 2004. La De'mocratie en de'bat. Les citoyens face a` l'action publique. Paris: Armand Colin.

централізованій моделі унітарної держави. Етнотериторіальні ідентичності відображаються в різних партійних системах, рухах за мовні права, культурних традиціях або специфічних формах пристосування еліт. Дослідження складних ідентичностей у Франції проводяться складно, адже у пануючій французькій традиції територіальні (особливо регіональні) або етнічні ідентичності вважаються загрозою для нейтральної публічної сфери, яка єдина може гарантувати політичні та громадянські права⁴⁰. Дослідники, які працюють в цій галузі, стикаються з численними перешкодами, оскільки Франція не дозволяє збір статистичних даних на основі етнічних або лінгвістичних критеріїв, лише критеріїв національності⁴¹, адже в єдиній і неподільній Республіці може бути лише одна ідентичність та одна мова. Всі приклади територіальної асиметрії, розглянуті вище, були пов'язані з ефективним наданням послуг або з політичним підприємництвом, а не з політикою ідентичності. Більш рішучі спроби запровадити нові форми асиметричної деволюції у Франції зіткнулися із серйозними перешкодами. Процес Матінйона, розпочатий урядом Ж. Жоспена у 2001 році, був сміливою спробою запровадити принцип законодавчої асиметрії. Цей невдалий процес передбачав передачу регуляторних, а потім законодавчих повноважень Корсиканській асамблеї, доки Державна рада не заперечила, а Конституційна рада не визнала цей процес неконституційним. Враховуючи реакцію на корсиканський приклад, дуже ймовірно, що будь-яка спроба серйозно відступити від норми одноманітності зустріне опір Державної ради, що є охоронцем французької консервативної традиції публічного права.

Французька республіканська модель наголошує на формальній рівності та індивідуальних правах, а не на територіальній рівності та груповій ідентичності. Історія регіоналізації у Франції несе на собі відбиток централізованої традиції, регіони тут уявлялися як інституції без зв'язку з територією⁴². Вони були створені у стандартизованій формі по всій Франції, включаючи райони, де не існувало регіональних традицій. За частковим винятком Бретані, Ельзасу, Нормандії та Корсики, історичні регіони та громади Франції не мають інституційного вираження. Баскський рух досі не досяг успіху у своїй мінімальній вимозі щодо баскських департаментів. Існує невелика виборча клієнтура регіоналізму в Ельзасі, Савойї, Бретані, Нормандії, Країні Басків та

⁴⁰ Raymond, G. 2006. The republican ideal and the reality of the Republic, in Cole, A. and Raymond, G. (eds.) *Redefining the French Republic*. Manchester: Manchester University Press, 1–13.

⁴¹ Reverchon, A. 2005. Un trou énorme dans la statistique nationale, *Le Monde*, 15 November.

⁴² Zeller, A. and Stussi, P. 2002. *La France enfin forte de ses Re'gions*. Paris: Gualino.

французькій Каталонії. Регіоналістські або автономістські партії час від часу просували своїх представників до місцевих та регіональних рад, але їм було складно діяти незалежно від основних французьких партій. З іншого боку, з 1970-х років виникли сильні культурні, мовні та територіально-захисні рухи. Нові форми колективної мобілізації підвищили статус бретонської, окситанської та баскської мов. Культурний регіоналізм став потужною силою в Бретані, Країні Басків та Ельзасі, а меншою мірою в Савойї, Нормандії, Окситанії, Фландрії та французькій Каталонії⁴³. Спостерігається відродження регіональних культурних традицій, мов та історичних ідентичностей у світі, що робить офіційний опір визнанню складних ідентичностей у Франції цікавим для дослідження. Адже Франція є контрприкладом, тим випадком, коли традиція унітарної держави пригнічувала партикуляристські ідентичності та де бракує відповідності між територіальними одиницями та «природними» спільнотами ідентичності. Бретань, яка визначається як регіон материкової Франції з найвиразнішим відчуттям власної ідентичності⁴⁴ має ключові риси для розвитку «етнотериторіальної» ідентичності: наявність додержавної політичної структури, автономістський політичний рух, рух за мовні права, сильні культурні традиції та специфічні форми пристосування еліт. Бретань також є одним з небагатьох регіонів, де політичні інститути співвідносяться з окремим політичним регіоном. Тут існує складна схема можливих бретонських ідентичностей та готовність реалізувати більш просунуті форми політичної децентралізації. Таким чином, Бретань надає вагомий підстави для перевірки важливості та обмежень взаємозв'язку між територіальними ідентичностями та політичними інститутами, а також для визначення джерел підтримки регіональних політичних інститутів. Опитування в червні 2001 року надали результати, що характеризують поєднання ідентичностей та інституційних уподобань, а також висновки щодо регіональної/етнотериторіальної політики та структури політичних можливостей. Дослідники вимірювали ідентичність за допомогою шкали Морено, за якою респондентів просили розташувати себе вздовж п'ятибального континууму («бретонець, а не француз», «більш бретонець, ніж француз», «однаково бретонець і француз», «більш француз, ніж бретонець», «француз, а не бретонець»), що дає уявлення про поєднання регіональних та національних ідентичностей. Бретань має оптимальне рознесення ідентичностей: потужне відчуття

⁴³ Chartier, E. and Larvor, R. 2004. *La France Eclate'e? Spe'zet: Coop Breizh*.

⁴⁴ Pasquier, R. 2004. *La Capacite' politique des re'gions. Une comparaison France/Espagne*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.

територіальної ідентичності, яке легко вписується в рамки існуючої французької держави. Існує незначний конфлікт між бретонством та французьким, причому середня позиція («однаково бретонець і француз») є переважним фаворитом. З іншого боку, результати розвінчують міф про те, що існує лише одна французька ідентичність: три чверті опитаних заявили, що відчувають себе принаймні такими ж бретонцями, як і французами. Ці результати підтверджують, що Бретань є регіоном з сильною ідентичністю, і хоча відчуття регіональної ідентичності є сильним, це не вважається супротивом французькій національності. Бретань також є місцем народження ідеї регіональних політичних інституцій у Франції⁴⁵. Опитування виявило інституційні вподобання щодо майбутнього Бретані: сильний попит на консолідацію існуючих регіональних інституцій з міцною підтримкою більш вдосконалених форм регіонального самоуправління. Результати дослідження також демонструють зближення до медіанної позиції ідентичності – «однаково бретонці та французи» – та підтримку або збереження існуючих регіональних інституцій, або руху до більш потужного регіонального органу із законодавчими та податковими повноваженнями. Результати опитування дають можливість зробити наступні висновки: існує значний зв'язок між інтенсивністю почуття ідентичності та підтримкою автономії (невелика частка групи «бретонець, а не француз» набагато більш схильється до автономії, ніж будь-яка інша). Але невелика кількість респондентів, які відносяться до цієї категорії, не дає можливості зробити остаточні висновки. Інші маркери ідентичності менш очевидно корелюють з підтримкою політичної автономії або посиленої децентралізації. Як не дивно, існує негативний зв'язок між володінням бретонською мовою та підтримкою автономії або посилених форм деволюції. Факт почуття неповноцінності серед носіїв бретонської компенсується лояльністю до французької держави⁴⁶. Морено визначає маркери ідентичності для бездержавних націй, такі як політичні рухи, культурні рухи та пристосування еліт. Підтримка децентралізації в Бретані не є функцією потужної націоналістичної партії, хоча тут існує розмаїття невеликих націоналістичних політичних організацій, політичний націоналізм у Бретані був маргінальною політичною (на відміну від культурної) силою та мав незначний вплив на формування порядку денного. Головна бретонська етнічно-територіальна партія, Бретонський демократичний

⁴⁵ Pasquier, R. 2004. *La Capacité politique des régions. Une comparaison France/Espagne*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.

⁴⁶ Hoare, R. 2000. 'Linguistic competence and regional identity in Brittany: attitudes and perceptions of identity', *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 21, 4: 324–46.

союз, має реальну, але обмежену присутність у політичному житті. Навпаки, бретонський культурний рух був дуже потужним, визначав формування порядку денного у питаннях двомовної освіти, культурних інвестицій, довкілля та регіональних ЗМІ. Дослідження виявило широку громадську підтримку заходів сприяння бретонському культурному руху, причому значна більшість погоджується з тим, що бретонські культурні асоціації та ЗМІ повинні частково фінансуватися з державних коштів. Існує прихована бретонська свідомість, яка підтримується щільною мережею культурних асоціацій, які за інших обставин могли б забезпечити основу для самобутньої етнотериторіальної партії. Ця прихована бретонська свідомість не є політичним ресурсом, який може мобілізуватися будь-якою регіоналістською чи націоналістичною партією⁴⁷. Політичні та дискурсивні можливості у сучасній Франції є перешкодою для явної етнотериторіальної політики чи партій. Бретонський вплив найефективніше проявляється на рівні пристосування еліт. Бретань – це регіон з сильною ідентичністю, еліти якого звикли діяти в ширшому контексті французької держави та Європейського Союзу. Бретонські політики зосереджують свої основні зусилля на державній політиці, але підкреслення бретонської ідентичності спонукає центральну державу спрямувати обмежені ресурси до цього периферійного регіону. Таким чином, політична еліта Бретані адаптувалася до французької логіки територіальної децентралізації. Політичний потенціал Бретані є реальним, але він лише частково артикульований через регіональний політичний інститут, створений Законом про децентралізацію 1982 року.

ВИСНОВКИ

Аналіз особливостей реалізації тенденцій децентралізації влади у Франції дозволив зробити наступні висновки. Перший висновок полягає в тому, що децентралізацію у Франції потрібно оцінювати на різних рівнях публічної влади. Концепція «дистанційне керування» добре відображає мотивацію ключових суб'єктів державної влади та сприйняття цих мотивів на мікро– та мезорівні. Другий висновок полягає у тому, що територіальний потенціал свідчить про інституційні та політичні результати сукупності реформ системи державного управління. Дослідженні побудови ідентичності пояснює, як етнотериторіальні політичні процеси можуть за певних обставин впливати на функціонування децентралізованих політичних інституцій. Визначено, що децентралізація у Франції не визначається новими

⁴⁷Cole, A. 2006. 'Decentralization in France: central steering, capacity building and identity construction', *French Politics* 4, 1: 31–57.

формами територіальної мобілізації на основі ідентичності. Політичні рухи, засновані на територіальній ідентичності, існують у Франції, але вони не змогли сформувати політичні інституції. Навіть у регіоні з сильною ідентичністю, такому як Бретань, регіональна адвокація просувається через наявні французькі політичні партії, а не націоналістичні чи регіоналістські альтернати. Хоча у Франції розвинулася особлива форма субнаціонального управління, її точна форма була сформована можливостями, що надаються, та обмеженнями, що накладаються унітарною формою держави. Унітарні держави можуть враховувати прагматичну диференціацію політики, звідси перехід до місцевого та регіонального управління у Франції з початку 1980-х років. Але вони залишають набагато менше можливостей для побудови автономного територіально-інституційного майбутнього, ніж у союзних державах, таких як Велика Британія та Іспанія, або у федераціях, таких як Бельгія.

З позиції централізованої держави децентралізація може мати позитивний фінансовий та функціональний ефект, покращити державну політику та перекласти відповідальність за найбільш складні та проблемні сфери на місцеву владу. Проведений аналіз дозволяє інтерпретувати реформи децентралізації 1982–1983 та 2003–2004 років як побічний продукт багаторічних зусиль щодо реформування державного управління. Основний наш висновок полягає у тому, що децентралізація у Франції знаходиться десь між територіальним регулюванням, адаптацією державної політики до місцевих обставин та прийняттям нових форм територіального управління.

АНОТАЦІЯ

У зв'язку з реформою децентралізації в Україні неабияке значення набуває вивчення досвіду децентралізації інших європейських країн. Особливо цінним є досвід децентралізації унітарних держав, тому доречно дослідити тенденції децентралізації у Франції та їх вплив на місцеве самоврядування. У дослідженні проаналізовано систему управління на місцях, дистанційне керування, розвиток територіального потенціалу та конструювання ідентичності. Зроблено висновок, що децентралізаційні тенденції у Франції є наслідком більш широкої реформи державного управління, метою якої було і є забезпечення його ефективності, а не цілеспрямованим процесом перерозподілу повноважень та ресурсів на користь місцевої влади.

Література

1. Machin, H. 1976. *The Prefect in the French Administration*. London: Croom Helm.
2. Page, E. 1991. *Localism and Centralism in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
3. Sadran, P. 1992. *Le syste`me administratif franc,ais*. Paris: Montchrestien.
4. Nemery, J. C. (ed.) 2003. *Intercommunalite´s*. Paris: L'Harmattan.
5. Gre´mion, P. 1976. *Le Pouvoir pe´ripherique: bureaucrates et notables dans le re´gime politique franc,ais*. Paris: Seuil.
6. Crozier, M. and Thøenig, J.-C. 1975. *La Re´gulation des syste`mes organise´s complexes*, *Revue franc,aise de Sociologie* 16, 1: 3–32.
7. Crozier, M. and Friedberg, E. 1977. *L'Acteur et le syste`me*. Paris: Seuil.
8. Duran, P. and Thøenig, J.-C. 1996. *L'Etat et la gestion publique territoriale*, *Revue Franc,aise de Science Politique* 45, 4: 580–622.
9. Duran, P. and Thøenig, J.-C. 1996. *L'Etat et la gestion publique territoriale*, *Revue Franc,aise de Science Politique* 45, 4: 580–622.
10. Bœuf, J.-L. 2004a. *Les Collectivite´s Territoriales et la De´centralisation*. Paris: Documentation franc,aise
11. Mabileau, A. 1991. *Le syste`me local en France*. Paris: Montchrestien.
12. Fonrojet, S. 2004. *L'Organisation territoriale: quelle re´partition des compe´tences?*, *Les Cahiers Franc,ais* 1–2, 318: 22–9.
13. Van Zanten, A. 2004. *Les Politiques de l'Education*. Paris: PUF.
14. Nemery, J., Bricault, J.-M. and Thuriot, F. 2005. *Ame´nagement du Territorie*. Paris: Gridauh.
15. Le Gale´s, P. 2006. *Les deux moteurs de la de´centralisation. Concurrences Politiques et restructuration de´s l'Etat Jacobin*, in Culpepper, Hall and Palier (eds.), 303–41.
16. Hertzog, R. 2004. *La loi organique relative a` l'autonomie financie`re des collectivite´s territoriales: pre´cisions et complications*, *Actualite´ Juridique-Droit Administratif*, 25 October, 2003–12.
17. Andre´ani, J. L. 2007. *Les Quidproquos de la de´centralisation*, *Le Monde*, 16 January.
18. Jobert, B. and Muller, P. 1987. *L'E´tat en Action: politiques publiques et corporatisme*. Paris: PUF.
19. Thøenig, J.-C. 1973. *L'Ere des technocrates*. Paris: Editions de l'Organisation.

20. Dumont, G.-F. 2005. *Les Re'gions et la re'gionalisation en France*. Paris: Ellipses.
21. Crozier, M. 1992. La De'centralisation est-elle une re'forme de l'Etat?, *Pouvoirs locaux* 12: 130–4.
22. Marcou, G. 1992. Les collectivite's territoriales et l'Education nationale *Savoir* 4, 2: 189–215.
23. Pasquier, R. 2004. *La Capacite' politique des re'gions. Une comparaison France/Espagne*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
24. Epstein, R. 2006. Des contractualisations territoriales aux appels a' projets, in Nemery, J.-C. (ed.) *Les Po'les de compe'titivite' dans le syste'me franc,ais et europe'en*. Paris: L'Harmattan, 81–90.
25. Nemery, J., Bricault, J.-M. and Thuriot, F. 2005. *Ame'nagement du Territoire*. Paris: Gridauih.
26. Conne'table, F. 2004. Acte II de la de'centralisation, see'ne 3 (1): le re'fe'rendum local, *Revue de la recherche juridique* 29, 104: 1861–75.
27. Le Lidec, P. 2007. Le jeu du compromis: L'E'tat et les collectivite's territoriales dans le de'centralisation en France, *Revue franc,aise d'administration publique* 121–2: 111–30.
28. Conseil d'E'tat, 2006. Avis no. 373306, 29 August.
29. Le Gale's, P. 2002. *European Cities: Social Conflicts and Governance*. Oxford: Oxford University Press
30. Marcou, G. 2004. De'centralisation: approfondissement ou nouveau cycle?, *Les Cahiers franc,ais* 318: 8–14.
31. Cole, A. 2006. Decentralization in France: central steering, capacity building and identity construction, *French Politics* 4, 1: 31–57.
32. Ascher, F. 1998. *La Re'publique contre la ville: Essai sur l'avenir de la France urbaine*. Paris: Editions de l'Aube.
33. Stone, C. 1989. *Regime Politics, Governing Atlanta, 1946–1988*. Lawrence: University Press of Kansas
34. Holliday, I., Marcou, G., and Vickerman, R. 1991. *The Channel Tunnel*. London: Pinter
35. Mauroy, P. 2000. *Refonder l'action publique locale: rapport au Premier ministre*. Paris: Documentation franc,aise.
36. Milner, S. 2006. Urban governance and local democracy in France, in Cole, A. and Raymond, G. (eds.) *Redefining the French Republic*. Manchester: Manchester University Press, 65–81
37. Rui, S. 2004. *La De'mocratie en de'bat. Les citoyens face a' l'action publique*. Paris: Armand Colin
38. Raymond, G. 2006. The republican ideal and the reality of the Republic, in Cole, A. and Raymond, G. (eds.) *Redefining the French Republic*. Manchester: Manchester University Press, 1–13.

39. Zeller, A. and Stussi, P. 2002. *La France enfin forte de ses Re'gions*. Paris: Gualino.
40. Chartier, E. and Larvor, R. 2004. *La France Eclate'e? Spe'zet: Coop Breizh*
41. Hoare, R. 2000. Linguistic competence and regional identity in Brittany: attitudes and perceptions of identity, *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 21, 4: 324–46.
42. Cole, A. 2006. Decentralization in France: central steering, capacity building and identity construction, *French Politics* 4, 1: 31–57.

Information about the author:

Stohova Olha Volodymyrivna,

Candidate of Political Sciences,

Associate Professor of the Department of Fundamental Jurisprudence
and Constitutional Law of Sumy State University

116, Kharkivska str., Sumy, 40007, Ukraine

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ФРАНЦУЗЬКИЙ ДОСВІД В УМОВАХ ЗАГРОЗ ДЕМОКРАТИЧНИМ ІНСТИТУЦІЯМ

Фірсов В. Д.

ВСТУП

Конституціоналізм – запорука існування і розвитку демократичного суспільства, в якому держава – інструмент на захисті людини, її прав, інтересів та сталого розвитку.

Завданням конституції в демократичному суспільстві є не тільки формально виражати основні права і свободи, закріплювати конституційний лад, а й забезпечувати реальні, дієві інструменти захисту прав від свавілля або недосконалості нормотворчих та нормозастосовчих інституцій.

Одним з механізмів такого захисту, гарантом верховенства права і конституції в демократичній державі є інститут конституційного контролю – система спеціальних судів конституційної юрисдикції або органів конституційного контролю, завданням якого, серед іншого, є перевірка нормативних актів на відповідність конституції, а також визнання таких актів неконституційними.

Конституція України в статтях 55 та 151-1 гарантує право особи звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України (далі – КСУ) для вирішення питання про відповідність Конституції України законів України, якщо така особа вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон суперечить Конституції України і за умови вичерпання такою особою всіх інших способів національного захисту¹.

З огляду на молодий вік українського конституціоналізму, національна наукова думка активно розвиває підходи до розуміння інституту конституційного судочинства, вивчає існуючі проблеми його практичного функціонування та пропонує шляхи нормативної модернізації конституційної юрисдикції. Зокрема, дослідження конституційної скарги в Україні не буде повноцінним без аналізу робіт М. Гультая, М. Савчина, Д. Терлецького, А. Єзерова, О. Совгіри, О. Щербанюк, В. Плєскача та інших.

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

В свою чергу, в національних наукових колах активно досліджується досвід впровадження конституційної скарги за національною моделлю Франції. Окрім досліджень згаданих вчених, окремо варто відмітити і дослідження А. Брадиди щодо впорядкування в українських наукових джерелах французького досвіду побудови механізму конституційного контролю.

Результатом розвитку молодшої конституційної юрисдикції в Україні стала реформа КСУ і, як наслідок, поява вищезгаданого інституту конституційної скарги. Розвиток національного конституціоналізму в Україні будується на основі власних правотворчих і правозастосовних практик і помилок. З початком повномасштабного вторгнення на територію України, розвиток інституту конституційної юрисдикції як невід’ємного демократичного елементу зазнає нового етапу розвитку та унікального досвіду виживання в екстремальних суспільно-політичних умовах закономірних правових обмежень правового режиму воєнного стану. Відтак, національний досвід розбудови правової системи України стає важливим для інших держав. Однак з огляду на молодий вік інституцій, вважаємо, що інститут конституційної скарги в Україні, на етапах його органічного розвитку не повинен віддалятися від позитивних світових практик конституційного контролю, зокрема й від досвіду французької моделі.

Метою даного розділу є дослідження проблем та дієвості конституційної юрисдикції України як механізму захисту прав та інтересів особи в умовах безпрецедентної загрози українській демократії та в умовах вимушених обмежень конституційних прав і свобод, а також визначення сутності французької моделі конституційної скарги з тим, аби встановити доцільність запозичення для української реформи конституційного судочинства кращих французьких практик з огляду на багаторічну традицію конституційного контролю у Французькій республіці.

1. Конституційна скарга як інструмент захисту конституційного правопорядку в Україні

Конституційна скарга є невід’ємним елементом конституційної юрисдикції України з 2017 року, із набранням чинності чинного Закону України “Про Конституційний Суд України” (далі – ЗУ “Про КСУ”)².

Тільки за період 2024 р. до КСУ надійшло 429 скарг, з яких 217 визнано прийнятними за формою, а самим КСУ було винесено 13 рішень

² Закон України “Про Конституційний Суд України”: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення 30.03.2024 р.)

за результатами розгляду конституційних скарг, що свідчить про функціонування конституційної скарги як живого інституту національного права, а не формального набору правових норм³.

В свою чергу в національній науковій думці не має одностайного погляду щодо сутності і моделі інституту конституційної скарги в Україні.

На думку кандидата юридичних наук, доцента Дмитра Терлецького, практична реалізація інституту конституційної скарги через винесені КСУ рішення свідчить про “набуття конституційною скаргою практичного значення, як засобу юридичного захисту порушених конституційних прав конкретної особи”⁴. Отже, дослідник виділяє конституційну скаргу саме як механізм захисту індивідуальних прав конкретного заявника. На думку вченого, такий підхід відображає важливе призначення конституційної скарги в правовому регулюванні, оскільки “упредметнює відповідальність держави перед людиною за свою діяльність”. Разом з тим, Д. Терлецький наголошує, що функція конституційної скарги не може мати лише індивідуальний характер, а має більш широке значення для забезпечення правопорядку як такого. Зокрема, інститут конституційної скарги сприяє утвердженню наступних конституційних цінностей і принципів: відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, неприпустимості звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів, забезпечення змістовної відповідності таких законів Конституції України тощо.⁴

На нашу думку, існуючі погляди на сутність конституційної скарги, сформовані за результатом аналізу практичної реалізації права осіб на конституційну скаргу та дослідження існуючих Рішень КСУ, доповнюють підходи до нормативної моделі конституційної скарги, запропонованої ще в 2013 році доктором юридичних наук, професором М. Гультаєм. Зокрема, професор Гультай у своєму дослідженні вказує, що “нормативна конституційна скарга пов’язана з розглядом конкретної справи, проте оскарженню підлягає лише нормативний акт, покладений

³ Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2024 рік. Затверджено Постановою Конституційного Суду України від 6 травня 2025 року № 14-п/2025. *Офіційний вебсайт Конституційного Суду України*. URL: https://heyzine.com/flipbook/fb8f6c4493.html?fbclid=IwY2xjawM40MdleHRuA2FlbQlxMABi cmIkETEwT09oYU5vUIFWszlNbUtuAR5MQhu7Hv7qYr0n8YGptRfZkBP0tmFGNI7hYR4lAdSE6lewCj0bykuOmXg_aem_25l1nuLjwmFdNXgBfnCCfg#page/1

⁴ Терлецький Д. С. *Справа Скрипки як уособлення ефективності конституційної скарги в національному правопорядку. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень"*, Одеса, Україна, 19 травня 2023 / ред. С. В. Ківалов. Одеса: Видавництво “Юридика”, 2023. С. 270–273.

в основу ухвалення індивідуального акта, тоді як сам правозастосовний акт не підлягає оскарженню”. В свою чергу нормативній моделі конституційної скарги професор Гультай протиставить повну модель (вона ж процедура amparo), згідно з якою особа може оскаржити до органу конституційної юрисдикції не тільки нормативний акт, але й остаточні рішення загальних судів.⁵

Аналіз діючих правових норм, що регулюють інститут конституційної скарги, свідчить про реалізацію в Україні інституту класичної нормативної конституційної скарги, згідно з якою перевірка на конституційність підлягає лише нормативний акт, застосований в остаточному судовому рішенні за участі скаржника. Відповідний підхід (як остаточна форма реалізації конституційної скарги в українській правовій системі), на нашу думку, є частковим втіленням національної моделі конституційної скарги, запропонованої професором Гултаєм. Так, дослідник у своїх роботах пропонував передбачити оскарження в суді конституційної юрисдикції як законодавчих актів, так і підзаконних актів Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.⁵ Очевидно, відповідна модель не знайшла свого відображення в новій редакції розділу XII Конституції України та в профільному ЗУ “Про КСУ” 2017 року.

Місце індивідуальної конституційної скарги в системі демократичних інститутів України досліджує докторка юридичних наук, професорка О. Щербанюк. За твердженням дослідниці, запровадження інституту конституційної скарги “стає базовим елементом правового життя, підтвердженням пріоритету прав і свобод людини перед будь-яким законом, який їх обмежує”. Дослідниця вважає, що конституційна скарга “повинна примусити владу до самообмеження і врахування конституційних цінностей”, з метою формування не тільки нового підходу до правової культури, а й нового праворозуміння законодавчої практики збоку суспільства. На нашу думку, окремо слід виділити позицію дослідниці про те, що сутність конституційної скарги як стандарту правового розуміння і ставлення особи до законодавства є “досягненням інтеграції конституційних принципів та норм у конституційному правосудді, від якого суспільство очікує прямого застосування передбачених Конституцією України гарантій у виконанні публічно-правових зобов’язань держави перед кожним громадянином.”⁶

⁵ Гультай М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі. *Загальні проблеми правової науки*. 2013. Вип. № 1(72). С. 24–33.

⁶ Щербанюк О. Індивідуальна конституційна скарга як засіб забезпечення конституційної демократії. *Право України*. 2018. Вип. 11. С. 77–91.

В контексті викладеного, не погоджуємось з позицією дослідниці, що існуюча модель конституційної скарги дозволяє в повній мірі утвердити нове праворозуміння громадян та посилити гарантії виконання публічно-правових зобов'язань держави. Відтак, на наше переконання, національна правова культура ґрунтується не лише на правотворчості як такій та її застосуванні в судовій практиці, а й на більш широкому правозастосуванні, що виражається, серед іншого, у підзаконних нормативних актах та актах індивідуальної дії, що демонструють рівень праворозуміння та тлумачення нормативних актів суб'єктами влади і публічних правовідносин.

Отже, на нашу думку, не може бути повним остаточно і беззаперечне утвердження верховенства Конституції України та гарантії відповідальності держави перед суспільством, що виражається в існуванні індивідуальної конституційної скарги як елементу конституційного контролю, без запровадження механізму оскарження в КСУ не лише законів, а й інших нормативних актів, як способів виконання законодавчих приписів. Тобто, більш повною конституційна скарга була б тоді, якби на нормативному рівні в повній мірі була б відображена саме згадана вище національна модель конституційної скарги, запропонована професором М. Гультаєм.

В якості органічного доповнення теоретичних характеристик національної моделі конституційної скарги можемо виділити позицію докторки юридичних наук, професорки О. Совгіри щодо необхідності посилення ролі інститутів громадянського суспільства у діяльності КСУ, в тому числі і в процесі розгляду конституційних скарг. Зокрема, дослідниця зазначає про доцільність запровадження механізмів представництва організацій громадянського суспільства для участі в конституційному судочинстві. Свою позицію дослідниця аргументує чотирма обставинами: 1. КСУ, відправляючи конституційне судочинство, впливає на політичні відносини в державі, оскільки здійснює тлумачення і застосування конституційних норм, що, в свою чергу, мають вищу юридичну силу над іншими правовими нормами; 2. Прецедентний характер рішень КСУ впливає на значну кількість судових рішень, що ухвалюються після прийняття рішення КСУ, що “може вплинути на потенційно велику кількість компонентів соціальної структури”. 3. Постійний розвиток суспільних відносин вимагає гнучкості нормативного регулювання, в тому числі і розвитку конституційних норм. Разом з тим, жорсткий характер конституційних норм вимагає механізму тлумачення цих норм поза необхідності внесення змін в текст Конституції України. У зв'язку з викладеним посилюється роль КСУ як такого інструменту тлумачення. 4. Населення

не приймає участь у відборі суддів КСУ. На думку дослідниці, врахування наведених обставин під час вдосконалення інституту конституційної скарги сприятиме “відкриттю конституційного процесу представникам суспільства” та можна розглядати як “спосіб плюралізувати та легітимізувати дебати й рішення у сфері розвитку конституційного судочинства, які в іншому разі будуть обмежені безпосередньо зацікавленими сторонами”.⁷

Підтримуємо позицію професорки О. Совгирі щодо необхідності посилення ролі громадянського суспільства в конституційному контролі. Разом з тим, вважаємо за необхідне відмітити, що надмірне втручання громадянського суспільства в діяльність КСУ несе ризик втрати професіоналізму та зниження рівня правосвідомості суб’єктів відправлення конституційного правосуддя.

Поряд з цим, описані вище підходи вчених демонструють доцільність наукових розробок подальшого розвитку інституту конституційної скарги та приведення даного інституту в форму національної моделі, яка б враховувала як особливості національної правової культури, так і досвід реалізації класичної нормативної моделі конституційної скарги в Україні, починаючи з 2017 року.

2. Особливості захисту приватних прав та інтересів особи в Конституційному Суді України

З початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України КСУ продовжує відігравати особливу роль в утвердженні та стабільності конституційного ладу, а також в посиленні обороноздатності через захист конституційних прав та інтересів військовослужбовців як особливої категорії громадян в умовах воєнного стану.

Так, вважаємо за слушне звернути увагу на твердження доктора юридичних наук, професора М. Савчина щодо ролі конституційної юрисдикції в умовах надзвичайних режимів. Дослідник стверджує, що в разі запровадження надзвичайних правових режимів (в тому числі і правового режиму воєнного стану), запроваджувані державою обмежувальні заходи мають перевірятись на відповідність і непорушність конституційних цінностей за наступною ієрархією таких цінностей: 1) гідність людини – права людини і основоположні свободи; 2) суверенітет і територіальна цілісність України – принципи, визначені розділами I, III та XIII Конституції України; 3) інші положення Конституції України. Професор Савчин також наголошує, що “заходи у рамках надзвичайних правових режимів мають перевірятися через

⁷ Совгиря О. В. Конституційна скарга як спосіб захисту конституційних прав та свобод осіб у податкових правовідносинах. *Право України*. 2018. № 12. С. 148-162.

принцип пропорційності, згідно з яким має забезпечуватися розумний баланс між запроваджуваними заходами та конституційними цілями, тобто чи вони засновані на законі, є необхідними у демократичному суспільстві та доречними і достатніми відповідно до конституційних цілей – збалансованого функціонування влади, яка покликана захищати права людини і основоположні свободи.”⁸

В свою чергу, оцінюючи постановлені під час воєнного стану рішення КСУ, доктор юридичних наук, професор В. Бесчастний акцентує увагу на висновки, викладені в низці рішень КСУ щодо перевірки конституційності (неконституційності) пенсійного законодавства та законодавства про соціальний захист військово-службовців. Зокрема, дослідник згадує цитату з Рішення КСУ від 6 квітня 2022 року № 1-р (II)/2022, згідно якого “В умовах воєнного стану держава зобов’язана мобілізувати всі доступні їй ресурси для посилення своєї обороноздатності та відсічі збройної агресії російської федерації проти України. Відтак усебічна підтримка військовослужбовців Збройних Сил України є одним із засобів розширення оборонних можливостей держави.”⁹

Крім того, в Рішенні Другого сенату КСУ від 12 жовтня 2022 року № 7-р(II)/2022, на яке також посилається дослідник, КСУ наголосив, що оспорювані в даному рішенні приписи Закону України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи”, які обмежують максимальним розміром пенсії, призначеної (перерахованої) за Законом України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”, зокрема особам, на яких поширено приписи частини п'ятої статті 17 Конституції України, не відповідають сутності соціальних гарантій високого рівня для таких осіб.⁹

Наведені вище позиції свідчать про особливу роль КСУ у захисті індивідуальних прав особи, особливо в умовах, коли особа добросовісно виконує свій обов’язок перед державою і питання справедливої “вдячності” держави, як і пріоритету захисту прав людини і основоположних свобод у пропорційний спосіб, набуває особливого значення. Однак, опираючись на згадані в першому параграфі цього розділу позиції дослідників, вважаємо за важливе наголосити, що сутність інституту конституційної скарги в Україні виражається не

⁸ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 202-203.

⁹ Бесчастний В. Забезпечення права особи на подання конституційної скарги в умовах воєнного стану. *II Маріупольський конституційний форум “Візія майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції”*: збірник матеріалів і тез, Київ, Україна, 6 жовт. 2021. ВАІТЕ, 2023. С. 47–51.

тільки в індивідуальному захисті прав індивіда, а й у вирішенні фундаментальних недоліків нормативних актів, в першу чергу, в частині невідповідності таких актів конституційним принципам і приписам, що складає суспільний інтерес і має наслідком вплив конституційної скарги на правовідносини невизначеного кола осіб.

Разом з тим, колективний характер індивідуальної конституційної скарги не повинен зводити нанівець й індивідуальну складову такої скарги, а саме ефективний та реальний захист конституційних прав самого скаржника. В контексті проблеми наведеного балансу наголошуємо, що в умовах воєнного стану залишаються актуальними “хронічні симптоми” неефективності конституційної скарги як інструменту захисту індивідуальних прав та інтересів особи.

Так, доцент Д. Терлецький, спираючись на численну судову практику щодо перегляду судових рішень за виключними обставинами за наслідками встановлення неконституційності нормативного акту, наголошує на неефективності інституту конституційної скарги через те, що “суб’єкт права на конституційну скаргу не може домогтися змістовного перегляду остаточного судового рішення у власній справі, всупереч прямій вказівці на таку можливість у процесуальному законодавстві України.”⁴

Розвиваючи думку неефективності інституту конституційної скарги, В. Плєскач стверджує, що передбачений в процесуальних кодексах механізм перегляду судових рішень за виключними обставинами “здійснюється не для того, щоб переглянути стару судову справу у відповідності із правовим висновком, зазначеним у рішенні КСУ, а для того, щоб припинити виконання рішення суду загальної юрисдикції, яке ухвалене на підставі неконституційного закону. Адже якщо невиконане станом на дату ухвалення рішення КСУ судові рішення не буде переглянуте, то неконституційний закон, шляхом виконання цього рішення, отримає переживаючу (ультраактивну) дію і буде застосовуватись у певних правовідносинах навіть після того, як цей закон втрачає силу за рішенням КСУ”. На думку дослідника “конституційна скарга не є ефективним засобом захисту в тих випадках, коли порушене право особи, в силу його характеру, може бути поновлено виключно шляхом повторного розгляду судової справи.”¹⁰

Описані вище наукові погляди щодо сутності інституту перегляду судових рішень за наслідком ухвалення рішення КСУ, як логічний

¹⁰ Плєскач В. Ефективність конституційної скарги як національного засобу юридичного захисту в практиці Європейського суду з прав людини. *Український часопис конституційного права*. Львів, 2020. Вип. 1. С. 38–51. URL: <https://doi.org/doi.org/10.30970/jcl.1.2020.4>.

послідовний етап конституційного правосуддя, на нашу думку, зумовлені недосконалістю юридичної техніки самих статей процесуальних кодексів, що дає підстави для двозначного трактування їх змісту.

В свою чергу, однозначну для судової практики позицію щодо загального характеру рішення КСУ та неможливості тлумачення такого рішення як індивідуального способу захисту для скаржника сформувала Велика Палата Верховного Суду (далі – ВП ВС) в ухвалі від 25.03.2020 року у справі № 808/1628/18.¹¹

Проаналізувавши існуючі рішення КСУ, в попередніх дослідженнях нами було запропоновано запровадити практичну градацію відповідних рішень в залежності від характеру їх змісту. Так, як пропонувалось автором раніше, проблему пропорційного балансу між загальним характером рішень КСУ та забезпеченням ефективного захисту індивідуальних прав скаржника слід розглядати з концепції класифікації рішень КСУ відповідно до загального чи змішаного характеру, тобто виходячи з наявності або відсутності в тексті рішення опису порушень суб'єктивних прав скаржника.¹²

В свою чергу, вважаємо, що така градація рішень КСУ сприятиме згаданій вище концепції підвищеної ролі КСУ в забезпеченні конституційного правопорядку в умовах воєнного стану, а саме:

- 1) Сприятиме утвердженню верховенства прав і основоположних свобод людини як вищої сходинки в ієрархії конституційних цінностей;
- 2) Сприятиме посиленню ролі КСУ в системі інститутів захисту територіальної цілісності, національної безпеки і оборони України через посилення ефективності захисту індивідуальних конституційних прав військовослужбовців.

Вважаємо, що такі висновки цілком кореспондують як з позиціями КСУ, викладеними у згаданих вище рішеннях, так і з науковими поглядами на роль інституту конституційної скарги в умовах воєнного стану, а також з науковими підходами щодо формування національної моделі конституційної скарги, що спиратиметься на сформований досвід правозастосування і праворозуміння конституційних норм.

¹¹ Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 25.03.2020 р. у справі № 808/1628/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88739736>

¹² Фірсов В. Д. Конституційна скарга та перегляд судових рішень: практика співіснування в українському правозастосуванні. *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. 2024. № 3. С. 102-109.

3. Проблеми дистанційного конституційного правосуддя в умовах війни

В умовах повномасштабного вторгнення та загрози безпеці і життю цивільного населення крім заходів із захисту територіальної цілісності і оборони України, важливе значення має і забезпечення стійкого правового зв'язку з державою того населення, яке було вимушено покинути територію України через активні бойові дії. Так, залишаючи на території України об'єкти права власності, реалізуючи свої права та обов'язки, нерозривно пов'язані із юрисдикцією України, суб'єкти права мають обґрунтовані очікування на безперешкодний доступ до національних способів захисту своїх прав та інтересів, що повинні бути забезпечені для збереження такого правового зв'язку з державою.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово наголошував на важливості доступу до правосуддя як невід'ємної складової права особи на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Серед іншого, аналізуючи місце конституційної скарги в системі правосуддя України, ЄСПЛ наголосив на невід'ємності конституційного судочинства як елементу права особи на справедливий суд. Зокрема, висновок про регулювання конституційного судочинства в Україні положенням статті 6 Конвенції зробив ЄСПЛ у рішенні по справі “Полях та інші проти України”¹³. В свою чергу, кандидат юридичних наук, доцент Г. Берченко та М. Каноюк в своєму дослідженні зазначають, що в більшості своїх рішень ЄСПЛ визнавав суди конституційної юрисдикції “судами” в розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції¹⁴.

Таким чином, вважаємо, що забезпечення права на справедливий суд в частині доступу до правосуддя поширюється в тому числі і на право особи на доступ до КСУ, що актуалізує дослідження нормативного і реального стану дистанційного конституційного судочинства в Україні через призму діджиталізації такого судочинства.

Так, для дослідження рівня цифрової трансформації КСУ, вважаємо за необхідне спершу коротко дослідити стан електронного судочинства в Україні як такого. Зокрема, для реалізації повного та вільного доступу до правосуддя в дистанційній формі в системі загального судочинства

¹³ Полях та інші проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2018 р./ *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e71#Text

¹⁴ Берченко Г. В., Каноюк М. Т. Поширення дії пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на діяльність Конституційного Суду України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 2. С. 39–42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/8>.

процесуальними кодексами передбачена можливість особи та її представника приймати участь в судових засіданнях, а також здійснювати взаємодію з судами за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС). Положення про ЄСІТС передбачає як процедуру подачі процесуальних заяв і заяв по суті спору, так і ведення засідання в режимі відеоконференції за участі сторін, а також ведення електронного документообігу по справі та всередині судів за допомогою зазначеної системи.¹⁵

Разом з тим, дистанційний доступ до КСУ, в тому числі можливість подавати конституційні скарги в електронній формі, хоч фактично і передбачені в Пам'ятці для громадян та юридичних осіб про порядок внесення конституційних скарг до Конституційного Суду України¹⁶, але мають недостатній, на наш погляд, рівень нормативного регулювання, що недопустимо з точки зору як процесуального законодавства, так і з точки зору авторитетності процедури конституційного судочинства як зразка верховенства права, обов'язкового для інших державних і суспільних інституцій. Адже, на наше переконання, неможливо забезпечувати Примат Конституції, в умовах прогалини в нормативному регулюванні та відсутності чітких послідовних конституційних процедур, про які буде йти мова далі.

Так, відповідно до змісту ст. 55 та ст. 56 ЗУ “Про КСУ” конституційна скарга є письмовим клопотанням, що підписується особою фізичною особою-заявником, або уповноваженим представником юридичної особи, повноваження якого мають бути підтвержені установчими документами такої юридичної особи та актом про призначення (обрання) на посаду уповноваженої особи.²

Разом з цим, аналізуючи зміст вказаної норми неможливо встановити, чи передбачає законодавчо визначена процедура звернення з конституційною скаргою можливість подачі такої скарги дистанційно засобами електронного зв'язку. Відтак, поняття “письмова форма” та “підпис власноручно” не мають однозначного трактування в правовій науці та можуть сприйматись як “аналогова” подача скарги виключно в паперовій формі, так і можливість широкого тлумачення даних понять

¹⁵ Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої Ради Правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

¹⁶ Пам'ятка для громадян та юридичних осіб про порядок внесення конституційних скарг до Конституційного Суду України/ *Офіційний вебсайт Конституційного Суду України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/pamyatka-dlya-gromadyan-ta-yurydychnyh-osib-pro-poryadok-vnesennya-konstytutsiynih-skarg-do>

та допустимість звернення з конституційною скаргою в електронній формі шляхом підпису тексту скарги електронно-цифровим підписом.

В свою чергу, навіть у випадку широкого трактування поняття “письмова форма” та “підпис власноручно” залишається дискусійним питання, яку форму копії судового рішення вважати завіреною належним чином в розумінні ст. 55 ЗУ “Про КСУ”.

Як вже було зазначено, діюча редакція Пам’ятки для громадян та юридичних осіб про порядок внесення конституційних скарг до Конституційного Суду України передбачає наступний порядок подачі конституційної скарги в електронній формі: 1) скарга може бути подана в електронній формі на офіційну адресу електронної пошти КСУ (згідно офіційної веб-сторінки, станом на 23.10.2025 року офіційною є наступна адреса: inbox@ccsu.gov.ua); 2) скарга обов’язково має бути підписана шляхом накладення на примірник скарги електронно-цифрового підпису скаржника; 3) офіційне остаточне судове рішення у справі, що розглядалась національними судами, і в якій застосовано перевіряємий КСУ нормативний акт, може бути подано в електронній формі, направлений скаржнику через підсистему “Електронний суд” та підписаний електронно-цифровими підписами суддей.¹⁶

Однак, ані Регламент Конституційного Суду України, ані ЗУ “Про КСУ” не передбачають електронної форми подачі конституційної скарги як окремої форми звернення. Вважаємо, що розміщення правил звернення з конституційною скаргою в електронній формі лише на офіційному веб-сайті КСУ та з формулюванням “КСУ допускає” є неприпустимим з точки зору процесуального характеру даного правила, адже пам’ятка для громадян, хоч і розміщена на офіційному веб порталі КСУ, однак не є процесуальною нормою, що встановлює чіткий і однозначний порядок звернення. Більш того, формулювання “КСУ допускає”, свідчить про те, що даний порядок встановлено безпосередньо КСУ, без волі законодавця, що створює ознаки формування самим же КСУ “квазіпроцесуальних” норм без дотримання нормотворчого порядку.

В контексті викладеного, слушною є спільна позиція, викладена доктором юридичних наук, професором М. Костицьким, доктором юридичних наук, професором В. Бесчастним та докторкою юридичних наук, професоркою Н. Кушаковою-Костицькою щодо ролі цифровізації в сучасному конституціоналізмі. Так, дослідники, описуючи сутність цифрового конституціоналізму, наголошують, що “цифровий конституціоналізм передбачає, що етичні правила та закони, які регулюють цифрове (Інтернет) середовище, мають підпорядковуватися звичайним конституційним стандартам.” До таких стандартів вчені,

серед іншого, відносять і “конституціоналізацію регулювання цифрового середовища та відповідних прав (умовно – цифрових)”, до яких відносять право на цифрову інформацію, право на належний судовий процес онлайн тощо.¹⁷

Таким чином, беззаперечно позитивною стороною є допущення з боку КСУ можливості подачі скарги в дистанційній формі. Забезпечення реального доступу особи до конституційного судочинства в умовах масового виїзду громадян України за кордон в будь-якому випадку сприяє дотриманню права особи на доступ до правосуддя та забезпечення реальної, а не ілюзорної процедури захисту порушених прав.

Однак, на нашу думку, якими б надзвичайними обставинами не були б викликані рішення КСУ щодо допуску до конституційного правосуддя через подачу конституційної скарги в дистанційній формі, порядок такого звернення, як складова процесуальної процедури, повинен бути закріплений у відповідному процесуальному законодавстві та чітко регламентований задля реального забезпечення верховенства права та авторитету конституції.

4. Конституційна скарга як інструмент захисту конституційного правопорядку у Французькій Республіці

Французька модель конституційного контролю є унікальним і суттєво відрізняється за своїм механізмом від конституційного контролю в Україні. Однак, досліджуючи моделі конституційної скарги, їх ефективність та шукаючи самотутню національну модель досліджуваного інституту, ми не можемо обійти стороною відмінності та спільні риси даного інституту в Україні.

Активне дослідження з боку українських науковців французького досвіду конституційного контролю, зокрема й через інститут пріоритетного контролю конституційності, свідчить про актуальність досвіду Французької Республіки для аналізу і запозичення в національну модель конституційної скарги кращих іноземних практик. Адже, як було зазначено нами вище, національна модель конституційної скарги не тільки має право на існування, а й необхідна для посилення ефективності даного правового інституту. В свою чергу, ефективність конституційної скарги може забезпечуватись не тільки національним, а й позитивним зарубіжним досвідом. Саме тому, ми пропонуємо розглянути інститут

¹⁷ Костицький М. В., Бесчастний В. М., Кушакова-Костицька Н. В. Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. Вип. 224. С. 9–26. URL: <https://doi.org/10.33270/02222402.9>.

конституційного контролю у Франції очима українських дослідників з тим, аби мати можливість оцінити їх ефективність в боротьби із загрозами демократичним суспільства, а також спрогнозувати ймовірні шляхи реформування даних інститутів задля посилення їх інституційної спроможності в часи суспільно-політичної турбулентності.

Значний внесок у дослідження конституційного контролю через призму української наукової традиції внесла кандидатка юридичних наук, доцентка А. Бадида. Аналізуючи законодавчі зміни у французьке законодавство, дослідниця наводить всеохоплюючу характеристику даного інституту, що викликає інтерес для дослідження. Так, А. Бадида наголошує, що після судової реформи 2008 року у французькій правовій системі з'явився механізм апостеріорного конституційного контролю, в тому числі, через введення процедури пріоритетного питання конституційності. Сутність даної процедури полягає в тому, що “будь-яка особа, яка бере участь у судовому процесі, має право заявити перед судом про те, що законодавче положення порушує гарантовані Конституцією права та свободи.”¹⁸

Дослідниця описує наступний механізм розгляду заяви про пріоритетне питання конституційності (для зручності сприйняття, подекуди називатимемо її скаргою, або конституційною скаргою): під час вирішення спору в органі удової або адміністративної юрисдикції, учасник спору, який вважає, що застосована правова норма порушує його конституційні права та свободи, така особа може заявити про пріоритетне питання конституційності безпосередньо в суді першої інстанції. Дослідниця стверджує, що на даному етапі скарга перевіряється судом першої інстанції на предмет серйозності порушень та її відповідності нормативним вимогам до скарги. Лише у випадку визнання серйозності таких порушень, суд передає скаргу для подальшої перевірки до Касаційного суду, або до Державної Ради, в залежності від юрисдикції спору. В свою чергу, зазначені органи перевіряють скаргу більш детально та, у разі визнання істотності порушень нормативним актом конституційних прав і свобод заявника, скарга направляється на розгляд в орган конституційного контролю Франції – Конституційну Раду¹⁸.

Посилаючись на зміст французького законодавства та французькі наукові джерела, дослідниця акцентує увагу, що проходячи етапи попередньої перевірки в судах, скарга проходить скрізь два фільтри, що покликані зменшити навантаження на орган конституційної юрисдикції

¹⁸ Бадида А. Механізм пріоритетного питання конституційності у Французькій Республіці. *Право України*. 2023. вип. 7. С. 152–158. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-07-152>.

безпосередньо та перевірити скаргу на відповідність наступним критеріям: 1. оспорюване положення нормативного акту має прямо стосуватись спору або бути основою для розгляду спору. 2. Це положення не оголошене конституційним на основі вже винесеного рішення Конституційної Ради. 3. Питання, що порушене в скарзі є серйозним¹⁸.

Таким чином, інститут конституційної скарги у Франції істотно відрізняється від української моделі за порядком звернення та має більш широкий перелік «фільтрів» скарги, виставляючи до заявника вимогу обґрунтувати не лише формальну невідповідність нормативного акту гарантованим конституційним правам і свободам особи, а й довести серйозність таких порушень. Однак, враховуючи відсутність чітких критеріїв категорії «серйозності» порушень, можемо зробити висновок, що за своєю кінцевою метою інститути конституційної скарги в Україні і у Франції не мають істотної різниці, хоча й передбачають різну процедуру звернення зі скаргою.

В контексті оцінки виправданості французького механізму звернення до органу конституційного контролю, вважаємо за необхідне звернути увагу на дослідження професора, доктора права, Голови Конституційного Суду Литовської республіки у 2014-2021 роках Дейнуса Жалімаса. Зокрема, описуючи проблемні аспекти індивідуальної конституційної скарги, дослідник наводить позицію французького конституціоналіста Л. Фаворьо, який писав, що надання громадянам Франції права звертатись з індивідуальною конституційною скаргою «послабить автономію парламенту.»¹⁹ Професор Жалімас наголошує, що «понад усе Л. Фаворьо боявся, що надання індивідуального доступу до конституційного суду змінить традиційний баланс повноважень між конституційним судом і парламентом.»¹⁹

На нашу думку, з урахуванням запроваджених фільтрів, обмеження «тотального» доступу до конституційної юрисдикції та, враховуючи сформовану багаторічну практику розгляду Конституційною Радою Франції заяв про пріоритетність конституційного контролю, побоювання Л. Фаворьо, наведені Д. Жалімасом, не знаходять свого практичного вираження та не призвели до порушення балансу повноважень між органом конституційної юрисдикції і парламентом.

Так само як український досвід конституційного судочинства, Конституційна Рада Франції відіграє важливу роль у забезпеченні

¹⁹ Жалімас Д. Індивідуальна конституційна скарга: на шляху до оптимальної моделі захисту прав людини. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з питань запровадження конституційної скарги в Україні*, Київ, Україна, 18 груд. 2015 / ред. Ю. В. Баулін; Конституційний Суд України. Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 124–131.

безпеки та захисту національних інтересів Франції як шляхом захисту індивідуальних прав заявників, так і шляхом розгляду справ, що стосуються захисту колективних інтересів.

Зокрема, суддя Адміністративного суду м. Берлін Йорг Пуделька, оцінюючи французьку модель конституційної скарги звертає увагу на примітний факт, що перша заява про пріоритетне питання конституційності в історії Франції стосувалась правових норм що встановлюють розмір військових пенсій.

Так, Заявники – громадяни Алжиру скаржилися на те, що розмір пенсії солдат, які проходили службу під час Другої світової війни або під час колоніальних війн в Індокитаї чи в Алжирі, отримують меншу пенсію, оскільки не перейшли в громадянство Франції, а лишилися у своєму громадянстві, хоч і мають право на пенсію у Франції. Пан Пуделька наголошує, що Конституційна Рада Франції, за результатом розгляду вказаної скарги, ухвалила рішення, яким зобов'язала Уряд Франції протягом чітко визначеного часу розробити новий закон, що передбачав би рівне відношення до всіх осіб, та терміново подати його на розгляд парламенту.²⁰

Примітною також є ситуація, коли у 2024 році, під час дострокових парламентських виборів, Конституційна Рада Франції отримала 8 скарг, що стосуються виборчого процесу.²¹ Хоча й не уточняється чи були це саме заяви про пріоритетне питання конституційності, однак тенденція демонструє високий рівень залученості органу конституційної юрисдикції Франції у механізми захисту демократичних цінностей та конституційного правопорядку в державі.

На нашу думку, питання самого механізму звернення до органу конституційного контролю Франції виглядає не настільки суттєвим для оцінки ефективності даного інституту, скільки важливим є саме рівень правової культури та якість відповідних рішень, які забезпечують дієвий та ефективний механізм захисту конституційних прав і свобод особи. Саме в частині змістовності, а не процедурності, інститут конституційної юрисдикції у Франції є цікавим для дослідження українськими дослідниками.

ВИСНОВКИ

Таким чином, роль конституційної скарги в умовах випробувань для національних суспільно-політичних цінностей набуває важливого

²⁰ Пуделька Й. Конституційна скарга (німецька та французька моделі). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. вип. 4(91). С. 121–128.

²¹ Ємець М. КС Франції отримав вісім скарг щодо виборів. *Європейська правда*. 09.07.2024. URL:<https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/9/7189789/>.

значення та потенціалу за умови врахування в національних моделях конституційних скарг існуючої практики правозастосування, національну правову культуру та найкращі практики конституційного контролю інших держав.

Напрацьована роками практика співжиття конституційної та загальної юрисдикції демонструє, що конституційна скарга прижилась в національній правовій систем багатьох держав, є живим, діючим механізмом, яким активно користуються суб'єкти правозастосування, намагаючись захистити свої права та інтереси. Саме в цій життєдайності досліджуваного інституту проявились системні складності в розумінні його суті, що породило питання його ефективності в системі правозахисних інструментів.

Так, наприклад, серед науковців в Україні немає одностайної думки щодо задач і суті механізму перегляду рішень судів загальної юрисдикції за наслідком визнання КСУ неконституційним нормативно-правового акту. Однак практика Верховного Суду остаточно закріпила позицію щодо загального характеру рішення КСУ та фактичної неможливості його застосування як інструменту захисту індивідуальних прав особи.

На нашу думку, такий підхід вимагає перегляду в національній моделі конституційної скарги, оскільки, як показала практика застосування та визнано КСУ в своїх рішеннях, в умовах воєнного стану конституційна скарга стала важливою складовою захисту прав військовослужбовців та зміцнення справедливого правового становища Захисників України та їх соціальних прав. Подібний підхід до аналізу індивідуальних ситуацій та визнання порушення індивідуальних прав скажників часто зустрічається в рішеннях КСУ, що підкреслює їх змішаний характер інструменту захисту як колективного правопорядку, так і індивідуальних прав конкретного скажника. Крім того, викликає занепокоєння існуючий підхід до цифрової трансформації конституційного судочинства, оскільки форма правильних по суті змін є недопустимою для такого важливого з точки зору верховенства права інструменту, як конституційна скарга.

Однак, розвиток подальшої наукової думки щодо досліджуваного правового явища, а також існування в національній правосвідомості пропозицій щодо національної моделі конституційної скарги створює передумови для подальшого вдосконалення даного інституту.

В свою чергу, розбудовуючи власну модель конституційної скарги, українським правотворцям слід звернути увагу і на позитивний досвід впровадження даного інституту у Франції, опираючись на рівень французької правової культури та зміст відповідних рішень.

АНОТАЦІЯ

В розділі проаналізовано існуючі наукові підходи до суті і форми конституційної скарги в Україні та Франції, а також щодо ролі даного інституту в умовах загроз для демократичних цінностей та посиленого захист національної безпеки та інтересів обох держав. Автор навів позиції науковців щодо можливості запровадження національної моделі конституційної скарги, а також погляди на місце даного інституту в системі механізмів захисту територіальної цілісності і оборони України. В контексті викладеного автором акцентовано увагу на існуючій національній дискусії щодо індивідуального та загального характеру конституційної скарги та їх впливу на захист прав особи. На основі існуючих позицій і практики КСУ запропоновано компромісні шляхи посилення ефективності конституційної скарги. Додатково автором проаналізовано стан забезпечення дистанційного доступу до КСУ в умовах масового виїзду цивільного населення за кордон. Висловлено думки щодо необхідності подальшого реформування електронного конституційного судочинства та приведення нормативного регулювання діджиталізації конституційної скарги у відповідність до національної правотворчої практики. В розділі автором акцентовано увагу на проблемних питаннях функціонування конституційної скарги в Україні та запропоновано вектор для подальшого реформування даного інституту з урахуванням позитивного досвіду конституційного контролю у Французькій республіці.

Література

1. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про Конституційний Суд України”: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення 30.03.2024 р.)
3. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2024 рік. Затверджено Постановою Конституційного Суду України від 6 травня 2025 року № 14-п/2025. *Офіційний вебсайт Конституційного Суду України*. URL: https://heyzine.com/flipbook/fb8f6c4493.html?fbclid=IwY2xjawM40MdleHRuA2F1bQIxMABicmlkETEwT09oYU5vU1FWSzInBUtuAR5MQhu7Hv7qYr0n8YGptRfZkBPt0tnFGNl7hYRh4lAdSe6lewCjO6ykuOmXg_aem_25llnuLjwmFdNXgBfnCCfg#page/1

4. Терлецький Д. С. Справа Скрипки як уособлення ефективності конституційної скарги в національному правопорядку. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень"*, Одеса, Україна, 19 травня 2023 / ред. С. В. Ківалов. Одеса : Видавництво "Юридика", 2023. С. 270–273.

5. Гультай М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі. *Загальні проблеми правової науки*. 2013. Вип. № 1(72). С. 24–33.

6. Щербанюк О. Індивідуальна конституційна скарга як засіб забезпечення конституційної демократії. *Право України*. 2018. Вип. 11. С. 77–91.

7. Совгіря О. В. Конституційна скарга як спосіб захисту конституційних прав та свобод осіб у податкових правовідносинах. *Право України*. 2018. № 12. С. 148-162.

8. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.

9. Бесчастний В. Забезпечення права особи на подання конституційної скарги в умовах воєнного стану. *II Маріупольський конституційний форум "Візія майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції"*: збірник матеріалів і тез, Київ, Україна, 6 жовтня 2021. ВАІТЕ, 2023. С. 47–51.

10. Плескач В. Ефективність конституційної скарги як національного засобу юридичного захисту в практиці Європейського суду з прав людини. *Український часопис конституційного права*. Львів, 2020. Вип. 1. С. 38–51. URL: <https://doi.org/doi.org/10.30970/jcl.1.2020.4>.

11. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 25.03.2020 р. у справі № 808/1628/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88739736>

12. Фірсов В. Д. Конституційна скарга та перегляд судових рішень: практика співіснування в українському правозастосуванні. *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. 2024. № 3. С. 102-109.

13. Полях та інші проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2018 р./ *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e71#Text

14. Берченко Г. В., Канюк М. Т. Поширення дії пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на діяльність Конституційного Суду України. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2022. Вип. 2. С. 39–42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/8>.

15. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої Ради Правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

16. Пам'ятка для громадян та юридичних осіб про порядок внесення конституційних скарг до Конституційного Суду України/ *Офіційний вебсайт Конституційного Суду України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/pamyatka-dlya-gromadyan-ta-yurydychnyh-osib-pro-poryadok-vnesennya-konstytuciynyh-skarg-do>

17. Костицький М. В., Бесчастний В. М., Кушакова-Костицька Н. В. Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. Вип. 224. С. 9–26. URL: <https://doi.org/10.33270/02222402.9>.

18. Бадида А. Механізм пріоритетного питання конституційності у Французькій Республіці. *Право України*. 2023. вип. 7. С. 152–158. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-07-152>.

19. Жалімас Д. Індивідуальна конституційна скарга: на шляху до оптимальної моделі захисту прав людини. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з питань запровадження конституційної скарги в Україні*, Київ, Україна, 18 груд. 2015 / ред. Ю. В. Баулін; Конституційний Суд України. Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 124–131.

20. Пуделька Й. Конституційна скарга (німецька та французька моделі). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. вип. 4(91). С. 121–128.

21. Ємець М. КС Франції отримав вісім скарг щодо виборів. Європейська правда. 09.07.2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/9/7189789/>.

Information about the author:

Firsov Vladyslav Dmytrovych,

PhD student of Kyiv university of Law NAS of Ukraine,
Attorney, Senior associate of “AS Legal” law firm,
member of the Committee on Constitutional Justice
and Human Rights of the Odessa Region Bar Council,
office 204, 19-V Serednefontanska str, Odessa, 65039, Ukraine

РІВНІСТЬ ПЕРЕД ЗАКОНОМ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФРАНЦІЇ ТА УКРАЇНИ

Чопорова О. Ю.

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена зростанням значення принципу рівності у структурі сучасних демократичних цінностей та необхідністю його ефективного втілення у правову систему України. В умовах активізації євроінтеграційних процесів, реформування судової влади та вдосконалення національних механізмів захисту прав людини постає потреба у забезпеченні не лише формальної, а й фактичної рівності всіх осіб перед законом. Саме тому науково вагомим є порівняльно-правовий аналіз реалізації принципу рівності у Франції та Україні – державах, що репрезентують різні етапи розвитку правової держави та демократичних інститутів.

Франція має стійку правову традицію, розвинену систему конституційного контролю та високий рівень забезпечення прав людини, що ґрунтується на принципах верховенства права та соціальної справедливості. Україна ж, задекларувавши після Революції Гідності курс на європейську інтеграцію, перебуває у процесі адаптації свого правового поля до стандартів Європейського Союзу (ЄС) та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Порівняння цих правових систем дозволяє виявити ключові відмінності у підходах до реалізації принципу рівності, встановити ефективні моделі захисту прав та сформувані науково обґрунтовані пропозиції для вдосконалення українського законодавства.

Сучасні дослідження принципу рівності та недискримінації охоплюють як український, так і зарубіжний науковий дискурс. В Україні цю проблематику аналізували М.І. Дерев'янка, Ж. Мельник-Томенко, О.Б. Загурський, К.В. Копійка, І.К. Полховська, Т.М. Мілова. У міжнародній науці дослідженням порівняльних підходів та судової практики Європейського Союзу (далі – ЄС) і Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) займалися Mireille Delmas-Marty, Dinah Shelton, Philip Alston, Sandra Fredman та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу принципу рівності перед законом на основі взаємозв'язку між національними механізмами його реалізації та міжнародно-правовими

стандартами. Уперше системно досліджено, що у Франції принцип рівності розглядається як динамічна правова категорія, яка включає як юридичну, так і соціальну складові, тоді як в Україні він здебільшого має формально-правове тлумачення. Такий підхід потребує переорієнтації української правозастосовної практики від декларативного до матеріального розуміння рівності.

Метою дослідження є теоретико-правовий аналіз сутності принципу рівності перед законом і виявлення особливостей його реалізацію у Франції та України з урахуванням міжнародних стандартів. Для досягнення мети визначено такі завдання: розкрити зміст і правову природу принципу рівності та недискримінації в національному і міжнародному праві; проаналізувати історико-правові передумови його закріплення у Франції та Україні; дослідити законодавчі та судові механізми забезпечення рівності перед законом; оцінити вплив практики ЄСПЛ на формування національної судової практики; визначити проблеми реалізації принципу рівності в Україні та розробити пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання з урахуванням французького досвіду.

Об'єктом дослідження є правові основи та механізми реалізації принципу рівності перед законом у національних та міжнародних правових системах. Предметом – конституційно-правові, законодавчі та судові інструменти забезпечення рівності та недискримінації у Франції та Україні, а також вплив міжнародно-правових стандартів, зокрема практики ЄСПЛ, на національне правозастосування.

Методологічну основу дослідження становлять системний, історико-правовий, порівняльно-правовий, аналітичний та логіко-правовий методи. Їх застосування забезпечує комплексність підходу, дозволяючи дослідити принцип рівності не лише як юридичну норму, а як інструмент реалізації фундаментальних прав людини.

Практичне значення дослідження полягає у формулюванні рекомендацій щодо вдосконалення українського законодавства у сфері рівності та недискримінації, посилення ролі судової влади й омбудсменських інституцій у забезпеченні рівності прав і свобод. Отримані результати можуть бути використані при розробці нормативних актів, удосконаленні судової практики, а також у навчальному процесі при підготовці фахівців з конституційного та міжнародного права.

У підсумку, порівняльно-правове дослідження принципу рівності у Франції та Україні має важливе наукове і практичне значення, оскільки дозволяє оцінити ефективність національних механізмів захисту прав людини, визначити напрями їх удосконалення та сприяє формуванню в

Україні правової системи, заснованої на реальній, а не декларативній рівності перед законом.

1. Теоретико-правові засади принципу рівності перед законом

Формування уявлень і концепцій прав людини бере свій початок із найдавніших етапів розвитку людської цивілізації, а одним із перших і найвпливовіших джерел, що засвідчують зародження цих ідей, є Біблія. У біблійних текстах закладено фундаментальні принципи, які з часом еволюціонували в сучасні уявлення про права людини, зокрема: визнання цінності кожної особистості, ідеї рівності, права на власність, соціальної справедливості та принципи судочинства¹. Таким чином, Біблія відіграла ключову роль у формуванні морально-правових основ, що стали підґрунтям для розвитку прав людини як універсальної цінності. У VI-V століттях до н.е. в античній філософській думці, зокрема в ученнях софістів (Лікофрон, Антіфон, Алкідам), було сформульовано концепцію природної рівності людей, згідно з якою всі особи від народження мають однакові, зумовлені природою права. Так, китайський мислитель Мо-Цзи у V ст. до н.е. доводив, що всі люди рівні перед небом, держава ж є результатом їх угоди².

Перше закріплення ряду ідей щодо прав людини у законодавстві пов'язується з англійською Великою хартією вольностей (1215 р.), яка стала першим документом, який письмово закріпив принцип, що «король та його уряд не стоять вище закону». Вона мала на меті запобігти використанню королем своєї влади та встановила межі королівської влади, встановивши закон як окрему владу. Хартії надавали права та свободи окремим особам і групам³. Таким чином обмежувалася влада короля над людиною. Цей важливий правовий документ і досі є одним із чинних конституційних законів у Великій Британії, в якому донині зберігають своє значення зафіксовані принципи, зокрема, принцип недоторканості особи п. XXIX статуту 1297 року⁴.

Тож, Велика хартія вольностей стала важливим етапом у становленні ідеї прав людини, вплинувши не лише на британське право, але й на

¹ Human Rights in the Bible – Bible Society of South Africa. *Bible Society of South Africa*. URL: <https://biblesociety.co.za/human-rights-in-the-bible/> (date of access: 21.10.2025).

² Соціально-історичне уявлення про формування прав людини. *Studies*. URL: https://studies.in.ua/soc_meh_seminar/1321-socialno-storichne-ufyavlennya-pro-formuvannya-prav-lyudini-2.html (дата звернення: 05.10.2025).

³ Magna Carta (1215). *UK Parliament*. URL: [https://www.parliament.uk/magnacarta/#:~:text=In%20this%20section&text=Magna%20Carta%20was%20issued%20in,of%20Magna%20Carta%20\(1215\)](https://www.parliament.uk/magnacarta/#:~:text=In%20this%20section&text=Magna%20Carta%20was%20issued%20in,of%20Magna%20Carta%20(1215).). (date of access: 21.10.2025).

⁴ Magna Carta (1297). *Legislation.gov.uk*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw1cc1929/25/9/section/XXIX> (date of access: 05.10.2025).

подальше формування правових доктрин у глобальному контексті. У 1956 році англійський суддя лорд Деннінг охарактеризував Велику хартію вольностей як «найвидатніший конституційний документ усіх часів – основу свободи особистості проти свавільної влади деспота». А у 2005 році лорд Вулф зазначив, що «Велика хартія вольностей є такою важливою, бо полягає у впливі, який вона мала не тільки в цій країні, але й у всьому світі, на встановлення конституційних принципів які сьогодні загально визнані як такі, що регулюють будь-яке суспільство, яке дотримується верховенства права. Це конституційний інструмент, для якого не було прецеденту»⁵.

Отже, положення Великої хартії справили значний вплив на подальший розвиток концепції прав людини та основоположних свобод у Європі. А їх норми заклали фундаментальні принципи верховенства права, індивідуальної свободи та парламентського контролю над владою монарха. Ідеї, сформульовані у Хартії, отримали подальший розвиток у системі загального права «common law», ставши основою для англійського конституціоналізму та вплинули на формування сучасних демократичних інститутів⁶.

Лише у XVII-XVIII ст. у працях видатних мислителів лібералізму й просвітництва – Локка, Монтеस्क'є, Руссо, Канта, Джефферсона, Мілля, Бентама було закладено основи сучасного розуміння прав людини: на життя, свободу, власність тощо. Погляд Локка і Монтеस्क'є, насамперед про розподіл влади та забезпечення прав і свобод громадян, справили політичний вплив не тільки на наступні наукові концепції, але й на державно-правову практику, яка здійснювалась на основі ліберального світогляду².

Уперше ліберальна концепція прав людини дістала систематизований юридичний вираз у 1776 році у Вірджинській декларації, яку було покладено в основу прийнятої у тому самому році Конституції США, а згодом, у 1791 році в основу поправок до цієї Конституції. Ще більшого значення набула прийнята у 1789 році Декларація прав людини і громадянина, у якій зазначалося, що причиною будь-якого суспільного лиха є забуття прав людини і зневага до них².

Найстарішим джерелом права в Україні та взагалі кожного окремого народу, був звичай, який набрав значення неписаної правової норми.

⁵ *Magna Carta 800th Anniversary | Celebrating 800 years of democracy*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://magnacarta800th.com/wp-content/uploads/2011/10/Precedent_Recent_Constitutional_Change.pdf (дата звернення: 05.10.2025).

⁶ Кунцевич М.П., Славко А.С., Завгородня В.М. Лекція 3. Англо-американська правова сім'я. *СумГУ./RSS Feed. Lectur'EDbeta*. URL: https://elearning.sumdu.edu.ua/free_content/lectured:5b2831b7829c350914a2a7d0abcb7725bebadc38/20180114202751/509966/index.html (дата звернення: 10.10.2025).

Перша збірка законів «Руська Правда» була складена в Київській державі у XI-XII ст., в основу якої увійшло звичаєве право⁷. Згодом Руська Правда і давні правові звичаї змінили акти великокнязівської влади, серед яких найбільше значення мали Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 років останній з них вважався найдосконалішою книгою законів у Європі. До пам'яток права доби Київської Русі треба віднести юридичний збірник «Статут Володимира Мономаха» і «Повчання дітям», які були спрямовані на розширення прав залежних категорій населення. Важливого значення набула подія створення Конституції Пилипа Орлика, ухвалена у 1710 році, яка стала першим конституційним актом в Україні².

У період Просвітництва в ст. 1 Декларації прав людини та громадянина (1978) підкреслювалося, що «люди народжуються і залишаються вільними та рівними в правах. Соціальні відмінності можуть ґрунтуватися лише на спільній користі»⁸. У подальшому, ці принципи знайшли своє відображення в Загальній декларації прав людини (1948) де зазначалося, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах»⁹. Отже, зазначені принципи й на сьогодні, залишаються більш формальними та декларативними.

Таким чином, принцип «суворої рівності», незважаючи на його логічну привабливість, виявляється непридатним для практичної реалізації, оскільки люди від природи відрізняються за фізичними, інтелектуальними та соціальними характеристиками, а також за умови свого існування. Тому забезпечення рівності можливе не шляхом абсолютного зрівняння, а через нормативно-правові механізми, що гарантують рівність прав і можливостей. У цьому контексті соціально допустима нерівність виступає необхідним інструментом досягнення фактичної рівності, оскільки дає змогу компенсувати природні або соціальні обмеження окремих категорій осіб, забезпечуючи реалізацію принципу справедливості в демократичному суспільстві. Цікавою є думка М.А. Бурдоносової, яка робить висновок про те, що «поручь із категорією рівності завжди є нерівність, яку не варто розуміти лише в негативному значенні. З погляду закону нерівність є інструментом, за допомогою

⁷ "Руська правда" | Історія України: Зародження української нації. Зміст | Історія України: Зародження української нації. URL: https://history.ed-era.com/politichnii_ustri/ruskapravda (дата звернення: 22.10.2025).

⁸ Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. Conseil constitutionnel. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789> (date of access: 15.10.2025).

⁹ Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 08.10.2025).

якого можна диференційовано компенсувати соціальні обмеження певних осіб»¹⁰.

Принцип рівності перед законом є базовою конституційною засадою та ключовим елементом функціонування правової держави. Він виступає логічним проявом і розвитком загального принципу справедливості в правовій системі. Рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового суспільства, що підтверджується міжнародними правовими актами з питань захисту прав і свобод людини і громадянина. Норми міжнародного та національного права узгоджено закріплюють принцип рівності перед законом як фундаментальний правовий стандарт. Стаття 7 Загальної декларації прав людини⁹ та стаття 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права¹¹ гарантують кожній людині рівний правовий захист без будь-якої дискримінації. У Конституції України¹² цей принцип конкретизовано: стаття 24 визначає рівність громадян перед законом, а статті 21 і 26 розширюють дію принципу на всіх осіб, що перебувають на території України, включно з іноземцями та особами без громадянства. Таким чином, українське законодавство відображає міжнародні стандарти формальної рівності, забезпечуючи універсальний характер правового захисту.

Конституційний Суд України в рішенні від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 у справі щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Основного Закону України (справа про рівність сторін судового процесу) зазначив, що «Гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб і юридичних осіб»¹³.

¹⁰ Бурдоносова М. А. Теоретико-правові аспекти принципу рівності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 31–33.

¹¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 08.10.2025).

¹² Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 08.10.2025).

¹³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) : Рішення Конституц. Суду України від 12.04.2012 № 9-рп/2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення: 08.10.2025).

Принцип недискримінації, закріплений у статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, забезпечує рівність у реалізації гарантованих Конвенцією прав, незалежно від будь-яких ознак. Він має додатковий характер, тобто не створює самостійного права, а гарантує відсутність необґрунтованої різниці у ставленні до осіб у подібних ситуаціях. Практика ЄСПЛ підкреслює, що дискримінація порушує принцип об'єктивності та справедливості у правозастосуванні. Отже, принцип недискримінації виконує подвійну функцію: захищає особу від нерівного ставлення та зобов'язує державу створювати умови для матеріальної рівності, а не лише формальної. У цьому аспекті він виступає морально-правовою основою демократичної держави, що визначає гідність і рівність усіх людей¹⁴.

Практика ЄСПЛ підтверджує, що принцип заборони дискримінації має фундаментальний характер і є однією з основних засад Конвенції поряд із верховенством права, толерантністю та суспільним миром, що відображено у справах *S.A.S. v. France* (2014)¹⁵ та *Străin and Others v. Romania* (2005)¹⁶. Суд неодноразово наголошував, що стаття 14 Конвенції має відносну автономність – вона застосовується у зв'язку з іншими матеріальними положеннями, навіть без встановлення їх прямого порушення *Van De Musselle v. Belgium*, (1983)¹⁷; *Rasmussen v. Denmark*, (1984)¹⁸. У справах Бельгійська мовна справа (1968)¹⁹, *Marckx*

¹⁴ Принципи рівності і недискримінації – e-Pidruchniki.com. e-Pidruchniki.com. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://e-pidruchniki.com/content/704_245principi_rivnosti_i_nediskriminacii.html (дата звернення: 09.10.2025).

¹⁵ Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 1 July 2014. *S.A.S. v. France*. Application no. 43835/11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145466> (дата звернення: 09.10.2025).

¹⁶ Judgment of the European Court of Human Rights (Third Section) of 30 November 2005. *Străin and Others v. Romania*. Application no. 57001/00. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69787> (дата звернення: 09.10.2025).

¹⁷ Judgment of the European Court of Human Rights of 23 November 1983. *Van De Musselle v. Belgium*. Application no. 8919/80 [Електронний ресурс] : URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57591> (дата звернення: 09.10.2025).

¹⁸ Judgment of the European Court of Human Rights of 28 November 1984. *Rasmussen v. Denmark*. Application no. 8777/79 [Електронний ресурс] : URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57563> (дата звернення: 09.10.2025).

¹⁹ Judgment of the European Court of Human Rights of 23 July 1968. Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium. Application no. 2126/64 [Електронний ресурс] : URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525> (дата звернення: 09.10.2025).

v. Belgium (1979)²⁰ та Inze v. Austria (1987)²¹ ЄСПЛ підкреслив, що заборона дискримінації є невід'ємною складовою кожного конвенційного права. Додатковий захист забезпечує стаття 1 Протоколу № 12, яка поширює принцип рівності на всі сфери користування правами, передбаченими законом. Таким чином, судова практика ЄСПЛ утверджує заборону дискримінації як універсальний інструмент забезпечення рівності у реалізації прав людини в межах європейської правової системи.

О.М. Рим робить висновок про те, що «спільним та незмінним для всіх підходів залишаються розуміння принципу рівності права ЄС через вимогу абсолютно однакового ставлення до осіб у подібних ситуаціях, за винятком таких випадків, коли існує об'єктивне виправдання різному ставленню»²².

Принцип рівності перед законом є основним критерієм демократичного розвитку держави та показником справедливості її правової системи. У правовій державі закон виконує подвійну функцію – обмежує свавілля і забезпечує захист прав людини, створюючи баланс між свободою та відповідальністю. У контексті конституційного права рівність розглядається у широкому значенні, що охоплює всі нормативно-правові акти, обов'язкові для кожного. Конституційний Суд України у справі № 9-рп/2012 підтвердив, що принцип рівності поширюється на всіх осіб, включно з іноземцями та засудженими, і гарантує рівний доступ до правосуддя¹³. Таким чином, рівність перед законом виступає реальним механізмом утвердження верховенства права та основою легітимності демократичної правової держави.

Підводячи підсумок зазначимо, що принцип рівності перед законом є фундаментальною основою правової держави та основним із ключових проявів верховенства права. Його сутність полягає у визнанні рівної правосуб'єктивності всіх осіб і забезпеченні однакових юридичних можливостей для реалізації прав і свобод. Рівність має не лише формальний, а й матеріальний характер, що зобов'язує державу створювати реальні умови для недискримінації та рівного доступу до правосуддя. Положення Конституції України та міжнародних актів, а

²⁰ Judgment of the European Court of Human Rights of 13 June 1979. *Marckx v. Belgium*. Application no. 6833/74 [Електронний ресурс] : URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534> (дата звернення: 09.10.2025).

²¹ Judgment of the European Court of Human Rights of 28 October 1987. *Inze v. Austria*. Application no. 8695/79 [Електронний ресурс] : URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57505> (дата звернення: 09.10.2025).

²² Рим О.М. Співвідношення принципів рівності та недискримінації у практиці Суду Європейського Союзу. 2019. С. 334. URL: <https://clar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2a0bb631-3c99-49a5-953c-2ee418b8db37/content> (дата звернення: 10.10.2025).

також практика Конституційного Суду України і ЄСПЛ підтверджують, що рівність перед законом є критерієм демократичності держави та дієвим механізмом забезпечення справедливості і довіри до правової системи.

2. Міжнародно-правові стандарти рівності перед законом

Міжнародні стандарти у сфері прав людини становлять систему загально визначених норм, що визначають правовий статус особи на глобальному рівні та зобов'язують держави забезпечувати і захищати основоположні права і свободи. Вони встановлюють не лише зміст цих прав, а й межі їх допустимих обмежень, формуючи універсальні критерії правової поведінки держави. Основу таких стандартів складають міжнародно-правові акти, зокрема документи ООН та Ради Європи, положення яких узгоджуються з Конституцією України та національним законодавством.

Загальна декларація прав людини 1948 року⁹ стала першим універсальним актом, що закріпив невід'ємні права кожної людини та започаткував сучасну систему міжнародного захисту прав людини. Їх норми стали підґрунтям для формування Міжнародних пактів 1966 року¹¹, регіональних актів Ради Європи та близько 70 конвенцій, визначивши універсальний і невідчужуваний характер прав²³. Вплив Декларації простежується і в Конституції України, яка відтворює її ключові принципи – верховенство права, рівність, невідчужуваність і пряму дію прав людини. Водночас ефективна реалізація цих положень в Україні ускладнена соціально-економічними й політичними чинниками, що зумовлює важливість міжнародних механізмів контролю та розвитку правової культури суспільства²⁴.

Міжнародний пакт про громадські та політичні права 1966 року¹¹ є універсальним міжнародно-правовим актом, що конкретизує положення Загальної декларації прав людини і встановлює юридично обов'язкові стандарти рівності, свободи та недискримінації. Він гарантує основоположні права, зокрема на життя, свободу, недоторканість особи, справедливий судовий розгляд та свободу думки й совісті, і у поєднанні з Факультативними протоколами формує міжнародний механізм

²³ ВСП "Бобринецький аграрний фаховий коледж ім.В.Порика Білоцерківського НАУ" «Загальна Декларація прав людини. ВСП "Бобринецький аграрний фаховий коледж ім.В. Порика Білоцерківського НАУ". URL: <https://bkbnu.com/zagalna-deklaratsiya-prav-ljudyny/> (дата звернення: 09.10.2025).

²⁴ Загальна декларація прав людини 1948 / А. Ю. Мартинов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010, оновл. 2023. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-15128>.

контролю за їх дотриманням. Факультативний протокол Пакту закріплює право індивідуальних звернень до Комітету ООН з прав людини, що забезпечує ефективний інструмент міжнародного захисту прав. Прийняття Пакту та його протоколів стало фундаментом єдиної системи міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини, до якої Україна приєдналась у 1991 році²⁵. Отже, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права є актом прямої дії для держав, що його ратифікували, включно з Україною, і підлягає безпосередньому застосуванню у національному правопорядку з пріоритетом над внутрішніми нормами у разі колізії. Його положення визначають міжнародні стандарти прав людини та зобов'язують державу забезпечувати їх реалізацію через судовий і адміністративний захист. Таким чином, Пакт має не декларативний, а зобов'язальний характер і формує правовий статус людини в демократичній державі.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року²⁶ стала першим обов'язковим міжнародним документом у сфері прав людини в Європі, який не лише конкретизував норми Загальної декларації прав людини, а й запровадив дієвий механізм їх захисту – Європейський суд з прав людини. Конвенція утвердила нову модель правового порядку, засновану на принципах демократії, верховенства права та поваги до гідності особи²⁷. Практика ЄСПЛ має прецедентний характер і забезпечує єдність тлумачення та застосування стандартів прав людини у державах-членах Ради Європи. Для України рішення ЄСПЛ мають обов'язкове значення, сприяють удосконаленню законодавства й розвитку національної правової системи відповідно до європейських цінностей рівності та справедливості.

Міжнародна доктрина недискримінації є базовим елементом системи прав людини та закріплена в основних міжнародно-правових актах. Уперше принцип рівності проголошено у статтях 1 і 2 Загальної декларації прав людини (1948 р.)⁹, а його розвиток конкретизовано у ст. 2 і 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.)¹¹ та ст. 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права

²⁵ Степаненко К., Гудим І. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ з дисципліни «МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ». ДДУВС – Дніпровський державний університет внутрішніх справ. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/112.6.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).

²⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.10.2025).

²⁷ Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (повний текст). *Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. Council of Europe.* [Електронний ресурс] : URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (дата звернення: 10.10.2025).

(1966 р.)²⁸, які визначили універсальну заборону дискримінації. У межах системи ООН недискримінація розглядається не лише як заборона нерівного ставлення, а й як позитивний обов'язок держав створювати умови для фактичної рівності, що відображено Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.)²⁹, Конвенції про ліквідацію дискримінації щодо жінок (1979 р.)³⁰, Конвенції про права осіб з інвалідністю (2006 р.)³¹.

Рада Європи розглянула ці положення через Європейську конвенції з прав людини (1950 р.)²⁶ та Протоколу № 12, які гарантують недискримінацію при здійсненні будь-яких прав. Практика ЄСПЛ конкретизує ці норми, визнаючи, що різниця у ставленні може бути допустимою лише за наявності об'єктивного та розумного обґрунтування³². Подібні підходи застосовує і Європейський Союз, закріпивши принцип рівності у Хартії основних прав ЄС (2000 р.)³³ та Директивах 2000/43/ЄС³⁴ і 2000/78/ЄС³⁵, які вимагають боротьби з усіма формами дискримінації.

Отже, сучасна міжнародна доктрина недискримінації поєднує універсальні, регіональні та національні норми, переходячи від

²⁸ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 13.10.2025).

²⁹ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 21.12.1965 : станом на 4 лют. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 13.10.2025).

³⁰ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979 : станом на 6 жовт. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 13.10.2025).

³¹ Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 13.12.2006 : станом на 19 черв. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 13.10.2025).

³² Прецедентна практика ЄСПЛ щодо застосування заборони дискримінації (стаття 14 ЄКПЛ). *НААУ*. URL: <https://umba.org.ua/publications/10638-precedentna-praktika-espl-shodo-zastosuvannya-zaboroni-diskriminacii-stattya-14-ekpl.html> (дата звернення: 10.10.2025).

³³ Zakononline. Хартія № 994_524 від 07.12.2000 Хартія основних прав Європейського Союзу | ZAKONONLINE – Право знати!. Аналітично-правова система ZAKONONLINE. URL: https://zakononline.ua/documents/show/210257___210322 (дата звернення: 13.10.2025).

³⁴ Директива № 2000/43/ЄС Ради ЄС, що імплемтує принцип рівного поводження з людьми, незалежно від їх расового або етнічного походження : Директива Європ. Союзу від 29.06.2000 № 2000/43/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a65#Text (дата звернення: 13.10.2025).

³⁵ Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-00#Text (дата звернення: 13.10.2025).

формальної до матеріальної рівності. Вона визначає недискримінацію як позитивний обов'язок держав забезпечувати рівні можливості для всіх осіб., що відображає інтеграційний підхід до прав людини, об'єднуючи юридичні, соціальні та етичні аспекти рівності.

Моніторинг і контроль за дотриманням принципу рівності у міжнародному праві базується на системі універсальних та регіональних механізмів, які забезпечують реальне виконання державами своїх зобов'язань. Принцип рівності, закріплений у Загальній декларації прав людини (ст.1, 2)⁹, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 2, 26)¹¹ та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст. 2)²⁸, реалізується через діяльність договірних органів ООН і судових інституцій регіонального рівня³⁶. Ключову роль у глобальному контролі відіграє Рада ООН з прав людини (створена у 2006 р.)³⁷, яка здійснює моніторинг через Універсальний періодичний орган (УПО)³⁸ – механізм регулярної оцінки дотримання прав людини у всіх державах-членах. Окрім цього, функціонують дев'ять основних договірних органів ООН, що здійснюють тематичний моніторинг виконання міжнародних договорів: Комітет з прав людини (CCPR)³⁹ – нагляд за виконанням Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.); Комітет з ліквідації расової дискримінації (CERD)⁴⁰ – Конвенція 1965 р.; Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW)⁴¹ – Конвенція 1979 р.; Комітет з прав дитини (CRC)⁴² – Конвенція 1989 р.; Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (CESCR)⁴³ – Пакт 1966 р.; Комітет проти катувань (CAT)⁴⁴ – Конвенція

³⁶ Organes conventionnels. *UNITED NATIONS*. URL: <https://www.ohchr.org/fr/treaty-bodies> (date of access: 23.10.2025).

³⁷ Human Rights Council. *OHCHR.org*. URL: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/home> (date of access: 13.10.2025).

³⁸ Basic facts about the UPR. *OHCHR.org*. URL: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/upr/basic-facts> (date of access: 13.10.2025).

³⁹ Human Rights Committee. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/ccpr> (date of access: 15.10.2025).

⁴⁰ Committee on the Elimination of Racial Discrimination. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cerd> (date of access: 13.10.2025).

⁴¹ Committee on the Elimination of Discrimination against Women. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw> (date of access: 13.10.2025).

⁴² Committee on the Rights of the Child. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc> (date of access: 13.10.2025).

⁴³ Committee on Economic, Social and Cultural Rights. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cescr> (date of access: 14.10.2025).

⁴⁴ Committee against Torture. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cat> (date of access: 14.10.2025).

1984 р.; Комітет з прав осіб з інвалідністю (CRPD)⁴⁵ – Конвенція 2006 р.; Комітет із захисту прав усіх працівників-мігрантів та членів їхніх сімей (CMW)⁴⁶ – Конвенція 1990 р.; Комітет з питань насильницьких зникнень (CED)⁴⁷ – Конвенція 2006 р..

Ці органи формують систему договірної контролю, що включає аналіз державних звітів, розгляд індивідуальних скарг і підготовку зауважень загального характеру. Їхня незалежність і професійна компетентність гарантують об'єктивність моніторингу.

На регіональному рівні головним механізмом контролю виступає ЄСПЛ, який забезпечує дотримання ст. 14 Європейської конвенції з прав людини (1950 р.)²⁶ та ст. 1 Протоколу № 12⁴⁸, що закріплюють заборону дискримінації. Отже, міжнародна система моніторингу рівності ґрунтується на поєднанні універсальних і регіональних механізмів, які забезпечують практичну реалізацію принципу недискримінації через юридичну підзвітність держав і судовий захист прав людини.

У практиці ЄСПЛ принцип рівності тлумачиться як динамічна категорія, що охоплює як заборону прямої та непрямой дискримінації, так і обов'язок держав забезпечувати реальну рівність можливостей.

У справі *D.H. and Others v. the Czech Republic* (2007, № 57325/00)⁴⁹ Суд у перше визнав непряму дискримінацію як порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 2 Протоколу №1, встановивши, що навіть нейтральні за формою норми можуть призводити до дискримінаційних наслідків, якщо фактично обмежують доступ певних груп (у цьому випадку – ромських дітей) до освіти.

У справі *Thlimmenos v. Greece* (2000, № 34369/97) ЄСПЛ сформулював принцип диференційного підходу, наголосивши, що рівність означає не лише однакове ставлення до подібних ситуацій, а й необхідність різного ставлення до різних обставин, якщо цього вимагає справедливість (п. 44 рішення)⁵⁰.

⁴⁵ Committee on the Rights of Persons with Disabilities. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd> (date of access: 13.10.2025).

⁴⁶ Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cmwr> (date of access: 14.10.2025).

⁴⁷ Committee on Enforced Disappearances. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/ced> (date of access: 14.10.2025).

⁴⁸ European Convention on Human Rights, as amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15 | Refworld. *Refworld*. URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/coe/1950/en/18688> (date of access: 14.10.2025).

⁴⁹ Judgment of European Court of Human Rights of 13.11.2007 in no. 57325/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83256> (date of access: 14.10.2025).

⁵⁰ Judgment of European Court of Human Rights of 06.04.2000 in no. 34369/97. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561> (date of access: 14.10.2025).

У рішенні *Ryashentseva and Others v. Ukraine* (2025, № 54680/15)⁵¹ Суд підкреслив значення принципу субсидіарності, визначивши скарги неприйнятними через невичерпання національних засобів правового захисту (ст. 35 §1 Конвенції). ЄСПЛ зазначив, що навіть в умовах збройного конфлікту держава зберігає обов'язок гарантувати ефективність внутрішніх механізмів, а заявники – довести їх недоступність чи неефективність. Це рішення підтверджує баланс між міжнародними і національними рівнями захисту прав людини.

Допоміжну роль у контролі за дотриманням принципу рівності виконують також Європейський комісар з прав людини, Комітет міністрів Ради Європи та Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (ODIHR), які здійснюють моніторинг прав меншин, виборчих процесів і становища вразливих груп⁵². Отже, практика ЄСПЛ закріпила сучасне розуміння принципу рівності як поєднання формальної та матеріальної складових, забезпечуючи не лише заборону дискримінації, а й утвердження справедливого, пропорційного підходу у захисті прав людини.

Підводячи підсумок зазначимо, що міжнародно-правові стандарти рівності перед законом становлять фундамент сучасної системи захисту прав людини, закріплений у низці універсальних і регіональних актів – від Загальної декларації прав людини (ст. 1, 2) до Європейської конвенції з прав людини (ст. 14, Протокол № 12). У цих документах рівність визначається не лише як формальна заборона дискримінації, а як позитивний обов'язок держав забезпечувати фактичну рівність можливостей для всіх осіб.

У межах системи ООН контроль за дотриманням принципу рівності здійснюють договірні органи – Комітет з прав людини, CEDAW, CERD, CESC, CRPD та інші, які шляхом аналізу звітів держав і розгляду індивідуальних скарг формують єдину практику тлумачення прав людини. Рада ООН з прав людини через механізм Універсального періодичного органу (УПО) забезпечує глобальний моніторинг виконання зобов'язань держав.

У європейському регіоні провідну роль відіграє Європейський суд з прав людини, який у справах *D.H. and Others v. the Czech Republic*⁴⁹, *Thlimmenos v. Greece*⁵⁰ та *Ryashentseva and Others v. Ukraine*⁵¹ сформував підходи до розуміння прямої та непрямой дискримінації, принципу диференційованого ставлення і субсидіарності. Рішення Суду мають

⁵¹ DECISION of European Court of Human Rights of 09.09.2025 in no. 54680/15. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-245383> (date of access: 15.10.2025).

⁵² What we do. *Organization for Security and Co-operation in Europe* | OSCE. URL: <https://www.osce.org/odihr/what-we-do> (date of access: 14.10.2025).

прецедентне значення, визначаючи стандарти рівності для національних правових систем, у тому числі України.

Таким чином, міжнародно-правові стандарти рівності перед законом формують інтегровану систему норм і механізмів контролю, що поєднує універсальний, регіональний і національний рівні. Вони спрямовані на утвердження матеріальної рівності, коли кожна особа має не лише рівні права, а й реальні умови для їх реалізації, що є ключовою ознакою демократичної та правової держави.

3. Правове регулювання принципу рівності перед законом у Франції

Принци рівності перед законом у Франції має фундаментальний конституційний характер і становить основу її правової системи як демократичної та соціальної держави. Його зміст закріплено в Конституції Франції 1958 року (зокрема, у статтях 1, 3, 4, 34, 53, 64, 66)⁵³ де проголошено рівність усіх громадян незалежно від походження, раси чи релігії, а також гарантується незалежність судової влади як механізму захисту прав людини.

Витоки цього принципу сягають Цивільного кодексу 1804 року (Кодексу Наполеона), який утвердив ідеї рівності, свободи та верховенства права відповідно до ідеалів Французької революції. Завдяки своїй універсальності, Кодекс став зразком для кодифікацій у багатьох країнах Європи та світу, що свідчить про його значний вплив на формування міжнародної правової культури⁵⁴.

Отже, французька модель рівності перед законом базується на поєднанні конституційного закріплення, судової незалежності та історичної традиції правового гуманізму, що забезпечує її провідну роль у розвитку європейських і світових стандартів прав людини.

Принцип рівності у французькому праві має глибоке історико-правове підґрунтя, що бере початок із Декларації прав людини і громадянина 1789 року⁸, яка вважається джерелом сучасного конституційного права. У ст. 1 Декларації закріплено, що всі люди народжуються і залишаються вільними та рівними у правах, а ст. 6 встановлює однаковість дії закону для всіх, що підкреслює природний, а не державний характер рівності. Інші положення – ст. 4, 5, 7, 9 – визначають межі свобод, принцип законності, презумпцію

⁵³ Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur> (date of access: 15.10.2025).

⁵⁴ Держава та право Франції (XVIII–XIX ст.). *Studies*. URL: <https://studies.in.ua/istorija-derzhavy-ta-prava-zarubizhnyh-krain/3997-derzhava-ta-pravo-francyi-xviiiix-st.html> (дата звернення: 17.10.2025).

невинуватості та гарантії судового захисту, формуючи нормативну основу сучасної концепції прав людини.

На рівні чинного законодавства Франції принцип рівності конкретизується у Цивільному кодексі⁵⁵, Кодексі праці (ст. L1132-1)⁵⁶, Кримінальному кодексі (ст. 225-1 – 225-4)⁵⁷, а також у Законі № 2008-496 від 27 травня 2008 року⁵⁸, що імплементував директиви ЄС щодо рівного ставлення та визначив поняття прямої і непрямой дискримінації.

Отже, французька модель рівності спирається на поєднання природного права, конституційних принципів і сучасного антидискримінаційного законодавства, що забезпечує всебічний правовий захист особи та відображає тяглість і розвиток ідей Декларації 1789 року в умовах сучасної європейської правової системи.

Конституційна та Державна ради Франції відіграють визначальну роль у формуванні доктрини рівності перед законом як фундаментального конституційного принципу, французької правової системи.

*Конституційна рада Франції*⁵⁹. У рішенні «Свобода об'єднань» (Décision n° 71-44 DC від 16 липня 1971 р.)⁶⁰ Рада вперше надала Декларації прав людини і громадянина 1789 року конституційну силу, визнавши принцип рівності базовим елементом конституційного ладу. Подальша практика Ради – Décision n° 73-51 DC (27 грудня 1973 р.,

⁵⁵ Texte intégral Code civil du 21 mars 1804 en vigueur. République Française. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721 (date of access: 15.10.2025).

⁵⁶ Texte intégral Code du travail du 03 janvier 1973 en vigueur. République Française. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072050 (date of access: 15.10.2025).

⁵⁷ Texte intégral Code pénal du 01 septembre 1990 en vigueur. République Française. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719 (date of access: 15.10.2025).

⁵⁸ France: Law no. 2008-496 of 27 May 2008, diverse adaptations of community law in the field of the fight against discriminations. *Equal Rights Trust*. URL: <https://www.equalrightstrust.org/content/france-law-no-2008-496-27-may-2008-diverse-adaptations-community-law-field-fight-against> (date of access: 15.10.2025).

⁵⁹ Conseil constitutionnel. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en> (date of access: 17.10.2025).

⁶⁰ Décision n° 71-44 DC du 16 juillet 1971. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1971/7144DC.htm> (date of access: 15.10.2025).

Taxation d'office)⁶¹ та Décision n° 79-107 DC (12 липня 1979 року)⁶² – конкретизувала, що рівність не означає тотожності правового статусу для всіх, а допускає різне ставлення до осіб за наявності об'єктивного й розумного виправдання.

У сучасному рішенні Décision n° 2025-889 DC від 17 липня 2025 року, щодо права голосу для осіб, які перебувають під вартою. Рада підтвердила, що стаття 6 Декларації 1789 р. («закон має бути однаковим для всіх») та статті 3 Конституції 1958 р. забезпечують принцип рівності перед виборчим правом. Рада відхилила скарги, визнавши, що оскаржені положення не порушують принципів загальності виборчого права, справедливості голосування та рівності громадян перед законом⁶³.

Державна рада Франції (Conseil d'État). Як найвищий адміністративний суд, Державна рада не лише забезпечує контроль за законністю дій виконавчої влади, а й активно формує загальні принципи права⁶⁴. У справі Société des concerts du conservatoire (CE, 1951)⁶⁵ Рада вперше прямо визнала принцип рівності у функціонуванні державної служби, засудивши адміністрацію за зловживання владою. Це рішення заклало підвалини концепції «загальних принципів права», що гарантують індивідуальні права громадян. У справі Varel (CE, 1954)⁶⁶ Рада підтвердила заборону дискримінації під час доступу до державної служби за політичними переконаннями, чим утвердила принцип рівності як обов'язкову умову реалізації права на державну службу.

Юриспруденція Конституційної ради та Державної ради Франції закріпила принцип рівності перед законом як норму прямої дії та конституційну цінність. Судові рішення Décision n° 71-44 DC (1971)⁶⁰, n° 73-51 DC (1973)⁶¹, n° 79-107 DC (1979)⁶², n° 2025-889 DC (2025)⁶³, а

⁶¹ Décision n° 73-51 DC du 27 décembre 1973. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1973/7351DC.htm> (date of access: 15.10.2025).

⁶² Décision n° 79-107 DC du 12 juillet 1979. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1979/79107DC.htm> (date of access: 15.10.2025).

⁶³ Décision n° 2025-889 DC du 17 juillet 2025. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2025/2025889DC.htm> (date of access: 17.10.2025).

⁶⁴ Council of State of France. *European Law Institute | ELI*. URL: <https://www.europeanlawinstitute.eu/membership/institutional-members/council-of-state-of-france/> (date of access: 17.10.2025).

⁶⁵ Conseil d'Etat, Section, du 9 mars 1951, 92004, publié au recueil Lebon. Jurisprudence. République Française. Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/ceta/id/CETATEXT000007636953/> (date of access: 17.10.2025).

⁶⁶ Conseil d'État, 28 mai 1954, Barel – Conseil d'État. *Conseil d'État*. URL: <https://www.conseil-etat.fr/decisions-de-justice/jurisprudence/les-grandes-decisions-depuis-1873/conseil-d-etat-28-mai-1954-barel> (date of access: 17.10.2025).

також справи *Société des concerts du conservatoire* (1951)⁶⁵ і *Barel* (1954)⁶⁶ – демонструють, що рівність у французькому праві трактується не формально, а через поєднання юридичної рівності з принципами справедливості, пропорційності та недискримінації. Таким чином. Французький підхід до рівності є системним, динамічним і ґрунтується на взаємодії конституційного та адміністративного судового контролю.

У французькому правопорядку принцип рівності перед законом має системний, практичний і багаторівневий характер забезпечення. Його реалізація спирається на Конституцію Франції (ст. 71-1)⁵³, Декларацію прав людини і громадянина 1789 р.⁸, а також на активну судову практику Конституційної ради, Державної ради й ЄСПЛ. Важливу роль у забезпеченні фактичної рівності відіграє Захисник прав (*Défenseur des droits*) – незалежний конституційний орган, створений у 2011 р., який контролює дотримання прав людини, протидіє дискримінації, захищає права дітей, користувачів державних послуг і викривачів. Цей інститут є практичним механізмом реалізації принципу рівності, перетворюючи його з декларативного у дієвий⁶⁷.

Французька правова система поєднує національні та міжнародні механізми контролю за дотриманням рівності. Вона узгоджує внутрішнє законодавство з положеннями Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), що забезпечується через виконання рішень ЄСПЛ⁶⁸.

Показовим є рішення *E.V. v. France* (no. 43546/02, 22 січня 2008 р.), у якому ЄСПЛ встановив порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 8, визнавши дискримінаційною відмову у дозволі на усиновлення через сексуальну орієнтацію. Суд наголосив, що така практика несумісна з принципом рівності та правом на повагу до приватного і сімейного життя. Це рішення стало прецедентом у європейській юриспруденції, підтвердивши, що рівність перед законом охоплює не лише формальну, а й матеріальну рівність, спрямовану на усунення фактичних бар'єрів у реалізації прав⁶⁹.

Отже, французька модель забезпечення рівності базується на єдності конституційних, законодавчих і судових механізмів, доповнених міжнародними стандартами. Вона демонструє активний підхід до

⁶⁷ *Défenseur des Droits. Défenseur des Droits*. URL: <https://www.defenseurdesdroits.fr/> (date of access: 21.10.2025).

⁶⁸ *L'action de la France au sein du Conseil de l'Europe. France Diplomatie – Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères*. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/la-france-et-l-europe/l-action-de-la-france-au-sein-du-conseil-de-l-europe/> (date of access: 17.10.2025).

⁶⁹ *AFFAIRE of HUDOC – European Court of Human Rights of 22.01.2008 in no. 43546/02*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-84569> (date of access: 18.10.2025).

розуміння рівності як принципу, що передбачає не лише заборону дискримінації, а й створення реальних умов для її запобігання.

Підводячи підсумок зазначимо, що принцип рівності перед законом у Франції має глибоке історичне, нормативне та практичне підґрунтя, що перетворює його на один із наріжних каменів французької правової системи. Його витoki сягають Декларації прав людини і громадянина 1789 року⁸, яка закріпила ідею природної рівності всіх людей, а подальший розвиток отримав у Конституції 1958 року⁵³, Цивільному кодексі⁵⁵ та спеціальному законодавстві, що забороняє будь-які форми дискримінації.

Система забезпечення рівності у Франції характеризується єдністю нормативного, судового та інституційного рівня. Ключову роль у її реалізації відіграють Конституційна рада та Державна рада, які через свою юриспруденцію сформували доктрину рівності як динамічного правового принципу, що допускає різне ставлення до осіб за умови наявності об'єктивного й розумного виправдання. Особливе значення має діяльність Захисника прав (*Défenseur des droits*), створеного відповідно до ст. 71-1 Конституції⁵³, який забезпечує практичну реалізацію рівності та ефективний захист осіб, що зазнали дискримінації.

Водночас, французьке право перебуває у постійному діалозі з європейською системою захисту прав людини. Рішення ЄСПЛ, зокрема у справі *E.V. v. France* (2008)⁶⁹, істотно вплинуло на розвиток національної юриспруденції, розширивши розуміння рівності з формальної до матеріальної, тобто такої, що забезпечує реальне усунення соціальних бар'єрів у користуванні правами.

Таким чином, французька модель правового регулювання принципу рівності перед законом демонструє поєднання історичної традиції, конституційного захисту та міжнародних стандартів, що забезпечує її ефективність і стабільність. Рівність у французькому праві виступає не лише правовою нормою, а ціннісною основою демократичної держави, спрямованою на забезпечення справедливості, правової визначеності та гідності кожної особи.

4. Правове забезпечення принципу рівності перед законом в Україні

Принцип рівності в українському конституційному праві становить фундаментальну засаду демократичної та правової держави, спрямовану на забезпечення справедливості, поваги до людської гідності та недопущення дискримінації. Він закріплений у статті 24 Конституції України¹², яка гарантує рівність громадян перед законом і забороняє

будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, статі, релігії, політичних поглядів, етнічного чи соціального походження.

На рівні галузевого законодавства принцип рівності розвивається у Цивільному кодексі України (забезпечення рівності учасників цивільних відносин) та Кодексі законів про працю України (заборона дискримінації у сфері праці). Важливим спеціальним актом є Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012 р.) який конкретизує механізми правового захисту від дискримінації дій та передбачає відповідальність за їх вчинення.

З огляду на європейську інтеграцію України, норми національного законодавства гармонізують з правом ЄС, зокрема з Директивою 2000/78/ЄС про рівність у сфері працевлаштування та професійної діяльності та Директивою 2006/54/ЄС про рівне ставлення до чоловіків і жінок. Таке зближення норм зміцнює правові гарантії недискримінації та сприяє утвердженню європейських стандартів прав людини⁷⁰.

У науковій доктрині, як підкреслює І.К. Полховська, поняття «рівність» розглядається як широка соціально-правова категорія, що охоплює політичний, економічний і культурний виміри, тоді як «рівноправність» є її правовою конкретизацією – вираження фактичної рівності суб'єктів перед законом і у правовідносинах⁷¹.

Отже, конституційно-правове регулювання принципу рівності в Україні спирається на системну взаємодію міжнародних, конституційних і галузевих норм, спрямованих на забезпечення реальної, а не лише формальної рівності, відповідно до стандартів ЄС та практики ЄСПЛ.

Принцип рівності перед законом є однією з ключових засад сучасного правопорядку, який забезпечує справедливість, повагу до людської гідності та недопущення дискримінації у всіх сферах суспільного життя.

На міжнародному рівні цей принцип закріплений у низці документів: ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.)²⁶ гарантує користування всіма правами без дискримінації; ст.ст. 14, 26 Міжнародного пакту про громадські і політичні права (1966 р.)¹¹ визначають рівність усіх осіб перед судами і законом; ст. 1 Протоколу №12 (2006 р.) розширює сферу заборони дискримінації на

⁷⁰ Кайда Н. Принципи рівності та заборони дискримінації під час проходження публічної служби. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/principi-rivnosti-ta-zaboroni-diskriminaciyi-pid-cas-proxodzennia-publicnoyi-sluzbi> (дата звернення: 18.10.2025).

⁷¹ Полховська І.К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні. : Дисертація. Харків. 61 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0407U002435#google_vignette (дата звернення: 18.10.2025).

будь-яке право, передбачене законом⁷²; статті 1, 2, 7 Загальної декларації прав людини (1948 р.)⁹ підкреслюють універсальність рівності та рівну правову захищеність кожної особи.

На національному рівні, згідно зі статтями 21, 24, 26 Конституції України¹², усі люди є рівними у своїй гідності та правах, громадяни мають рівні конституційні права та обов'язки, а іноземці користуються такими ж правами, як і громадяни України, якщо інше не встановлено законом чи міжнародними документами. Тож, принцип рівності виступає не лише політико-правовою декларацією, а й юридичною гарантією реалізації прав людини.

Розвиток цього принципу забезпечується галузевим законодавством: Кодексу адміністративного судочинства України (п. 7 ч. 2 ст. 2) зобов'язує суди перевіряти дії органів влади щодо дотримання принципу рівності⁷³; Закону України «Про адміністративну процедуру» (ст. 4, 7) закріплює рівність усіх перед законом під час адміністративного провадження⁷⁴; Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012 р.) встановлює механізми запобігання дискримінації та рівність прав і свобод⁷⁵; Закон «Про зайнятість населення» (ст. 11) забороняє дискримінацію у сфері праці за будь-яких ознак⁷⁶; Кодекс законів про працю України (ст. 2¹)⁷⁷ і Кримінальний кодекс (ст. 161)⁷⁸ забезпечують недискримінацію у трудових відносинах і встановлюють відповідальність за порушення рівноправності.

⁷² Протокол N 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS N 177) (укр/рос) : Протокол Ради Європи від 04.11.2000 № 12 : станом на 9 лют. 2006 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text (дата звернення: 08.10.2025).

⁷³ Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV : станом на 8 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 23.10.2025).

⁷⁴ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 23.10.2025).

⁷⁵ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI : станом на 30 трав. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 19.10.2025).

⁷⁶ Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI : станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

⁷⁷ Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 12 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 19.10.2025).

⁷⁸ Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.10.2025).

Таким чином, принцип рівності перед законом в Україні має системний та комплексний характер, який інтегрує міжнародні стандарти, конституційні положення та галузеві норми. Його ознаками є універсальність, юридична рівність, недискримінаційність і процесуальна рівність, а функціями – забезпечення справедливості у правозастосуванні, підвищення довіри до судової системи та гарантування ефективного захисту прав людини.

Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що більшість конституцій демократичних країн поєднують юридичну (формальну) та матеріальну рівність. Так, ст. 3 Основного закону ФРН⁷⁹ гарантує рівність усіх перед законом і забороняє дискримінацію за будь-якими ознаками; ст. 1 Конституції Франції⁸³ закріплює рівність громадян без розрізнення походження, раси чи релігії; ст. 3 Конституції Італії покладає на державу обов'язок усувати економічні та соціальні перешкоди, що обмежують свободу і рівність громадян⁸⁰.

Отже, у світовій практиці рівність трактується не лише як заборона дискримінації, а як активне зобов'язання держави створювати умови для фактичної рівності.

В Україні конституційно-правове регулювання базується на статтях 21 і 24 Конституції¹², які гарантують рівність усіх у правах і гідності, а також забороняють будь-які привілеї чи обмеження. Нормативними гарантіями цього принципу є: Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012 р.)⁷⁵, який визначає поняття дискримінації, її форми та механізми захисту; Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.)⁸¹, що передбачає усунення гендерної нерівності; Трудовий кодекс, Цивільний кодекс і Кодекс адміністративного судочинства, які гарантують рівність у трудових, цивільних та адміністративних відносинах; Уповноважений Верховної Ради з прав людини та суди загальної юрисдикції, які виступають інституційними механізмами захисту прав осіб, що зазнали дискримінації.

Принцип рівності перед законом є однією з ключових конституційних засад українського правопорядку, що забезпечує рівність правового статусу всіх осіб незалежно від їхніх особистих чи

⁷⁹ Основний Закон Німеччини. *Von der Community für die Community | Handbook Germany : Together.* URL: <https://handbookgermany.de/uk/basic-law> (дата звернення: 20.10.2025).

⁸⁰ *Homepage | Senato della Repubblica.* URL: https://www.senato.it/sites/default/files/media-documents/Costituzione_UCRAINO.pdf (дата звернення: 20.10.2025).

⁸¹ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV : станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

соціальних ознак. Його зміст та сфера дії послідовно розкриваються у практиці Конституційного Суду України (КСУ) та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Конституційно-правовий вимір. Відповідно до ст. 24 Конституції України¹², усі громадяни є рівними у своїх правах і свободах, а встановлення привілеїв чи обмежень за будь-якими ознаками є неприпустимим. Цей принцип конкретизується у практиці КСУ, який формує критерії допустимості диференціації правового статусу: Рішення від 18 квітня 2000 р. (справа про віковий ценз) – встановлення кваліфікаційних вимог не є порушенням рівності, якщо вони мають об'єктивне та розумне обґрунтування⁸². Рішення від 7 липня 2004 р. (справа про граничний вік) – визнано, що вікові обмеження, не засновані на специфіці праці, є дискримінаційними і суперечать ст. 24 і 43, Конституції України⁸³. Рішення від 2 листопада 2004 р. (справа про більш м'яке покарання) – рівність перед законом поширюється й на сферу кримінальної відповідальності, вимагаючи єдності підходів до застосування покарання⁸⁴. Рішення від 22 вересня 2005 р. – із принципів рівності та справедливості випливає вимога правової визначеності, що гарантує однакове застосування норм⁸⁵. Рішення № 9-рп/2012 – принцип рівності має пряму дію і підлягає безпосередньому застосуванню судами¹³. У рішенні від 22 лютого 2023 р. № 1-р/2023 – підкреслено, що

⁸² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 5 Закону України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" (справа про віковий ценз): Рішення Конституц. Суду України від 18.04.2000 № 5-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-00#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

⁸³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другої частини першої статті 39 Закону України "Про вищу освіту" (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу): Рішення Конституц. Суду України від 07.07.2004 № 14-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

⁸⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): Рішення Конституц. Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

⁸⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х "Перехідні положення" Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками): Рішення Конституц. Суду України від 22.09.2005 № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

будь-яке встановлення привілеїв чи обмежень за особистими ознаками є несумісним з конституційним принципом рівності⁸⁶.

Міжнародно-правовий вимір забезпечення рівності в Україні ґрунтується на зобов'язаннях відповідно до: ст. 14 Європейської конвенції з прав людини²⁶, Протоколу № 12 до Конвенції⁷², ст. 26 Міжнародного пакту про громадські і політичні права¹¹, які мають пряму дію в національній правовій системі згідно зі ст. 9 Конституції України¹².

Судова практика ЄСПЛ конкретизує зміст рівності як позитивного обов'язку держави забезпечувати ефективний захист від дискримінації: *Справа Grigoryan and Sergeeva v. Ukraine* (2017) – ЄСПЛ зобов'язав державу враховувати мотиви упередження у розслідуваннях злочинів, вчинених на ґрунті ненависті⁸⁷. *Справа Maumulakhin and Markiv v. Ukraine* (2023) – Суд визнав порушення ст. 14 у поєднанні зі ст. 8 Конвенції, оскільки відмова у правовому визнанні одностатевих пар є формою дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації⁸⁸. *Справа Ukraine and the Netherlands v. Russia* (2025) – підтверджено, що права на рівність, свободу та недискримінацію мають зберігатися навіть в умовах збройного конфлікту⁸⁹.

Попри відповідність міжнародним стандартам, реалізація принципу рівності в Україні залишається проблемною. Основні виклики: формальне розуміння рівності. Обмежене заборонаю дискримінації без забезпечення фактичної рівності можливостей; недостатня ефективність інституційного контролю, зокрема обмежені повноваження та ресурси Омбудсмана; відсутність єдиної судової практики щодо розмежування прямої та непрямої дискримінації; системні порушення, констатовані ЄСПЛ (щодо соціальних виплат, прав меншин, доступу до правосуддя).

Принцип рівності в українському конституційному праві має системний, але переважно формальний характер. Для переходу до матеріальної рівності, необхідно: удосконалити законодавчі механізми запобігання дискримінації; посилити інституційну спроможність органів, що забезпечують захист прав; гармонізувати судову практику з

⁸⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього частини другої статті 22 Закону України "Про повну загальну середню освіту": Рішення Конституц. Суду України від 07.02.2023 № 1-п/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-23#Text> (дата звернення: 19.10.2025).

⁸⁷ *Décision of European Court of Human Rights of 28.06.2017 in no. 63409/11*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-172323> (date of access: 19.10.2025).

⁸⁸ *European Court of Human Rights (Fifth Section)*. no. 75135/14, 01.06.2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-224984> (date of access: 20.10.2025).

⁸⁹ HUDOC – *European Court of Human Rights*. no. 8019/16, 09.07.2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-244292> (date of access: 22.10.2025).

юриспруденцією ЄСПЛ; формувати правову культуру рівності в суспільстві.

Таким чином, принцип рівності в Україні повинен розвиватися як активна державна політика, спрямована не лише на заборону дискримінації, а й на створення реальних умов для рівних можливостей усіх громадян.

5. Порівняльно-правовий аналіз Франції та України у сфері забезпечення рівності перед законом

Принцип рівності виступає фундаментальною цінністю сучасного конституціоналізму, що відображає ідею справедливості, гуманізму та демократизму правової системи. І Франція, і Україна визнають рівність одним із базових засадничих принципів, на яких ґрунтується система публічної влади, функціонування інститутів громадянського суспільства та правовий статус особи. Попри відмінності у правових традиціях, історичних умовах становлення державності та конституційного ладу, обидві країни розглядають рівність як універсальну юридичну категорію, що поєднує нормативний і морально-етичний вимір.

У Франції принцип рівності бере початок із Декларації прав людини і громадянина 1789 р.⁸, де у статті 1 проголошено, що «люди народжуються і залишаються рівними у правах». Цей принцип закріплює природно-правове походження рівності, виводячи її із сутності людської гідності та природних прав людини. Конституція Франції 1958 р.⁵³ у статті 1 конкретизує цей підхід, проголошуючи рівність усіх громадян перед законом незалежно від походження, раси чи релігії. Завдяки тлумаченню Конституційної ради⁵⁹ та Державної ради Франції⁶⁴, ця норма набула статусу загального принципу права, який має універсальне значення та є обов'язковим до застосування усіма суб'єктами публічної влади.

Український конституційний підхід до рівності за своїм змістом близький до французького, однак має власну історико-правову специфіку. Відповідно до статей 21 та 24 Конституції України¹², усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах, а громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом. У рішенні Конституційного Суду України наголошується, що принцип рівності передбачає не лише формальну однаковість правового статусу, але й покладає на державу позитивний обов'язок створювати умови для досягнення фактичної рівності, зокрема шляхом подолання дискримінаційних практик.

Важливою відмінністю між французькою та українською правовими системами є розуміння характеру рівності. У французькому

правопорядку вона має функціональний і динамічний характер: допускається диференціація правового регулювання для різних категорій осіб, якщо така відмінність базується на об'єктивних і раціональних критеріях і спрямована на досягнення суспільно значущої мети. Ця позиція була підтверджена у рішенні Конституційної ради Франції № 82-141 DC від 27 липня 1982 року (справа *Nationalisations*)⁹⁰, де зазначено, що принцип рівності не перешкоджає встановленню законодавчих відмінностей, якщо вони не є довільними.

В українській правовій системі тривалий час домінувало формально-юридичне тлумачення рівності, згідно з яким усі особи мають однакові права та свободи, а будь-яке обмеження за соціальними, етнічними чи іншими ознаками є неприпустимим. Проте у сучасній правозастосовній практиці, під впливом європейських стандартів прав людини та рішень ЄСПЛ, поступово утворюється матеріальне розуміння рівності, що передбачає активну роль держави у забезпеченні справедливих умов реалізації прав для всіх соціальних груп.

У сфері законодавчого забезпечення Франція має розгалужену нормативну систему, спрямовану на реалізацію принципу рівності. Вона включає Кодекс праці (*Code du travail*)⁵⁶, Кримінальний кодекс (*Code pénal*)⁵⁷, а також Закон № 2008-496 від 27 травня 2008 р.⁵⁸, який гармонізує французьке законодавство з антидискримінаційними директивами Європейського Союзу. В Україні аналогічне правове регулювання здійснюється через Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012 р.)⁷⁵, Кодекс законів про працю, а також низку спеціальних нормативно-правових актів, що адаптовані до вимог європейського права.

Щодо механізму судового захисту, у Франції ключову роль відіграють Конституційна рада, Державна рада та суди загальної юрисдикції, які безпосередньо застосовують норми Конституції та Декларації 1789 р.. В Україні контроль за дотриманням принципу рівності забезпечується Конституційним Судом України, судами загальної юрисдикції, а також міжнародними інституціями – насамперед ЄСПЛ, юрисдикцію якого визнає держава.

Узагальнюючи порівняльно-правовий аналіз, можна зробити висновки, що французька правова доктрина рівності має більш розвинене концептуальне та практичне наповнення, оскільки спирається на довготривалу традицію правового гуманізму та соціальної справедливості. Водночас українська модель демонструє поступовий

⁹⁰ Décision n° 82-141 DC du 27 juillet 1982. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1982/82141DC.htm> (date of access: 20.10.2025).

рух у напрямі конституційного та правозастосовного вдосконалення, зокрема через розвиток судової практики, посилення антидискримінаційного законодавства та запровадження ефективних механізмів правозастосування.

Таким чином, правові системи Франції та України, незважаючи на структурні відмінності, об'єднує спільна тенденція – еволюція від формальної до матеріальної рівності, що відповідає сучасним міжнародним стандартам прав людини, закріпленим у практиці Європейського суду з прав людини та праві Європейського Союзу.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження з'ясовано, що принцип рівності перед законом становить фундаментальну засаду правової системи будь-якої демократичної держави, будучи одним із наріжних каменів концепції прав людини. Його сутність полягає у забезпеченні такого правового режиму, за якого кожна особа має рівні можливості у користуванні правами, виконанні обов'язків та захисті своїх інтересів. Водночас рівність не обмежується лише формальним проголошенням – вона потребує фактичної реалізації через дієві правові та інституційні механізми.

Порівняльно-правовий аналіз дозволив встановити, що у Франції принцип рівності має глибокі історичні корені, закладені ще в Декларації прав людини і громадянина 1789 р.⁸, яка вперше нормативно закріпила ідею природної рівності всіх людей. Сучасна французька модель реалізації цього принципу спирається на положення Конституції 1958 р.⁵³, а також на доктрину Конституційної ради, яка надала принципу рівності статусу загального принципу права. Його тлумачення у французькому праві передбачає можливість встановлення різного правового режиму для окремих груп населення за наявності об'єктивних, суспільно значущих підстав, що забезпечує гнучкість правового регулювання та відповідність соціальним реаліям.

В Україні принцип рівності закріплений у статтях 21 та 24 Конституції¹², де проголошено рівність усіх людей у гідності та правах. Разом із тим, у вітчизняній правовій системі цей принцип переважно має формально-юридичне наповнення, а його практична реалізація стикається з рядом проблем. Серед них – недостатня ефективність механізмів протидії дискримінації, фрагментарність правового регулювання та потреба у посиленні ролі судової влади у забезпеченні матеріальної рівності. Конституційний Суд України поступово розвиває підхід до тлумачення рівності як складового соціально-правового феномену, що передбачає не лише заборону дискримінації, а й

позитивний обов'язок держави створювати умови для фактичної рівності можливостей. Важливе значення у формуванні національних підходів до розуміння рівності має практика ЄСПЛ. У своїх рішеннях, зокрема у справах *E.B. v. France* (2008)⁶⁹, *D.H. and Others v. the Czech Republic* (2007)⁴⁹, Суд розвиває концепцію матеріальної рівності, вимагаючи від держав не лише утримуватись від дискримінаційних дій, а й активно усувати системні причини нерівності. Франція інтегрувала ці стандарти у своє законодавство (зокрема, Закон № 2008-496)⁵⁸, тоді як Україна продовжує процес гармонізації своїх норм з європейськими вимогами.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що українське законодавство перебуває на етапі еволюційного розвитку у напрямі зміцнення принципу рівності перед законом. Для підвищення ефективності його реалізації доцільним є впровадження комплексних реформ, спрямованих на: посилення ролі судової практики у тлумаченні змісту рівності; розширення дії антидискримінаційного законодавства на всі сфери суспільного життя; удосконалення механізмів інституційного контролю за дотриманням принципу рівності; забезпечення належної імплементації практики ЄСПЛ у національне правозастосування.

Таким чином, у Франції принцип рівності виконує роль гнучкого, функціонального інструменту, що поєднує формальну та матеріальну складові, тоді як в Україні він перебуває у процесі доктринального та практичного становлення. Проте обидві правові системи демонструють спільну тенденцію – поступовий перехід до матеріального розуміння рівності, що відповідає сучасним міжнародно-правовим стандартам у сфері прав людини.

Досвід Франції у сфері забезпечення принципу рівності перед законом є цінним орієнтиром для вдосконалення української правової системи. Французька модель демонструє, що ефективна реалізація цього принципу можлива лише за умови тісної взаємодії конституційних норм, інституційних механізмів контролю та активної судової практики.

У Франції принцип рівності має не лише декларативний, а матеріальний характер, що передбачає активну роль держави у створенні умов для фактичної рівності. Це дозволяє долати системну дискримінацію та забезпечувати реальне застосування правових гарантій у різних сферах суспільного життя.

Для України доцільно враховувати Французький досвід у таких напрямах:

1. Нормативний рівень – розширити законодавче закріплення принципу рівності, зокрема уточнити поняття «непряма дискримінація»,

«позитивні дії» та «рівні можливості», що відповідає європейським стандартам.

2. Інституційний рівень – посилити повноваження Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та створити спеціалізований орган або департамент з питань рівності та недискримінації, подібно до французького *Défenseur des droits*.

3. Юрисдикційний рівень – забезпечити формування сталої судової практики з питань рівності та недискримінації, а також системно застосовувати практику ЄСПЛ і рішення Конституційного Суду України як джерело права.

4. Просвітницький рівень – підвищити рівень правової культури населення та державних службовців щодо принципу рівності та заборони дискримінації через систематичне навчання й публічні інформаційні джерела.

Отже, імплементація елементів французького досвіду сприятиме не лише гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, а й підвищенню ефективності механізмів захисту прав людини. Це дозволить перетворити принцип рівності з формальної конституційної норми на дієвий інструмент соціальної справедливості та правової державності, що відповідає європейським демократичним цінностям.

Подальші дослідження доцільно зосередити на вдосконаленні механізмів практичної реалізації принципу рівності перед законом в Україні з урахуванням європейських стандартів. Перспективним є порівняльний аналіз досвіду держав ЄС щодо забезпечення фактичної рівності та недискримінації, а також вивчення шляхів імплементації рішень ЄСПЛ у національну правову систему. Особливої уваги потребує дослідження інституційних гарантій рівності, ролі судів та омбудсмена у захисті прав людини, а також впливу соціально-економічних чинників на реалізацію цього принципу в сучасних умовах.

АНОТАЦІЯ

У роботі досліджується реалізація принципу рівності перед законом як фундаментальної складової системи захисту прав людини. Приділено увагу порівняльно-правовому аналізу реалізації цього процесу у Франції та Україні, з урахуванням національного законодавства, практики конституційних судів, а також рішень Європейського суду з прав людини. Розкрито взаємозв'язок між національними правовими системами та міжнародно-правовими стандартами, зокрема положеннями Європейської конвенції з прав людини та практикою Європейського суду з прав людини. У роботі обґрунтовано, що ефективне забезпечення рівності перед законом є ключовим чинником

функціонування правової держави та демократичного суспільства. Запропоновано шляхи вдосконалення механізмів забезпечення рівності перед законом в Україні з урахуванням позитивного досвіду Франції та міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Ключові слова: принцип рівності, рівність перед законом, права людини, правова держава, недискримінація, Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини, порівняльно-правовий аналіз, конституційне право, Франція, Україна, міжнародно-правові стандарти, механізм забезпечення рівності.

Література

1. Human Rights in the Bible – Bible Society of South Africa. *Bible Society of South Africa*. URL: <https://biblesociety.co.za/human-rights-in-the-bible/> (date of access: 21.10.2025).
2. Соціально-історичне уявлення про формування прав людини. *Studies*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://studies.in.ua/soc_meh_seminar/1321-socialno-storichne-ufyavlennya-pro-formuvannya-prav-lyudini-2.html (дата звернення: 05.10.2025).
3. Magna Carta (1215). *UK Parliament*. URL: [https://www.parliament.uk/magnacarta/#:~:text=In%20this%20section&text=Magna%20Carta%20was%20issued%20in,of%20Magna%20Carta%20\(1215\).](https://www.parliament.uk/magnacarta/#:~:text=In%20this%20section&text=Magna%20Carta%20was%20issued%20in,of%20Magna%20Carta%20(1215).) (date of access: 21.10.2025).
4. Magna Carta (1297). *Legislation.gov.uk*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw1cc1929/25/9/section/XXIX> (date of access: 05.10.2025).
5. *Magna Carta 800th Anniversary | Celebrating 800 years of democracy*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://magnacarta800th.com/wp-content/uploads/2011/10/Precedent_Recent_Constitutional_Change.pdf (дата звернення: 05.10.2025).
6. Кунцевич М.П., Славко А.С., Завгородня В.М. Лекція 3. Англо-американська правова сім'я. *СумГУ./RSS Feed. Lectur'EDbeta*. URL: https://elearning.sumdu.edu.ua/free_content/lecture/5b2831b7829c350914a2a7d0abcb7725bebadc38/20180114202751/509966/index.html (дата звернення: 10.10.2025).
7. "Руська правда" | Історія України: Зародження української нації. *Зміст | Історія України: Зародження української нації*. URL: https://history.ed-era.com/poltichnii_ustri/ruska_prawda (дата звернення: 22.10.2025).
8. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789> (date of access: 15.10.2025).

9. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 08.10.2025).

10. Бурдоносова М. А. Теоретико-правові аспекти принципу рівності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 31–33.

11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 08.10.2025).

12. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 08.10.2025).

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) : Рішення Конституц. Суду України від 12.04.2012 № 9-рп/2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення: 08.10.2025).

14. Принципи рівності і недискримінації – e-Pidruchniki.com, e-Pidruchniki.com. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://e-pidruchniki.com/content/704_245principi_rivnosti_i_nediskriminacii.html (дата звернення: 09.10.2025).

15. Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 1 July 2014. S.A.S. v. France. Application no. 43835/11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145466> (дата звернення: 09.10.2025).

16. Judgment of the European Court of Human Rights (Third Section) of 30 November 2005. Străin and Others v. Romania. *Application no. 57001/00*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69787> (дата звернення: 09.10.2025).

17. Judgment of the European Court of Human Rights of 23 November 1983. Van De Musselle v. Belgium. Application no. 8919/80 [Електронний ресурс] : URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57591> (дата звернення: 09.10.2025).

18. Judgment of the European Court of Human Rights of 28 November 1984. Rasmussen v. Denmark. Application no. 8777/79 [Електронний ресурс] : URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57563> (дата звернення: 09.10.2025).

19. Judgment of the European Court of Human Rights of 23 July 1968. Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in

Belgium. Application no. 2126/64 [Електронний ресурс] : URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525> (дата звернення: 09.10.2025).

20. Judgment of the European Court of Human Rights of 13 June 1979. Marckx v. Belgium. Application no. 6833/74 [Електронний ресурс] : URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534> (дата звернення: 09.10.2025).

21. Judgment of the European Court of Human Rights of 28 October 1987. Inze v. Austria. Application no. 8695/79 [Електронний ресурс] : URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57505> (дата звернення: 09.10.2025).

22. Рим О.М. Співвідношення принципів рівності та недискримінації у практиці Суду Європейського Союзу. 2019. С. 334. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2a0bb631-3c99-49a5-953c-2ee418b8db37/content> (дата звернення: 10.10.2025).

23. ВСП "Бобринецький аграрний фаховий коледж ім.В.Порика Білоцерківського НАУ" « Загальна Декларація прав людини. ВСП "Бобринецький аграрний фаховий коледж ім.В.Порика Білоцерківського НАУ". URL: <https://bkbнау.com/zagalna-deklaratsiya-prav-lyudyny/> (дата звернення: 09.10.2025).

24. Загальна декларація прав людини 1948 / А. Ю. Мартинов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010, оновл. 2023. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-15128>.

25. Степаненко К., Гудим І. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ з дисципліни «МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ». ДДУВС – Дніпровський державний університет внутрішніх справ. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/112.6.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).

26. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.10.2025).

27. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (повний текст). *Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. Council of Europe.* [Електронний ресурс] : URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (дата звернення: 10.10.2025).

28. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 13.10.2025).

29. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 21.12.1965 : станом на

4 лют. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 13.10.2025).

30. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979 : станом на 6 жовт. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 13.10.2025).

31. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 13.12.2006 : станом на 19 черв. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 13.10.2025).

32. Прецедентна практика ЄСПЛ щодо застосування заборони дискримінації (стаття 14 ЄКПЛ). *НААУ*. URL: <https://unba.org.ua/publications/10638-precedentna-praktika-espl-shodo-zastosuvannya-zaboroni-diskriminacii-stattya-14-ekpl.html> (дата звернення: 10.10.2025).

33. Zakononline. Хартія № 994_524 від 07.12.2000 Хартія основних прав Європейського Союзу | ZAKONONLINE – Право знати!. *Аналітично-правова система ZAKONONLINE*. URL: https://zakononline.ua/documents/show/210257__210322 (дата звернення: 13.10.2025).

34. Директива № 2000/43/ЄС Ради ЄС, що імплементує принцип рівного поводження з людьми, незалежно від їх расового або етнічного походження : Директива Європ. Союзу від 29.06.2000 № 2000/43/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a65#Text (дата звернення: 13.10.2025).

35. Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-00#Text (дата звернення: 13.10.2025).

36. *Organes conventionnels. UNITED NATIONS*. URL: <https://www.ohchr.org/fr/treaty-bodies> (date of access: 23.10.2025).

37. Human Rights Council. *OHCHR.org*. URL: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/home> (date of access: 13.10.2025).

38. Basic facts about the UPR. *OHCHR.org*. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/upr/basic-facts> (date of access: 13.10.2025).

39. Human Rights Committee. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/ccpr> (date of access: 15.10.2025).

40. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cerd> (date of access: 13.10.2025).

41. Committee on the Elimination of Discrimination against Women. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw> (date of access: 13.10.2025).

42. Committee on the Rights of the Child. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc> (date of access: 13.10.2025).

43. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cescr> (date of access: 14.10.2025).

44. Committee against Torture. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cat> (date of access: 14.10.2025).

45. Committee on the Rights of Persons with Disabilities. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd> (date of access: 13.10.2025).

46. Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cmwr> (date of access: 14.10.2025).

47. Committee on Enforced Disappearances. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/ced> (date of access: 14.10.2025).

48. European Convention on Human Rights, as amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15 | Refworld. *Refworld*. URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/coe/1950/en/18688> (date of access: 14.10.2025).

49. Judgment of European Court of Human Rights of 13.11.2007 in no. 57325/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83256> (date of access: 14.10.2025).

50. Judgment of European Court of Human Rights of 06.04.2000 in no. 34369/97. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561> (date of access: 14.10.2025).

51. DECISION of European Court of Human Rights of 09.09.2025 in no. 54680/15. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-245383> (date of access: 15.10.2025).

52. What we do. *Organization for Security and Co-operation in Europe* | OSCE. URL: <https://www.osce.org/odihr/what-we-do> (date of access: 14.10.2025).

53. Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur> (date of access: 15.10.2025).

54. Держава та право Франції (XVIII–XIX ст.). *Studies*. URL: <https://studies.in.ua/istorija-derzhavy-ta-prava-zarubizhnyh-krain/3997-derzhava-ta-pravo-francyi-xviiiix-st.html> (дата звернення: 17.10.2025).

55. Texte intégral Code civil du 21 mars 1804 en vigueur. République Française. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721 (date of access: 15.10.2025).

56. Texte intégral Code du travail du 03 janvier 1973 en vigueur. République Française. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072050 (date of access: 15.10.2025).

57. Texte intégral Code pénal du 01 septembre 1990 en vigueur. République Française. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719 (date of access: 15.10.2025).

58. France: Law no. 2008-496 of 27 May 2008, diverse adaptations of community law in the field of the fight against discriminations. *Equal Rights Trust*. URL: <https://www.equalrightstrust.org/content/france-law-no-2008-496-27-may-2008-diverse-adaptations-community-law-field-fight-against> (date of access: 15.10.2025).

59. Conseil constitutionnel. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en> (date of access: 17.10.2025).

60. Décision n° 71-44 DC du 16 juillet 1971. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1971/7144DC.htm> (date of access: 15.10.2025).

61. Décision n° 73-51 DC du 27 décembre 1973. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1973/7351DC.htm> (date of access: 15.10.2025).

62. Décision n° 79-107 DC du 12 juillet 1979. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1979/79107DC.htm> (date of access: 15.10.2025).

63. Décision n° 2025-889 DC du 17 juillet 2025. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2025/2025889DC.htm> (date of access: 17.10.2025).

64. Council of State of France. *European Law Institute | ELI*. URL: <https://www.europeanlawinstitute.eu/membership/institutional-members/council-of-state-of-france/> (date of access: 17.10.2025).

65. Conseil d'Etat, Section, du 9 mars 1951, 92004, publié au recueil Lebon. Jurisprudence. République Française. Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/ceta/id/CETATEXT000007636953/> (date of access: 17.10.2025).

66. Conseil d'État, 28 mai 1954, Barel – Conseil d'État. *Conseil d'État*. URL: <https://www.conseil-etat.fr/decisions-de-justice/jurisprudence/les->

grandes-decisions-depuis-1873/conseil-d-etat-28-mai-1954-barel (date of access: 17.10.2025).

67. Défenseur des Droits. *Défenseur des Droits*. URL: <https://www.defenseurdesdroits.fr/> (date of access: 21.10.2025).

68. L'action de la France au sein du Conseil de l'Europe. *France Diplomatie – Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères*. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/la-france-et-l-europe/l-action-de-la-france-au-sein-du-conseil-de-l-europe/> (date of access: 17.10.2025).

69. AFFAIRE of HUDOC – European Court of Human Rights of 22.01.2008 in no. 43546/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-84569> (date of access: 18.10.2025).

70. Кайда Н. Принципи рівності та заборони дискримінації під час проходження публічної служби. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/principi-rivnosti-ta-zaboroni-diskriminaciyi-pid-cas-prohodzennia-publicnoyi-sluzbi> (дата звернення: 18.10.2025).

71. Полховська І.К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні. : Дисертація. Харків. 61 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0407U002435#google_vignette (дата звернення: 18.10.2025).

72. Протокол N 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS N 177) (укр/рос) : Протокол Ради Європи від 04.11.2000 № 12 : станом на 9 лют. 2006 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text (дата звернення: 08.10.2025).

73. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV : станом на 8 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 23.10.2025).

74. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 23.10.2025).

75. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI : станом на 30 трав. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 19.10.2025).

76. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI : станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

77. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 12 жовт. 2025 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 19.10.2025).

78. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.10.2025).

79. Основний Закон Німеччини. *Von der Community für die Community | Handbook Germany : Together.* URL: <https://handbookgermany.de/uk/basic-law> (дата звернення: 20.10.2025).

80. *Homepage | Senato della Repubblica.* URL: https://www.senato.it/sites/default/files/media-documents/Costituzione_UCRAINO.pdf (дата звернення: 20.10.2025).

81. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV : станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

82. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 5 Закону України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" (справа про віковий ценз) : Рішення Конституц. Суду України від 18.04.2000 № 5-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-00#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

83. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого частини першої статті 39 Закону України "Про вищу освіту" (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) : Рішення Конституц. Суду України від 07.07.2004 № 14-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

84. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : Рішення Конституц. Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

85. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті

92, пункту 6 розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : Рішення Конституц. Суду України від 22.09.2005 № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

86. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третьої частини другої статті 22 Закону України "Про повну загальну середню освіту" : Рішення Конституц. Суду України від 07.02.2023 № 1-рп/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-23#Text> (дата звернення: 19.10.2025).

87. Décision of European Court of Human Rights of 28.06.2017 in no. 63409/11. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-172323> (date of access: 19.10.2025).

88. European Court of Human Rights (Fifth Section). no. 75135/14, 01.06.2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-224984> (date of access: 20.10.2025).

89. HUDOC – European Court of Human Rights. no. 8019/16, 09.07.2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-244292> (date of access: 22.10.2025).

90. Décision n° 82-141 DC du 27 juillet 1982. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1982/82141DC.htm> (date of access: 20.10.2025).

Information about the author:

Choporova Olha Yuriivna,

Master of Law,

Interregional Academy of Personnel Management

2, Frometivska St., Kyiv, 03039, Ukraine

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Centre for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Avotu iela 8 k-1-25, Rīga, LV-1011
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2026. gada 30. janvāris
Tirāža 150 eks.